

Заснований
у 1997 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації № 222,

серія 33,

20 червня 1997 р.

Адреса редакції :

Україна, 69063,

м. Запоріжжя, МСП-41,

вул. Жуковського, 66

Телефони

для довідок:

(0612) 64-26-05,

(0612) 69-98-26

Факс: 641724

В і с н и к

**Запорізького державного
університету**

• **Філологічні науки**

№2, 2002

Вісник Запорізького державного університету: Збірник наукових статей. Філологічні науки / Головний редактор Толок В.О. – Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2002. – 180 с.

Затверджено як наукове фахове видання (Бюлетень ВАК України, 1999, № 4)

Затверджено Науковою Радою ЗДУ (протокол засідання № 11 від 2.07.2002 р.)

Редакційна рада

Головний редактор – Толок В.О., доктор технічних наук, професор

Відповідальний редактор – Сисоєв Ю.О., кандидат технічних наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Чабаненко В.А.	-	доктор філологічних наук., професор, заступник головного редактора,
Білоусенко П.І.	-	доктор філологічних наук., професор,
Іваненко В.К.	-	доктор педагогічних наук., професор,
Науменко А.М.	-	доктор філологічних наук., професор,
Пахомова Т.О.	-	доктор педагогічних наук., професор,
Скибіна В.І.	-	доктор філологічних наук., професор,
Тихомиров В.М.	-	доктор філологічних наук., професор,
Турган О.Д.	-	доктор філологічних наук., професор,
Шевченко В.Ф.	-	доктор філологічних наук., професор.

ЗМІСТ

АЗАРОВА Н. В. СПОСОБИ МОРФОЛОГІЧНОГО СЛОВОТВОРУ В УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙСЬКОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	5
БАЛАНДІНА Н. Ф. ФОРМУВАННЯ, ПІЗНАННЯ І ВИЗНАЧЕННЯ СМISЛУ ЧЕСЬКИХ ПРАГМАТИЧНИХ КЛIШЕ.....	9
БЕРДНИК Л. В. СЕМАНТИЧЕСКИЕ НАРАЩЕНИЯ В ДЕВЕРБАТИВАХ НА =ЩИК.....	15
БОГДАНОВА Т. О. ДО ПИТАННЯ ПРО ЛОГІКО-СЕМАНТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ.....	18
ГОЛОТА О. Ю. ЖАНР ПОЕЗІЇ В ПРОЗІ У ТВОРЧОСТІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ.....	21
ДЖИНДЖОЛИЯ Г. П. СТИЛИСТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА КОНЦА ХХ — НАЧАЛА ХХІ ВЕКА.....	23
ЖИФАРСЬКА І. О., ХОМ'ЯК Т. В. ЛЮДИНА НА ВІСТРІ ІСТОРІЇ (ЗА РОМАНОМ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО "Тисячолітній Миколай").....	26
КОЛЕСНИКОВА Н. В. ХАРАКТЕР МОВЛЕННЄВОГО ВПЛИВУ РЕКЛАМНОГО ПОВІДОМЛЕННЯ НА АДРЕСАТА.....	32
КОЛОМІЄЦЬ К. М. НОВІТНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В НІМЕЦЬКІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ЛЕКСИЦІ.....	35
КОСЕНКО А. А. ПРОБЛЕМА «ЧИСТОЙ ЖЕРТВЫ» В ТВОРЧЕСТВЕ Л. АНДРЕЕВА.....	39
КРАВЧЕНКО В. О., КОСТЮК О. В. ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛIШ – АВТОР ПЕРШОГО УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ.....	42
КРАВЧЕНКО В. О., ПИРОГОВА К. М. ХУДОЖНЯ СВОСРІДНІСТЬ СПІВМОВОК С. РУДАНСЬКОГО.....	44
ЛИТВАК Я. С. ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ІМПЛІЦИТНОГО ЗАПЕРЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	46
ЛЛОВА О. Є. СПЕЦИФІКА ТРАНСФОРМАЦІЇ ПЕТРАРКІВСЬКОГО КАНОНУ В ПОЕТИЧНИХ ВСТАВКАХ РОМАНУ "ПРИГОДИ ДОБРОДІЯ F.J." ДЖ. ГАСКОНЯ.....	51
ЛПІЧ В. М. СКЛАДНО-СУФІКСАЛЬНІ ІМЕННИКИ З АБСТРАКТНИМ ЗНАЧЕННЯМ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ХІ – ХVІІІ СТ. (СТРУКТУРИ З ПЕРШИМ СУБСТАНТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ).....	54
МАЛЬЦЕВА В. В. РИНОК ЕКОНОМІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ НІМЕЧЧИНИ.....	59
МАЛЮТІНА Н. П. МЕЛОС ЯК ВТІЛЕННЯ ЕКЗИСТЕНЦІЇ ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ В ПОЕТИЧНИХ ЦИКЛАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ (НА ПРИКЛАДІ ЦИКЛУ "СІМ СТРУН").....	61
МОРОЗ О. О. ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ МОВНОЇ ЕКСПРЕСІЇ В ПОЕТИЦІ В. СТУСА.....	66
ОНУФРІЄНКО Г. С. ФРАКТАЛЬНА ГАРМОНІЯ У ФАХОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	69
ПЕНЧУК І. Л. З ДОСВІДУ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ АУДІОВІЗУАЛЬНИХ ТА ДРУКОВАНИХ ЗМІ НА ФОРМУВАННЯ МОЛОДІЖНОЇ АУДИТОРІЇ.....	72
ПОГРЕБНАЯ В. Л.	

«ЖЕНСКИЙ ВОПРОС» В ТВОРЧЕСТВЕ Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО.....	74
ПРИМАК Т. В. СИМВОЛІКА СТЕПУ У ТВОРАХ О. ГОНЧАРА	80
ПРИХОДЬКО А. М. КООРДИНАЦІЯ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПАРАТАКСИСУ	83
РИСІЧ Ю. Й. ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ ХУДОЖНЬОГО РОЗПИСУ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНО- Й МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ ГЕНЕЗИ.....	89
РОЗСОХА В. А. ИДЕОЛОГИЧЕСКИ МАРКИРОВАННОЕ ЗНАЧЕНИЕ КОЛОРАТИВА БЕЛЫЙ В ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ СОВЕТСКОГО И ПОСТСОВЕТСКОГО ОБЩЕСТВА	96
РУКОЛЯНСЬКА Н. В. ПРИКМЕТНИКОВА ДЕРИВАЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЮРИДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ	101
САНАКОЄВА Н. Д. ПОЧУТТЯ ПРОВІНИ – РУШІЙНА СИЛА ЖИТТЄВОЇ ФІЛОСОФІЇ РОКСОЛАНИ І ЄВПРАКСІЇ З ОДНОЇМЕННИХ РОМАНІВ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО	105
СКИБИНА В. И., ГАЛУЦКИХ И. А. СЕМАНТИКА ЯДЕРНОЙ ЛЕКСИКИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА: ПРОГНОЗЫ И РЕАЛЬНОСТЬ	108
ТАРАСЕНКО К. В. ОСОБЛИВОСТІ РЕЦЕПЦІЇ ТА ХУДОЖНЬОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ДОКТРИНИ МАКІАВЕЛЛІ В РЕНЕСАНСНІЙ АНГЛІЇ.....	116
ТОРКУТ Н. М., ГУТАРУК О. В. ТИПИ ДІАЛОГІЧНОСТІ ВІД АНТИЧНОСТІ ДО РЕНЕСАНСУ.....	119
ТРЕТЬЯКОВА Т. А. ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ РОЛЬОВОЇ ГРИ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В ЧИТАННІ ІНОЗЕМНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЗА ФАХОМ	123
ТРЕТЯК Ю. Ю. ДІАЛОГ У ТЕРМІНАХ ТЕОРІЇ МОВЛЕННЄВОЇ ВЗАЄМОДІЇ	125
ТУРГАН О. Д. ДО ПРОБЛЕМИ ШЛЯХІВ МІФОЛОГІЗАЦІЇ ЛІТЕРАТУРИ	129
ХОМ'ЯК Т. В., ДМИТРЕНКО М. В. Т. ШЕВЧЕНКО І Л. КОСТЕНКО : ТРАДИЦІЇ І НОВАТОРСТВО В ЦИКЛІ " ДАВИДОВІ ПСАЛМИ "	133
ХОМ'ЯК Т. В., СЄЧІНА А. М. ДЕТАЛЬ У ПОЕТИЦІ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО.....	140
ХРИСТИЧ І. А. ЕТИМОЛОГІЧНІ ВКАЗІВКИ ДО СКОТАРСЬКОЇ ЛЕКСИКИ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВЖИТКУ (ЗА "АРХІВОМ КОША НОВОЇ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ").....	145
ЦИМБАЛЮК Ю. В. НАЙУЖИВАНІШІ ПОВЧАННЯ З КНИГИ МУДРОСТІ ІСУСА, СИНА СИРАХА, УКРАЇНСЬКОЮ ТА АНГЛІЙСЬКОЮ МОВАМИ.....	150
ШАМА И. Н. ОТ БЕЗЫМЯННОСТИ К ИМЯОБЛАДАНИЮ: СИМВОЛИКА ИМЕНИ В ОРИГИНАЛЕ И ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА.....	164
ШАПОЧКА Н. В. ЛЕКСИЧЕСКИЕ ФОРМЫ ВЫРАЖЕНИЯ КАТЕГОРИИ ТЕМПОРАЛЬНОСТИ	175
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У "ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ" ЗА ФАХОМ "ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ"	177

УДК 808.3-086 : 801.56

СПОСОБИ МОРФОЛОГІЧНОГО СЛОВОТВОРУ В УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙСЬКОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Азарова Н.В., пошукач

Запорізький юридичний інститут МВС України

Досліджено способи морфологічного словотвору в українській військовій термінології на матеріалі іменникових та прикметникових термінів, визначено найактивніші з них, описано словотвірні моделі.
Ключові слова: способи словотворення, морфологічний словотвір, іменникові терміни, прикметникові терміни, суфіксація, префіксація, суфіксально-префіксальний спосіб творення, композити, юстапозити, абрєвіація.

Азарова Н.В. СПОСОБЫ МОРФОЛОГИЧЕСКОГО СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНСКОЙ ВОЕННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ / Запорожский юридический институт МВД Украины

Исследованы способы морфологического словообразования в украинской военной терминологии на материале терминов-имен существительных и терминов-имен прилагательных, определены самые активные из них, описаны словообразовательные модели.
Ключевые слова: способы словообразования, морфологическое словообразование, термины-имена существительные, термины-имена прилагательные, суффиксация, префиксация, префиксально-суффиксальный способ образования, композиты, юстапозиты, аббревиация.

Azarova N.V. METHODS OF MORPHOLOGICAL WORD-BUILDING IN UKRAINIAN MILITARY TERMINOLOGY / Zaporizhya law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Methods of morphological word-building in ukrainian military terminology are researched on the material of terms-nouns and terms-adjectives; the most active of them are determined; word-building models are described.

Key words: methods of word-building, morphological word-building, terms-nouns, terms-adjectives, suffixation, prefixation, suffixal and prefixal method of word-building, composites, juxtaposites, abbreviation.

Останніми десятиліттями науковцями посилено досліджуються процеси термінотворення. Актуальності набуло вивчення дериваційних процесів у військовій термінології.

Українська військова термінологія, увага до якої об'єктивно актуалізується в добу розбудови незалежної української демократичної держави, досліджувалася в різних аспектах, зокрема, у площині лексикографічного опису (Бурячок А. [1], Лісна О. [2]), походження, функціонування (Михайленко Т. [3], Мурашко Л. [4], Яремко Л. [5] та інші), теоретико-практичних засад перекладу (Онуфрієнко Г. [6] та інші). Разом із тим проблема комплексного дослідження словотвору в цій галузевій термінології є цілком на часі.

Джерельною базою дослідження обрано сферу фіксації військової термінології – “Російсько-український словник для військовиків” А. Бурячка, М. Демського, Б. Якимовича [1], “Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки” укладачів Й.Андерша, С.Воробйової, М.Кравченко та ін. [7], “Українсько-російський словотворчий словник” З.Сікорської [8].

Об'єкт дослідження – іменникові та прикметникові терміни, оскільки саме вони найбільш здатні номінувати спеціальні поняття в будь-якій галузевій термінології, зокрема у військовій, відображати все багатство та різноманіття значеннєвого спектру понятійної сфери: назв осіб (*лейтенант, полковник*), опрєдметнених дій (*завоювання, маневрування*), ознак предметів (*табельний, кулеметний*) тощо.

Метою дослідження є виявлення морфологічних способів творення українських військових іменникових та прикметникових термінів, визначення словотвірної структури досліджуваних одиниць, зокрема словотвірних моделей, з'ясування найактивніших способів творення.

Термінотворення, як зазначають учені, підпорядковане загальним законам словотвору сучасної української літературної мови. Проте термінологічній лексиці властиві й певні особливості. Термінологічний словотвір – це свідомий процес. “Терміни – не “з’являються”, а “придумуються”, “творяться” по мірі усвідомлення їх необхідності” [9]. Як зазначає В.П.Даниленко, “...свідома участь у творенні термінів надає змогу штучно впроваджувати в галузевій термінології спеціалізовані за значенням словотворчі морфеми, які дозволяють пов’язати певну класифікаційну систему понять з певною системою мовних засобів вираження цих понять” [10]. Для термінології є характерним, з одного боку, широке застосування продуктивних афіксів загальнолітературного словотворення, з іншого, формування

фонду власне термінологічних словотворчих засобів. Військова термінологія користується певним арсеналом словотвірних афіксів та моделей.

У сучасній лінгвістичній науці немає загальноприйнятої дефініції способу словотворення. Ми спираємося на визначення цього поняття І.І.Коваликом. “Під лінгвістичним поняттям “способи словотвору” розуміються структурно різні шляхи й прийоми творення нових слів у результаті використання всіх наявних у даній мові словотворчих ресурсів. Способи словотворення – це комплексна система використання різних структурних словотворчих засобів і способів утворення дериватом з їхніми словотвірними структурами – словотвірними формами і словотвірними значеннями на всіх етапах розвитку мови” [11,26]. “Спосіб словотворення – це більша, ніж словотвірний тип, одиниця класифікації, що об’єднує ряд типів, які характеризуються одним і тим же видом форманта (префікс, суфікс, постфікс і т.п.) в абстрагуванні від конкретних матеріальних втілень цього форманта в різних типах” [12, 41].

Морфологічний спосіб є основним у творенні терміноодиниць у різних галузевих терміносистемах. Це зумовлено насамперед як багатою системою елементів морфологічного словотвору української мови, так і семантично-граматичними особливостями творення слів, що дають можливість використовувати однотипні способи словотворення для позначення однотипних військових понять. Словотворчий аналіз військових похідних дозволив виявити шість способів морфологічного словотвору, а саме: префіксальний: *воєнний* → *антивоєнний*, суфіксальний: *завоювати* → *завойовник*, *зброя* → *зброяр*, префіксально-суфіксальний: *зброя* → *беззбройний*, *конвой* → *підконвойний*, юкстапозиція – *ракета-торпеда*, *генерал-лейтенант*, композиція – *кулемет*, *панцеротанковий*, аббревіація: *БМП* (*бойова машина піхоти*).

Проведене дослідження засвідчило, що найбільшу активність у військовій термінології виявляє суфіксальний спосіб термінотворення, який є провідним в індоєвропейських мовах. “Поява в слові суфікса сигналізує про наявність у нього певного узагальненого значення (семантична функція), вираженого в спеціальній формі (структурна функція), за яким це слово потрапляє до певного лексико-граматичного класу слів (частини мови) і здатне виконувати в реченні певну синтаксичну роль (синтаксична функція). З огляду на повноту охоплення функцій суфікси вважаємо еталонними одиницями суфіксальної підсистеми мови. Приймаємо таке їхнє визначення: суфікс – суфіксальна одиниця, яка бере участь у процесі деривації, а отже, має семантичну, структурну та синтаксичні функції в словній структурі” [13, 31].

Суфіксальний спосіб виявляється найпродуктивнішим у сучасній українській літературній мові при творенні іменників. Іменникові деривати утворюються за допомогою суфіксації здебільшого від дієслівних, прикметникових та іменникових основ.

Розглянемо віддієслівні військові терміни. У ході аналізу виявлено терміни-іменники різного поняттєвого значення, утворені за такими моделями:

1) похідні на означення предметної дії, процесу: **V + -нн(я) (-енн(я), -анн(я), -інн(я), -уанн(я), -юванн(я), -ованн(я))**. Цей тип є досить активним у сфері військової деривації. У сучасній українській літературній мові можна виокремити кілька продуктивних груп твірних основ дієслів, від яких утворюються військові терміноодиниці на **-нн(я)**: префіксальні дієслова доконаного виду з кінцевим **-ити**: *розтрити* → *розтриття*, *висадити* → *висадження*, *захопити* → *захоплення*; дієслова недоконаного виду з суфіксальною основою на **-а/я**: *стріляти* → *стріляння*, *спливати* → *спливання*; *спускати* → *спускання*; дієслова недоконаного виду зі словотвірним суфіксом **-ува/юва** в основі інфінітива, від яких утворюються терміни із значенням подовженості процесу дії: *минувати* → *минування*, *комплектувати* → *комплектування*, *розгромлювати* → *розгромлювання*, *вистежувати* → *вистежування*, *опромінювати* → *опромінювання*.

Твірна основа на **-ува/юва** є найпродуктивнішою в сучасній українській літературній мові й відзначається високою активністю у військовій термінології. Твірним у подібних словотворчих моделях може виступати як власномовне слово (*рятувати* → *рятування*, *схоплювати* → *схоплювання*, *висаджувати* → *висаджування*, *завоювати* → *завоювання*, *посилювати* → *посилювання*), так і запозичене з інших мов (*анексувати* → *анексування*, *патрулювати* → *патрулювання*, *бліндажувати* → *бліндажування*).

Окрім основного значення – предметної дії, “деривати, співвідносні з дієсловами доконаного виду, часто набувають додаткових лексико-словотвірних значень – продукту, наслідку дії “ [14, 69]. Наприклад, *озброїти* → *озброєння*, *зруйнувати* → *зруйнування*.

2) деривати із значенням предметної дії, процесу, результату, наслідку дії : **V + нульовий суфікс**: *запускати* → *запуск*, *опиратися* → *опір*, *наступати* → *наступ*, *вибухати* → *вибух*, *розгромити* → *розгром*, *перекидувати* → *перекид*. Нульова суфіксація у творенні військових термінів виявляє значну активність.

Спостерігаються у військовій термінології й деривати з іншомовними суфіксами: **V+ -аці(я) (-і(я))**: *дегазувати* → *дегазація*, *комплектувати* → *комплектація*, *ліквідувати* → *ліквідація*, *стабілізувати* → *стабілізація*, *анексувати* → *анексія*; **V+ -ад(а)**: *блокувати* → *блокада*; **V+ -аж**: *пілотувати* → *пілотаж*, *патрунувати* → *патронаж*. Суфікс **-аці(я) (-і(я))** – досить поширений при творенні військових іменникових термінів, питома ж вага дериватів, утворених за допомогою суфіксів **-ад(а)**, **-аж**, є незначною.

3) похідні із значенням інтенсивної дії з суфіксами **-ин(а)**, **-тв(а)**: *стріляти* → *стрілянина*, *бити* → *битва*. Ці словотвірні моделі є непоширеними.

4) деривати із значенням “носій процесуальної дії”, виконавець певної дії, названої дієсловом: **V+ -ник (-івник, -овник)**: *загарбати* → *загарбник*, *розвідувати* → *розвідник*, *підривати* → *підривник*, *вартувати* → *вартівник*, *рятувати* → *рятівник*, *призивати* → *призовник*, *воювати* → *войовник*. Ця словотвірна модель є активною у творенні термінів-іменників. **V+ -ач**: *командувати* → *командувач*, *розвідувати* → *розвідувач*; **V+ -ець**: *обороняти* → *оборонець*, *стріляти* → *стрілець*. Останні моделі представлені незначною кількістю похідних.

Серед іменникових військових термінів спостерігається значна кількість дериватів на позначення агентивно-професійних назв, утворених за допомогою як власне мовних суфіксів **-ець**, **-ник**, **-ик**, так й іншомовних **-ист/-іст**, **-ир**, **-тор**, активність яких не є однаковою. Домінують відіменникові похідні з суфіксами **-ник**, **-ець**, непоширеними є словотвірні моделі з суфіксами **-ант**, **-тор**, **-ир**.

Військові терміни-іменники із загальним словотвірним значенням “носій ознаки” представлені такими моделями:

1) відіменникові похідні на позначення осіб за родом діяльності, де твірна основа вказує на об’єкт діяльності: **N+ -ник**: *автомат* → *автоматник*, *торпеда* → *торпедник*, *кулемет* → *кулеметник*, *ракета* → *ракетник*; **N+ -ець (-инець, -івець)**: *піхота* → *піхотинець*, *зв’язок* → *зв’язківець*, *армія* → *армісець*, *батарея* → *батарець*

2) відіменникові похідні на позначення осіб за їх відношенням до певного поняття, предмета, сфери діяльності: **N+ -ист/-іст**: *артилерія* → *артилерист*, *анексія* → *анексіоніст*, *авантюра* → *авантюрист*; **N+ -ир/-ір**: *команда* → *командир*, *конвой* → *конвоїр*; **N+ -тор (-ор, -онер, -ер)**: *авіація* → *авіатор*, *міна* → *мінер*; **N+ -ант (-янт)**: *диверсія* → *диверсант*, *курс* → *курсант*

3) відіменникові похідні на позначення осіб за соціальним становищем, званням, політичними поглядами тощо: **V+ -ник**: *полк* → *полковник*, *сотня* → *сотник*

Незначною кількістю представлені деривати, побудовані за моделями: 1) похідні із значенням якості, властивості, поведінки особи, названої мотивуючим словом: **N+ -изм /-ізм**: *анексія* → *анексіонізм*, *авантюра* → *авантюризм*, *герой* → *героїзм*, *патріот* → *патріотизм*; 2) похідні на позначення збірного поняття, діяльності, суспільного стану, закладу, організації: **N+ -ура**: *агент* → *агентура*.

Військові відприкметникові терміни-іменники представлено такими словотвірними моделями:

1) похідними на позначення предметів **A+ -ик (-ник)**: *броньовий* → *броньовик*, *бронебійний* → *бронебійник*

2) похідними, що вказують на якість, властивість, стан за значенням прикметника: **A+ -ств(о) (-цтв(о), -зтв(о))**: *бунтівницький* → *бунтівництво*.

Серед відприкметникових термінів-іменників спостерігаються й деривати з абстрактним значенням. “Абстрагування ознак шляхом суфіксації прикметникових основ здійснюється за допомогою ряду словотвірних формантів, але особлива роль у цьому процесі належить суфіксові **-ість**” [15, 75]. За моделлю **A+ -ість** твориться значна кількість іменників, що вказують на наявність у предмета якості, властивості, визначеної мотивуючим прикметником або його стан, на який вказує мотивуючий прикметник: *маневровий* → *маневровість*, *вибуховий* → *вибуховість*, *боєздатний* → *боєздатність*, *боєспроможний* → *боєспроможність*

Суфіксація – найпоширеніший спосіб творення і військових термінів-прикметників. Найактивнішими моделями творення прикметників із значенням приналежності до когось або чогось є такі: **N+ -н**: *автомат* → *автоматний*, *артилерія* → *артилерійний*, *батальйон* → *батальйонний*, *бліндаж* → *бліндажний*, *блокада* → *блокадний*; **N+ -ськ**: *адмірал* → *адміральський*, *бунтар* → *бунтарський*, *артилерія* → *артилерійський*. При творенні деяких прикметників спостерігається явище паралельної мотивації: *армійський* ← *армія* і *армійський* ← *армісець*. Незначною активністю характеризуються словотвірні моделі: **N+ -ов**: *бастіон* → *бастіоновий*, *бомба* → *бомбовий*, *алебарда* → *алебардовий*; **V+ -ичн/ -ічн**: *бомбувати* → *бомбічний*; **V+ -альн**: *бомбардувати* → *бомбардувальний*.

Префіксація в українській військовій термінології значно поступається активністю суфіксальному способу творення. Префіксальні військові терміни-іменники і прикметники творяться за кількома

словотвірними моделями з використанням невеликого арсеналу словотворчих засобів: -анти: *ракета* → *антиракета*, віце: *адмірал* → *віце-адмірал*, контр-: *атака* → *контратака*, *наступ* → *контрнаступ*, пере-: *дислокація* → *передислокація*, дез-: *активація* → *дезактивація*.

Префіксально-суфіксальний спосіб творення також не є домінуючим у творенні іменників та прикметників. Військові похідні, утворені у цей спосіб, активно представлені моделями: **По- + основа + -н**: *повоєнний*, *повзводний*, *подивізійний*, *поескадронний*; **При- + основа + -н**: *прикордонний*, *приграничний*, *прифронтовий*; **проти + основа + -н**: *проти десантний*, *проти піхотний*, *проти танковий*.

Чималий відсоток українських військових термінів-іменників і прикметників становлять терміни-композиції, які з'явилися внаслідок основокладання. Основокладанням в галузі військової термінології притаманне поєднання двох українських твірних елементів (*військово-морський*, *боєготовність*, *боєпостачання*, *боєспроможний*, *бронепізд*, *бронейний*), двох іншомовних терміноелементів (*ракетно-артилерійний*, *ракетно-транспортний*, *танкодесантний*) чи комбінації чужомовного терміноелемента з національним твірним елементом – гібридний термін (*бомбоскидач*, *бомботримач*, *артилерійсько-стрілецький*, *бронетанковий*, *транспортно-бойовий*)

Досить поширеними є терміни-композиції, у першій частині яких наявні іншомовні або інтернаціональні словотворчі терміноелементи, наприклад, **авіа-, аеро-, мото-** (*авіаармія*, *авіабаза*, *авіаносій*, *авіапункт*, *авіабомба*, *аеродром*, *аеронавігатор*, *аерофоторозвідка*, *мотопіхота*, *мотострілець*), статус яких ми визначаємо як корені, оскільки семантичне значення ними ще не втрачено.

Меншу кількість термінів утворено способом словоскладання (юстапозиції): *артилерист-інженер*, *бомбардувальник-штурмовик*, *літак-розвідник*, *ракета-перехоплювач*, *ракета-носіє*.

Представлена військова термінологія і термінами-аббревіатурами: *ВР* (вибухова речовина), *КППО* (корабель протиповітряної оборони), *ППО* (протиповітряна оборона), *ЗМУ* (зброя масового ураження).

Отже, морфологічний спосіб творення був і залишається одним із найзначніших джерел збагачення української військової термінології. Одна з основних причин його продуктивності полягає в тому, що в морфологічній структурі термінів, утворених шляхом афіксації, закладені основи структурної систематизації, а це має надзвичайно важливе значення для термінології. Українська військова термінологія поповнюється тими ж шляхами, використовує ті ж самі способи словотвору й словотворчі засоби, що й загальнолітературна мова. Разом із тим простежується певна ієрархія у використанні морфологічних способів творення військових термінів: суфіксальний, композиційний, префіксальний, префіксально-суфіксальний, юстапозиційний, аббревіаційний. Найбільша кількість іменникових і прикметникових термінів, утворених суфіксальним способом, представлена моделями: **V + -ння**, **V + -ць**, **N + -ць**, **N + -н**, **N + -ськ**. Матеріали та результати аналізу способів морфологічного словотвору українських військових термінів сприятимуть вирішенню проблеми комплексного дослідження словотвору в цій галузевій термінології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурячок А., Демський М., Якимович Б. Російсько-український словник для військовиків.-К., 1995.-384 с.
2. Російсько-український військовий словник / Упор. О.О.Лісна.-К., 1992.-80 с.
3. Михайленко Т.Д. Інтра- та екстралінгвістичні аспекти формування і функціонування військової терміносистеми в національних мовах: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук.-К., 1996.
4. Мурашко Л.В. Українська військова лексика в її історичному розвитку (військові звання та посади): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук.-К., 1997.
5. Яремко Л.П. Формування української військової термінології: Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук.-Дрогобич, 1997.
6. Онуфрієнко Г.С. Україномовна військова термінолексика: сучасний стан і проблеми перекладу // Проблеми української науково-технічної термінології. Тези доповідей 4-ої міжнародної наукової конференції.-Львів, 1996.-С.137-138.
7. Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки / Й.Ф.Андерш, С.А.Воробйова, М.В.Кравченко та ін.-К., 1994.-600 с.
8. Сікорська З.С. Українсько-російський словотворчий словник.-2-ге вид., перероб. і допов.-К., 1995.-256 с.

9. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды МИФЛИ, 1939.-т.V.-С.24.
10. Даниленко В.П. О терминологическом словообразовании // Вопросы языкознания.-1973.-№4.-С.76-85.
11. Ковалик І.І. Вступ. Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце у системі науки про мову // Словотвір сучасної української літературної мови.-К., 1979.-С.5-57.
12. Грамматика современного русского литературного языка / Под ред. Н.Ю.Шведовой.-М., 1970.-767с.
13. Карпіловська Є.А. Суфіксальна система сучасної української літературної мови: будова та реалізація: Монографія.-К, 1999.-297с.
14. Словотвір сучасної української літературної мови.-К., 1979.-406с.
15. Грещук В. Український відприкметниковий словотвір.-Івано-Франківськ, 1995.-208с.

УДК 808.50: 301.651.3

ФОРМУВАННЯ, ПІЗНАННЯ І ВИЗНАЧЕННЯ СМISЛУ ЧЕСЬКИХ ПРАГМАТИЧНИХ КЛIШЕ

Баландіна Н.Ф., к. філол. н., доцент

Полтавський педагогічний університет

Формування, пізнання і визначення смислу чеських прагматичних кліше здійснюється на основі ситуативної вертикалі, яка пронизує парадигматичні і синтагматичні єдності. У структурі значення прагматичних кліше смислова складова є провідною.

Ключові слова: об'єктивний смисл, ситуативний контекст, прагматичні кліше, парадигматичні і синтагматичні відношення.

Баландина Н.Ф. ФОРМИРОВАНИЕ, ПОЗНАНИЕ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ СМЫСЛА ЧЕШСКИХ ПРАГМАТИЧЕСКИХ КЛИШЕ / Полтавский педагогический университет, Украина

Формирование, познание и определение смысла чешских прагматических клише осуществляется на основе ситуативной вертикали, которая пронизывает парадигматические и синтагматические единства. В структуре значения прагматических клише смысловая составляющая является ведущей.

Ключевые слова: объективный смысл, ситуативный контекст, прагматические клише, парадигматические и синтагматические отношения.

Balandina N.F. FORMATION, COMPREHENSION AND DEFINITION OF MEANING OF CZECH PRAGMATIC CLICHE / Poltava pedagogical university, Ukraine

Formation, comprehension and definition of meaning of Czech pragmatic cliche are realized on the basis of situational vertical line, which runs through paradigmatic and sintagmatic unities. The component which contains sense is the leading in the meaning structure of pragmatic cliche.

Key words: objective meaning, situational context, pragmatic cliche, paradigmatic and sintagmatic relations.

Аксіоматичне положення про те, що кожен знак мусить виражати якийсь значення, стосується понятійної величини, структурованої у двох площинах. Одна з них заглиблюється в межі свідомості й мислення, а інша – у відображуваній у мисленні позамовний світ [1, с. 43]. Не з'ясовуючи основної суті суперечностей, пов'язаних із науковими інтерпретаціями значення мовного знака та його термінологічними позначеннями (огляд цього питання див.: [2]), ми надаємо перевагу найбільш уживаним у наукових дослідженнях термінам, зокрема тим, що відповідають специфіці досліджуваного об'єкта. У пошуках значення чеських прагматичних кліше (далі ПК) ми підходимо до них як до мовних знаків, що знаходяться у відношеннях: (1) до ситуації чи предмета, (2) до почуттів і бажань особи, яка їх уживає, і (3) до образу цієї ситуації чи предмета у свідомості людини. Перший тип відношення залежний від способу позначення, чи іменування, другий – від вираження ставлення до світу, а третій – від означування. Таким чином, теоретично семантичну структуру ПК представляють три компоненти: референційне значення (відбиває конкретну суть ситуації чи предмета), емоційне значення (передає ставлення до позамовної дійсності), третім компонентом є смислове значення.

Референційне значення, увиразнюючи ознаки актуальної ситуації чи предмета, слугує для розрізнення окремих (одиничних) мовних одиниць, підґрунтям якого є конкретний (одиничний) факт чи предмет об'єктивної дійсності. Смислове значення, природа якого конкретно-узагальнююча і типізована [3], з

часів Арістотеля вважається об'єктивною єдністю різних і найбільш суттєвих моментів певної сфери явищ, у тому числі референційного й емоційного значень.

Стає очевидним, що пошуки значення ПК ми розпочинаємо не з прагматичної площини, а з логічної, оскільки вважаємо, що саме вона увібрала ті інваріантні й усталені ознаки, які дозволяють залишатися мовним одиницям тожоними як в синхронному, так і в історичному планах, і вступати в системні відношення в межах мови. При цьому варто зазначити, що ПК маніфестують різні смисли: з одного боку - об'єктивно-суспільні, а з другого, суб'єктивно-особистісні (інтенційні). Слово різні стосується не обсягу смислу, а лише певних змістових нюансів у конкретних мовленнєвих актах. Однак, як слушно зазначає В.М. Телія, все те, що є в мовленні, поступово "відкладається" в лексиконі [4, с. 7]. Ця істина навряд чи вимагає доведення і стосовно смислів ПК. По суті, ідеться не про різні смисли, а про різні способи їх подання.

І об'єктивно-суспільні, і суб'єктивно-особистісні смисли ПК мають комунікативне підґрунтя, проте перші є наче застиглими смислами, що в будь-який момент можуть бути покликаними до життя і набути різних конфігурацій у контексті актуальної суб'єктивно-особистісної інтеракції. У пропонуваному дослідженні розглядатимуться насамперед об'єктивно-суспільні смисли, зокрема їх формування, пізнання та визначення. Оскільки ж поняття смислу досліджується на прикладі конкретних мовних одиниць – чеських ПК, то наша теорія смислу обмежуватиметься колом тільки цих знаків, тому матиме частковий характер і цілком обмежену сферу застосування.

Формування інваріантного смислу прагматичних формул ми пов'язуємо насамперед із ситуативним контекстом, який породив аналізовані мовні одиниці, увів їх у лінгвістичний ужиток і при цьому маніфестується ними. Зважаючи на це, зосередимося саме на позалінгвістичній ситуації та механізмі її представлення.

Поняття ситуації, одне з центральних при вивченні семантики мовних одиниць, не однозначне: його застосовують у випадках, коли говорять і про світ, і про мову (її семантику), і про спосіб мислення про світ [5, с. 7]. Проте, лінгвісти, розрізняючи три види ситуації: позамовну, мовну і понятійну, частіше розуміють під поняттям ситуації "сукупність елементів об'єктивної дійсності у свідомості мовця в момент розповіді", що певним чином впливає на "відбір мовних елементів під час формування самого висловлювання" [6, с. 358], "якийсь фрагмент дійсності", "квант" стану, умовно виділене людиною одне з відношень зовнішнього світу [7, с.25].

Мислення контролює відбір елементів дійсності і за допомогою мовних засобів конструює "предметно-логічну" схему конкретного факту, яку в мовознавстві називають запозиченим із символічної логіки терміном пропозиція¹. Структуру пропозиції представляє предикат і його аргументи, чи партиципанти. Система відношень між предикатом і аргументами утворює пропозиційну модель конкретної реальної ситуації, на основі якої може бути представлено значення предикатних висловлювань. Таким чином, смисловим значенням речення можна вважати пропозицію, що так чи інакше відтворює ситуацію (детальніше див. про це: [8]).

Предикат, будучи центральним компонентом пропозиції, уособлює ситуацію в згорненому вигляді: знаючи предикат, можна передбачити і потенційних учасників ситуації [9]. Такий підхід спонукає до семантико-синтаксичного моделювання, на основі якого можна вивчати значення багатьох прагматичних формул, що структурно і семантично є правильними суб'єктно-предикатними реченнями. Предикатними центрами ПК виступають дієслова типу *vítat, zdravít, pozdravít, klanět se, loučit se, představit, poznávat, mluvit, chtít, přát si, blahopřát, gratulovat, ptát se, říci, prosít, žádat, nabídnout, doporučit, radít, souhlasit, namítat, děkovat, varovat, podporovat, poradit se, spolehnout se* та ін. У переважній більшості це перформативні дієслова, що називають дію і одночасно нею є, чи, образно кажучи, слово в даному випадку є ділом. Перформативи в оточенні актантів, поширювачів, конкретизаторів й інтенсифікаторів уживаються у формулах предикатного типу: *Vítáme vás!, Loučím se s vámi, Blahopřeji vám k narozeninám!, Přeji vám brzké uzdravení!, Souhlasím s vámi, Popírám to, Děkuji vám, Radím vám..., Doporučuji vám..., Proším vás..., Žádám vás..., Varuji vás..., Těším se na brzké setkání!, Lituji toho, Přijím na vaše zdraví!, Omlouvám se* і т.ін.

Так, пропозиційний зміст стандартних поздоровлень *Blahopřeji vám k narozeninám!* і *Gratuluji vám k vuznamenání!* побудований на основі предикатів поздоровлення *blahopřeji* і *gratuluji* (вони вживаються в єдино можливій для перформативних висловлювань формі – у першій особі теперішнього часу дійсного способу), що обов'язково імплікує три позиції: мовця, адресата і каузатора. Проте підходити до таких ПК як до звичайних речень не можна: вони виділяються особливим виміром, указуючи на конвенційні ситуації, що відбуваються в конкретному місці, часі, за відповідних обставин, сукупно із суб'єктами інтеракції (і з відносинами між ними). Виявлення функції указання на ситуацію *hic et nunc* дозволяє

¹ Пропозиційне відношення ввів у логіку Б. Рассел, протиставивши постійне ядро речення рухомій його частині. Витоки цього протиставлення він побачив у розрізненні модусу і диктуму в логіці схоластів [10, с. 140].

зараховувати ПК до одиниць соціального дейксису. Висловлювання з предикатами-перформативами можна розглядати як початок у системі координат дейктичного поля. Цей “семантичний реалізм” вимагає врахування і того, що вони близькі до описових речень, але нічого не описують, пор. описове речення *Těšili jsme se na brzké setkání* і перформативне *Těšíme se na brzké setkání!* Варто було тільки “відійти” в першому реченні від дейктичного поля “тут” і “тепер”, як його смисл утрачає свою чуттєвість і прагматичне спрямування через відсутність вектора мовець - адресат. Їх не можна оцінювати за шкалою істинності / неістинності: вони завжди істинні, зате набуває актуальності шкала щирості / нещирості. Актанти таких формул, що відзначаються надзвичайною ємкістю, можуть стосуватися будь-якого суб’єкта / суб’єктів, але порівняно із суб’єктами описових речень вони безпосередньо задіяні в інтеракції, тому акт комунікації не вимагає конкретного іменування якогось із актантів, особливо це стосується мовця. Лише у виняткових випадках можна сказати: *Já, Petr, těším se na brzké setkání!* Крім того, такі конструкції буквально переповнені логічними зв’язками, дейктичними займенниками, модальними частками, вигуками, оціночними предикатами (пор.: *Děkuji vám!* і *Dík!*, *O jsem vám velmi vděčen!*, *Ani vám nemohu dost poděkovat za všechno*, *To je od vás milé / tuze hezké*, *Jste tak hodná / velice laskavá!*), що переключують увагу з пропозиції на суб’єктивну складову мовних одиниць, на наміри мовця. Але, з іншого боку, всі ці елементи “надбудовуються” на єдино можливному фундаменті – ситуативному, чи “вертикальному”, контексті.

Якщо не зважати на вказані особливості, то в цілому можна було б досліджувати такі ПК в руслі структурно-семантичного синтаксису й отримати досить точні результати. Сучасне мовознавство має досить синтаксичного матеріалу такого роду. Дж. Лакофф навіть переконаний, що його можна використати в теорії мовленнєвих актів [11, с.457]. Та стосовно ПК отримані висновки мали б дві суттєві вади: були б далекими від життя, тобто від ситуації, і неповними. Перформативні й оціночні ПК, типу *Máme krásný den*, *Všechno bylo báječné!*, – це ще не весь масив формул. Чималу кількість складають так звані уламки колись повних, структурно і семантично, утворень. Упадає у вічі надзвичайно різноманітне мовне вираження, навіть у межах якогось одного різновиду. Наприклад, вітаннями вважаються формули *Vitám vás!*, *Dobrý den!*, *Nazdar!*, *Pozdrav Pán Bůh!*, *Bud’ zdrav!*, *Má úcta!*, *Ahoj!*, *Jsem rád, že vás vidím!*, *Dobré jitro!*, *Dobrytro! (ob.)*, *Dobrý večer!*, *Sportu zdar!*, *Těbuch (ob.)* і т.ін., а проханнями такі, як *Prosím vás...*, *Dovolte mi, abych si s vámi promluvil*, *Bud’te tak laskav ...*, *Nebyl bys tak laskav...*, *Obracím se k vám o pomoc*, *Mohu vás o něco požádat?*, *Rád bych se na něco zeptal*, *Nemohli byste mi pomoci?*, *Dovolte mi jednu prosbu*. Розмаїття мовної репрезентації (окремі слова, словосполучення, вставні конструкції, речення, різні за структурою і комунікативною метою і з багатим набором модальностей) не вписується в системні структурні схеми і часто семантично далеке від таких категорій, як подія або факт, чи стосується їх лише частково. Щоправда, оціночних ПК вживається досить багато, але вони призначенні не стільки для вираження інформації, скільки для збудження почуттів, нормування поведінки чи впливу на неї. Усе це змушує шукати смисл і добувати результати не з прокрустового ложа структурних схем, а десь-інде. Цим пунктом є, на наш погляд, стереотипна ситуація *hic et nunc*.

Як уже зазначалося вище, безпосередньою вказівкою на цей тип ситуацій можуть бути перформативні формули, які можна розглядати як початок у системі координат дейктичного поля. Ідеться переважно про офіційні ситуації, пов’язані з певними обрядами та інституційною діяльністю, що вимагають якомога більшої експліцитності. Здебільшого перформативність передається імпліцитно. Якщо кажуть *Dobré chutnání!* і відповідають *Nápodobně!*, то відомо, що стимул і реакція є еліптичними утвореннями від первинних структур *Přeji vám dobré chutnání!* і *Přeji vám dobré chutnání nápodobně!* з експліцитним перформативом *přeji*. Глибинний перформатив, чи перформативне гіперречення, можна ввести практично в усі еліптичні ПК. Так, перформатив *přeji* є глибинним предикатом таких формул вітання, як *Dobrý den!*, *Pozdrav Pán Bůh!*, *Bud’ zdrav!*, *Dobré jitro!*, *Dobrytro! (ob.)*, *Dobrý večer!*, *Sportu zdar!* Те саме справедливе для перформатива *prosím* і формул прохання *Dovolte mi, abych si s vámi promluvil*, *Bud’te tak laskav...*, *Nebyl bys tak laskav...*, *Obracím se k vám o pomoc*, *Rád bych se na něco zeptal*, *Nemohli byste mi pomoci?* чи перформативного гіперречення *Vyslovuji uznání* і оціночних ПК: *To je skvělý nápad!*, *Všechno bylo báječné!*, *Jeké potěšení...*, *To je opravdu výborně!*, *To je roztomilé / krásna / prima / radost!*

Таким чином, серед формул того чи іншого смислового типу (вітання, прощання, подяки, побажання, похвали, співчуття тощо) виділяються: (а) перформативні ПК з актуалізованою ситуативною референцією (вони є предикатними структурами з розгорнутою пропозицією) або ж із (б) деактуалізованою чи (в) неповною референцією, структура яких представлена лише окремими аргументами або поширювачами з комунікативно найбільш значимою і цінною інформацією. Ці компоненти знаходяться переважно в рематичній частині повного (або *ad hoc* відновленого) перформативного ПК.

Повна або часткова втрата перформативності для ПК явище не поодиноке, а типове. Вони є стандартними і повторюваними вербальними стимулами і реакціями в ланцюгу соціальної інтеракції, для якої через її стереотипність є надлишковим повне розгортання перформативної пропозиції, оскільки стереотипна ситуація, становлячи одночасно і підґрунтя, і фон, і смисл висловлювань, проникає в їх матерію. Закон економії мовних зусиль і спрямованість мовної діяльності на інформаційність викликає

елімінацію контекстуально банального, унаслідок чого з'являються структурні залишки, що, безпосередньо не іменуючи ситуацію, пов'язані з нею глибинними перформативами – уособленням реальної ситуації, тому і зберігають ситуаційний смисл. Чим більша повторюваність, а отже, і стереотипність, тим менша потреба в повному поверхневому розгортанні пропозиції й актуалізації референції. Усе це є закономірним результатом спілкування за допомогою природної мови. Причому принцип економії мовних зусиль при вживанні ПК є одночасно фактом і мови і мовлення. Пропущені ланки при потребі можуть без проблем відновлюватися адресатом.

Утрата, чи деактуалізація, референції цілком природно приводить до двопозиційного відношення знак – смисл [12, с. 437]. Зокрема, втратили референцію привітання і прощання Nazdar!, Ahoj!, Těbuch!, Nashle!, співчуття Bohužel, вигуки-каталізатори Hergot!, Prokristarána, ПК схвалення і відмови Ano, Ne. Широко вживаними є структурні залишки колись повних перформативних формул з неповною референцією. Референційне значення і смислове в ПК пов'язані як обернено пропорційні величини: чим “сильніше” референційне значення, тим меншою є його смислова доля, і навпаки.

Здається, що відходження від “семантичного реалізму”, послаблення референції чи повна її втрата сприяє виникненню полісемії й омонімії (на ґрунті розпаду полісемії) ПК. Певні ПК, переважно еліптичної структури, з глибинними перформативами, що наче й увібрали цілком конкретний ситуаційний смисл, потрапляючи в іншу ситуацію, зазнають трансформації смислу або повної його деструктуризації. Щоб пізнати механізм пересування смислу мовної одиниці, потрібно виявити її місце і роль у ситуації спілкування. Так, залежними від контексту і схильними до смислової міграції є побажання Bud' zdráv!; в одних ситуаціях воно може бути побажанням, а в інших - привітанням, прощанням. Проте виток багатозначності чи омонімії ПК мають свою специфіку, досить виразну порівняно, скажімо, зі словом. Наприклад, випробовуючи значення лексем на перенесення, ми можемо застосувати слівце “начебто”, яке застерігає нас від буквального сприйняття значення. Відносно кліше Bud' zdráv! такий прийом не спрацює, оскільки полісемія й омонімія значень заглиблюється в контекстну вертикаль, якій притаманні певні передумови й обмеженнями. Як на нас, то на трансформацію смислу кліше Bud' zdráv! вплинула специфіка вербальних стимулів у стандартних ситуаціях: побажання є природним продовженням ланцюга стандартних формул вітання /прощання. Синтагматика мовних одиниць викликала вивітрювання формул власне вітання /прощання і виникнення комбінаторного варіанту значення побажання як вітання /прощання. Потім, після повної деструктуризації старого смислу побажання з причин його послаблення, з'явився новий смисл привітання / прощання. Можливо, тут ще й спрацював емоційний фактор: побажання здоров'я має більшу прагматичну силу, ніж власне вітання. Як справедливо зазначав Л.А. Булаховський, “...почуття, попри всю їх різноманітність, не лишаються ізольованими у свідомості людей, а, залежно від свого характеру, групуються – зближуючись або відштовхуючись, причому відповідні процеси здійснюються в словесному акті, зрозуміло, не абстрактно, а у великій залежності від історично виниклого смислового й емоційного навантаження певних слів” [13, с. 53]. Таким чином, синтагматичні видозміни етикетних формул у мовленні з часом узагальнилися, перейшли в мову і стали парадигматичними.

Поєднання смислів у ланцюгу словесних стимулів і реакцій має вибірковий характер, тобто кожен смисл має свою дистрибуцію, одні ПК можуть поєднуватися, інші – ні: пор., прощання, побажання як систему можливих стимулів – подяка, побажання, прохання, прощання як систему можливих реакцій; аналогічно: вибачення, жалкування – мінімалізація вини, заспокоєння; інші смисли (співчуття, сподівання, докори тощо), маючи іншу сполучуваність, допускають й інші комбінації. Причому в цих випадках ідеться про узагальнено-конкретне смислове значення, а не конкретне референційне. Аналіз референційного значення семантично більш чутливий до мовного вираження ПК, аналіз же смислу чутливіший до контексту. Для прикладу порівняємо формули Děkuji vám! і Jsem vám velmi vděčen!, що мають один і той же смисл подяки, однак перша формула є „словом-ділом“, а друга – дескрипцією стану.

Торкнучись лише побіжно пізнання смислів у синтагматиці, де здебільшого розмежують ситуативні різновиди ПК, зупинимось дещо детальніше на основному підґрунті пізнання – парадигматиці. При цьому зауважимо, що ми не ставимо за мету розглянути усю сукупність парадигматичних відношень. Нашим завданням є лише демонстрація здатності ПК вступати в такі відношення.

Віднесеність певних ПК до однієї ситуації та можливість більш-менш адекватної заміни в межах цієї ситуації дозволяє говорити про синонімію і таким чином увиразнювати пізнання смислу того чи іншого ситуативного типу. Природно, що і тут постає питання: на чому ж ґрунтується синонімія ПК – на референції чи на смислі, адже відомо, що ця проблема і в логіці, і в мовознавстві остаточно не вирішена. Частина пов'язує синонімію з референцією, решта – з поняттям. Щоправда, вчені здебільшого дискутують з приводу лексичної синонімії. Дж. Лайонз, що обстоює смислову основу синонімії (синонімія – є відношення між двома (чи більше) словниковими одиницями і пов'язана зі смислом, а не з референцією – “тотожність референції є необхідною, але недостатньою умовою синонімії”), категорично заявляє: “Незалежно від того, мають два елементи референцію чи ні, ми можемо задатися питанням про

те, чи мають вони в контексті, чи контекстах, де обидва зустрічаються, одне і те ж значення чи ні” [12, с. 451-467], приблизно такої думки дотримується і Ч. Філлмор [14, с. 342].

Спостереження за формулами *Promin'te, že jsem se opozdil, Moc mě mrzí, že jsem se opozdil, To si opravdu neodpustím, Žádám / Proším vás za prominutí, Omlouvám se vám..., Lituji..., Je mi lito..., Nezlobte se..., Je nám to hrozně trapné, že..., Škoda...*, що вживаються в ситуації вибачення, свідчить, що всі вони тією чи іншою мірою виражають один смисл – вибачення. Однак, строго кажучи, ці формули (а вони є предикативними конструкціями) позначають одну ситуацію, але різні її боки: прохання про вибачення, власне вибачення, жалкування, вираження свого психологічного стану як реакції на подію, і кожна з них має не тільки оригінальну мовну репрезентацію, а й визначальну ознаку, певну смислову “остачу”, спричинену референцією, без урахування того спільного смислового значення, на основі якого ці ПК утворюють синонімічний ряд.

Здається, і стосовно ПК є правильною думка про те, що абсолютних синонімів (тобто таких, які без будь-якого обмеження замінювалися один одним) дуже мало. Частіше члени синонімічного ряду мають різну дистрибуцію, відтінки в значеннях, іноді дуже тонкі. Як пише В.М. Русанівський, “наявність варіантів у структурі всіх рівнів мови створює можливості для вираження градації думки, ускладненої суспільно усвідомленими засобами передачі ставлення до описуваних подій” [15, с. 43]. Так, коли порівняти формули *Omlouvám se..., Lituji..., Moc mě mrzí, že jsem se opozdil*, то ступінь більшої вини підкреслюється предикатом *mrzí*, а у формулах *Promin'te, že...* і *Žádám / Proším vás za prominutí* пропозиція представлена по-різному завдяки переміщенню адресатного актанта з правобічної позиції у формулах *Žádám / Proším vás za prominutí* у лівобічну: *Promin'te, že jsem se opozdil*. Однак між ПК з різною референцією в межах одного смислово-ситуаційного різновиду немає прірви. Протиставлення понять і фактів через референцію може відбуватися неоднаково, оскільки залежне від різного бачення ситуації, суб’єктивного акцентування, але при цьому відношення протиставлення передбачає існування спільного семантико-комунікативного підґрунтя. Крім того, при аналізі синонімічних відношень слід зважати на те, що деякі ПК взагалі не мають референції, але вступають у синонімічні відношення і, додамо, не тільки синонімічні. Звичайно, що на встановлення синонімічних відношень ПК референція впливає, але смислове значення є визначальним. Однак притаманна багатьом ПК змістова “остача”, оригінальність якої дещо притлумлюється впливом ситуації, примушує говорити не про однакові смисли, а про рівнозначні смисли. Цей термін ми вживаємо за аналогією до рівнозначних понять. У логіці прийнято вважати рівнозначними такі поняття, у яких збігаються обсяги, але є розбіжності в змісті [16]. Об’єм смислу ПК практично однаковий: з огляду на комунікативність і дійсничність вони передбачають “на сцені” (наприклад стереотипної ситуації вибачення) двох суб’єктів інтеракції, де один (я / ми) є мовцем, що відчуває почуття вини за щось, другий (ти / Ви / ви) - адресатом. Зміст же заглиблюється в суб’єктивно усвідомлену референцію і тому різнобічний і неоднаковий. Мовець, за бажанням, може виразити прохання про вибачення, власне вибачення, жалкування або свій психологічний стан. Цілковиті комбінації вказаних значень, одна з них у вигляді *Promin'te, že jsem se opozdil. Moc mě to mrzí*. Визначаючи смисл, потрібно одночасно і враховувати референцію і відмежовуватися від неї, особливо від диференційних ознак соціального контексту і характеристик мовців (віку, статусу, статі, конфесійної належності тощо). Смисл – це завжди більш-менш абстрактне представлення конкретних ситуацій, тому його слід шукати на ґрунті одиничного, але у спільному, загальному, типовому. Кожне ПК має свій смисл у системі мови; смислові ж ознаки формуються на основі зіставлення з іншими одиницями.

Отже, в основу смислу ПК беруться два рівні узагальнень: (1) ознаки, що відрізняють одне ПК від іншого (у межах одного різновиду), пор. ПК згоди: *Souhlasím s tebou, Docela s tebou souhlasím, To je pravda, Jistěže, Ovšem, Nepochybně, Správně, Dobrá, No*. Вони, відносячись до однієї і тієї ж вертикалі, виражають різні її нюанси; (2) ознаки, що об’єднують ПК: *Docela s tebou souhlasím, To je pravda, Jistěže, Ovšem, Nepochybně, Správně, Dobrá, No* з домінантним ПК *Souhlasím s tebou*. Перший тип відношень є відношенням протиставлення, другий – подібності. За смислом наведені ПК рівнозначні: одні складники в них повторюються, інші ж – ні.

Перформативні структури з актуалізованою референцією в ієрархії того чи іншого типу є домінантними структурами і вихідними, тому більш надійними для об’єктивного аналізу. До них кожного разу потрібно примірятися, щоб визначити той чи інший залишок якогось аспекту значення. Формується смисл на основі ситуативної віднесеності через реферування стереотипних ситуацій і є переведенням “живої” ситуації з повсякденної практики в систему даної мови. Ситуації прості і незмінні, змінюються лише їх конфігурації.

Побіжно зазначимо, що на доцільність упровадження поняття “смисл” впливає не тільки необхідність його розмежування з референцією, а й прагматичний фактор. Уводити і досліджувати смисл ПК варто через його корисність. Смисл ПК абстрактний, відсторонений від конкретних мовців і ситуацій, яких безліч, він є “другою сутністю” на відміну від перших сутностей – одиничних ситуацій. Це поняття сприятиме упорядкуванню сприйняття ПК і їх систематизації.

Необхідно зважати й на те, що “будучи абстракцією, смисл не можливо визначити через абстракції більш високого рівня, оскільки таких не існує. У цьому плані поняття “смисл” стоїть в одній шерензі з такими поняттями, як “буття”, “реальність”, “простір”, “час”, “свідомість”, “сутність” і т.ін. [17, с.46]. Тому до поняття “смисл” слід підходити з єдино можливого боку – ситуативної вертикалі, яка пронизує і парадигматичні і синтагматичні угруповання ПК.

Таким чином, при визначенні смислу ПК слід урахувувати його конкретно-узагальнюючу природу, що ґрунтується на різноманітності, з одного боку, і єдності, з другого, або, інакше кажучи, смисл ПК є породженою різноманітністю структурованою єдністю відношень і уособлює в собі багатство конкретних ситуацій. Цим, власне, і визначається його провідна роль у структурі значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фреге Г. Смысл и денотат: Пер. с нем. // Семиотика и информатика. – М., 1977. – Вып.8. – С.181-210.
2. Павилёніс Р.И. Проблема смысла. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.; Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики. – Волгоград: Перемена, 1999. – 273 с.; Попович М.М. Питання структури мовного знака та деякі аспекти його тлумачення в сучасних лінгвістичних працях // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. – Чернівці, 2000. – Вип.84. – С.11-21.
3. Философская энциклопедия: В 5-ти т. / Под. ред. Ф.Б. Константинова. – М.: Советская энциклопедия, 1962-1967. – Т. 4. – С.311.
4. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 143 с.
5. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы. – М.: Наука, 1976. – 383 с.
6. Гак В.Г. Высказывание и ситуация // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1973. – С.349-371.
7. Касевич В.В., Храковский В.С. Конструкции с предикатными актантами. Проблемы семантики // Категории глагола и структура предложения: Конструкции с предикатными актантами. – Ленинград: Наука, 1983. – С.5-27.
8. Баландіна Н.Ф. Предикатно-аргументне представлення семантики речення // Мовознавство. – 1992. - № 2. – С.60-65.
9. Daneš Fr., Hlavsa Zd., Kořenský a kol. Větné vzorce v češtině. – 2. Vyd. – Praha: Academia, 1987. – 275 s.
10. Рассел Б. Человеческое познание: Пер. с англ. - М.:Прогресс, 1957. – 280 с.
11. Лакофф Дж. Прагматика в естественной логике: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике: Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С.439-470.
12. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1978. – 543 с.
13. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. – К.: Радянська школа, 1955. – 348 с.
14. Филлмор Ч. Основные проблемы лексической семантики: Пер. с англ. // Зарубежная лингвистика: В 3-х т. – М.: Прогресс, 1999. – С.303-350.
15. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. – К.: Наук. думка, 1988. – 240 с.
16. Войшвилло Е. Равнозначные понятия // Философская энциклопедия: в 5-ти т. / Под. ред. Ф.Б. Константинова. – М.: Советская энциклопедия, 1962-1967. – Т. 4. – С.446.
17. Гончарова С.Ю., Иващенко М.Г. Смысл в религиозном дискурсе // Лингвистические парадигмы: традиции и новации. – Волгоград: Перемена, 2000. – С.44-53.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ НАРАЩЕНИЯ В ДЕВЕРБАТИВАХ НА =ЩИК

Бердник Л.В., соискатель

Днепропетровский национальный университет

На основании анализа лексикографического материала обосновывается факт языковой тенденции к унификации деривационными средствами способов передачи частных словообразовательных значений, обусловленных спецификой соотношения внутренней формы и семантических наращений в производных словах.

Ключевые слова: *девербативы, семантически наращения, деривационное средство, унификация.*

Бердник Л.В. СЕМАНТИЧНІ НАШАРУВАННЯ В ДЕВЕРБАТИВАХ НА =ЩИК / Дніпропетровський національний університет, Україна.

На основі аналізу лексикографічного матеріалу обґрунтовується факт мовної тенденції до уніфікації дериваційними засобами способів передачі часткових словотворчих значень, зумовлених специфікою співвідношення внутрішньої форми і семантичних нашарувань в утворених словах.

Ключові слова: *девербативи, семантичні нашарування, дериваційні засоби, уніфікація.*

Berdnik L.V. SEMANTIC AUGMENTS IN VERBAL DERIVATIVES WITH THE SUFFIX =SHCHIK / Dnipropetrovsk State University, Ukraine

The article deals with the problem of unifying the correlation between semantic augments and the derivational suffix conditioned by the character of an inner form in verbal derivatives.

Key words: *verbal derivatives, semantic augments, means of derivation, unification.*

В потоке речи восприятие слова происходит, как правило, в его целостности, в единстве формы и содержания, в комплексе лексического, словообразовательного и грамматического значений. Однако, встречаясь с незнакомым наименованием или подыскивая обозначение для нового концепта, носитель языка подсознательно прибегает к процедуре членения производной лексической единицы, то есть актуализирует ее материальную структуру по аналогии с уже накопленными правилами деривации, которые позволяют типичные по характеру содержания облечь в релевантное структурное выражение и, наоборот, по сходной форме предположить заключенное в ней содержание.

Ономасиологический подход к изучению семантики производного слова выдвигает вопрос о возможности рассматривать вариативные комбинации морфемных значений и признака (образа), положенного в основу наименования, с позиций унификации соотношения семантических наращений и словообразовательных средств, обеспечивающих систематизированное соотношение появляющегося нового деривата или его значения(й) в ряду уже существующих.

«Если актуализованное деривационное значение передается несколькими словообразовательными типами,— пишет В.П. Даниленко,— то продуктивность каждого из них (для передачи актуализованного значения) закрепляется лексическим «наполнением» каждого из типов. Чем больше слов образовано по данному типу (с актуализованным значением) ..., тем больше уверенность, что новые наименования будут образовываться по этому словообразовательному типу [1, 114]. Регулярность наращений соответствует частным значениям одного словообразовательно типа.

Системная организация лексики обнаруживается, в частности, в формальной и семантической соотнесенности производных слов с производящим. Производящее слово своими значениями и синтаксическими связями задает семантическое пространство, в пределах которого формируется содержание производного. В то же время далеко не всегда объем синтаксических и лексических связей производящего слова находит отражение в производном. Специфика семантического соотношения производного и производящего, составляющая своеобразие развития отдельных языков, часто не лежит на поверхности и требует глубинного анализа семантической структуры производного слова.

Воспринимать, удерживать в памяти, уметь дать толкование значения и правильно использовать слово помогают как внутренняя форма слова, которая предопределяет лексическое значение и регулирует появление идиоматичности в семантике слова, так и словообразовательное значение как категориально-классифицирующее содержание слова.

Тенденции к специализации словообразовательных средств — явление, нашедшее обстоятельное обоснование, в частности, в работах Г.С. Зенкова, А.В. Мамрак и др.: «...словообразовательная суффиксальная система задает определенный набор способов представления деривационного значения. Но выбор их определяется не только возможностями системы языка, но и характером частных значений...» [2, 100].

У производных слов ВФ базируется на семантике производящего, обозначающего первичный признак (этимон). «...вместе с тем структурные элементы выступают как классификаторы, включающие данное слово в определенные ассоциативные ряды. Однако на основе употребления слова формируется его

целостное значение, и морфемная структура усвоенного производного служит уже не конституитивным элементом значения, а средством идентификации, опознания слова в потоке речи» [3, 116-117]. В процессе функционирования производного слова на первичные значения, находящие выражения в словообразовательной структуре, накладываются материально не выраженные семантические компоненты. В результате производное слово приобретает характер фразеологичности, семантической нерасчлененности.

Особый интерес в этом отношении представляют отглагольные имена деятеля на =щик, составляющие значительный пласт образований в современном русском языке, что свидетельствует о продуктивности этого словообразовательного типа.

Словообразовательный анализ девербативов на =щик демонстрирует преобладание в качестве производящих основ глаголов конкретной производственной семантики, и, как следствие этого, производные представляют собой обозначения лиц по профессиональной занятости, ср.: разлищик, сварщик, протищик, обивщик.

В сопоставлении с именами на =тель они проявляют характер подчеркнуто производственной специализации. Ср.: отправитель – отправщик, носитель – носчик – носильщик, читатель – читчик, сеятель – севщик.

Дополнительные возможности детализации технологических процессов, создаваемые за счет варьирования приставок, способствуют продуцированию наименований лиц, в семантику которых проецируется значение классифицирующих видовых элементов, ср.: протищик, обтищик; отливщик, разлищик; нарезчик, обрезчик, срезчик; накатчик, перекачик, выкатчик, прокатчик. Производящая база имен на =щик расширяется за счет использования значительного количества префиксальных образований, отражающих разнообразные стороны производственного процесса.

Суффикс =щик проявляет одинаковую способность присоединяться к основам совершенных и несовершенных глаголов. Продуцирование наименований, производных от глаголов несовершенного вида (рафинировщик, фасовщик, плавщик, правщик, штамповщик) является в равной степени продуктивным в сравнении с образованиями от основ глаголов совершенного вида, хотя и с некоторым предпочтением и, следовательно, численным превалированием последних (заготовщик, откатчик, подтасовщик, закройщик, застройщик, закупщик и т.п.)

Деривационное решение о прибавлении суффикса =щик, как отмечают исследователи, принимается через опосредованную словообразовательную ступень — образование отглагольного имени на =к (а) или с нулевым аффиксом, сохраняющих значение конкретного технического процесса, которым занимается именуемый субъект действия. А.В. Мамрак, анализируя лексикографический материал имен деятелей, указывает на аналогичную функцию посредствующего звена существительных, оформляемых с помощью суффиксов =б(а), =ч(а) и отглагольных имен прилагательных, например: жаловаться – жалоба – жалобщик, добыть – добыча – добытчик, пить – питье – питейный – питейщик, лить – литье – литейный – литейщик, хвалить – хвальба – хвалебный – хвалебщик и т.п.[2]. Именно с этим опосредованным деривационным шагом наблюдается семантическая связь и структурная соотнесенность имен деятеля.

В рамках значения деятеля, выражаемого этим словообразовательным типом, исследователями зафиксированы такие частные значения, как 1) лицо, 2) предмет, 3) средство осуществления действия.

Например, сортировщик — 1. «лицо, занимающееся сортировкой чего-либо... 2. Устройство, механизм для сортировки»; подборщик — 1. «Лицо, занимающееся сортировкой или подборкой чего-либо или подборанием, сбором чего-либо...2. Особое приспособление в зерноуборочном комбайне или отдельная сельскохозяйственная машина, используемая для сбора скошенного хлеба, хлопка, для подбирания сена, соломы, колосьев и т.п.»; передатчик — «прибор в радиостанциях, вырабатывающий ток высокой частоты и передающий его в виде электромагнитных волн в пространство».

Значение производного становится ясным в сочетаниях с другими словами, из контекста, в котором оно употреблено. Реализуемая производным лексическая валентность позволяет дифференцировать значения лица и предмета.

Словообразовательный тип на =щик в основной своей массе представлен наименованиями лица, что свидетельствует о тенденции к унификации в языке деривационными средствами способов передачи частного значения лица, профессионально занимающегося действием, обозначенным производящим глаголом. Так, присоединяясь к именам деятеля на =тор, суффикс =щик выполняет дифференцирующую функцию обозначения лица: вулканизаторщик, трансформаторщик, сепараторщик и т.п.

В случае присоединения суффикса =щик к основе глаголов неконкретной семантики наименования лица обретают дополнительную эмоциональную окраску, оказываются коннотированными. Образуется группа разговорных слов, просторечий, с дополнительной скрытой семой «склонный», «любитель», как правило,

с оттенком неодобрения. Например, «зачинщик (неодобр.) — главарь, инициатор» (ср.: зачинатель — тот, кто зачинает что-либо); лакировщик, переборщик, разговорщик, спорщик, штамповщик, прижимщик, ср.: досмотрщик¹ и досмотрщик², зацепщик¹ и зацепщик².

Конкретность/абстрактность семантики производящего глагола предопределяется объективным/субъективным характером его внутренней формы, что сказывается на значении производного. Так, внутренние формы производных, например, бронзировщик, никелировщик, лакировщики т.п. содержат указание на конкретное вещество, которым производит действие деятель, внутренние формы производных, например, сверловщик, фуговщик, шабровщик, шпатлевщик фиксируют образ инструмента, которым выполняет свои функции деятель и т.п. Перфектный/неперфектный характер производящего влияет на степень детализированности (специализации) производного наименования, направляя деривационный процесс по пути либо терминообразования, либо лексики разговорного/нейтрального плана.

Нарращения относятся к области лексических явлений, объясняющихся семантико-синтаксическими связями производящего глагола. Заполняя имеющиеся при производящем слове валентности и тем самым распространяя его значение, актанты определяют, расширяют, конкретизируют значение производящего и, соответственно, производного слов.

По степени предсказуемости их лексического значения девербативы на =щик можно разделить на:

I – легко предсказуемые, т.к. аффикс «имеет тенденцию к сочетанию с основами оптимального фонемного состава» [2, 65], например: комплектовщик, компоновщик, запаковщик, сварщик, лепщик, сортировщик и т.д., и единственным, предугадываемым наращением является «профессия» лица, занимающегося/выполняющего действие, обозначенное основой производящего глагола.

II – затемненные вследствие:

а) специфической принадлежности производящего глагола к специальной, терминологической лексике, например: декатировщик — рабочий, производящий декатировку (подвергать обработке кипящей водой/паром (о тканях); расшлихтовщик — рабочий текстильного производства, специализирующийся по расшлихтовке (удалять шлихту/клейкий раствор из ткани, пряжи).

б) в силу того, что производящий глагол является многозначным, например: выборщик – 1. Лицо, производящее выборку чего-либо выписки из научных, литературных и тому подобных произведений. 2. Юридическое лицо, имеющее право избирания кого-либо в выборное учреждение.

Поскольку реализация валентностных свойств производящего глагола руководствуется критерием смысловой завершенности, то способы ее достижения оказываются дифференциально значимыми, что позволяет выделить следующие виды скрытых валентностей, в основе которых:

1. Объектные отношения, потенциально реализуемые за счет: а) лексически неограниченного числа однотипно сочетающихся слов, ср.: зацепщик, починщик, разборщик, терщик¹ (чего-либо); б) лексически ограниченного числа слов-распространителей, например: корректировщик (как правило, стрельба), закупорщик (бутылок), бальзамировщик (трупов), промывщик (деталей), регулировщик (уличного движения), терщик² (тела → банщик); в) осложнения обстоятельственными временными, локальными, причинно-следственными, орудийными, целевыми и другими уточняющими фактами. Например: калевщик (чем? инструмент), гуммировщик (при машине), взломщик (с целью), плакировщик (с целью: от коррозии), зимовщик (место).

2. В результате наложения комплетивных отношений за счет обязательного одновременного присутствия (обычно двух) нескольких актантов при производящем глаголе. Например: засыпщик — рабочий, производящий засыпку в печь руды, угля.

3. Путем метафорического переноса (ср.: браковщик² (новобранцев; стихи), зацепщик² (уязвить, обидеть), лакировщик²) на том основании, что конкретная производственная семантика производящего глагола приобретает абстрактный характер.

4. В результате метонимического переноса, ср.: поставщик (лицо/учреждение), страховщик (лицо/учреждение).

Анализ девербативов на =щик позволяет увидеть сложную систему отношений семантических компонентов в производных наименованиях, в которой, тем не менее, обнаруживается тенденция к унифицированному соотношению характера внутренней формы слова и специфики семантического наращения в нем со словообразовательным суффиксом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Русский язык и советское общество// Словообразование современного русского литературного языка.- М., 1968.
2. Мамрак А.В. Закономерности суффиксального образования имен деятеля современного русского языка (в сопоставлении с украинским языком): Дис... к.ф.н.- Фрунзе, 1978.- 205 с.
3. Манучарян Р.С. Вопросы интерпретации и измерения глубины слова// ВЯ.- 1972.-№1.

УДК 804.0 – 561.7 : 801. Б41.2

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛОГІКО-СЕМАНТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Богданова Т.О., аспірант

Запорізький державний університет

У статті “До питання про логіко-семантичні відношення у складному реченні” дане питання розглядається на матеріалі французької мови. Здатність установлювати зв'язок між фрагментами дійсності і детермінувати його характер є однією із ключових властивостей людської психіки, зв'язаних з мовною діяльністю. Лінгвістичне оформлення того чи іншого логічного відношення може відбуватися за допомогою різних лексичних, морфологічних і синтаксичних засобів. Саме складне речення виявляється точкою прикладання розумової активності суб'єкта, воно фіксує в своїй структурі концепцію мовця, який так чи інакше оцінює зв'язок між фрагментами повідомлення. Традиційна класифікація складних речень, заснована на формальних показниках зв'язку між компонентами складного речення, виявляється неспроможною при розгляді питання про логіко-семантичні відношення, що вимагає шукати інших підходів.

Ключові слова: складне речення, синтаксичні зв'язки, логічні відношення, логіко-лінгвістичні категорії, людський фактор.

Богданова Т.О. К ВОПРОСУ О ЛОГИКО-СЕМАНТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЯХ В СЛОЖНОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ / *Запорожский государственный университет, Украина.*

В статье «К вопросу о логико-семантических отношениях в сложном предложении» данный вопрос рассматривается на материале французского языка. Способность устанавливать связь между фрагментами действительности и детерминировать ее характер является одним из ключевых свойств человеческой психики, связанных с речевой деятельностью. Лингвистическое оформление того или иного логического отношения может происходить при помощи различных лексических, морфологических и синтаксических средств. Именно сложное предложение оказывается точкой предложения мыслительной активности субъекта, оно фиксирует в своей структуре концепцию говорящего, который так или иначе оценивает связь между фрагментами сообщаемого. Традиционная классификация сложных предложений, основанная на формальных показателях связи между компонентами сложного предложения, оказывается несостоятельной при рассмотрении вопроса о логико-семантических отношениях, что требует искать других подходов.

Ключевые слова: сложное предложение, синтаксические связи, логические отношения, логико-лингвистические категории, человеческий фактор.

Bogdanova T. TO THE QUESTION OF LOGICAL AND SEMANTIC RELATIONS IN COMPLEX SENTENCE / *Zaporizhzhya state university, Ukraine*

In the article «To the Question of Logical and Semantic Relations in Complex Sentence» this question is analysed on the material of the French language. Ability to establish relations between pieces of reality and to define their nature is one of the fundamental human abilities connected with language activity. Logical relation finds its lingual configuration by different means: lexical, morphological and syntactical. Complex sentence is the point of application of mental activity of the subject, it keeps in its structure conception of the speaker who estimates relations between parts of communication. Traditional classification of complex sentences, based on formal characteristics, turns out to be unsuitable while considering the question of logical relations. That makes the scientists look for other approaches.

Key words: complex sentence, syntactical ties, logical relations, logical linguistic categories, human factor.

Складне речення традиційно розуміється як поліпредикативна одиниця, що складається з двох чи більше компонентів (за предикативною структурою аналогічних реченням), яка утворює смислове, структурне й інтонаційне ціле [1,735]. Щодо змісту, головна відмінність складного речення від простого полягає в тому, що просте речення описує подію (ситуацію), а складне речення відображає зв'язок між подіями [1,737]. З огляду на цю особливість складного речення, питання про типи зв'язків між компонентами складного речення і логічні відношення, які вони передають, заслуговує на увагу.

Ми хотіли б відразу ж уточнити значення термінів «зв'язки» і «відношення», що в синтаксичних дослідженнях нерідко вживаються як синоніми. М.І.Черемісіна, Т.О.Колосова пропонують розмежувати ці терміни. Синтаксичний зв'язок автори розуміють як формальне вираження синтаксичних відношень між сегментами конструкцій, тобто орієнтуючись на способи формального вираження змістовних відношень, на показники цих відношень. А термін «відношення» автори пропонують уживати, говорячи про змістовні, смислові відношення між зв'язаними тим чи іншим способом формами, частинами конструкцій [2,42].

Традиційно виділяють три типи зв'язків між компонентами складного речення: безсполучниковий, сурядний і підрядний зв'язок. Три типи зв'язків утворюють три типи складних речень. Насамперед протиставляються безсполучникові і сполучникові речення. У безсполучниковому складному реченні компоненти зв'язані шляхом розташування поруч, без будь-яких додаткових засобів. Усередині сполучникового зв'язку протиставляються сурядність і підрядність і виділяються два типи складних речень – складносурядні і складнопідрядні, що розрізняються як по характеру відношень, так і по засобах їхнього вираження: сурядним і підрядним сполучникам.

Учені звертають увагу на вади цієї традиційної класифікації складних речень, заснованої на формальних показниках зв'язку між компонентами складного речення. Така морфологічна концепція граматики, що визначає і класифікує відношення між реченнями залежно від об'єднуючого їх формального зв'язку, не дозволяє, на думку П.Шародо, з одного боку, точно визначити природу логічних операцій, на яких побудовані ці речення, а з іншого боку, класифікувати засоби вираження, що відповідають кожній з цих операцій [4,495]. Адже ті самі формальні засоби можуть використовуватися для вираження істотно різних змістовних відношень [3,43; 4,495]. Так, сурядний сполучник «et» може виражати різноманітні відтінки і синкретично передавати значення, властиві підрядним сполучникам: «*Nous sommes très contents de l'accueil que tu nous a fait, et nous voulons t'en récompenser*» (причинно-наслідкові відношення); «*Il faut pourtant que j'écoute. J'engage ma vie par cet acte et je n'arrive pas à m'y intéresser*» (відношення протиставлення) і т.і. І навпаки, відношення з прагматичної точки зору дуже близькі можуть виражатися за допомогою різних, різнотипних засобів зв'язку. Наприклад, логічне відношення імплікації на рівні складного речення може передаватися такими граматичними конекторами:

Si : *Si on s'entraîne, on a des chances de gagner.*
 Quand : *Quand on s'entraîne, on a des chances de gagner.*
 Qui : *Qui s'entraîne a des chances de gagner.*
 Que: *Qu'on s'entraîne et on a des chances de gagner.*

Прості речення ускладненої конструкції виражають логічне відношення імплікації за допомогою ієрархії, що встановлюється між їхніми структурними компонентами:

«*En s'entraînant, on a des chances de gagner*» → «*Si l'on s'entraîne, alors on a des chances de gagner*»;
 «*Muni de son diplôme, il a pu se faire embaucher*» → «*Si l'on est muni de diplôme, alors on se fait embaucher*»;
 «*S'informer, ou comment devenir puissant*» → «*Si l'on s'informe, alors on devient puissant*».

Між двома самостійними висловленнями також може встановлюватися логічний зв'язок, не виражений експліцитно, якщо не брати до уваги пунктуацію:

«*Travaillez ! Vous réussirez !*» → «*Si vous travaillez, vous réussirez*»;
 «*Qu'on vienne me parler, je serai compréhensif.*» → «*Si l'on vient me parler, je serai compréhensif.*»

Крім того, лексичні одиниці можуть імпліцитно містити в собі логічне відношення. Наприклад, у реченні «*La consommation excessive d'alcool rend déficient*» дієслово виражає логічне відношення імплікації: «*Si on consomme trop d'alcool, alors on devient déficient*».

Для подолання зазначеної вади традиційної класифікації П.Шародо пропонує класифікацію складних речень, сфальцьовану на логічних відношеннях як на самостійному об'єкті.

Зупинимось докладніше на тому, який зміст вкладається в поняття логічної операції. На думку П.Шародо, логічна операція – це операція, яка полягає в з'єднанні двох висловлень про світ таким чином, щоб існування одного висловлення залежало від існування іншого, і навпаки. Виходить, ці два висловлення з'єднані не тільки формально, але й концептуально. Цей зв'язок впливає з розумових операцій, що створюють смислові відношення між істотами, властивостями і діями, тому цей зв'язок називається «логічним». Але цей логіко-концептуальний зв'язок властивий і мові. Він залежить від змісту і способу вираження висловлень. Можна сказати, що ми маємо справу з логіко-лінгвістичними архетипами, що організуються в мовні категорії, і конфігурації цих архетипів можуть бути різними залежно від уточнень, внесених контекстом і комунікативною ситуацією. Таким чином, на думку П.Шародо, логічні відношення будуються на трьох рівнях:

- когнітивному, на якому формуються логіко-лінгвістичні архетипи;

- лінгвістичному, на якому зв'язок уточнюється значенням формальних маркерів ;
- дискурсивному, на якому контекст і комунікативна ситуація включають цей зв'язок до аргументативного механізму [3, 495-496].

На думку П.Шародо, логіко-лінгвістичним архетипам, що формуються на когнітивному рівні і підкоряються певним семантичним умовам реалізації, відповідають такі логіко-лінгвістичні категорії : кон'юнкція (основний конектор « et », у негативному контексті « ni »); диз'юнкція (« ou »); обмеження (« mais »), що може мати допустове значення (« bien que »); протиставлення (pendant que, tandis que, alors que, quand), яке стосується часу, місця або різних дій, що у більшості випадків сполучаються; каузальність (до якої П.Шародо відносить відношення умови, причини, наслідку, мети) з її підгрупами: а) імплікацією (« si...alors...»), де « si » має значення повторюваності; б) експлікацією (« si...alors...»; « parce que»; « donc», « de sorte que», « alors»; « pour que», « afin que»); в) гіпотезою (« si ») зі значенням можливості) [3,497-548].

Сформовані на когнітивному рівні і лінгвістично оформлені, логічні відношення функціонують у мовленні. При цьому лінгвістичний контекст і комунікативна ситуація можуть сприяти актуалізації або, навпаки, ослабленню значеннєвої домінанти того чи іншого логічного відношення.

Запропонована П.Шародо класифікація має ономаціологічний характер: виділивши основні логіко-лінгвістичні категорії, автор вивчає граматичні засоби їхнього вираження й узагальнює їх незалежно від існуючого в граматиці розподілу складних речень на складносурядні й складнопідрядні. Доцільність такого підходу очевидна, тому що, будучи націленим на логічні відношення як на самостійний об'єкт, він дозволяє глибше вивчити природу логічних операцій і визначити засоби їхнього вираження на різних рівнях (лексичному, граматичному, інтонаційному) і в різних категоріальних сферах – сурядності й підрядності.

У вітчизняній лінгвістиці вивченню логічних відношень у складному реченні і логічних операцій когнітивного рівня завжди приділялася особлива увага. Так, М.В.Ляпон розглядає питання про логічні відношення в складному реченні в контексті проблеми людського фактора в мові та пропонує програму вивчення складного речення як представника тексту, що відтворює його істотні характеристики.

Людський фактор, відзначає М.В.Ляпон, будучи реальним актантом тексту, визначає не тільки внутрішню логіку тексту взагалі (як абстрактної категорії), але й внутрішню логіку будь-якого його комунікативно завершеного відрізка. Таким відрізком є насамперед висловлення (просте чи складне, – з'єднання елементарних висловлень). У концепції М.В.Ляпон висловлення – це те, що в звучному мовленні міститься між паузами достатньої довжини, а в мові писемній – між крапками ; найчастіше висловлення – це речення [2,8].

Орієнтація на фактор «активна мовленнєва діяльність» допомагає побачити в послідовності висловлень насамперед витвір мислячого суб'єкта. Якщо мова – це не тільки знаряддя спілкування, але також знаряддя формування і вираження думки, то комунікативно завершений відрізок (представник тексту) повинен прямо чи непрямо відбити деякі ключові властивості людської психіки, нерозривно пов'язані з мовною діяльністю : по-перше, здатність протиставляти «Я» і «не-я», тобто відмежовувати суб'єктивний фактор від об'єктивного (а також концептуальний момент інформації від її об'єктивного змісту) ; по-друге, евристичну потребу і здатність робити умовиводи. Друга властивість виражається насамперед в умінні розпізнавати істину і неправду, а також – у здатності встановлювати зв'язок між фрагментами дійсності і кваліфікувати цей зв'язок (детермінувати його характер) [2,8-9].

На думку М.В.Ляпон, саме складне речення виявляється точкою прикладання розумової активності суб'єкта – учасника акта комунікації, чи виступає він як той, хто говорить, чи як той, хто слухає (сприймає інформацію). Уже сам по собі вибір сполучного засобу, за допомогою якого ініціатор повідомлення з'єднує фрагменти інформації, коли він буде висловлення у формі складного речення, є не що інше як операція умовиводу, оскільки цей вибір визначений тим висновком, до якого приходять той, хто говорить, оцінюючи і кваліфікуючи відношення між фрагментами, тобто надаючи інформацію спеціальній логічній обробці. Складне речення немов фіксує у своїй структурі суб'єктивно-рефлексивний початок, «концепцію» того, хто говорить, що так чи інакше оцінює зв'язок між фрагментами повідомлення [2,9]. При цьому показник зв'язку (сполучник або його аналог) відіграє важливу роль. М.І.Черемісіна, Т.О.Колосова вважають, що по своїй значимості в структурі складного речення показник зв'язку можна порівняти тільки з присудком у будові простого речення : це головний член, конструктивна вершина складного речення [3,78].

Таким чином, розглянуті вище розробки складного речення поєднує концепція суб'єктивно-рефлексивного початку, зафіксованого в структурі складного речення: концепція мовця, який встановлює й оцінює зв'язок між фрагментами повідомлення. У центрі уваги лінгвістів при цьому знаходяться логічні операції, логіко-концептуальні й логіко-лінгвістичні зв'язки і, нарешті, логічні відношення, що формуються, на думку вчених, на когнітивному, лінгвістичному і дискурсивному рівнях.

Аналіз зазначених логіко-лінгвістичних категорій, рівнів і операцій веде до розробки й поглиблення теорії логіко-лінгвістичних архетипів, загальні положення якої, в узагальненому виді, можуть бути представлені в такий спосіб: формуються на когнітивному рівні, архетипи впливають з розумових операцій, зокрема, з операції умовиводу, і відбивають: а) здатність мовця встановлювати зв'язок між фрагментами дійсності; б) оцінювати і кваліфікувати цей зв'язок; в) у результаті логічної обробки вибирати адекватний сполучний засіб. Сформовані на когнітивному рівні і лінгвістично оформлені, логічні відношення попадають у лінгвістичний контекст і комунікативну ситуацію, що включають їх в аргументативний механізм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. – М.: Добросвет, 2000. – 832 с.
2. Черемисина М.И., Колосова Т.А. Очерки по теории сложного предложения. – Новосибирск: Наука, 1987. – 198 с.
3. Charaudeau P. Grammaire du sens et de l'expression. Paris : Hachette, 1992. – 927 p.
4. Ляпон М.В. Смысловая структура сложного предложения и текст: К типологии внутритекстовых отношений. – Л.: Наука, 1986. – 199 с.

УДК 883К-3.076

ЖАНР ПОЕЗІЇ В ПРОЗІ У ТВОРЧОСТІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

Голота О. Ю., студент

Запорізький державний університет

У статті проаналізовано найкращі поезії в прозі Ольги Кобилянської.
Ключові слова: поезія в прозі, символ, алегорія, персоніфікація.

Голота Е.Ю. ЖАНР ПОЭЗИИ В ПРОЗЕ В ТВОРЧЕСТВЕ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСКОЙ / Запорожский государственный университет, Украина

В статье проанализированы лучшие поэзии в прозе Ольги Кобилянской.
Ключевые слова: поэзия в прозе, символ, аллегория, персонификация.

Olena Golota. GENRE OF POETRY IN PROSE IN OLGA KOBILANSKA'S WORKS / Zaporizhzhya state university, Ukraine

The article analyses the best samples of poetry in prose in works by Olga Kobilanska.
Key words: poetry in prose, allegory, personification, symbol.

Ольга Кобилянська - майстер не лише великих, а й малих прозових форм (новела, поезія в прозі). Письменниця сприймала довколишній світ у його масштабних і мініатюрних виявах, демонструючи володіння як широкими епічними мазками, так і лаконічно сконденсованими. До творів жанру поезії в прозі у творчості Ольги Кобилянської належать мініатюри: "Рожі" (1896), "Що я любив" (1896), "Поети" (1897), "Там звізди пробивались" (1900), "Смутно колишуться сосни" (1901), "Самітно мені на Русі" (1902), "Мої лілеї" (1903), "В долах" (1907), "Весняний акорд" (1910). Вони мають глибоко індивідуальний характер, відображають прагнення письменниці передати своє бачення світу, свої внутрішні переживання.

"Всі дрібні поезії в прозі – це краплі моєї крові, - зізнається Ольга Кобилянська в біографії "Про себе саму", - повставали з хвилин, де я чула себе приритуваною, скривджуваною, несправедливо осуджуваною, одним словом... я плакала поезіями в прозі".

Художнє мислення письменниці в жанрі поезії в прозі має свою специфіку. Чимало з цих мініатюр експериментального характеру. Кобилянська прагнула в лаконічній, експресивній формі, за допомогою образів-алегорій відтворити певні етапи душі, змалювати певні явища природи, особистого життя. Цей мініатюрний світ Ольга Кобилянська мовою символів змалювала у більш чи менш реалістичних формах.

Найбільшою красою зображення духовного відчуття характеризуються поезії в прозі "Рожі", "Там звізди пробивались", "Мої лілеї".

Ліричною поезією в прозі є етюд "Рожі". Безсюжетна, настроєва замальовка, де персоніфікація наближається до алегорії, не позбавленої певного філософського змісту. Рожі – кожна зі своїм характером і кольором. Темно-червона – найстарша, вона вже повністю розквітла, вона "упокоювалася

сама собою” [1;233]. Тут ця рожа символізує красу і пристрасть. Блідо-рожева – лише наполовину розцвіла, вона – життєрадісна, спрямована своїми почуттями на оточуючих і тут виступає символом романтичних почуттів і надій. Біла – цілком заглиблена в себе. Це підкреслюється персоніфікацією сонячного променя. Біла боялася, “щоб який упертий промінь сонця не заглянув в її зачинену душу” [1;233]. Біла рожа символізує невинність.

Вітер вривається в кімнату, де стоять квіти, наче навколишнє життя в їхню долю, “доторкається всіх сміло, немов цілує їх” [1;234]. Гине найстарша – темно-червона рожа, гине пристрасть – її пелюстки опадають, але плин часу не мине й інших. Своєрідним оповідачем у творі виступає персоніфікований образ тиші: “З їх упадку тиша, що довкола панувала і все у себе приймала, зложила казку про долю рож”, який надає цій поезії в прозі закінченості. Так майстерно О. Кобилянська перетворює звичайний натюрморт на цікаву ліричну алегорію. Колір рож виділений у тексті самою авторкою. Цікава характеристика квітів: “Темно-червона, окружена листками, що недбало звисали, горіла пурпурою” [1;233]. Проаналізувавши символіку кольору рожі за словником символів О. Потапенка, бачимо, що вона вже на грані смерті і переповнена агресією, бо вже пурпурна. Але сила в ній ще є, проте вгасаюча. Цей колір, темно-червоний, асоціюється в людини з кров’ю, венозною кров’ю, тому символізує слабкість і зникаючу силу. Листки в цієї рожі “недбало звисали”, уявляється, що вони в’януть і недовговічні.

Блідо-рожева і біла рожі серед темно-зелених, свіжих листків символізують мир, спокій, надію і сили. У цьому творі є два протиставні кольори – білий і брунатно-золотий. Перший асоціюється не лише з чистотою і невинністю, але й зі смертю, вічністю, другий – з сонцем і життям. Є ще два символи, які проносять через всю поезію в прозі значення змін і чекання. Це – вікно “вузьке готицьке” – символ ідеї проникнення, отвору, через який здійснюється зв’язок людини із зовнішнім світом. Думається, Ольга Кобилянська у момент написання мініатюри почувала сум і надію на зміни у своєму житті. Адже наступний образ – вітру – символізує зміну, звістку, оновлення.

Поезія в прозі “Рожі” є класичним зразком алегоричної мініатюри. Щедрість кольорових відтінків, тонка музика слова, пластичність алегоричних образів темно-червоної, блідо-рожевої і білої рож, що втілюють різні жіночі долі і протилежні інтимні почуття, ставлять цю акварель Ольги Кобилянської на рівень кращих поезій у прозі у світовій літературі.

Ліризм – основна грань таланту Ольги Кобилянської. Ліризм, пройнятий драматизмом, – особливість її оповідної манери. Пояснюється це передусім особливістю художнього мислення письменниці. Психологізм характерів, почуття, переживання вона розкриває через протиставлення образів-символів. Саме таке протиставлення наявне в поезії у прозі (так визначила жанр цієї мініатюри сама письменниця) “Там звізди пробивались”. Звідси високий ступінь насиченості твору контрастними деталями. Проте й тут основним художнім засобом вираження ідеї стає персоніфікація, що переходить в алегорію.

Поштовхом до написання цього етюдю стала подорож Ольги Кобилянської на Наддніпрянщину до Лесі Українки. Різні образні стихії протистоять одна одній. З одного боку – “глибока ріка”, з другого – степ. Етюд має глибокий психологічний підтекст. За алегоріями постають різні люди. Так, степ уособлює людину духовно обмежену, не спроможну сприйняти всього розмаїття життя – “весь блиск багатства, що пишався та тремтів вічним сріблом он там на небесах, весь рай розцвілий на голубім небі” [1;313]. Зовсім не така річка, її світ глибокий і багатий, і в ту глибину проливається світло далеких зірок. Мабуть, така опоетизація річки зумовлена особистою прихильністю до неї О. Кобилянської, адже вона народилася на Буковині. Зрозумілою стає і символіка ріки – дитинство, батьківщина, вічний плин часу. Глибока ріка серед лісостепу відбиває глибину зоряного неба. Приятель річки, ліс дубовий, що є символом довговічності і міці, радить їй: “Виступи з себе, розіграйся та залий цілий степ широкий, щоб знав, що і в тобі є сила”. “Замало мене, щоб залляла цілий степ широкий, - відмовила сумно” [1;312]. Усі образи в мініатюрі Кобилянської живуть своїм життям, відбиваючи красу природи, переливи її барв, безперервність руху. Є певні слова, виділені в тексті самою авторкою: “тут” і “там”, які вказують на хронотоп твору і широту головного образу – річки.

Поезія в прозі “Мої лілеї” характерна певним автобіографізмом, що підкреслено вже самою назвою твору. Жанр цього твору визначено самою письменницею. Твір поділяється на чотири частини. Через усю мініатюру проходить образ самотності, її відчуття, що поглиблене прагненням ліричної героїні до неї: “Пустині дайте мені! Далекої, широкої пустині з пекучим сонцем... без гуку і життя – нехай я плачу” [1;326]. У цій частині існує символ сонця, але він несе не життя, а безнадію – “жадібне сонце болю”.

У II частині О. Кобилянська порівнює довір’я з маленькою дитиною, що біжить до того, хто кличе її. Але “здіймається сильна рука розчарування й падає тяжким каменем на ясну голівку його” [1;327]. У Кобилянської часто виділяється персоніфікований образ руки, як, наприклад, у творі “Що я люблю”. У “Моїх лілеях” цей образ є символом міжлюдських відносин, що приносять розчарування. У III частині Ольга Кобилянська виділяє три типи любові.

У кінцевій частині твору письменниця вводить алегоричний образ серни, що уособлює саму Кобилянську.

Ця мініатюра засвідчує тяжіння авторки до лаконізму й образності художнього мислення, музики слова і психологізації образів.

Поезії в прозі Ольги Кобилянської можна окреслити як інтегральні, одночасно антропологічні й ліричні, а також імпресіоністичні та неоромантичні. Душевні переживання постають у різних перспективах – онтологічній (сутність буття), екзистенційній (пошук гармонії), естетичній, хронотопній (час і природа як естетизований простір).

При поглибленому прочитанні поезії в прозі Кобилянської постають складнішими, ніж може видатись спочатку. У них все більше простежується початок зіткнення із тодішнім мистецтвом та художніми шуканнями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кобилянська О. В неділю рано зілля копала: Повість, оповідання. – К.: Рад. школа, 1986. – 462 с.
2. Потапенко О., Дмитренко М. Словник символів. – К.: Редакція часопису “Народознавство”, 1997. – 156 с.

УДК 811.161.1'38 «199/200»

СТИЛИСТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА КОНЦА XX — НАЧАЛА XXI ВЕКА

Джинджолия Г.П., к. филол. н., доцент

Луганский государственный педагогический университет имени Тараса Шевченко

Стилистическая система по своему строению диффузна и нестрога. Диффузность проявляется в многообразии и разнородности общих и частных стилистических значений, нестрогость – в необязательном характере стилистических парадигм и оппозиций. XX век характеризуется неровным, нестабильным характером развития литературного языка и его стилистической системы. В статье рассматриваются основные особенности стилистической системы конца XX – начала XXI вв.

Ключевые слова: стилистическая система, стилистическое значение, узус, полистилизм, речевая стратегия, цитатное мышление, заимствования.

Джинджолия Г.П. СТИЛИСТИЧНА СИСТЕМА КІНЦЯ XX — ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ / Луганський державний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, Україна.

Стилістична система за своєю будовою дифузна і варіативна. Дифузність виявляється в різноманітності й різнорідності загальних та окремих стилістичних значень, варіативність – у небов'язковому характері стилістичних парадигм і опозицій. XX століття характеризується нерівним, нестабільним характером розвитку літературної мови. У статті розглядаються основні особливості системи кінця XX – початку XXI століття.

Ключові слова: стилістична система, стилістичне значення, узус, полістилізм, мовленнєва стратегія, цитатне мислення, запозичення.

Dzhindzoliya G. P. STYLISTIC SYSTEM OF THE END OF XX – THE BEGINNING OF XXI CENTURY / Luhansk Taras Shevchenko State Pedagogical University, Ukraine.

The article deals with the analysis of the main phenomena and tendencies of the language of the end of the XXth — beginning of the XXIth centuries. According to the author, stylistic system of Russian literary language of that time is mobile and unstable. Instability has both quantitative and qualitative descriptions.

The first can be seen in the great number of language units involved and high speed of their changes; the second is connected with the fact that stylistic changes are not natural but are deviations from the standard.

Key words: stylistic system, stylistic meaning, usage, polystylism, speech strategy, quotation thinking, borrowings.

... одно и то же семантическое содержание можно выразить, по крайней мере, двумя различными способами, <...> каждый из этих способов активизирует воспоминание об определенной замкнутой и иерархически связанной группе знаков, об определенном «регистре».

Ю.М. Лотман

Стилистическая система по своему строению диффузна и нестрога. Диффузность проявляется в многообразии и разнородности общих и частных стилистических значений, нестрогость — в

необязательном характере стилистических парадигм и оппозиций. Из существования одной стилистической парадигмы не следует, что существует другая. Доминантой стилистической системы является семантика, совокупность стилистических значений. Стилистическое значение несет информацию о коллективном или индивидуальном субъекте, о его точке зрения. Истоки формирования стилистических значений следует искать в бытовании языка. По словам Т.Г. Винокура, стилистическое значение есть единица узуса [2].

Стилистические различия неразрывно связаны с коммуникативными, референциальными и прагматическими различиями. Так, слово *жаловаться* в значении «говорить, что произошло или имеет место нечто плохое для субъекта, чтобы побудить адресата исправить положение, найти у него понимание или сочувствие, или дать выход своим чувствам» — по «Новому объяснительному словарю синонимов русского языка» [4] — имеет стилистическую парадигму *сетовать* (необиходн.), *роптать* (книжное), *ныть* (разг.), *хныкать*, *скулить* (разг. сниж.). Помета «необиходное» в этом словаре означает «следующий за книжным, но не доходящий до нейтрального уровня литературного языка», помета «разг. сниж.» — «следующий за собственно разговорным уровнем небрежности речи, который может позволить себе образованный носитель языка без риска для своей языковой репутации» [4, 39]. Словарь дает характеристику по следующим признакам: «характер и масштаб того, что произошло с субъектом (*плачутся* обычно на конкретные неурядицы; *сетовать* можно на все, что способно огорчать, начиная с мелочей быта и кончая устройством жизни; *ропцуют* — преимущественно на чужую волю, ответственную за тяжелое положение субъекта); тип субъекта (в случае *роптать* субъект может быть коллективным, во всех остальных случаях высказывание приписывается отдельным личностям); сопутствующие чувства (в *сетовать* есть сожаление, что действительность такова, в *плакаться* — жалость к себе); цель и мотивировка высказывания (*сетуют* в расчете на понимание, не ожидая конкретного результата; *скулят* и *хнычут*, чтобы было исправлено нежелательное положение); внешние, в частности, звуковые характеристики речевого акта (*сетуют* более сдержанно, менее эмоционально, чем *жалуются*; *хнычут*, *ноют* — плачущим голосом); наличие конкретного адресата (у *жаловаться* он есть, а у *роптать* его обычно нет); характер адресата (*жалуются* и *плачутся* обычно тому, кто находится в лучшем положении, а *сетовать* можно и обращаясь к товарищам по несчастью); оценка обоснованности жалобы и личности субъекта (в случае *плакаться*, *ныть*, *хныкать* и *скулить* жалоба считается необоснованной и преувеличенной, а сам субъект представлен как нестойкий и чересчур жалеющий себя); характер ассоциации (у *хныкать* — с ребенком, у *скулить* — с собакой) [4, 98].

XX век характеризуется неровным, нестабильным характером развития литературного языка и его стилистической системы. Это связано прежде всего с внешними факторами (1917 год, социокультурные изменения после 1985 года). Общественно-политическая ситуация в период с 1917 года до середины 80-х годов характеризуется глобальной идеологизированностью, ориентацией на формирование единого мировоззрения, особым типом оценочности, при котором оценочные знаки распределяются по идеологическим объектам: наше — плюс (хорошо), не наше — минус (плохо). В 40–50-ые годы, когда «языковая смута» (М.В.Панов) первых послереволюционных лет была позади, стилистическая система стабилизировалась [3]. Зона официального общения (с присущими ему ограничениями) оказалась непомерно большой и угрожала поглотить всю область применения языка. Под угрозой оказалось все стилистическое богатство языка. По словам Ю.С. Степанова, «советский политический дискурс является формой принудительного ментального мира» [10, 11].

Конец XX – начало XXI в. — период деактуализации советских реалий, деидеологизации, демифологизации и деофициализации. Стилистическая система этого времени динамична и крайне нестабильна. Нестабильность имеет как количественные, так и качественные характеристики. Первые проявляются в большом объеме вовлеченности языковых единиц и большой скорости их изменений, вторые — в том, что стилистические изменения являются не естественными, а отклоняющимися от нормы. Происходит разрушение старой стилистической системы. Отступления от норм ведут к новым нормам, к новым стилистическим парадигмам. Так, выражение *отмывать деньги* становится нормой для литературного языка, слово *бизнесмен* употребляется без отрицательной коннотации.

Основные явления и тенденции языка нашего времени отмечены в работах М.В. Панова [5], Е.А. Земской [6], Л.Н. Синельниковой [7] и др. Резко расширяется состав участников массовой коммуникации. Интеллигенция перестает быть носителем литературного вкуса. Снимается цензура. Люди говорят и пишут свободно. Усиливается личностное начало, возрастает диалогичность общения. Критерий «правильно — неправильно» уступает место критерию «пригодно — непригодно». Сфера пригодного расширяется. Резкая граница, которая проходила между неофициальным личным общением и общением официальным публичным, размывается. В публичном общении возрастает степень неподготовленности и ослабляется официальность. В нем резко увеличивается число разговорных, просторечных, жаргонных и иных сниженных элементов. Характерной чертой нашего времени становится полистилизм. В одном высказывании совмещаются различные по своему стилистическому статусу средства — книжные и разговорные, пафосные и сниженные:

«ТАТУ» ПОД ХВОСТ
Жадность девочек погубит

Как же все нарадоваться не могли еще с месяц назад за наш дуэт «Тату»! Гордились их неожиданным прорывом на орбиты международного шоу-бизнеса не меньше, чем какой-нибудь олимпийской звездой Лазутиной. И вот — все рушится. Лазутину повязали на допинге, а «татушек», возможно, погубит жадность. Сплошные напасти на международный престиж родимого отечества. Короче, по сути.

В Нью-Йорке «Тату» были представлены русской службой MTV как лучшее национальное достижение сезона. «Достижение» оказалось оперативно обнародованным на огромных просторах от Японии и Индии до Америки и Европы.

В итоге всей этой напряженной суматохи «Тату» и потряхали в Лондон — кропать английские версии «Я сошла с ума», «Нас не догонят». Двумя синглами они намереваются взорвать по очереди три рынка — американский, германский и японский.

Возможный итог: авторы синглов, посчитав виртуальные миллионы, огребут кукиши на подсолнечном масле; «Тату» не станут международными звездами... и вместо калифорний с бавариями отправятся «чесать» по чукоткам и поволжьям (Московский комсомолец, 2002, №45).

Здесь в близком соприкосновении находятся высокое *отечество* и разговорное *напасть*, книжные *престиж*, *орбита* и интертекстуальные трансформы просторечных фразеологизмов «Тату» *под хвост*, *кукиши на подсолнечном масле*, жаргонизмы *потряхали* (в Лондон), *кропать* (версии), *чесать* (по чукоткам). Все это на фоне эпатажного отношения к языковой норме: вместо *нарадоваться не могли на...* употребляется ненормативное *за*.

Современные СМИ склонны к сенсационности, парадоксографии, описанию негатива, к категоричности и некооперативной речевой стратегии. Некооперативная речевая стратегия реализуется, например, в военной метафоре, которая получает очень широкое распространение. Вместе с тем прослеживается общая линия развития — сближение на фоне поляризации [9]. В последнее время, по мнению А.П. Факторовича, «сами публицисты становятся более уравновешенными и склонными к полифонии, чем в предшествующий период» [9, 11].

Активизируется стилистическое значение «деструктивность». Под деструктивностью имеется в виду нарушение нормальной структуры. Язык арго претендует на роль нормы. В этом проявляется неестественность стилистических изменений. Данный процесс захватывает язык газеты, СМИ. Жаргонизмы начинают использоваться как свои слова, в них не вкладывается никакого оценочного смысла: *Почему мы ловим кайф от советских песен? С любовью завязано* (Мегаполис 2002, №15); *наезд на фотохудожников* (Киевские ведомости 2002, 19 апреля), *от чего «прутся» наркоманы, одного «замочили»* (о Хаттабе) (Аргументы и факты 2002, №18-19). Стилистически сниженная лексика — определенная ментальность, картина, способ мыслить о мире более примитивном, более материальном, чем предлагается литературным языком.

Апробируются возможности языка. Сниженные средства, трансформирующие лексическую семантику и сочетаемость, входят в нейтральную сферу. Этому в значительной степени способствует установка на языковую игру, модус иронии. Модус иронии является сейчас информационной нормой.

Для современного текста — особенно публицистического — характерно цитатное мышление. Например, газетный заголовок *Им сверху видно все...* содержит отсылку к известной песне и имеет двойное прочтение, семантику иронии. Цитатное мышление пронизано текстовыми коннотациями. Это черта культуры конца XX — начала XXI в. Еще примеры: *Самолет летел без допинга. Олимпийский рейс опоздал на два часа. За это время в московском аэропорту набралось так много встречающих, что, как говорится, олимпийской медали негде было упасть* (Московский комсомолец 2002, №46); *Делай с нами, делай, как мы. Но лучше не надо* (Аргументы и факты 2002, №12); *«Санта-Барбара» сыграла в ящик* (Комсомольская правда 2002, №69); *Ток «в мешке», Вечера на Крещатике близ выборов, Вдоль по «питерским» и поперек* (Аргументы и факты 2002, №13). Информативному подзаголовку может предшествовать экспрессивный заголовок: *Что напишешь — молодежь. Не задушишь, не убьешь* — заголовок, *Премия «Дебют» актерам вручали под напутствие Путина* — подзаголовок (Московский комсомолец 2002, №47); *«Зеленых» по весне сажают* — заголовок, *Вчерашний налет гринписовцев закончился... кутузкой* — подзаголовок (Комсомольская правда 2002, №69).

Идет перегруппировка стилистических средств. Этот процесс разворачивается как по вертикали — от жаргонов к литературному языку, так и по горизонтали — от периферийных участков языковой системы к ее центру. В настоящее время можно наблюдать актуализацию одних лексических ресурсов и деактуализацию других. После 1985 года историзмами стали слова *партия*, *райком*, *горком*. Актуализируется лексика, которая существовала до 1917 года (*губернатор*, *купец*, *торговый дом*, *рынок* и др.).

Конец XX — начало XXI в. характеризуется широким использованием заимствований: политических (*мэр, президент, электорат*), экономических (*лизинг, бартер, брокер*), терминологии компьютерной техники (*дисплей, файл, принтер*), спортивных (*фристайл, армрестлинг*), музыкальных (*хит, сингл*). Появились многочисленные названия одежды, духов, бытовой техники. Заимствованиями насыщен газетный текст: *путешествие в русский офшор, горно-офшорный край* (Аргументы и факты 2002, №13); *у президента запланирован целый ряд саммитов* (Аргументы и факты 2002, №18-19). Растет парадигматика заимствований, расширяется их синтагматика. Они вовлекаются в прецедентные высказывания: *Старый спикер борозды не портит* (Московский комсомолец, 2002 №16). По словам Л.Н. Синельниковой, «чем чаще иностранное слово проявляет себя дискурсивно, тем больше у него возможностей закрепиться в языковой картине мира» [7, 178]. Прагматический контекст заимствований дает рефлекс в языковую систему.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Фактор адресата // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. — 1981. — Т. 40. — №4.
2. Винокур Т.Г. Закономерности стилистического использования языковых единиц. Автореф. дис. ... докт. филол. наук. — М., 1980.
3. Лексика современного русского литературного языка. — М., 1968.
4. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка / Под общ. рук. акад. Ю.Д.Апресяна. — М., 1997.
5. Панов М.В. Из наблюдений над стилем сегодняшней периодики // Язык современной публицистики. — М., 1988.
6. Русский язык конца XX столетия (1985-1995). — М., 1996.
7. Синельникова Л.Н. Языковые изменения конца XX века // Язык: история и современность. — Луганск, 1999.
8. Степанов Ю.С. Имена, предикаты, предложения. — М., 2002.
9. Факторович А.Л. Стилистическое оформление речевых стратегий (теоретико-лингвистические и теоретико-журналистские аспекты). Автореф. дис. ... докт. филол. наук. — Краснодар, 2000.
10. Философия языка: в границах и вне границ / Ю.С.Степанов, Ю.И.Сватко, М.Серр и др. Сост и ред. тома Д.И.Руденко. — Харьков, 1999. — Т. 3-4.
11. Язык и наука конца XX века. — М., 1995.

УДК 883-3.06

ЛЮДИНА НА ВІСТРІ ІСТОРІЇ (ЗА РОМАНОМ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО "ТИСЯЧОЛІТНІЙ МИКОЛАЙ")

Жифарська І.О., студентка, Хом'як Т.В., к. філол. н., доцент.

Запорізький державний університет

У цьому дослідженні за матеріалами роману Павла Загребельного «Тисячолітній Миколай» зроблено спробу розв'язати вічну проблему взаємозв'язку особистості й історії, яка є, на нашу думку, завжди однією з найгостріших. Наукова робота є актуальною, бо доведено, що людина й суспільство пов'язані між собою, вони створюють конкретний проміжок часу історії, а потім ці проміжки утворюють цілісну систему, що формує етнокод усієї української нації. У дослідженні показаний величезний життєвий та історичний матеріал, який у романі пропущений через свідомість однієї людини, яка є всезагалом, водночас й індивідуумом, що перебуває на вістрі історії: залежить від неї, але і є її творцем.

Ключові слова: людина, історія, життя, вічність.

Жифарская И.А. Хомяк Т.В. ЧЕЛОВЕК НА ОСТРИЕ ИСТОРИИ (ПО РОМАНУ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ТЫСЯЧЕЛЕТНИЙ НИКОЛАЙ») / Запорожский государственный университет, Украина.

В этом исследовании по материалам романа Павла Загребельного «Тысячелетний Николай» сделана попытка решить вечную проблему взаимосвязи личности и истории, которая является, по нашему мнению, всегда одной из самых значительных. Научная работа является актуальной, так как доказано,

что человек и общество связаны между собой, они создают конкретный промежуток времени истории, а потом эти промежутки создают целостную систему, формирующую этнокод всей украинской нации. В исследовании показан крупнейший жизненный и исторический материал, пропущенный в романе через сознание одного человека, который является вселенной, одновременно и индивидуумом, он же находится на острие истории: зависит от нее и в тоже время является ее создателем.

Ключевые слова: человек, история, жизнь, вечность.

Zhyfarska I.O Homjak T.W. UMAN ON THE TOP THE HISTORY (ON THE NOVEL BY PAVLO ZAHREBELNY "TYSYACHOLITNY MYCKOLAY") / Zaporizhzhya state university, Ukraine.

This scientific work is based on the novel by Pavlo Zahrebelny "Tysyacholityny Myckolay", in which we raise the eternal problem of correlation between the man and the history, and we suppose it is very actual nowadays. It is proved that the man and society are connected with each other and they both make the intermediate level of history, but than all these levels create the whole system, which forms the ethnocode of the ukrainian nation. This work shows us the greatest man's life experience and historical events of the novel through the consciousness of the main hero, which is concerned as a personality but at the same time he is a man of eternity.

Key words: human, history, life, for a long time.

*Ми трагічні люди, живемо серед
цинічних політиків, у цинічну епоху, у
цинічному світі.*

П. Загребельний.

У сучасній філософії, як і в літературознавстві, проблема взаємозв'язку особистості й історії є однією з найгостріших проблем. Величезні зрушення нашої епохи призвели до кардинальної зміни становища людини в суспільстві та в історичному процесі загалом, до зростання цінності свободи, потреби і необхідності вільного вибору своєї долі й, разом із тим, до більшої проблематичності та ризикованості такого вибору. Через світові війни, революції, тоталітарні режими та інші соціальні катаклізми, через загрозу всесвітньої воєнної катастрофи, екологічної кризи, через суперечності науково-технічного прогресу народжується нова епоха, нова цивілізація з принципово іншим типом соціальних зв'язків. Це потребує нового розв'язання "вічної" проблеми — чи в змозі індивід бути володарем своєї долі, чи може він створити сам себе і своє життя?

У кожній епосі є свої проблеми, що і показав письменник. Чи то первісне міфологізоване суспільство, чи то країна світлих мрій про всесвітню комуну.

У романі "Тисячолітній Миколай" П. Загребельний і показує, як пов'язані між собою людина і суспільство, як вони створюють конкретний проміжок часу історії, як потім ці проміжки утворюють цілісну систему, що формує етнокод усієї української нації. Людина — історія. Замкнене коло. **"В кінци моєму — мій початок. Я загораюсь від своїх тисячолітніх початків, як вогонь від вогню ..."** — так сказав у творі Миколай.

У цьому творі умовна, майже фантастична конструкція. Всі події роману відбуваються з людиною, яка живе тисячу років. Роман охоплює величезний відтинок історії — з часів Володимира і до перебудови. Герой стає свідком і учасником подій доби Богдана Хмельницького, Переяславської ради, переживає голод 33-го. Далі — війна, події в Західній Німеччині, повернення героя додому і його життя в мирний час. Паралельно подано сюжетну лінію брата головного героя, який несподівано для себе самого зробив карколомну кар'єру і виріс із селянського хлопця до одного з керівників республіки. Почалося все з того, що в шкільному драмгуртку він виконував роль Леніна у п'єсі Корнійчука "Правда"...

Прикметною властивістю для твору є брак зовнішніх ознак часу. Для героїв він — безперервний рух, що існує, як вічність. Слова Миколая підтверджують це: **"Моя розповідь — це спогади спогадів, які в свою чергу теж були спогадами спогадів, і так до безмежних глибин, до коренів, до пракоренів ... Час рухається тільки "від" і "до", тобто між двома кінцями"**. Цей хронотоп можна було б назвати силою, яка зникає і з'являється, діє то грізно, а то тихо й незримо.

Експозиція роману затримана. Повідомивши про смерть брата Миколи — Марка (20 ст.), П. Загребельний повертається до більш-менш хронологічної оповіді, інколи відступаючи, але знову звертаючись до послідовності.

Відлік автор починає з доби Київської Русі. Це похід до Царгорода дружини князя, де були й брати, звідки привезли не лише нову жону Володимирові, а й нову віру. П. Загребельний намагається осмислити цю, дійсно, проблему. Адже ніхто тоді не думав, що змінювати Бога, віру — це змінювати душі. А хіба це так просто? **"Вчора один /Бог/, а сьогодні — зовсім інший. Як дім перебудований. Та тільки як же в ньому жити?"** І це правда. Володимир повелів звалити ідолів, порубати, попалити. А Перуна — прив'язати до кінського хвоста і волочити згори узвозом до Ручая, б'ючи "жезлами". Як швидко змінюються погляди людей. Точніше, князя. Хіба цей випадок не віддзеркалився з точністю до найменших деталей у сучасність. Хіба не з такою несамовитістю зносили бюст Сталіна. Але про це

трішки пізніше. А поки що навіть печеніги “покрадьки стежили за княжими посланцями ..., що з такою несамовитістю топтали бога, якому ще вчора поклонялися”.

Та були такі, що не скорилися князевим вимогам, не пішли на хрещення. Такою була Назимка /кохана Сміянка — Миколая/ та її сім'я, що покинули домівку і втекли в степ. Але нове житло було спалене княжою дружиною, серед якої був брат Несміян ...

Що ж принесла нова віра? Вона ввірвалася в душу і намагається витіснити стару. А хіба ж людина так просто піддається! **“Вона починає жити розполовинено, вклоняється богові новому, не забуваючи й про старих. І згодом ця боротьба кінчається тим, що дві великі сили мовби взаємно знищуються, людина стає вільною від них, але з порожнечою в душі, а без бога в душі скільки можна прожити?”**

Бог у Загребельного в душі. Це щирість і відповідальність перед історією, перед людством: *„Що за користь людині, коли здобуде весь світ, а занепасть душу свою?(Марк, 8, 36.)”*

Перший розділ роману закінчується розмовою братів у 20 столітті — ніби відлуння тогочасної дійсності. Вже перейменованій Володимиром Марко називає себе й подібних собі слугами народу. На що Миколай відповів: “Ти гірший за смерда!” Смерди, на його думку, були й то кращі. Їх усі товкли, проте вони міцно трималися за землю. А де ж той народ, слугою якого він є? Де історія? “ Розсмикали, перепаскудили, затоптали в бруд.” А над усім цим — страх. Безплотний страх. Слово „смерд”, що означало суспільний стан, стало називним і живе досі. Варто подивитися навколо. Навіть про черговий портрет чергової безликості над столом що вони можуть сказати?

По-перше, нічого казати про них, а по-друге, ніхто й не знає нічого.

Пізно приходять каяття. Але і Марко зрозумів це, коли з'їздив на відпочинок до Угорщини /розділ „Козак”/. Там зацікавилися історією України. Але що міг відповісти цей представник Української республіки? Що він і йому подібні знає? Їхніми університетами є засідання і наради, знаряддям праці є телефон. Зацікавившись після повернення історією України, Марко просить принести йому відповідні книжки. Перед ним — історія Української РСР. Дивно, адже князі й гетьмани — це не Українська РСР. Таке враження, що соціалістична республіка існує вічно. На жаль, із таких книг нічого не можна довідатися про несоціалістичну Україну. Миколай радить Маркові почитати праці Аркаса, Грушевського, якого згодом проголосили буржуазним націоналістом, якого було забуто, затоптано і викинуто з пам'яті. Але це було несправедливо.

Україна здавна відзначалася „благодатною дією світла вченості”. Прямуючи до Москви, грецькі ієрархи брали з собою українських монахів, про вченість яких слава ходила ще з часів Петра Могили. Москва потребувала таких людей, що знають давні мови, для виправлення богослужбних книг, для навчання риторики. Багато запрошувалось півчих із Києва. Тобто Україна утверджувалась там словом нашим і думкою, книгою і співом. **„Київська книга завойовувала Москву без гарматної стрілянини, тихо, мирно, але всевладно”**. Коли ми говорили про „відтік мізків” нині на Захід /вже 6,5 тис. вчених НАНУ там !/, то тоді це було зроблено свавільно. І Андрусівське перемир'я, що розрувало Україну, й досі їх кровоточить. [4,61]

Але Росія відповіла зовсім іншим. Прагнучи звільнитися від шляхетського гніту за допомогою військового союзника, Богдан Хмельницький потрапив під ще більший гніт. Без згоди самої церкви Київської, що вже 7 віків перебувала під благословенням патріарха Константинопольського, її передано під зверхність патріарха Московського. Миколай теж виправляє старі книжки в Москві. Але він впевнений, що, виправляючи книжки, перейдемо до виправлення людей, тоді цілих епох. Герой закликає „не правити книжок”, берегти їх, бо вони як люди. У них свій біль, горе, погроза і любов своя. Згадує Миколай, коли ще був дружинником князя, як привезли нову віру — світу розполовиненого, душ роздвоєних. Говорити мали не те, що в думці, а що велено жорстокими канонами. **„Тисяча років двоєдушності!”**

Здається, лише недавно „роздвоїли” душі людям, потроху почали вони звикати, та ось — 20-ті роки 20 століття. Щойно скинули Перуна, та й взялися за скидання хреста. Комсомольці з щасливим реготом скидували дзвони з церкви. Земля здригалася від падіння. А разом із тим здригалися серця в людей. **„Сьогодні прийшли по бога, а завтра прийдуть і по людей!”** Занадто змін для людей. Протягом тисячоліть формуються в них якісь погляди, світогляд, принципи. Здається, їх так просто не зміниш. Це не одяг, який можна змінювати залежно від настрою. А це душа, яку ми не викинемо і не поміняємо.

У розділі „Гайдамака” — 30-ті роки: „буксири”, арешти, голод.

Голод 1933-го р. ... Скільки лиха він приніс! Цей штучний голод, організований більшовицьким апаратом для знищення української нації, ще довго відлунюватиме в згадках. Для виконання планів заготівель нехтували людьми, їхніми життями ...

Їли все, що можна /а чи й багато його було/ — курай, лободу, стрючки з акації, коріння з глоду. Миші й ті повмирали. Зерно позабирали все: держава краще збереже для посіву. Та воно гнило, гнило. А люди

вмирили. А собаки влаштовували над їхніми трупами „страшні банкети”. Діда Миколу Федоровича відправили у Таврію продати машинку для шиття, щоб заробити трохи грошей. Та не судилося повернутися. Головний герой теж Микола Федорович. Він вважає себе наче продовженням діда. „Коли пішов у безвість дід, то, може, пішов і я”. Цей безперервний розвиток. Така собі циклічність життя, кожна ланка якого пов’язана і відповідальна перед іншою. Іронією долі загинув батько Миколи. Він захищав соціалістичну власність — горілку, що тонула разом з перекинутим у ставок возом. Так він, загинувши героєм, врятувався від приготовленого для нього „звання ворога народу”. Він був головою колгоспу. Та замість розкуркулення селян він усіх їх об’єднав у созі для виконання роботи. Мабуть, це й не могло сподобатись владі. Федір напередодні голоду для прикладу іншим все майже повиносив із хати. Погрожував повикидати всі ікони ... Та його належно не оцінили.

З філософських позицій П. Загребельний роздумує над функцією держави. Вона постає в його творі не тільки спільністю історично об’єднаних людей, а і дійовою особою, яка є символом збагачення одних і зубожіння інших, яких значно більше. Ця держава тримає людей в атмосфері сірководню. Письменник не раз підкреслює, що під тиском тоталітарної культури всі стали однакові, сірі, неначе загіпнотизовані. Маса прагнула до свободи, але втратила її, бо пішла за деформованим сурогатом.

Розширити цей аспект допомагає фраза „полювання на хлястики”, яка є не просто лаконічним висловом, а символом долі всього народу. Цей аспект збагнув простий солдат Михно Гаврило Панасович і, подолавши страх, визнав : *„Наш народ отой хлястик і с. Ми всі тільки хлястики на шинелі вождя. Невидимі, непримітні і, власне, й не потрібні. І що вмирили в 33-му — хлястики. І мільйони вбитих на війні — хлястики. І оці, що тут розсипалися по Німеччині, теж хлястики. А ми на них полюємо. Полювання на хлястики.”* Якщо екстраполювати цей образ на роман П. Загребельного, то можна виразно простежити, як помітний цей символ, що свідчить про незахищеність людини, її безпорадність перед сильними світу цього: й у часи Київської Русі, і в середньовіччя, і навіть сьогодні, коли, здавалося б, здійснилася багатотисячова мрія — мати власну державу, людина продовжує залишатися хлястиком на шинелі чергового вождя; і не важливо, має він кавказьку зовнішність чи респектабельний вигляд сучасного європейця, — йде “полювання на хлястики”, що триває вже тисячу літ. [1]

Розділ “Полювання на хлястики” — про “людоловів” повоєнної пори в Європі. Дія відбувається в Західній Німеччині. Війна закінчилася. Взятих у полон під час війни треба репатріювати. Та не хочеться людям повертатися до Радянського Союзу з американської зони окупації, яка пізніше стала зоною окупації Британії. Вони теж так просто не хотіли віддавати людей. А повертатися на батьківщину люди боялися, адже їх вважали зрадниками народу. Репатріювали й односельчанку Миколи Оксану, яку німці забрали на виснажливі роботи. Після зустрічі тут, у Німеччині, Оксана стає великим коханням для Миколи, тією світлою вірою та надією.

Усе в душі у Миколи (вже військового Радянської Армії) перетрушується, коли прийшов наказ від самого Сталіна встановити пам’ятники, увічнати пам’ять тих, кого ще вчора вважали зрадниками. “В день страшного суду мертві встануть і підуть судити живих. Може, цей похід уже почався”. Але який би високий пам’ятник не спорудили, то й того було б не досить для спокути гріхів і розлитої крові.

Справедлива війна закінчилась, а несправедлива триває. Триває полювання. Із Німеччини переманили й дослідника — конструктора системи управління ракетою ФАУ-2, за яким ганялися всі союзницькі розвідки. Це пошуки дружини академіка Лисенка, яка втекла з німцем, насильно вивозять громадян СРСР, щоб не залишатися на чужій території... Вічне бажання полювати.

США скинули на Хіросиму і Нагасакі атомну бомбу. Вона вбила не лише все суще, а й сам час. Із цією бомбою час втратив свою протяжність у майбуття, усі мрії, надії. Залишилося минуле. Ми вимушені повернутися у відмерлі часи, часи історії. А між цим усім — пуста, яку ми зможемо заповнити, як влучно підмітив П. Загребельний, лише відчасем. Випробування бомби успішне. Війна наче остаточно закінчена. А Сталін відразу дає завдання пришвидшити роботи в ядерній галузі. З якою метою? Чи не для того ж, мабуть, щоб і самим колись її випробувати? Замкнене коло історії.

Війна. Як вогняний досвід персонажів, як причина чи наслідок неймовірних зигзагів біографій, як драматизм людських стосунків, як духовна велич і як духовне каліцтво, як деградація і крах індивідуума і як перемога над собою й долею — проходить вона у творі. Скільки ж довелося побачити Миколаю за роки війни несправедливості, скільки підлості та підступництва, підлабузництва і брехні. Але завжди він залишався справжнім комуністом, захисником ідей соціалізму. Та його погляди залишалися стабільними лише до деякого часу.

Після повернення до рідного села Миколай бачить жахливу картину спустошення. Мати з Марком живуть у землянці. Колгосп ніяких заходів не вживає щодо розбудови повоєнного села.

А руки, руки матері! Це “вже й ... взагалі не людські руки, а мовби якісь доісторичні знаряддя для праці”. Так із жінок, цих берегинь домашнього вогнища, познушалася війна. Вони та діти — єдині, хто

залишився в селі. І ще ті, хто міг око собі виколоти, аби не піти на війну, відсиділись у затишку, поки найсміливіші рятують країну.

Тепер, слухаючи грікі мамині скарги, дивлячись на голі стіни землянки, Миколі відкрилася справжня суть “корінних інтересів”, про які часто доводилося чути йому. Золота луска обсіпалася з душі, все “здргнулося, обурилося, збунтувалося” в ньому. Але це лише початок тих розчарувань, які чекають на нього.

Вступивши до сільськогосподарського інституту, зближується з професором Черкасом. Це людина, якій закидали вейсманізм — морганізм. Це був розумний, гідний свого звання вчений. Він зумів зібрати величезну бібліотеку з найціннішими творами. Але через передові погляди та через “небезпечність” він мусив залишити роботу. Так вийшло і з Миколаєм. Його привселюдно оббрехав Сирота. Це нещасний трійчник, зрадник, що через своє прислужництво вибився в люди, став чи не одним із перших у лавах компартії інституту. Чи завжди так буде, що чинопоклонництво, підлабузництво перемагатимуть. Може так, а може й ні. Не без допомоги добрих людей Миколай знову зустрічається із професором. Тепер на агростанції. Тут вони разом працюватимуть.

Дивна доля в агростанції. Спочатку мала назву “Половецький степ”. А 1938 року перейменувалася в агростанцію ім. Й.В.Сталіна. Після ж розвінчення культу Сталіна бюст його, встановлений біля станції, було знесено. Як колись Перуна. Як колись хрести і дзвони.

Загребельний засуджує всю партійно-бюрократичну систему. Скільки ж вона душ покалічила! І не лише душ. Навіть тоді, коли люди хотіли навіки поєднатися у шлюбі / так, як належить, — чисто, щиро, із Богом у свідках/, їм не вдавалося цього. Настільки все було профанізовано, спрощено. Яскрава свайба замінялася невиразним весіллям. “Одружувалися не хлопці й дівчата, а трактористи й ланкові, пастухи й свинарки”.

Через те що головний лікар, хоч і бездарна, є секретарем лікарняної комуністичної організації, її не можуть позбавити роботи. Наслідком цього є смерть дружини Миколая Оксани разом із ненародженою дитиною. Це жахливо! Через чиюсь посаду хтось має поплатитися життям. Хто дав їй право забирати його?

Багато переслідувань зазнали письменники, науковці. А їх провина полягала лише в тому, що кожен із них хотів відійти від встановлених рамок, вийти за межі марксистсько-ленінської теорії хай то у творенні вірша чи в поглядах на те, як розвивається рослинка. Вони хотіли внести власне розуміння. А індивідуальна думка, як знаємо, не визнавалася.

“В історії роздуваємо незначне, все важливе замовчуємо. Торжествує посередність та нікчемність, яка скрупульозно вилічує чужі гріхи й злочини при цілковитому замовчуванні злочинів власних. Ми звикли до дрібенької брехні, до самообману, який маскуємо високою метою.” Саме це, вважає П. Загребельний, і є одним із найстрашніших різновидів самогубства всього народу. “Заборони на все й на цінність найвищу — людську думку. Зникли вільні роздуми, ніхто не мав права говорити від себе, дозволялося тільки “від імені” і “за дорученням”.

Тоталітарне суспільство не розмежовує колектив і натовп. Такий колективізм охоплював усе: і державне керівництво, і науку, і виховання дітей, а сумнозвісний колективний обробіток землі, за словами письменника, “поставив нас над прірвою перманентного голоду”. Звідси — ще один висновок письменника: “соціалізм — це черга”. У цьому суть цієї квазірелігії. У таку чергу поставив людей ще Ленін, назвавши свою програмову статтю “Чергові завдання радянської влади”. Черга проникла в усі сфери суспільного життя: від стояння в магазинах за горілкою і сірниками до вступу в КПРС. Ще більше — республіканські й обласні компартійні керівництва в 1937-1938рр. Стояли в черзі перед Сталіним за “милостивим дозволом на додаткові ліміти першої категорії”, цебто для збільшення числа людей, рокованих на смерть. Івалтування правди на всіх рівнях і вимірах аж до планетарного масштабу охопило все наше життя, формуючи “людину — авоську” (О. Гончар)[2.2].

Український народ **“нагадує бджолу, в якій постійно забирають назбираний нею мед. Вічний грабунок. Але в нас пограбували... цілі століття відразу! Тисячолітня бджола і вічний грабунок”**. Як можна було дозволити знімати гумус — верхній шар у кілька сантиметрів — і вивозити до Східної Пруссії. А забрали в нас найкоштовніший скарб — нашу землю.

Марко-школяр, цитуючи свого “вчителя”, сказав: “Земля — це прокляття. А людина біля неї — у вічному рабстві. А соціалізм, як сказали класики, це перехід із царства необхідності в царство свободи”. Та хотілося спитати Миколаю, хто ж його у тому царстві годуватиме. Люди вперто продовжували працювати на своїй землі, може, сподіваючись зростити і щасливу долю.

Небезпідставно П. Загребельний стверджує, що українців ще від самого народження кинуте **“хоч і на землю щедру і прекрасну, та в одночас і на трагічні розпутьтя історії, де звідусіль загрози й небезпеки... Вся історія роздерта, розпахана, порубана й посічена”**. Спочатку князі вибудовували

держави, а наступного дня їх руйнували, пороздававши родичам. Припнуте татарським арканом, козацтво”з тугою дивилося, як наповзає на родючі степи чуже панство. А гетьмани готові були запродатися”. І Хмельниччина, мазепівщина стають зараз золотим сном. Та ми мали творити цивілізацію в бездержавності. Це була хліборобська цивілізація “з пшеницею..., з хрущами над вишнями,... сотнями тисяч чи не найкращих у світі пісень, ... з писанками й рушниками, з барвистим, як райський вертоград, світом, з майже неземною тугою і нещастям, що сяє до самого неба”. Та Сталін знищив хліборобську цивілізацію, давши камінь замість хліба, пустелю на місці квітучого саду.

Образ маски дістає розлогі тлумачення в романі. Маска — це символ епохи, атрибут суспільства, в якому вона прикриває «державну» політику, що нав’язується всім. Наприклад, про одного з героїв письменник пише: “Марко хапливо міняв маски, не знаючи, яку саме вибрати: гнів, погрозу, обурення, нехтіть, вибрав керівну зверхність”. Змальовуючи обстановку після хрещення русичів, письменник підкреслює: **“У Києві додалося жорстокості з новим богом, а в людях народилися лицемірство і двоєдушність. Кожен мав тепер дві маски — святкову і буденну, — одну натягав у себе вдома, іншу — носив на вулицю, до церкви, до князя; два лиця, два одяги, дві справи, два настрої ходили в наше життя, — кийське і царгородське.”**

Естетику маски поглиблюють роздуми письменника про суспільство, державу. Прозаїк у “Тисячолітньому Миколаї” звернув увагу на процеси спустошення, переродження людських душ. У слова професора Черкаса автор вкладав думки не тільки народу, а й і свої власні: “Пересобачене, перекалічене життя. Тим, хто одержав або вирвав собі зубами маску, жилося легко і безжурно, вони не журилися своєю нікчемністю і непотрібністю, вважали себе сіллю землі, цвітом народу, гордістю держави, а все те, що звалося народом, жило в незгодах, в смутку, і ждало з моря погоди”.

Протиставлення світогляду Миколи і Марка відбувається на рівні житейської народної мудрості, яка акумулює в собі естетичну енергію. Зіставлення показує, що визначальним для П. Загребельного є душевний порух героя. Сам прозаїк не раз це підкреслював: “Зовні ми /брати/ майже схожі: зріст, очі, голоси. Одягнені ми теж однаково: костюми з дорогої матерії, модні черевики, напрасовані білі сорочки. Тільки в мене /Миколая/ все трохи не таке: незграбне пошиття, неоковирніше сидить на мені, скоує всі мої рухи ... А брат розкутий, мов весняні води. В його кожному порусі — свобода, аристократизм, вишуканість і якийсь особливий, сказати б, полиск. Чом воно так?” [1]

Образ Марка тісно пов’язаний із смертю героя — як у духовному плані, так і у фізичному, та і з безособовістю, яка повсякчас присутня в поведінці керівника. Недарма ж і у віці Марка можна спостерігати невідповідність. Якщо за доби Київської Русі він є старшим братом, то після голодомору 33-го він народжується наче заново і є меншим братом Миколая. Думається, що це історія дала ще один шанс. Головне не втратити цей подарунок для оновлення і гідно його використати.

Несподівана трагедія стає відплатою мертвих предків за нешанобливе ставлення до їхньої пам’яті: “Брат досить зневажливо відгукувався про предків ... Я казав братові: “Мовчи про предків! Могили здригаються від вашої так званої діяльності “на благо!” Що ти зробив на цій землі? Чим похвалився? Роллю Леніна в п’єсі Корнійчука? Що залишиш по собі? Сахару?”

Амбівалентність контексту доводить, що смерть передбачає часткове розкриття “провини”[3,63]

Є щось особливе в тому, що Павло Загребельний у прозі кінця 80-х — 1-ї половини 90-х років використовує образ - символ води. Мабуть, майстра вабила та незглибимість, яка вгадується за цим символічним художнім засобом. Звідси — і прагнення реалізувати все нові та нові значення цього символу.

Загальновідомо, що вода — це наповнювач світу ще до створення Землі й Сонця. За всіма міфами народів, саме вона утворює небесне склепіння. Окрім того, мабуть, всім знайомий міф про те, що земний диск тримають три морські кити. Стає зрозумілим, що образ води надзвичайно багатограний. Символічність цього образу стає посередником для розуміння чогось більшого, незбагненого. Оскільки вода — посередник між білим світом і світом померлих, то вона причетна до вічності, а відтак може передбачити майбутнє. Цікавим дається народження Миколая. Прозаїк відразу наголошує на цьому факті, синтаксично виділяючи його:

“Дзеркалами для мене була вода.
Я народився над великою водою.”

Даний уривок символізує не тільки рух, плинність, а й оновлення, очищення, одухотворення героя. Відомо, що вода увійшла в підсвідомість людей як образ Праматері, як всеплодюща сила. [1].

У нашій історії були різні періоди, а вони залежали від того, чи “переважали смерди, панували козаки, мстилися гайдамаки.” За переконанням письменника, “сьогодні торжествує смерд.” Як психологічний та історичний тип, він претендує і може обіймати різні посади (голови колгоспу, директора заводу, банкіра, міністра, народного депутата). Представники цього типу завжди “мовчали, згідливо нагинали свої шиї.

”Усе проходить перед очима героя як історія багатостраждального народу. І знову — смерди, вже номенклатурно — партійні, смерди від науки, всі ці пиріжкоїди, коньякохльоби, ікронаминачі. Монументальна постать професора Черкаса вивищена, а доля брата Миколая — то шлях вознесіння — деградації нашого українського хлопця. [4,61]

Сповідь, полеміка, диспут, філософські узагальнення, людські рефлексії — все на тлі епохальних подій, усе в динаміці. Величезний життєвий та історичний матеріал пропущений через свідомість однієї людини, суб’єктивовано аж до свавільності. Тут місце і виправданням, і звинуваченням — і собі, і всім.

Образ Миколая є наче уособленням всієї історії людства. Представивши в одній людині відтинок у тисячу років, П. Загребельний досяг великої психологізації. Миколай сам переживає кожний порух, кожну зміну в історії. Він є тією людиною-абсолютом, всезагалом, водночас й індивідуумом, що перебуває на вістрі історії: залежить від неї і водночас є її творцем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шпиталь А. Тисячолітній Загребельний // Слово і час. — 1999. — № 8. — С. 60 — 61.
2. Галич О., Нестерук С. Символіка прози П. Загребельного ... // Вітчизна. — 1999. — № 5-6.- С. 68.
3. Гринів О. Творення храму душі за торжества смердів // Молодь України. — 13.06.2000. — С. 2.
4. Нестерук С. Образи — символи в творчості Павла Загребельного // Слово і час. — 1999. — № 8. — С. 63.

УДК 808. 3 – 086: 659. 1

ХАРАКТЕР МОВЛЕННЄВОГО ВПЛИВУ РЕКЛАМНОГО ПОВІДОМЛЕННЯ НА АДРЕСАТА

Колесникова Н.В., аспірант

Запорізький державний університет

У статті аналізується специфічний та неспецифічний характер мовленнєвого впливу рекламних оголошень на адресата. Предметом дослідження стали тексти зовнішньої реклами м. Запоріжжя. Стаття буде корисною для всіх, хто займається створенням реклами та цікавиться особливостями її мови.

Ключові слова: реклама, текст, мовлення, психологізм, білінгвізм, вплив, наслідки.

Колесникова Н.В. ХАРАКТЕР РЕЧЕВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ РЕКЛАМНОГО СООБЩЕНИЯ НА АДРЕСАТА/ Запорожский государственный университет, Украина

В статье анализируются специфический и неспецифический характер речевого влияния рекламного сообщения на адресата. Предметом исследования стали тексты наружной рекламы г. Запорожья. Статья будет полезна всем, кто занимается созданием рекламы и интересуется особенностями ее языка.

Ключевые слова: реклама, текст, речь, психологизм, билингвизм, влияние, последствие.

Kolesnykova N.V. CHARACTER OF LINGUAL INFLUENCE OF ADVERTISEMENT ON ADDRESSEE / Zaporizhzhya state university, Ukraine

This article is about specific and nonspecific characters of lingual influence of advertisement. Street advertisement was chosen as a subject of a scientific research. It can be useful both for those who are involved in the creation of advertisement and for those who takes interest in it's linguistic peculiarities.

Key words: advertisement, text, speech, psychologism, bilinguism, influence, consequences.

Говорячи про рекламу, розглядаємо кілька рівнів виявлення впливу текстів оголошень на споживача. Попри різницю у наслідках та формах його проявів, існує спільна передумова, причина їх виникнення – мова, за допомогою якої здійснюється вплив. Саме від добору та організації різноманітних мовних засобів стає можливим доведення рекламного повідомлення до адресата. У даному випадку можемо говорити про три рівні: власне рекламний, психологічний та власне мовний. Кожен з них, у свою чергу, презентує як специфічний, так і неспецифічний прояв впливу мови.

На власне рекламному рівні вплив виявляється у здійсненні потрібних рекламодавцеві дій: купівлі товару, користуванні послугою тощо. Тут знаходить свій вияв специфічний характер мовленнєвого впливу. Цей рівень є підсумковим, а отже – найважливішим для замовника реклами, своєрідним мірилом результативності проведеної кампанії.

На думку деяких дослідників [Прохоров, Черепанова], засобам масової інформації (ЗМІ), до яких відносимо і рекламу, притаманна дуже важлива функція – керування. Надаючи інформацію, ЗМІ створюють певну картину світу і регулюють відношення між носіями цієї моделі та реальною дійсністю, а отже, керують споживачем. Таке керування – вмотивоване чи ні – обов'язково призводить до зміни діяльності чи психологічного стану адресата. У цьому виявляється неспецифічний характер словесного впливу мовлення, під яким учені-психологи розуміють навіювання деяких загальних станів [цит. за 1, 79].

Чи не в першу чергу таке навіювання притаманне рекламним текстам. Саме тому оголошення стали одним із основних предметів дослідження нової міждисциплінарної науки – сугестивної лінгвістики (сугестія – від лат. – вплив), засновником якої є І. Черепанова. За допомогою спеціально створеної програми вона дослідила велику кількість так званих базових текстів (молитов, замовлянь) і довела, що мовлення є сугестивним. Отже, кожне вимовлене слово завжди чинить вплив на психологію та поведінку адресата. Проте цей вплив не завжди є позитивним, і це обов'язково треба враховувати при створенні рекламних текстів. Кожне слово – це символ, який може мати достатній та надлишковий зміст.

Як же ця істина виявляється в рекламі? Наприклад, у будь-якої людини слово **біль** асоціюється зі стражданням. Тому, коли в оголошенні йдеться про біль, текст набуває додаткового (надлишкового) змісту. Такі тексти науковці характеризують як сугестивно-агресивні. Проаналізуємо оголошення:

Під впливом стресів, незбалансованого харчування, за несприятливих екологічних умов організм людини руйнується вільними радикалами, які: пригнічують імунітет; сприяють розвитку хвороб; прискорюють процеси старіння. Антиоксидант ТРИ-ВІ ПЛЮС нейтралізує дію вільних радикалів, сприяє підвищенню імунітету, зменшує шкідливий вплив радіації, уповільнює процеси старіння, знижує ризик виникнення пухлин, серцево-судинних та інших хвороб. ТРИ-ВІ ПЛЮС необхідний кожному. ПОЧНІТЬ СЬОГОДНІ.

Фрази типу "...організм людини руйнується вільними радикалами, які пригнічують імунітет, сприяють розвитку хвороб, прискорюють процеси старіння..." можуть викликати навіть у здорової людини больову асоціацію, що невдовзі починає діяти як інструкція, якій треба підкоритися. Тому в текстах такого типу думка про біль та необхідність його лікування не повинні висловлюватись безапеляційно.

У цьому рекламному зверненні основний зміст, спрямований на реалізацію кінцевої мети, викладений у другій частині тексту, де перелічені властивості ліків та вміщено заклик придбати їх. Отже, якщо з оголошення вилучити першу фразу, зміст реклами не зміниться, проте в такий спосіб буде зняте "агресивне" навантаження.

Оскільки здатність текстів чинити вплив на психіку, діяльність і світосприйняття адресатів реклами є високою, їхні автори повинні обов'язково враховувати можливі наслідки такого впливу (навіювання) і усвідомлювати свою відповідальність за це.

Водночас є випадки, за яких у рекламних текстах вміщують нагадування про можливий негативний наслідок, а отже, зводять нанівець намагання рекламодавців. При цьому використанню таких елементів не тільки не запобігають, але й усіляко заохочують. Йдеться про обов'язковий компонент оголошень, у яких рекламуються тютюнові або горілчані вироби. Згідно із Законом України про рекламу, всі оголошення цього типу повинні містити попередження про шкідливість їх уживання.

Особливістю зовнішньої реклами є обмеження в часі, необхідному для його сприйняття: вважається, що пішохід на прочитання такого оголошення має 3 - 5 секунд, автомобіліст - 1 - 2 секунди. Тому при її створенні та розташуванні враховуються п'ять найважливіших правил, яким повинна відповідати зовнішня реклама, а саме: 1) часто повторюватись; 2) привертати увагу; 3) бути стислою; 4) бути легкою для читання; 5) бути зрозумілою [2, 199]. Яскраві образи та стислий зміст оголошення у поєднанні із частотністю повторення, безумовно, розраховані на закріплення у свідомості споживачів, а, якщо пощастить, то й у мовній практиці. Саме в цьому і знаходить свій прояв вплив реклами на власне мовному рівні. Подібні вимоги змушують авторів ретельніше добирати необхідні лексичні засоби. Проте часом текстовики недостатню увагу приділяють правильності написання оголошень. Підтвердженням цього є значна кількість порушень, що їх знаходимо в аналізованих текстах. У зв'язку із цим актуальним стає питання дотримання мовної норми при написанні текстів оголошень, враховуючи їх масовий контакт зі споживачами.

Із культурою мовлення насамперед пов'язують уміння правильно говорити й писати, добирати мовновиражальні засоби відповідно до мети і обставин спілкування.

Використання мовцем двох мов у різних ситуаціях спілкування може негативно позначитись на писемній практиці. Крім того, мовні огріхи є наслідком недостатньої лінгвістичної обізнаності тих, хто безпосередньо займається створенням та виготовленням рекламних оголошень. Ці фактори є основною причиною невисокого мовно-культурного рівня досліджуваних текстів.

Існуюча в нашому суспільстві двомовність є джерелом численних русизмів та кальок, що їх можна зустріти в рекламних оголошеннях, наприклад: **Самий надійний** (замість найнадійніший) вид охорони; **підвіконня** (треба підвіконня); **учбова** (має бути навчальна) література; **обої** (необхідно шпалери); **іногородня** (повинно бути міжміська) скринька.

При написанні текстів рекламних оголошень їхні автори припускаються помилок, порушуючи тим самим норми української літературної мови. Недотримання орфографічних норм відбивають, наприклад, такі тексти: Ремонт **пилесосів** (має бути пилососів); Торговий дім "**Бородінський**" (необхідно Бородинський); 700-річний **запорізький** дуб (замість запорізький).

Порушення граматичних норм у рекламних текстах, як правило, виражаються у невмінні правильно обрати потрібну форму числа чи відмінка: вул. **Анголенко** (має бути Анголенка); **обігрівувачі** (необхідно обігрівачі); підбір **меблі** (треба меблів).

Крім того, на плакатах і вивісках у словах іншомовного походження фіксувалися такі порушення орфографічних та граматичних норм: Охоронно-пожежна **сігналація** (необхідно сигналізація); моя **пейджінгова** (замість пейджингова) компанія; **кондіционери** (повинно бути кондиціонери); Спеціальна чистка виробів зі шкіри та **замши** (має бути замші); Заправка зрідженим газом **автомобілей** (необхідно автомобілів); Звернись до **ділера** (має бути дилера); **прінтери** (замість принтери); **картриджи** (потрібно картриджі); **холдінг** (правильно холдинг).

Останнім часом в назвах різних установ використовується прикметник *торговельний*, наприклад: *торговельний центр*, *торговельне об'єднання* тощо. Але при написанні слова укладачі текстів часто припускаються помилки, не беручи до уваги того, що при його творенні від іменника *торгівля* в складі відбувається чергування голосних. Тому маємо такі зразки текстів: **Торгівельно-виробниче підприємство "Айс"**; **міжнародний промислово-торгівельний холдінг**; **Торгівельний автомобільний майдан "Хортицький"**; **Торгівельний центр "Буковина"**; **Торгівельна фірма ЛТД "Сучасник"**.

Своєрідна будова рекламного тексту часом дозволяє опускати деякі розділові знаки, наприклад, кому чи крапку, компенсуючи їх відсутність написанням речення або його частини з нового рядка. Проте інколи нехтування ними призводить до пунктуаційних помилок. Так, у текстах *Смак знайомий з дитинства*; *Велосипед **вільний від доріг*** після першого слова повинна стояти кома, оскільки інша частина речення є відокремленим означенням. У тексті оголошення *Банк – **що об'єднує*** тире є недоречним і замість нього має бути використана кома.

Поширені помилки, пов'язані з невмінням поєднувати слова відповідно до синтаксичних норм сучасної української мови. В усному мовленні спостерігається активне вживання словосполучень із прийменником **по**. У писемних стилях нормативними є сполуки, утворені за допомогою прийменників **з**, **для**, **щодо**, а також іменних словосполучень з родовим відмінком [3, 50]. Тому написання словосполучень типу *Розрахункова каса **по** валютно-обмінним операціям* (замість з валютно-обмінних операцій); *альбоми **по** живопису* (повинно бути з живопису); *Зупинка **по** вимозі* (треба за вимогою); *Агітаційний **по** безпеці руху* (замість з безпеки руху); *Послуги **по** збиранню та перевезенню меблів* (необхідно зі збирання та перевезення); *Підбір **меблі по** каталогу* (має бути за каталогом) є позанормативним.

Отже, проаналізований матеріал дає змогу зробити висновок про часом невисокий культуромовний рівень досліджуваних текстів. Пояснюється цей факт не тільки недостатньою мовною компетентністю тих осіб, які займаються створенням текстів реклам. Це також наслідок впливу існуючого у суспільстві паралельного функціонування двох мов, недостатня увага до проблем формування національно-мовної свідомості населення країни. Долання цих факторів є вкрай необхідним. Адже вплив "друкованого або виголошеного перед багатомільйонною аудиторією слова настільки сильний, що будь-яка мовна неточність має шанс на безкінечне повторення і закріплення у широкій мовній практиці"[4, 27].

ЛІТЕРАТУРА

1. Соколова І.О. Візитна картка реклами // Культура слова. – К., 1981. – Вип.21. – С. 79 – 83.
2. Картер, Гарри. Эффективная реклама: Путеводитель для мелких предприятий: Пер. с англ./ Общ. ред. Е.М. Пеньковой. – М.: Прогресс, 1991. – 280 с.
3. Федик О.С. Іменникові словосполучення в усній мові // Культура слова. – К., 1977.– Вип. 12. – С. 50 – 51.
4. Мова і культура. – К.: Наукова думка, 1986. – 183 с.

НОВІТНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В НІМЕЦЬКІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ЛЕКСИЦІ

Коломієць К.М., викладач

Запорізький державний університет

У наданій статті розглядаються новітні запозичення з англійської мови в суспільно-політичній лексиці німецької мови. Робота аналізує тематичні закріплення запозичень та особливості їх функціонування.
Ключові слова: запозичення, іношомовна лексика, лексема, англійська мова, німецька мова.

Коломієць Е.М. НОВЕЙШИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ ИЗ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В НЕМЕЦКОЙ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКЕ / Запорожский государственный университет, Украина

В данной статье рассматриваются новейшие заимствования с английского языка в общественно-политической лексике немецкого языка. Работа анализирует тематические закреплённости заимствований и особенности их функционирования.

Ключевые слова: заимствования, иноязычная лексика, лексема, английский язык, немецкий язык.

Kolomyietz E.M. THE NEWEST ENGLISH BORROWINGS IN SOCIAL AND POLITICAL LEXICS OF GERMAN LANGUAGE / Zaporizhzhya state university, Ukraine

The article deals with the newest English borrowings in social and political lexics of German language.

There is an analysis of the themes and peculiarities of their realization in this work.

Key words: borrowing, foreign lexics, lexem, English, German

Лексика суспільно-політичного змісту є шаром лексики з традиційно досить високим кількісним показником запозичених елементів. Так, у німецькомовних газетних текстах частка іношомовної лексики становить 8-9% від загальної кількості слів, серед неслужбових частин мови (іменники, прикметники, дієслова) цей показник сягає 16-17% [1,14].

Вітчизняні та зарубіжні германісти відзначають, що сьогодні німецька мова зазнає особливо інтенсивного впливу з боку англійської мови, насамперед її американського варіанта, що знаходить свій прояв на фонологічному, лексичному та семантичному рівнях. [1,15] Тому проблема іношомовних слів є на сьогодні майже виключно проблемою запозичень з англійської мови. Ми розглянемо групу іношомовних лексичних одиниць, які використовуються як у ролі первинних назв денотатів (запозичення поняття і слова), так і в ролі назв, запозичених з метою вдосконалення існуючої системи найменувань. За даними німецьких лінгвістів загальна кількість англо-американізмів, які існують сьогодні в німецькій мові, складає близько 6000 слів [2,103]. Т.Шіппан вважає, з погляду історії мови, цей процес є черговою хвилею масового запозичення іношомовної лексики в німецьку мову після запозичень з британського варіанта англійської мови на початку ХХ ст.

На початку досліджуваного етапу ситуація в питанні англіцизмів була відмінною для мовців у нових та старих федеральних землях Німеччини. Лексика в західній частині країни поповнювалась запозиченнями з англійської мови постійно, починаючи з 1945 р. Велика кількість таких лексем та груп лексем ще до 1990 р. стали там узуальними одиницями словникового складу та були кодифіковані в лексикографічних джерелах, як, напр., у спеціальному словнику Л.Макензена [3, 325]. Проте і вплив англіцизмів на німецьку мову в НДР був значно більшим, ніж це визнавалось офіційно, а також — з огляду на спорідненість мов — більшим, ніж вплив російської мови. Проте в НДР знання такої лексики було швидше пасивним або ж її використання обмежувалось вузькими рамками внутрішньогрупової комунікації. Не менш важливими чинниками було більш критичне, ніж у ФРН, ставлення до збільшення кількості англіцизмів у мові [4,197] та той факт, що в НДР англійська мова вивчалась у школах лише як друга іноземна мова після російської.

Відкриття внутрішнього німецького кордону в 1989 р. та об'єднання Німеччини в 1990 р., радикальні політичні та економічні перетворення в колишній НДР сприяли інтернаціоналізації її суспільного життя за західноєвропейським зразком. Східнонімецьким мовцям довелося за короткий час засвоювати значну кількість англіцизмів, які були запозичені з західнонімецького слововжитку й фактично мали на сході статус неологізмів [4,198]. Появою такої лексики була відмічена перш за все мова преси та публіцистики, де англіцизмів використовувались як замітники - синоніми для аналогічних німецьких лексем, але також і як первинні назви для наукових та технічних нововведень, різного роду методів, продуктів виробництва тощо. Висока динаміка, якою характеризувався розвиток подій у цей період, сприяла швидкому проникненню таких лексичних інновацій майже в усі без винятку сфери комунікації в нових німецьких землях. Стрімке збільшення кількості англіцизмів у східнонімецькому слововживанні, викликане суспільно-політичними перетвореннями, та явище масового використання англіцизмів в межах всього німецькомовного ареалу дає, таким чином, змогу розглядати цей процес як одну з актуальних тенденцій, перш за все, кількісного розвитку сучасної німецької мови за нових історичних умов.

Запозичення лексики англійського походження в німецьку та інші європейські мови детермінується такими чинниками, як значний політичний та економічний авторитет США як супердержави на міжнародній арені та особливим статусом англійської мови як мови міжнародного спілкування [5,365]. Особливо активно використовуються слова англійського походження в галузі техніки, засобів масової інформації, реклами, моди, торгівлі, у мові суміжних наукових дисциплін (напр., соціології, психології, економіки), політики, спорту тощо. Входженню англіцизмів сприяє крім того широкомасштабний експорт продуктів сучасної американської масової культури, під час якого, завдяки надзвичайній атрактивності, так званого, американського способу життя, нові речі, поняття та явища запозичуються разом зі своїми назвами (Sachentlehnungen und Wortentlehnungen). Цьому в свою чергу часто сприяє двомовність сучасних носіїв німецької мови, оскільки "індивідуальна культурна двомовність може бути каналом мовних контактів. Якраз завдяки двомовності ... і через переклади впливають зараз одна на одну великі мови | сучасної цивілізації" [6, 247]. О.В.Сидоров вказує також на значний прагматичний потенціал, який мають запозичення [8,16]. Соціально-політичний аспект проникнення англо-американізмів до німецької мови детермінується крім того сьогодишньою ситуацією в країні - прагненням до створення мультинаціонального -суспільства та іміджем "об'єднувача" Європи, якого Німеччина набула після свого об'єднання. Певною мірою толерантність щодо масового запозичення англіцизмів у різні сфери функціонування мови пояснюється й "почуттям вини" Німеччини після 1945 р. [6, 366]

У результаті проведеного аналізу актуальних текстів - матеріалів німецької преси, науково-популярних видань, інформаційних брошур та ін., було виявлено групу сучасних запозичень, які різняться за ступенем їх новизни та функціями, які вони виконують у німецькій мові. Більшість таких слів ще не відмічені в словниках, наприклад, у словнику Дуден 1989 р. видання. Інші вживаються сьогодні вже в нових значеннях, відмінних від тих, у яких вони були колись запозичені в німецьку мову. Цю запозичену лексику можна умовно поділити на кілька тематичних груп. Спочатку розглянемо групу *політика*:

- der Goodwill - das Wohlwollen - прихильність, доброзичливість, добра воля
- das/der Overkill - ядерний потенціал для багаторазового знищення противника
- der Hardliner = der Vertreter einer harten Linie - прихильник жорсткої лінії в політиці
- das Fundraising =die Spendensammlung - збір пожертвувань (на благодійні цілі)
- das Pairing - партнерські відносини, тактика (напр., представників різних партій у парламенті)
- das Peaskeeping - збереження миру

також комбінації лексем:

- Political Corractness* = politische Korrektheit- політична коректність
- der Elder Statsman = erfahrener Staatsmann - досвідчений політичний діяч
- das Cruise-Missile = der Marschflügelkörper - крилата ракета
- die Pressure-Group - лоббі, впливова група, що виявляє тиск на уряд
- die Round-table-Konferenz - конференція за круглим столом
- Law-and-order - закон і порядок (принцип у політиці). Напр.: "*Mit der Besetzung von Law-and-order-Themen macht Voscherau die Ideologie der Rechten hoffähig*", "*Voscherau präsentiert sich Law-and-order-Mann*"(Focus, 38/1997, 8.26).

Вираз Law-and-order-Mensch має значення "людина, яка при найменшому порушенні іншими правил поведінки звертається до поліції чи державної влади замість того, щоб урегулювати питання більш мирним шляхом"

До групи *економіка* можна віднести:

- das Merchandising = die Verkaufsförderung - комплекс мідр, що вживаються для збуту товару
- das Name-Product- дешевий продукт невідомої фірми, продукт без торгової марки
- das Product Placement - розміщення, збут товару
- der/das Output - обсяг продукції, що випускається підприємством
- der Crash - криза, крах
- der Headhunter - той, хто перевербовує керівних робітників конкуруючих фірм
- Corporate identity = das Firmenimige - імідж фірми

-das lean Management; lean Production (від англ. leap- худий) - економний менеджмент, економне виробництво

-das Newkomer-Firma - молода фірма, що вже досягла успіху

-das Management-by-out (тж. абрєвіатура МВО) - викуп підприємства його співробітниками

Серед групи *робота/виробничі відносини* слід звернути увагу на наступні слова:

-der Fulltime-Job - праця протягом повного робочого дня

-die Job- Rotation- проходження практики в різних відділеннях фірми

-das Job-Sharing- розподіл роботи між кількома співробітниками на одному робочому місці

-der Job-Killer - сучасне обладнання, що зменшує кількість робочих місць

-der Trainee - учень, практикант на виробництві, у фірмі

-das Bossing - тиск на співробітника з боку керівництва з метою його звільнення

-das Mobbing (тж. дієслово mobben) - від англ. to mob- нападати, оточувати кого-неб. - метод інтриг та психологічного терору щодо співробітника чи підлеглого з метою його звільнення. Пор: "*Erstmal muß ein deutscher Verwaltungschef befürchten, wegen Mobbings verurteilt zu werden*" (Focus, 45/1996, S. 109).

Пор. композити: (das Mobbing-Opfer; der Mobbing-Triller; das Mobbing-Telefon.

Наступна група *назви професій*:

-der Hair-Dresser - перукар

-der Doc (скорочено від англ. doctor) - лікар

-der Painter - художник

-der Streetworker - соціальний працівник, який піклується про наркоманів та важких підлітків за місцем їх проживання. Пор. : "*Einerseits plädieren sie für härteres Durchgreifen, andererseits wollen sie auch mehr Streetworker und Sozialarbeiter*" (Focus, 38/1997, S.26)

-der Fallout- радіоактивні опади

-der Ökofreak - борець за екологію

Група *засоби масової інформації* охоплює лексику, яка часто зустрічається на сторінках газет та журналів :

-der Ghostwriter (також: Ghost-Writer) - особа, що пише для інших, але не називається як автор

Пор.: "*Der Papst-Vertraute und Ghost-Writer Vittorio Messori weiß sogar, ...*" (Focus, 47/1996, S. 288).

-die Headline = die Schlagzeile- заголовок

-die Hotline = der heiße Draht - прямий телефонний зв'язок (напр. з редакцією газети) *соціальна сфера*:

-blind Date - знайомство через газету чи шлюбну контору

-die Connections - зв'язки, знайомство, відносини

-Dink (скорочено від англ. Double Income No Kinds) - бездітне подружжя, де обоє працюють і багато заробляють

-das (Ehegatten)splitting- обкладання високим податком подружжя, в якому обоє працюють

-der Underdog - людина, обділена в соціальному плані, залежна від інших.

Як видно з наведених прикладів, у структурному плані запозичення англіцизмів відбувається як на рівні окремих лексем, так і на рівні словосполучень. Вибір таких лексичних засобів передбачає обізнаність адресатів у сфері англійської мови, що є можливим за умов сучасної інтернаціоналізації суспільного життя та масової двомовності. Пор. напр.:

Try-and-error/Versuch und Fehler - метод спроб і помилок

Learning by doing/lernen, indem man es tut - навчатись працюючи

Personal sponsoring/persönliches Fördern - особисте сприймання

Just-in-time/gerade rechtzeitig - "якраз вчасно" (система поставок у сфері промисловості)

Limited edition/begrenzte Auflage - обмежене видання (тираж)

Human touch/das Menschliche - людське, гуманне

Out-of-area/außerhalb des Bereichs - за межами території (простору).

Словосполучення out of area вживається в мові політики та засобів масової інформації для позначення воєнного використання сил бундесверу за межами території НАТО. Пор.: "Out-of-area-Einsätze der Bewehr nach dem Muster der Bosnien-Mission sehen 93 Prozent für gerechtfertigt an, ..." (Focus, 21/1996, S.70).

У сучасній німецькій мові спостерігається також процес калькування з англійської мови. Пор.:

Die Geburtstagskontrolle = birth control - регулювання народжуваності, контроль за народжуваністю

Die Geld-zurück-Garantie = money-back-quarantee - гарантія повернення грошей.

Як свідчать розглянуті мовні факти, сучасний процес запозичення іншомовної лексики є в більшості випадків запозиченням нових назв для вже існуючих понять.

Сучасна-німецька суспільно-політична лексика, орієнтована за змістом на проблеми міжнародного життя, поповнюється за рахунок нових інтернаціоналізмів, у тому числі англійського походження. Певну частину таких слів складають аббревіатури, які, постійно використовуючись у | текстах засобів масової інформації, входять до політичного вокабуляру різних мов та стають надбанням широкої аудиторії мовців. Таким шляхом увійшли свого часу до німецької мови англійські скорочення die NATO, die UNO, die UN, die USA. До нових надходжень останніх років - повних та скорочених англійських назв належать:

-der Ecu (ECU) = European Currency Unit - "екю" (грошова одиниця ЄС)

-der Cent - цент (у новому значенні: субодиниця майбутньої спільної валюти євро, введення якої планується на 2002 рік)

-das ERP (= European Recovery Programm) - Європейська програма відновлення (з 1990 р.)

-die WTO (=World Trade Organization) - Всесвітня торговельна організація (з 1995р.)

(Die Europäische Einigung, 1995, S. 46, 75).

Таким чином, на основі зазначених мовних фактів можна зробити такі висновки:

- 1) на сучасному етапі свого розвитку лексика німецької мови зазнає особливо і інтенсивного впливу з боку англійської мови, насамперед її американського варіанта;
- 2) запозичення іншомовної лексики має наслідком не лише кількісне збагачення словника, але й викликає певні зміни в його структурі, напр., сприяє варіативності лексем, їх перегрупованню та зміні зв'язків між ними;
- 3) увійшовши до словникового складу мови, лексеми іншомовного походження можуть зазнавати в ній процесів архаїзації, детермінологізації, метафоризації тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сидоров О.В. Прагматический статус заимствований в современном немецком языке // Взаємодія одиниць різних рівнів германських, романських і слов'янських мов. - К: КДППМ, 1991 - С. 10-14.
2. Сидоров О.В. Прагматический статус заимствований в современном немецком языке // Взаємодія одиниць різних рівнів германських, романських і слов'янських мов. - К: КДППМ, 1991 - С.10-14.
3. Duden Fremdwörterbuch - Berlin: Duden, 1990 - S.325.
4. Степанченко И.И. Лексические заимствования как системное явление в языке // Вісник ХДУ №406 - 1988 -С.197-199.
5. Юсслер М. Социоллингвистика - К.: Вища школа, 1987 - 273 с.
6. Schmidt W. Deutsche Sprachkunde. - Leipzig : VEB, 1965. - S. 365.
7. Степанова М.Д., Чернышева И.И. Лексикология современного немецкого языка - М.: ВШ, 1986.- 247 с.
8. Сидоров О.В. Прагматический статус заимствований в современном немецком языке // Взаємодія одиниць різних рівнів германських, романських і слов'янських мов. - К: КДППМ, 1991 - С. 10-14.

ПРОБЛЕМА «ЧИСТОЙ ЖЕРТВЫ» В ТВОРЧЕСТВЕ Л.АНДРЕЕВА

Косенко А.А., аспирант

Запорожский государственный университет

В статье рассматривается проблема «чистой жертвы» и специфика трансформации традиционного библейского материала в творчестве Л.Андреева («Тьма», «Мои записки», «Земля», «Сашка Жегулев», «Дневник Сатаны»).

Ключевые слова: традиционная фигура, трансформация, ассоциация, парадокс.

Косенко О.О. ПРОБЛЕМА «ЧИСТОЇ ЖЕРТВИ» У ТВОРЧОСТІ Л.АНДРЕЄВА / Запорізький державний університет, Україна.

У статті розглядається проблема «чистої жертви» та специфіка трансформації традиційного біблійного матеріалу в творчості Л.Андрєєва («Темрява», «Мої записки», «Земля», «Сашко Жегульов», «Щоденник Сатани»).

Ключові слова: традиційна фігура, трансформація, асоціація, парадокс.

Kosenko A.A. THE PROBLEM OF «PURE SACRIFICE» IN THE WORKS BY L.ANDREYEV / Zaporizhzhya state university, Ukraine

The article deals with the problem of «pure sacrifice» and with the specific character of transformation of traditional Biblical material in the works by L.Andreyev («The dark», «My papers», «The land», «Sashka Gegulev», «Diary of Satan»).

Key words: traditional figure, transformation, association, paradox.

Несмотря на внушительное количество исследований прошлого века, посвященных художественному наследию Л.Андреева, проблема, так называемой, «чистой жертвы» осталась без внимания литературоведов. Данная работа – первая попытка выделения и рассмотрения этого аспекта творчества, во многом детерминирующего идейно-художественную специфику использования и трансформации традиционного библейского материала в прозе Андреевым.

Определение проблемы – условно и может варьироваться («жертва чистотой», «нравственная жертва» и т.д.), однако суть остается неизменной: речь идет, прежде всего, о приобщении личности к греху и страданию человечества через сознательный отказ от «нравственного спокойствия», «душевного целомудрия», непорочности. Иными словами, «стыдно быть хорошим» [1,288] в стонущем от горя и отчаянья, утопающем в крови и грязи мире, так же, как должно быть стыдно красавцу среди изуродованных пытками, здоровому – среди неизлечимо больных, сытому – среди голодных. Невозможность для порядочного человека оставаться таковым обусловлена не «пагубным» влиянием среды, но осознанием необходимости отказа от собственного превосходства (жертвой), признанием «неуместности» и бесполезности «чистоты», - парадоксальная идея, повторяющаяся во многих произведениях Андреева.

В «Иуде Искарите» данная проблема только намечена, выделены и дифференцированы два мотива («невинной жертвы» - Христос, и «нравственной сытости») [цит. по 2,538] – апостол Иоанн), впоследствии оригинально синтезированные и трансформированные. Лучший ученик – «красивый, чистый, не имеющий ни одного пятна на снежно-белой совести» [3,214], - оказывается в числе трусливых предателей Иисуса, покорно принимающего смерть «за грехи мира».

Во «Тьме» художественное развитие проблемы «чистой жертвы» вновь сопровождается апелляцией к фигуре Христа. Революционер Алексей ассоциируется с евангельским Мессией («Мы крест на спине несем» [1,281]; общие семантические доминанты – «самопожертвование», «мессианство», аскетизм, целомудрие).

Автор указывает на необходимость рассмотрения фигуры террориста в контексте «вечности»: «Будто он жил уже когда-то, - но не в этом доме, а в месте, очень похожем на это, и как-то действовал, и даже был очень важным в этом смысле лицом, вокруг которого что-то происходило» [1,281].

В то же время, Алексей отмечен «пороком Иоанна» («нравственной сытостью»). Он гордится своей душевной чистотой и красотой настолько, что гордость эта перерастает в самолюбование, презрение к другим, к тем, за счастье которых он борется. «И так все это было противно, и так странно было подумать, что это – тоже жизнь, и такой жизнью люди могут жить всегда, что он с недоумением пожал плечами и еще раз медленно оглянулся» [1,277]. Или: «И страшно бледный, почти синий, но все так же молча, с тем же видом высокомерия и горделивого недоумения, остановился на Любе своими тяжелыми, неподвижными глазами» [1,278]. Такое поведение закономерно вызывает возмущение Любы: «Ну что же ты молчишь! Что же ты со мною делаешь, подлец, подлец же ты. Руку поцеловал! Хвастаться сюда пришел! Красоту свою показывать!» [1,278]. Или «И строго, с зловещей убедительностью, за которой чувствовались миллионы раздавленных жизней, и море горьких слез, и огненный, непрерывный бунт возмущенной справедливости – она спросила:

- Какое же ты имеешь право быть хорошим, когда я – плохая?» [1,287].

Возможно, такое «нравственное высокомерие» у андреевского героя – от увлечения писателя идеями Ф.Ницше. «Человек благодетельный удовлетворяет потребность своего духа, когда благотворит. Чем сильнее эта потребность, тем меньше думает он о другом, который служит ему средством для удовлетворения его потребностей: он бывает не деликатен и даже иногда оскорбляет» [4,136].

Все творчество Андреева свидетельствует о том, как неприятен и неинтересен был ему «не испачкавшийся» о грех, не ведавший душевных мук, кичащийся своей «праведностью» герой. В центре художественного мира писателя – именно «падшая» личность. «Хороший», по-андреевски, значит – равнодушный к страданиям других, любующийся собственной добродетелью, отгородившийся примитивной, «книжной» моралью ото всех, кто «раздавлен жизнью» [1,298]: не может быть рая для одного, «это уже не рай, девицы, а просто-напросто, свинство» [1,298]. Возможно, это отголоски карамазовского бунта: «от высшей гармонии совершенно отказываюсь» [5,223]. Отрицание Бога вызвано нежеланием мириться с «необходимым» страданием: «Бог-то ведь тоже хороший!» [1,290]. И чистый, непорочно-прекрасный Христос не нужен миру: «Иисус, Иисус! Зачем так чист, так благостен Твой лик? Только по краю человеческих страданий, как по берегу пучины, прошел Ты, и только пена кровавых и грязных волн коснулась Тебя, - мне ли, человеку, велишь Ты погрузиться в черную глубину? Велика твоя Голгофа, Иисус, но слишком почтенна и радостна Она, и нет в ней одного маленького, но очень интересного штришка: ужаса бесцельности!» [6,150]. Пожертвовать жизнью – не достаточно ни для Мессии, ни для революционера («Жизнью жертвуешь, да? А жандарм не жертвует? А сыщик не жертвует? А любой дурак на автомобиле не жертвует?») [7,116]. Нужна жертва праведностью – вот путь «высшего» альтруизма. «Или еще: кто душу свою положит – не жизнь, а душу – вот как я хочу. Но разве сам Христос грешил с грешниками, прелюбодействовал, пьянствовал?» И далее: «Разве там на площади, перед этими разинутыми ртами, я не буду выше их всех? Голый, грязный, оборванный – у меня тогда будет ужасное лицо – сам отдавший все – разве я не буду грозным глашатаем вечной справедливости, которой должен подчиниться и сам Бог – иначе он не Бог!» [1,293]. Сомнения сменяются уверенностью в правильности решения, и Алексей, ассоциирующийся с Христом «исправляет» его «ошибку»: «Она была прекрасна, моя жизнь. Она была чиста и прекрасна, моя жизнь. Она была, знаете, как те красивые вазы из фарфора. И вот смотрите: я бросаю ее!» [1,300].

Уход «во тьму» продиктован не «неодолимым влечением ко злу», не «крайней степенью нравственной деградации» [8,84], но стремлением стать ближе к тем, за счастье которых боролся. Ведь все они – «подлецы», «мерзавцы», «сифилитики», «слепые от рождения» [1,288], - часть страдающего народа. У одного из «учителей» Андреева, А.Шопенгауэра, находим: «И все то, что доброта, любовь и благородство делают для других, сводится к смягчению их мук, и следовательно, то, что может побуждать к добрым делам и подвигам любви, - это лишь познание чужого страдания, непосредственно понятого из собственного страдания и приравненного к нему» [9,349].

В «Земле» Бог бранит ангела, побывавшего среди людей и не испачкавшего белых одежд: «Себя, я вижу, ты берег в высшей мере, а людей, к которым послан, не берег, и противен ты Мне за это» [10,66]. Большинство ангелов на земле «запятнали» себя «до неузнаваемости». «Видел я их в кабаках и тюрьмах, где питаются они из общего котла с ворами и убийцами; видел их среди прелюбодеев, журналистов и всякого рода грешников» [10,66]. «Посланцы неба» восстают против несправедливого мироустройства, «небесной дискриминации», против равнодушного Бога. По Библии, взбунтовавшиеся ангелы низвержены Господом, андреевские же ангелы сами себя низвергли, затерявшись среди крови и грязи. «Вот мы пойдем на небо и снова оденем белые одежды, а как же те, которые останутся? Если идти, так уж всем, а одни мы не пойдем» [10,66].

Идея «светлой жертвы» получает дальнейшее развитие в романе «Сашка Жегулев», главный герой которого вновь ассоциируется с Христом (невинная жертва, страдалец за грехи других). Писатель подчеркивает необходимость отдать «всечеловеческой грязи, страданию и смерти» [7,150] нравственную красоту и спокойствие. «Смотри, вот твоя земля, плачет она в темноте. Брось гордых, смиришь, как я смирился. Саша, ее горьким хлебом покормишь, ее грехом согреши, ее слезами, того-этого, омойся!» [7,131]. Погодин прямо заявляет: «Но я отдам ему [народу] все, что имею: чистоту» [7,143].

Примечательно, что «чистая жертва» воспринимается уже не как отчаянное погружение во тьму («погасим же огни и все полезем в тьму» [1,298], но как попытка осветить ее «глубиной страдания» [7,86]. И Колесников свято верит: «на чистой крови вырастают цветы» [7,117]. «Нужна ли была его [Погодина] жертва?» – вот один из важнейших вопросов в романе. «Кому во благо отдал он всю чистоту свою, радости юношеских лет, жизнь матери, всю свою бессмертную душу?» [7,235].

Степень «утилитарности» «чистой жертвы» – крайне незначительна, но именно осознание бесцельности, абсурдности (которых не достает подвигу Христа) возвышают «добровольно падшего». Это – герой перед лицом Абсурда, типологически схожий с Сизифом А.Камю.

В итоговом романе Андреева «Дневник Сатаны» Магнус, объясняя Сатане, «что значит до конца принять человека» [11,192], рассказывает историю ссыльного, собственноручно зарезавшего мальчика, которого сектанты хотели принести в жертву божеству. Не сумев убедить фанатиков отказаться от кощунственного намерения, этот человек решил: «лучше на себя возьму этот страшный грех и кару за него, нежели отдам аду этих невинных глупцов» [11,193]. Идея «чистой жертвы» получает максимально парадоксальное развитие: высший альтруизм оборачивается убийством невинного ребенка (из-за «слезинки» которого Карамазов когда-то отказался от «мировой гармонии»).

Концепция «чистой жертвы» – одна из составляющих «иррациональной этики» Андреева, утверждающей относительность «добра» и «зла») («я еще не знаю, что это значит «большое зло?» Может быть, это значит: «большое добро?» [11,200]). Шокирующая обывателя, возмущающая христианина и, во многом, перекликающаяся с нищенством, – система взглядов Андреева на проблемы нравственности детерминирована различными факторами, среди которых, и открытое неприятие религиозных догматов, и «космический пессимизм» [12,357] от Шопенгауэра и Гартмана, и постоянное стремление к оригинальности, художественному эпатажу, разрушению норм и традиций. Известно обещание юного писателя «своими писаниями разрушить и мораль, и установившиеся человеческие отношения» [13,55]. В позднем дневнике Андреева есть запись: «Я хочу показать, что на свете нет истины, нет счастья, основанного на истине. Нет свободы, нет равенства, - нет и не будет» [14,49]. Умонастроения Андреева закономерно отражаются в его творчестве (экспрессионистские тенденции) и определяют специфику трансформаций традиционного библейского материала (фигур Бога, Христа и ангелов).

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев Л.Тьма / Л.Андреев. Собрание сочинений в шести томах. – М.: Художественная литература, 1990.-Т.2.-С.265-310.
2. Комментарии / Л.Андреев. Собрание сочинений в шести томах.-М.: Художественная литература, 1990.-Т.2.-С.503-558.
3. Андреев Л. Иуда Искариот / Л.Андреев. Собрание сочинений в шести томах.-М.: Художественная литература,1990.-Т.2.-С.210-265.
4. Ницше Ф. Утренняя зоря.-Свердловск: Воля,1991.-304с.
5. Достоевский Ф. Братья Карамазовы / Ф.Достоевский. Полное собрание сочинений в тридцати томах.-Л.: Наука, 1976.-Т.14.-С.5-508.
6. Андреев Л. Мои записки / Л.Андреев. Собрание сочинений в шести томах.- М.: Художественная литература, 1994.-Т.3.-С.113-183.
7. Андреев Л. Сашка Жегулев / Л.Андреев. Собрание сочинений в шести томах.-М.: Художественная литература, 1994.-Т.4.-С.73-259.
8. Арсентьева Н.Творчество Л.Андреева в контексте христианской антропологии (проблема добра и зла) / Эстетика диссонансов (о творчестве Л.Андреева). Межвузовский сборник научных трудов.- Орел: Издательство Орловского государственного педагогического университета, 1996.- С.79-86.
9. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление / А.Шопенгауэр. Собрание сочинений в пяти томах.- М.: Московский клуб, 1992.-Т.1.-С.3-394.
10. Андреев Л. Земля / Л.Андреев. Собрание сочинений в шести томах.-М.: Художественная литература, 1994.-Т.4.-С.63-67.
11. Андреев Л. Дневник Сатаны / Л.Андреев. Собрание сочинений в шести томах.-М.: Художественная литература, 1996.-Т.6.-С.117-249.
12. Горький М. Из предисловия к роману Л.Андреева «Сашка Жегулев» / Русская литература XX века.-М.: Просвещение, 1971.-С.356-358.
13. Брусянин В.Леонид Андреев. Жизнь и творчество.- М.: Книгоиздательство К.Ф.Некрасова, 1912.- 126 с.
14. Андреев Л. S.O.S. Дневник (1914-1919). Письма (1917-1919). Статьи и интервью (1919). Воспоминания современников (1918-19190).-М.-С.-П.: Atheneum-Феникс, 1994.-598 с.

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ – АВТОР ПЕРШОГО УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ

Кравченко В.О., к. філол. н., доцент, Костюк О.В., студент

Запорізький державний університет

У статті осмислюється постать П.Куліша як автора першого українського роману, співставляються думки відомих літературознавців про внесок письменника в розбудову жанру. Вказано на новаторство проблематики твору.

Ключові слова: роман, історичний роман, основа твору, структура, художній домисел, ідея.

Кравченко В.О., Костюк О.В. ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛИШ – АВТОР ПЕРВОГО УКРАИНСКОГО ИСТОРИЧЕСКОГО РОМАНА / Запорожский государственный университет, Украина

В статье рассматриваются особенности творческой личности П.Кулиша, сопоставляются взгляды известных литературоведов на вклад писателя в развитие жанра. Акцентируется внимание на проблематике произведения как первого исторического романа, его новаторстве.

Ключевые слова: роман, исторический роман, система образов, структура, художественный вымысел, идея.

Kravtchenko V.O., Kostuk O.V. PANTELEYMON KULISH - AS AN AUTHOR OF THE FIRST UKRAINIAN NOVEL / Zaporizhzhya state university, Ukraine

In this article person of P. Kulish is analyzed as an author of the first Ukrainian novel “The Black Rada”. The researcher compares different thoughts of many famous scientists about the author’s achievement to the problems. It’s pointed to the innovation of this fiction’s problematic.

Key-words: novel, historic novel, base of fiction, structure, artistic invention, idea.

Творчість і вся діяльність Пантелеймона Куліша і за його життя, й після смерті сприймалася й оцінювалася неоднозначно. Насамперед у силу складності, суперечливості світогляду, частих змін поглядів на істотні сторони буття українського народу, його історичне минуле, шляхи до утвердження національної самобутності та державності України.

Цю рису Пантелеймона Куліша відзначив І.Франко: “Наділений великим талантом, але ще більше амбіцією, Куліш протягом свого довгого життя переходив найрізніші зміни, топтав найрізніші сліди, виступав у найрізніших ролях і полишив по собі багату літературну спадщину, в якій, обік цінного, було багато схибленого, багато суперечностей, а майже ніщо не викинуто так, як би можна було надіятися від його великого таланту” [1, 194].

Як справедливо стверджував О. Гончар [1, 3], Пантелеймон Куліш належить до найактивніших діячів українського суспільно-культурного руху 40-90-х років XIX ст. Він виявляв величезну творчу енергію, фанатичну одержимість у подвижницькій роботі над розбудовою української культури й літератури, утвердженням загальнолюдських гуманістичних цінностей.

Автор всіляко дбав про національну самобутність української літератури, він підносив її на рівень високих досягнень загальноєвропейського письменства.

У працях О.Гончара, А.Гуляка, І.Дзири, М.Жулинського, В.Неділька, Ю.Нямцу, В.Панченка всебічно проаналізовано письменницький талант Пантелеймона Куліша, визначено роль і місце його творчості в історії вітчизняної літератури. Творчість письменника має новаторський характер.

Акцент на вироблення ідеологічної програми для українського народу з метою розбудови державності був основним у літературній спадщині П.Куліша.

Найвизначнішим художнім твором письменника, що знаменував собою піднесення української прози на новий, вищий рівень, є “Чорна рада” – “історичний роман – хроніка в канонічному розумінні жанру і новаторський – у художньому” [3, 265].

Як стверджують автори літературознавчого словника-довідника, “роман історичний – побудований на історичному сюжеті, відтворює у художній формі якусь епоху, певний період історії”. У ньому “історична правда поєднується з правдою художньою, історичний факт – з художнім вимислом, справжні історичні особи – з особами вигаданими, вимисел уміщений в межі зображуваної епохи” [4, 608].

Появі “Чорної ради”, цієї енциклопедії національного буття, передувало глибинне дослідження козацьких літописів XVII - XVIII ст.

І. Дзира стверджує, що Кулішів роман ґрунтується на одній з найвидатніших історико-літературних пам’яток і водночас на найдостовірнішому історичному джерелі XVII ст. – “Літописі Самовидця”, про що й сам признався в епілозі. Листування його з О.Бодяньським, Я.Головацьким, О.Кістяківським, М.Костомаровим, російським істориком М.Погодіним, власником рукопису Самійла Величка, свідчить,

що молодий дослідник розшукав списки літописів, переписував їх, популяризував опубліковані видання, зокрема й “Літопис Самовидця”, дав йому назву, навіть допоміг виявити його автора, а ним, як згодом підтвердили дослідники, був генеральний підскарбій, стародубський священик Роман Ракушка-Романовський. (1622 – 1702 рр.).

1928 року найавторитетніший дослідник літопису Граб'янки М.Зеров аргументовано довів, що прототипом одного з головних героїв “Чорної ради” полковника Івана Шрама послужив козацький полковник Іван Попович, зображений Р. Ракушкою-Романовським.

Про те, що сюжет “Чорної ради” запозичено з “літопису Самовидця”, у 20-30-х роках, коли вперше в Україні з'явилося вісім видань роману, не забували нагадати й літературознавці М.Драй-Хмара, С.Єфремов, Є.Кирилюк, В.Петров, М.Петровський та інші.

В епілозі до “Чорної ради” Пантелеймон Куліш зазначав, що він ставив перед собою мету, “которой до сих пор не смел задать себе ни один малороссиянин, именно – написать на родном языке исторический роман, во всей строгости форм, свойственных этого рода произведениям” [5, 178].

Як не погодитись із думкою О.Гончара про те, що у зверненні Пантелеймона Куліша до романної форми виявилась загальна тенденція тогочасного європейського письменства до панорамного зображення життя суспільства в усій його багатогранності, динаміці розвитку, до створення великих епічних художніх полотен. Жанрову і художню структуру “Чорної ради” Пантелеймон Куліш будує певною мірою за зразком популярних тоді в Україні і в Росії історичних романів творця цього жанру Вальтера Скотта. У Пантелеймона Куліша також за романтичними й реалістичними принципами зображуються конкретні історичні події і діячі, а в зв'язку з ними розвиваються “приватні” історії, пригоди з художньо вигаданими героями. На побудову “Чорної ради” мав вплив роман Є.Гребінки “Чайковський”.

Але Пантелеймон Куліш створив свою, оригінальну структуру соціально-історичного роману, що забезпечувала конкретно-історичне зображення реальної дійсності на основі її наукового вивчення. Виступає автор не як історик-науковець, а як письменник, користується своїм правом на художній домисел і своє трактування подій відповідно до власних уявлень, світогляду, ідеологічних завдань твору. Він вказував на відмінність своїх творчих завдань від вальтерскоттівського і гоголівського способів зображення історичного минулого.

Вважаємо за необхідне зафіксувати ряд підходів Пантелеймона Куліша до зображення історичного минулого. По-перше, автор поставив мету художньо осмислити історичні події, по-друге – вклав у роман певне ідейне значення: довести головуючу позицію, винятково позитивну роль городової козацької старшини і протиставити їй розбишацтво і руйніцтво низів, запорожців.

Письменник з позицій реаліста аналізує причини занепаду, розкриває ті чинники, що роздирали Україну, принижували народ, перетворювали край у Велику Руїну. У романі розкриваються і внутрішні, і зовнішні винуватці руйнації України – російський царизм з їх колонізаторською політикою щодо України, шляхетська Польща. Саме розгул московського владарювання на Україні виявляється головною історичною причиною занепаду держави.

Основне завдання Пантелеймона Куліша – підвести своїх сучасників до висновків про необхідність національної злагоди українців, настановлює на роздуми над питаннями про розумну організацію суспільного ладу, про оптимальну форму влади.

У романі автором засуджується зрадництво, продажність. У зв'язку з цим заслуговує на увагу думка О.Гончара [2, 11] про те, що проблемний роман “Чорна рада” сприяв зростанню національної самосвідомості українського читача, посиленню інтересу до багатой історії, до визначних діячів минулого. Твір примусив людину замислитися над причинами історичних негараздів нашого народу.

Отже, саме з “Чорної ради” починається історичний романний ряд в українському письменстві, вихід прози за межі селянської тематики, утвердження романтизму, зародження “аналітичного” реалізму в прозі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. Повне зібр. тв.: У 50-ти т. – Т. 41: Літературно-критичні праці (1890 – 1910). – К.: Наукова думка, 1984. – С. 194 – 470.
2. Гончар О. Роман “Чорна рада” П.Куліша в школі // Слово і час. – 1992. - № 9. – С. 3-11.
3. Гуляк А.Б. Становлення українського історичного роману. – К.: Міжнародна фінансова агенція, 1997. – 293 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / Гром'як Р., Ковалів Ю., Терешко В. – К.: Академія, 1997. – 752 с.
5. Куліш П. Чорна рада. Хроніка 1663 року. Оповідання. – Харків: Основа, 1990. – 272 с.

ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ СПІВОМОВОК С. РУДАНСЬКОГО

Кравченко В.О., к. філол. н., доцент, Пирогова К.М., студент

Запорізький державний університет

У статті розглядаються співомовки С. Руданського, зокрема ті, у яких йдеться про життя духовенства. Подається характеристика священнослужителів, їх “таємне” життя поза церквою. Пояснено термін “співомовка”.

Ключові слова: співомовка, гумореска, анекдот, приказка, обряд, ідея, повчальність.

Кравченко В.О., Пирогова К.М. ХУДОЖЕСТВЕННОЕ СВОЕОБРАЗИЕ СПИВОМОВОК С.РУДАНСКОГО / Запорожский государственный университет, Украина

Статья посвящена спивомовкам С. Руданского, именно тем, в которых действующими лицами являются священнослужители. Особое внимание обращено на художественную сторону произведений. Дано определение спивомовке.

Ключевые слова: спивомовка, юмореска, анекдот, присказка, образ, художественная идея, мораль.

Kravtchenko V.O., Pirogova K.M. ART IDEA ANECDOTE S.RUDANSKY/ Zaporizhzhya state university, Ukraine

In article devotes to the anecdotes of S. Rudansky, that is to say, in which the priests are parsonages. The special attention attracts to the art side of the work. The determination of the anecdote is given.

Key words: an anecdote, a humor, a holiness, a character, an art idea, the morals.

В історії української літератури ім'я Степана Руданського займає почесне місце. Ми знаємо його як поета-песиміста в ліричних поезіях, повних розпачливого смутку, і як „сміхотуна”, як назвав його С. Єфремов, у веселих співомовках. І саме вони, співомовки С. Руданського, і посьогодні викликають неабиякий інтерес. Усі твори поет називав „співомовками” (від: мова Співи, тобто Музи). „Звід їх складають понад дві сотні гуморесок”...[1, 166]. Причому, сам автор цю назву „співомовки” застосовував до віршованих поезій взагалі, тобто в нього це слово рівнозначне слову „поезія”.

Аналізуючи співомовки, М. Бондар ототожнює їх із приказками і гуморесками. Тому спочатку звернімося до термінології. На жаль, найновіший літературознавчий словник-довідник не подає визначення співомовки. Роз'яснення, із яким всеціло погоджуємося, маємо в навчальному посібнику „Загальне літературознавство”: „Співомовка – невеликий вірш сатиричного або гумористичного змісту, в основі якого лежить народний анекдот, приказка. Жанрові особливості твору такі: описується один комічний чи трагікомічний випадок, події зображаються стисло, динамічно. Героїв небагато. Кінцівка – це дотепний афористичний вислів” [2, 271]. Отже, співомовка виросла на основі анекдоту – „короткої усної оповіді гумористичного чи сатиричного гатунку з дотепним фіналом ” [3, 41] і приказки, що є „синонімом приповідки, тобто коротких, одним-двома стислими реченнями висловлених сентенцій народної мудрості” [4, 80], отже, термін „співомовка” ширший від „анекдоту” і „приказки”, яким ми і будемо далі оперувати.

Віршовані гуморески-співомовки С. Руданського „ґрунтуються на штампованих образах народних гуморесок”, це „унікальне, неповторне явище” [4, 83]. Вони свого часу привернули увагу І. Франка. Свої дослідження співомовкам С. Руданського присвятили М. Бондар, П. Колесник, І. Пільгук, М. Сиваченко, Ю. Цеков та інші, бо були вражені „бистрим, гнучким дотепом та щирим гумором” [5, 118].

На думку М. Бондаря [1, 176], саме в них найвиразніше проявилися грані його таланту – прискіплива художня спостережливість, відтворення динаміки ситуації, увага до характеристичності поведінки нового людського типу.

Якщо говорити про справді реальний внесок поезії С. Руданського в духовне, ідейне зростання нашого народу, то необхідно акцентувати увагу на співомовках, об'єктом яких стало далеке від благочестя й аскетичної стриманості життя духовенства. Кому, як не С. Руданському, поповичу за походженням, людині, яка провела стільки літ в оточенні духівників, яку ретельно готували до попівської кар'єри, кому, як не йому, було знати істинне моральне обличчя церковнослужителів? І він його малює в усій „привабливості”. Які ж вони, божі пастирі, з точки зору веселого оповідача? Це – малокультурна, брутална лицемірна публіка, об'єднана круговою порукою у зв'язку зі спільним завданням – ошукати віруючих. Ю. Цеков висловив думку, що для С. Руданського „немає принципової різниці між духівниками православними, католицькими чи єврейськими. Усі вони – плоди одного дерева, що зросло на ґрунті людської темноти і плекалося турботами панівного класу для утримання в покорі трудового люду. Що піп, що ксьондз, що рабин – це, по суті, одне й те ж, хоча в деяких співомовках вони і їхня паства конфліктують між собою” [9, 161].

Священнослужителі, зображені С. Руданським, не дуже ревні щодо своїх обов'язків перед Богом. Як кожного смертного, їх цікавлять, передусім, суто буденні турботи. Їхні думки і зусилля спрямовані не на

те, аби благочестивим життям завоювати собі право жити в райських пушах. Їхня мрія – на грішній землі забезпечити собі безбідне існування. Ці риси автор втілює в таких співомовках як „Сповідь”, „Там її кінець”, „Піп на пуші”, „Піп з кропилом”, „Піп у ризах”, „Хто святий?”, „Страшний суд”, „Чого люди не скажуть!” і ін. Про те, до чого може дійти священник, що замислив жити за зразком пустельників, дотепно розповідається у співомовці „Піп на пуші”. Автор використовує лише два епітети для характеристики попа – „грішний” і „увдовий”, але вони надзвичайно багатомовні. Піп зник до ковбаси, до чарочки горілки, до борщу, до кашки, – цим С. Руданський показав таємне життя попів. Як всі „грішні” люди, вони вживають горілку, так автор заземлює своїх героїв. Піп у співомовці показаний нещасним: „в пушу віддалився” [6, 158]. Він думав, що в пуші – справжній рай. Але не витримав і двох діб: „взяв добрий молитовник” і повернувся назад. Кумедне життя попа викликає посмішку в читача, але найсильнішою з ідейної точки зору є відповідь сердешного:

Не з такими животами
Серед пуші жити!... [6, 159]

Деякі священнослужителі мало чим відрізняються від урядових здириків, як-то архієрей зі співомовки „Там її кінець”. Автор викриває ще одну рису попів – це хабарництво. На прикладі „подольського архиєрея” схарактеризовано все духівництво, у якого вже стало звичаєм брати хабарі:

Як без грошей була просьба,
То і не приймав [6, 249]

У співомовках показано байдужість до „просьб” простолюду, вони „пробігають їх живо”. Доки прохач сам не зосередить увагу на тому, що він прийшов з проханням, сам піп „не здогадається”. Це свідчення того, що „святих” мало цікавили турботи простих людей, для них найголовніше їх гроші, а не вони. А що вже говорити про любовстрастя попів і ксьондзів? Про це С. Руданський розповів у співомовці „Сповідь”. Піп може перетворити „таїнство” сповіді у звичайнісінький флірт, аби домогтися прихильності славної „чорнобривої” молодички. Він навмисне накриває її „патролем” і зізнається їй у коханні. Але, як не дивно, дівчина не спасувала, вона вміє постояти за себе. Більша частина співомовки складається зі сцени залицяння попа до молодички, лише в останніх рядках С. Руданський вводить образ чесного і суворого чоловіка, що здогадався про залицяння попа, бо жінка забрехалася. І чоловік відповідає з гумором:

Стережися, коли хочеш!...
А то, як почую,
То й тобі муки намелю,
Й йому напиллюю! [6, 161]

Повчальність твору ґрунтується на загальновідомому: рано чи пізно брехня буде викрита. В. Герасименко перепоїв, що на батьківщині С. Руданського був поширений переказ про дуже давні образи в хомутинецькій церкві, які треба було поновити. Очевидно, під враженням цього факту було написано співомовку „Просьба” у 1859 р. У ній у плані звичайнісіньких побутових понять і уявлень говориться про святі образи, як про начиння та інші речі хатнього вжитку. Лексика виразно грубувата: святі – „всі стали ледащо”, Матір Божа – „згорбилась, зігнулась”, Варвара – „здулась”, Миколай – „від хробаків порохом узявся” та й сам Спаситель – „поздовж порепався”.

П. Колесник стверджував, що поет глумиться над служителями культу не за їхні суто людські вади, а розглядає їх як соціальне зло, в основі якого лежить людиноненависницька мораль церкви [8, 77].

Отже, у співомовках С. Руданського герої з народу поводяться з духовенством одверто зухвало, зневажливо. Поет викривав служителів релігійного культу, зривав машкару з їх святості, побожності та удаваної байдужості до мирських утіх. Він створив галерею похліпливих, розбещених і зажерливих попів, ксьондзів та рабинів. У співомовках відбився весь складний світ внутріцерковних стосунків, розкриті безглуздість багатьох догматів, висміяно основоположні пункти вірувань і релігійних „учень”. До С. Руданського ніхто з українських письменників не робив релігію однією з головних своїх цілей для осміяння.

Співомовки С. Руданського – це відповідь українського письменника поетичним словом-зброєю на животрепетні питання часу. Художня ідея гуморесок позначена ризикованим для своєї доби світоглядним, жанровим і стильовим новаторством. Слідом за С. Руданським до співомовок звернулися І. Франко, В. Самійленко, І. Манжура, С. Крижанівський, П. Ребро.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар М. Степан Руданський // Історія української літератури XIX століття /Яценко М: У 3 кн. – Кн. 2.: 40-ві – 60-ті роки XIX ст. – К.: Либідь, 1996. – С. 165 – 181.
2. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Загальне літературознавство: Навч. посібник для вузів. – Рівне, 1997. – 544 с.

3. Літературознавчий словник-довідник / Гром'як Р., Ковалів Ю., Теремко В. – К.: Академія, 1997. – 752 с.
4. Юриняк А. Літературні жанри малої форми. – К.: Смолоскип, 1996. – 131 с.
5. Радзикович В. Степан Руданський // Радзикович В. Історія Української Літератури. – В 3 т. – Т. 2.: Нова доба – Детройт: Батьківщина, 1956. – С. 116 – 120.
6. Руданський С. Твори: У 3 т. – Т. 1.: Пісні. Приказки. Байки. Небилиці. Співи. – К.: Наукова думка, 1972. – 547 с.
7. Герасименко В. Степан Руданський. – К.: Наукова думка, 1985. – 179 с.
8. Колесник П. Степан Руданський. – К.: Дніпро, 1971. – 111 с.
9. Цегов Ю. Степан Руданський. – К.: Дніпро, 1983. – 174 с.

УДК 802.0 – 5

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ІМПЛІЦИТНОГО ЗАПЕРЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Литвак Я. С., магістр

Запорізький державний університет

Стаття присвячена питанню про засоби вираження імпліцитного заперечення в сучасній англійській мові.

Ключові слова: імпліцитність, заперечення, конектори, оцінка.

Литвак Я. С. СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ИМПЛИЦИТНОГО ОТРИЦАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ / Запорожский государственный университет, Украина

Статья посвящена вопросу о средствах выражения имплицитного отрицания в современном английском языке.

Ключевые слова: имплицитность, отрицание, коннекторы, оценка.

Lytvak Y. S. MEANS OF EXPRESSING IMPLICIT NEGATION IN MODERN ENGLISH / Zaporizhzhya state university, Ukraine

The article deals with some means of expressing implicit negation in modern English.

Key words: implicitness, negation, connectors, evaluation.

Вивчення мови як діючої, функціонуючої системи, типологічні дослідження когнітивного характеру, а також психолінгвістичні дослідження одиниць і категорій різних рівнів підтверджують той факт, що мова є такою системою, у якій постійно здійснюється органічний баланс експліцитних та імпліцитних засобів. Останні не є інформацією, що являє собою щось другорядне або випадкове. Імпліцитні мовні засоби виявляються як закономірна, істотна, властива мові форма функціонування. Проблемам імпліцитного завжди приділялася велика увага, але не можна стверджувати, що його природа вивчена повною мірою. Ще багато питань стосовно психологічних, логічних та когнітивних основ імпліцитності лишаються нез'ясованими. Механізми її вияву, типи невираженості та їх співвідношення, способи і закономірності „кодування” імпліцитного мовцем і „декодування” слухачем також є не повністю вивченими і становлять великий науковий інтерес.

Що стосується імпліцитного заперечення, то ця сфера є ще менш дослідженою, оскільки в лінгвістиці не вироблено єдиного підходу як до імпліцитності, так і до категорії заперечення. У філософській та логічній літературі немає загальноприйнятої послідовної відповіді на запитання про сутність заперечення та заперечного судження.

Якість судження, як його невід'ємна властивість – це стверджувально-заперечна певність предмета думки, і в цьому відношенні стверджувальні судження не мають пріоритету над заперечними, так само як експліцитні мовні засоби не мають пріоритету над імпліцитними. Заперечні та стверджувальні судження є рівноправними формами відображення дійсності, бо якість судження, його стверджувальність/заперечність, має певні онтологічні підвалини. Логічному запереченню відповідають у дійсності відношення небуття або неіснування, відмінності або інобуття чогось певного тощо. Логічне заперечення може містити інформацію про ставлення суб'єкта до вже виконаного судження про дійсність (твердження), і в цьому випадку заперечне твердження виступає як форма вираження знання про хибність попередньої думки або як форма вираження оцінки попередньої думки. На думку Г.

Вайнріха, істинність та хибність є градуальними поняттями: „Існує часткова хибність, та існують невеликі відхилення від істини, які, можливо, тому так небезпечні, що їх важко розпізнати. Існує, зрештою, тисяча видів дипломатичної брехні, і не тільки у дипломатів.” [1, 58]. У багатьох випадках градуальною величиною виявляється й віра в істинність висловлювання. У лінгвістиці основним змістом граматичної категорії заперечення є логічне заперечення. Разом з тим у зміст мовного заперечення входять й інші часткові значення, такі як незгода, спростування, відмова, заборона, іронія та ін., які складають основу неявного, або імпліцитного заперечення.

Дослідження внутрішнього змісту, поданого шляхом урізноманітнення форм, в останні десятиліття прийшло на зміну вивченню так званих „чистих форм” мови, що, у першу чергу, позначилося на корегуванні логіко-семантичних зв'язків. Звертаючись до вивчення формальної та змістовної сторін речення, у рамках лінгвістичної традиції існує припущення, згідно з яким імпліцитний характер останнього є відображенням асиметрії між формою та змістом або (у ракурсі логіко-семантичного підходу) між категоріями мови і формами мислення. Із сучасної точки зору дискурсивного підходу до вивчення мовних явищ, тобто виходячи за межі речення, здається можливим дещо видозмінити відносно стале положення.

Перейшовши межі речення і досягнувши рівня дослідження цілого тексту (незалежно від того, яку за об'ємом форму і який жанр цей текст собою являє), єдиним логічним висновком стає визнання факту «нівелювання» асиметрії означального та означуваного, яка передбачає їх неминучий вихід за рамки, визначені для цих категорій комунікантами: означальне намагається володіти іншими функціями, ніж ті, що для нього традиційно окреслені; означуване також тяжіє до самовизначення іншими засобами, ніж своїм власним знаком [2, 88]. Поділяючи в цілому цю точку зору і трансформуючи її до понять форми і змісту (а шляхом переводу у дещо інше русло – імплікації та експлікації), можливо постулювати скоріше єдність, а не розбіжність (у значенні протиставлення) існуючих категорій. Така єдність означає розвиток, взаємозумовленість і трансформацію на досліджуваних рівнях. Якщо в галузі лексики мобільність змісту співвідноситься з досить сталим характером мовних одиниць, то в галузі синтаксису спостерігається значна рухливість мовленнєвих побудовань, з більшим чи меншим ступенем вірогідності відтворення зміни семантичних категорій. Балансуючи на межі формально і неформально вираженого, імплікація та експлікація дозволяють корелювати обмеженість засобів мови, з одного боку, і необмеженість вираження ситуацій різного типу, з іншого, у чому виявляється тенденція мови до відновлення порушеної асиметрії і ліквідації «розриву» між формою та змістом.

Звернення до смислової сторони мови природно пов'язується з вивченням мовленнєвої комунікації, яка, за зауваженням Г.В.Колшанського, «завжди за своєю суттю спрямована на передачу деякої змістовної інформації» [3, 12]. Особливість розуміння змісту пов'язана з такою лінгво-філософською категорією, як розуміння, яке передбачає не дослівне подання, а можливість входження до інтерпретативної діяльності. Якщо за вихідні брати умови «канонічної рівності» [4, 40], то розуміння передбачає не просто відхід від цих умов, але й надання їм значної варіабельності. Інакше кажучи, застосування категорії рівнозначності до проблеми співвідношення імпліцитних і експліцитних смислів значно обмежило б проникнення в онтогенетичну суть тексту.

Поняття форми та змісту, смислу і значення та точки зору мають першочергове значення для розуміння глибинної суті імпліцитно-експліцитних відношень, тому що здебільшого саме через ці категорії розкриваються та уточнюються мовні та мовленнєві показники, які сприяють визначенню когнітивних та комунікативних особливостей даних категорій.

При описі семантики імплікативної конструкції в конкретній мові необхідно дати відповідь на такі питання:

- 1) чи має стан справ, що описується компонентами конструкції, місце в минулому, теперішньому або майбутньому (темпоративний статус);
- 2) чи описує конструкція відношення між двома унікальними (одичними) станами справ або регулярне відношення (фреквентативний статус);
- 3) чи співвідноситься стан справ, що описується компонентами конструкції, реальним або уявним світом (епістемічний статус) [5, 77].

Розглянемо, як діють ці критерії відносно імпліцитних заперечних конструкцій на такому прикладі :

But if he does not so, and lets intifada run free, he risks his very existence at the hands of an Israeli Prime Minister.” (The Economist, December 1st—7th, 2001).

У цьому реченні автор не знає, як перебігатимуть події в майбутньому. Знання про майбутнє можливі в тих випадках, коли мова йде про заплановані події, що повторюються з відомою закономірністю, інакше кажучи — про події, які в рамках заданої картини світу повинні обов'язково відбутися. Залежно від знань про майбутнє, мовець вживає причинні або умовні конструкції, коли логічна істинність судження не

може бути встановлена. Вираження контрфактивності в мові про майбутнє суттєво утруднене або взагалі неможливе. Поза контекстом такі імплікативні конструкції отримують не контрфактивну, а гіпотетичну інтерпретацію. Це свідчить про те, що в англійській мові (як і в багатьох інших) існує стійка кореляція між епістемічним та темпоративним статусом: майбутні події маркуються як гіпотетичні, тоді як для маркування контрфактивності використовуються, здебільшого, показники минулого часу. Ознака „відомість/невідомість” дозволяє розрізнити, крім заперечних, також умовно-заперечні конструкції. Останні становлять інтерес для цього дослідження, оскільки вони є яскравими прикладами прихованого заперечення.

Одним із різновидів імпліцитного заперечення є імпліцитна негативна оцінка. Вона присутня у висловлюваннях, у яких немає експліцитних оцінних елементів у вигляді слів, але які можуть нести в собі оцінне значення.

У мовознавстві існує ціла низка визначень імпліцитної оцінки, у яких підкреслюється, що імпліцитна оцінка - це прямо не виражене ставлення мовця до об'єкта висловлювання [6, 156; 7, 155-156; 8, 13-14].

У нашому дослідженні ми будемо відштовхуватися від такої дефініції імпліцитної оцінки: "Імпліцитна оцінка - це оцінні смисли, що несуть формально невиражену в семантиці мовного знака оцінну інформацію, узуально співвідносно в мовленнєвому узусі з певною лексико-семантичною одиницею (імпліцитна системно-мовна оцінка) чи її денотатом (узуальна квазіоцінка), чи okazіонально привнесені в неї контекстом у найширшому розумінні останнього (оказіональна оцінка)" [9, 3].

У формуванні імпліцитної оцінки вирішальну роль відіграє група джерел імпліцитності, що тримається на конфлікті експліцитного знакового значення висловлювання із значущим фоном мовлення. Ця група важлива не лише для виникнення імпліцитної оцінки у висловлюванні взагалі, але й для появи її у непрямому висловлюванні зокрема, оскільки в останньому конфлікт "прямого комунікативного значення синтаксичної структури з контекстом та ситуацією мовлення служить сигналом до того, щоб осмислити співвідношення прямого значення структури й смислу, що нав'язується конситуацією мовлення" [6, 140]. У їх взаємодії виявляється справжній смисл непрямого висловлювання.

Імпліцитна оцінка у висловлюванні може виникати і за умови, коли слова в останньому не містять оцінних сем, тобто в результаті переносного, іронічного витлумачення тієї чи іншої частини тексту. Це відбувається внаслідок умисного створення протиріччя між експліцитним значенням висловлювання та його значущим тлом, що використовується адресантом як спосіб "імпліцитного виявлення прагматичних значень, його суб'єктивно-оцінного ставлення до предмета мовлення, адресата тощо" [6, 156].

Проаналізуємо приклади:

1. *One possibility, discussed in the Pentagon retort, suggests that American Special Forces could retrieve "evidence" from Iraq of chemical weapons development. (The Economist, March 9th—15th, 2002).*

У наведеному прикладі слово "evidence" подано в лапках. Це означає, що автор негативно ставиться до доказів, поданих іракською стороною, тобто він їм не довіряє. Таким чином, за допомогою іронії він імпліцитно заперечує факт наявності правдивих доказів, а точніше, взагалі заперечує їх існування.

2. *There is a growing clamour for a more coordinated and effective EU foreign policy, an idea that may come to seem more urgent, if America's "war on terrorism" takes off in ways the Europeans dislike. (The Economist, February 23rd—March 1st, 2002).*

У цьому прикладі авторська іронія припадає на слова "war on terrorism". Автор незадоволений тим, як американські збройні сили ведуть боротьбу з тероризмом. Він вважає, що Америка використовує операцію для залякування арабських країн та для демонстрації своєї могутності світові, а це вже, на думку автора, не є боротьбою з тероризмом. Отже, подаючи фразу "war on terrorism" у лапках, автор висловлює своє негативне ставлення і, таким чином, тут імплікується таке: "it is not the war on terrorism".

3. *Second "victory" for Mr. Mugabe will be seen by some in South Africa as vindication for his tactics. (The Economist, February 23rd—March 1st, 2002).*

Слово "victory" у своєму значенні містить семи позитивної оцінки, "констатацію наявності певної якості як позитивної у людини чи предмета з точки зору мовця" [10, 18], але оцінка автора є негативною.

В англійській мові на синтаксичному рівні та на рівні надфразової єдності (НФЄ) імпліцитне заперечення здійснюється здебільшого за допомогою конекторів, семантика яких визначає ступінь заперечності висловлення і тому потребує особливої уваги.

Методом поетапного аналізу дефініцій конекторів за 11 словниками був установлений зв'язок конектора but з наступними конекторами: on the contrary, yet, nevertheless, however, on the other hand, more, moreover, in contrast, otherwise, still, though, although. Другий етап аналізу виявив конектори: in addition, again, besides, at any rate, futhermore, all the same, also, likewise, while. На третьому етапі до них додалися at least, whereas, anyhow, somehow, anyway, що вже не містять у своїх дефініціях нових синонімічних конекторів.

У підсумку в поле контрарності відзначено 25 одиниць, причому не можна не помітити, що конектори "додавання" – besides, again, also, in addition, likewise, furthermore - швидше за все можуть імпліцитно виражати контрарність між фактами в порівнянні з іншими конекторами цього поля, здатними експлікувати контрарність.

Контрарність являє собою неоднорідне явище в тому сенсі, що між фактами може бути різний ступінь протиставності - частковий чи повний, а самі факти можуть бути в різній тимчасовій залежності один від одного. До того ж, при наявності деякої протиставності між фактами не виключається і можливість аналогії між ними. Невипадково в лінгвістичній літературі має місце розмаїтість при визначенні видів котрарності, та й саму контрарність розуміють як один з видів протиставлення [11].

У свою чергу, ми виділяємо три основні типи контрарності: допустову, або приховану контрарність, і два типи відкритої контрарності – контрастний і альтернативний. Хоча кожен тип характеризується своїм списком конекторів, усе-таки для окремих конекторів ці межі не є нездоланими, тобто вони можуть передавати більш ніж один тип семантичних відносин, що можна розглядати як їхню "неоднозначність". Найбільший інтерес у плані семантичних можливостей у НФЄ викликає конектор but, що являє собою центр контрарності, оскільки він може передавати всі зазначені типи семантичних відносин.

Розглянемо приклад:

In the 1991 Gulf War, he was indeed deterred from using chemical weapons. But it would be foolish to place a lot of faith in the sound judgement of a man, who has shot dead his own cabinet ministers, gassed his own citizens, invaded Iran, invaded Kuwait, picked a fight with America and fired missiles at Israel, a country with nuclear weapons of its own. (The Economist, March 9th-15th, 2002).

Щоб переконатися в тому, що в цьому прикладі ми маємо справу з поступкою, скористаємося кореляючою парою конекторів although... yet, nevertheless, etc. [12, 999 - 1000], що передають цей тип відносин. Для цього дещо змінимо наведений приклад:

Although in the 1991 Gulf War, he was indeed deterred from using chemical weapons, yet it would be foolish to place a lot of faith in the sound judgement of a man, who has shot dead his own cabinet ministers, gassed his own citizens, invaded Iran, invaded Kuwait, picked a fight with America and fired missiles at Israel, a country with nuclear weapons of its own.

Як видно з наведених прикладів, опозиція між фактами утворюється на контрастному протиставленні інтрофакту it would be foolish to place a lot of faith... очікуваному наслідку one could place a lot of faith..., що впливає з ретрофакту.

Ретро - та інтрофакти знаходяться у певній часовій залежності одне від одного, що підкреслюється часовими формами дієслів was deterred і would be foolish. Оскільки така "природна" часова послідовність характерна і для причинно/умовно-наслідкових відносин, то є всі підстави трактувати розглянутий у прикладах тип семантичних відносин між фактами як умовно-допустовий. Інтрофакт при умовно - допустових відносинах може вводиться цілою низкою конекторів: still, yet, nevertheless, however, all the same, on the other hand, at any rate, at least, anyhow, anyway, somehow, after all.

Крім умовно - допустових відносин, конектор but може передавати контрастні відносини між фактами. Контраст припускає наявність як загальних, так і відмінних ознак у фактів, що зіставляються. При цьому домінуючими є диференціальні ознаки. Контраст супроводжує паралелізм синтаксичних конструкцій і заперечення. Наприклад:

This giant is still superior on many measures, both social and economic, to the region`s other big countries— Britain, France, Italy, Spain. Everything seems rosy... But not all is rosy: the economy has shared in Germany`s general slowdown (The Economist, January 19th-25th, 2002).

У наведеному прикладі має місце і паралелізм конструкцій, і приховане заперечення, що міститься в інтрофакті.

Третій тип семантичних відносин між ретро - та інтрофактами, що передається конектором but, визначений нами як альтернативний. Традиційно цей термін зв'язаний з поняттям вибору й асоціюється із сполучником or. У нашому ж розумінні термін "альтернатива" означає не тільки вибір одного з двох фактів, але також субституцію одного факту іншим. Поняття вибору і субституції фактів дуже близькі одне одному і нерідко передбачають одне одного, про що свідчить такий приклад:

The retailer seemed to be coasting along on its fine reputation. But bit by bit, customers began to doubt that its products were as good as it was claiming. Suddenly its brand tumbled. (The Economist, February 23rd—March 1st, 2002).

- - *The retailer seemed to be coasting along on its fine reputation. Instead bit by bit, customers began to doubt that its products were as good as it was claiming. Suddenly its brand tumbled.*

Як показує трансформація, альтернативні відносини між фактами мають відтінок субституції. У цьому випадку альтернатива дуже близька до контрасту, однак не можна не відзначити певне розходження між ними. Контрастні відносини припускають деяку схожість між фактами (або їхніми частинами), при альтернативі ж факти не порівнюються, а взаємовиключаються. Їхня послідовність нерідко темпорально і логічно детермінована. Незважаючи на ці розходження, альтернативні і контрастні відносини, передані конектором *but*, можуть бути гранично зближені.

Розглянуті три типи семантичних відносин – умовно-допустовий, контрастний і альтернативний – передаються конектором *but* і складають його лексико-семантичні варіанти. Дуже показовим є і фактор частотності *but* у НФС. Це свідчить про те, що пріоритет у передачі контрарних відносин належить конектору *but*. Якщо ж виникає необхідність диференціювати контрарність, то *but* поступається місцем іншим конекторам, що входять до поля контрарності, семантика яких більш специфікована.

Отже, будучи ядром поля контрарності, конектор *but* відрізняється від інших конекторів цього поля об'ємністю семантики, що підтверджується його здатністю передавати умовно - допустовий, контрастний і альтернативний типи відносин між фактами. У полі контрарності *but* виступає гіперонімом стосовно інших конекторів, між якими існують синонімічні відносини. Семантична різнооб'ємність конекторів дозволяє одним передавати один тип відносин між фактами, іншим - два і більше. Однак жоден конектор поля контрарності не може зрівнятися за широтою семантики з конектором *but*. Він виступає як широкозначна одиниця з інваріантним значенням неаналогічності (контрарності) відносин між фактами. Семантичні відносини, передані *but*, є його тісно взаємозалежними лексико-семантичними варіантами, які групуються навколо загального семантичного центра.

ЛІТЕРАТУРА

1. Weinrich H. *Linguistik der Lüge*, Heidelberg, 1974.
2. Кагановська О. М. Логіко-семантичні зв'язки як фактор співвідношення імплікації та експлікації // Семантика мови і тексту. Збірник статей VI міжнародної конференції. – Івано-Франківськ: 2000.— С. 229-234.
3. Колшанский Г. В. О понятии глубинной и поверхностной структуры в языке // Материалы науч. конф. – М.: ИМГПИИЯ им. М.Тореза, 1972 – С. 36-49.
4. Крымский С. Б. Философско-гносеологический анализ специфики понимания// Понимание как логико-гносеологическая проблема: Сб. науч. тр. – К.: Наукова думка, 1982.—С. 24-42.
5. Подлеская В. И. Импликативные конструкции: некоторые проблемы типологической классификации // Вопросы языкознания. – 1995.–№6. – С. 77-84.
6. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения. – М.: Высшая школа, 1988. – 168 с.
7. Александрова Н. А. Об оценке в научной дискуссии // Общие и частные проблемы функциональных стилей. – М.: Наука. – 1986. – С. 153-158.
8. Овсянникова Е.В. Основные функции имплицитных смыслов в высказываниях и текстах: Автореф. дис...канд. филол. наук. – СПб: 1993. – 19 с.
9. Новиков В. П. Оценочная лексика в языке английской газеты: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10. 02. 04./ ИЯ РАН. – М.: 1992. – 22 с.
10. Приходько Г.І Специфіка імпліцитних засобів вираження оцінки у висловлюванні // Нова філологія. – 2001.-№1.- С. 11-21.
11. Зензеров В. Н. Семантика конекторов поля контрарности в СФЕ // <http://www.nspu.ru/facultet/ffl/art025.htm>
12. A Comprehensive Grammar of the English Language./Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. – London, 1985.

СПЕЦИФІКА ТРАНСФОРМАЦІЇ ПЕТРАРКІВСЬКОГО КАНОНУ В ПОЕТИЧНИХ ВСТАВКАХ РОМАНУ "ПРИГОДИ ДОБРОДІЯ F.J." ДЖ. ГАСКОНЯ

Лілова О.Є., аспірант

Запорізький державний університет

У статті показано, яким чином репрезентовано традиції, започатковані любовною лірикою Петрарки, у поетичних вставках, якими перемежується прозова оповідь роману Дж.Гасконя "Пригоди добродія F.J.". Автор статті доходить висновку, що Дж.Гасконь не тільки наслідує петрарківський поетичний канон, а й критично переосмислює його, наповнюючи свої ліричні твори новим (часом антипетрарківським) змістом.

Ключові слова: ренесансна любовна лірика, петрарківський поетичний канон, сонет, рицарські штампи, куртуазний етикет.

Лилова Е.Е. СПЕЦИФИКА ТРАНСФОРМАЦИИ ПЕТРАРКИСТСКОГО КАНОНА В ПОЭТИЧЕСКИХ ВСТАВКАХ РОМАНА «ПРИКЛЮЧЕНИЯ ГОСПОДИНА F.J.» ДЖ.ГАСКОНЯ / Запорожский государственный университет, Украина.

В данной работе показано, как в поэтических вставках, которыми перемеживается прозаическое повествование в романе Дж.Гасконя «Приключения господина F.J.» отразились традиции ренессансной любовной лирики (в частности сонетов Ф.Петрарки). Автор статьи делает вывод о том, что Дж.Гасконь не только подражает сонетам Ф.Петрарки, но и критично переосмысливает петраркистский поэтический канон, наполняя свои лирические произведения новым (нередко антипетраркистским) смыслом.

Ключевые слова: ренессансная любовная лирика, петраркистский поэтический канон, сонет, рыцарские штампы, куртуазный этикет.

Lilova O. THE PECULIARITIES OF TRANSFORMATION OF PETRARCHAN CANON IN THE VERSES OF G.GASCOIGNE'S PROSE FICTION "THE ADVENTURES OF MASTER F.J."(1573). / Zaporizhzhya state university, Ukraine.

The author of the article shows how the traditions of Renaissance love lyrics (F.Petrarch's sonnets namely) are reflected in the poems of G.Gascoigne's "The Adventures of Master F.J." The scholar comes to the conclusion that George Gascoigne follows Petrarchan poetic tradition and also reinterprets it filling his love lyrics with innovative (sometimes even anti-Petrarchan) meaning.

Key words: Renaissance love lyrics, Petrarchan poetic canon, a sonnet, romance clichés, courtiers' etiquette.

Роман англійського пізньоренесансного письменника Джорджа Гасконя "Пригоди добродія F.J." є прозометричним твором, в якому прозова розповідь про любовну пригоду молодого аристократа F.J. оригінальним чином поєднується з поетичними фрагментами. Таких віршованих вставок у творі налічується чотирнадцять. Всі вони є ліричними медитаціями головного героя, і саме завдяки їм читач одержує змогу скласти більш чіткі уявлення про духовний світ юнака F.J. та простежити за тими світоглядними змінами, що відбуваються у його свідомості протягом роману.

Цікаво зазначити, що інтимні сповіді героя подаються у супроводі коментарів оповідача, такого собі G.T., який, по суті, є рупором авторських ідей. Саме завдяки зауваженням оповідача читачеві відкривається все те, що залишилося поза блискучою словесною обгорткою "ідеального закоханого" F.J., яким він постає у своїх любовних сонетах. Так, викриваючи справжню природу бажань головних героїв твору, авторові вдається створити в романі "Пригоди добродія F.J." ефект гри почуттів, до якої вдаються F.J. і леді Елінор. Водночас, поетичні вставки в Гасконевому романі репрезентують ту поетичну традицію любовної лірики, що існувала за часів автора, і спиралася на певний набір куртуазій, без якого неможливо уявити стосунки між придворними за часів Середньовіччя та Ренесансу. Згідно з куртуазним етикетом, лицар зазвичай палав вогнем пристрасті до дружини іншого чоловіка, адже вважалося, що у шлюбі не може бути справжнього кохання, оскільки люди віддаються одне одному не за покликом серця, а за суспільним та церковним законом. Лицар служив своїй дамі віддано та незмінно, як васал, несміливо чекаючи на нагороду [1,64; 2].

У XVI ст. в англійських придворних колах надзвичайної популярності набула петрарківська поетична традиція з її сонетною формою та традиційним набором тем (як-от, надії та тривоги закоханого лицаря, сліпуча краса дами серця, безсмертя, яке дарує закоханим їхнє кохання, вірність, любовний сум навесні та ін.) [3,303]. Петрарківський канон знайшов своє яскраве відображення в романі Дж.Гасконя "Пригоди добродія F.J.".

Аналіз чотирнадцяти (а у другому варіанті роману тринадцяти) поезій з роману Дж.Гасконя показав, що лише у дев'яти з них герой оспівує свою даму серця, десята поезія – це сонет-глузування зі зрадчених чоловіків, на голові яких ростуть роги (поезію присвячено чоловікові головної героїні роману). Ще в чотирьох поезіях висловлено усі муки ревності та розчарувань, спричинених зрадливою поведінкою

колишньої дами серця. Молодий герой спочатку ще сподівається на примирення, а в останньому вірші вірить лише, що переживе свою трагедію і згодом буде сам сміятися з тих, хто зараз насміхається з нього [див. 4]. Порівняно з сонетами інших елізаветинців тематичний спектр поетичних вставок у романі "Пригоди добродія F.J." видається досить широким: від традиційного уславлення своєї коханої до висловлення досади й розчарування, які панують у серці головного героя після завершення любовної авантюри. Наявність у Гасконевиx сонетах традиційної "петрарківської ситуації" споріднює цього поета з такими англійськими літераторами доби Відродження, як Ф.Сідні, С.Деніель, М.Драйтон, Е.Спенсер, Г.Констабл, В.Барнс, Ж.Флетчер, Т.Лодж, Дж.Девіс, В.Сміт, Б.Гріффін та ін., а також дозволяє зарахувати Дж.Гасконя до числа елітарних авторів елізаветинської епохи.

Стосовно перших дев'яти поетичних творів зазначимо, що провідні концепти, теми та образи цих поезій запозичені з рицарського поетичного канону. Так, наприклад, у першому вірші юнак порівнює свою кохану із найяскравішою зіркою (прекрасна Bersabe), яка засліпила очі ізраїльському царю Давиду, а також Гераклу, Самсону і Соломону. У поезії "Бенкет під місяцем" краса цієї жінки змальовується як сліпуче сонце, але не жорстоке і нещадне, а таке, що "приносить радість небесним янголам" (шоста поезія). Ці два вірші Дж.Гасконя співзвучні з дев'ятнадцятим сонетом Ф.Петрарки з циклу "На життя Лаури", герой якого, зачарований блискучою красою своєї коханої, не ховається в тінь від того сяйва, а із засліпленими очима прямує туди, де згорить дотла [5,15].

"Чудова квітка" добродія F.J. перевершує своїми принадами не лише Єлену Троянську, Венеру чи леді Цинтію (вірші 6 і 8), а й саму Красу, яка у порівнянні з коханою перетворюється на жалюгідне видовище, що за допомогою штучних косметичних засобів даремно намагається наблизитися до недосяжного ідеалу (вірш 8). Принагідно зазначимо, що, у відповідності до петрарківського канону, леді, до котрої звертається поет, зазвичай мала класичне ім'я, як от Сіднієва Стелла чи Денієлева Делія [6,24; див. також: 7,viii]. До речі, і F.J. у своїх любовних сонетах не називає свою кохану її справжнім іменем "Елінор", а віддає перевагу метафорам "my Queen", "my Helen", "my lady", "my dame", "My Nell". До традиційної рицарської ейдології належить і образ нещасливого лицаря, який "виплакав усі очі", страждаючи від нерозділеного кохання, від нелюб'язного ставлення до нього дами серця (вірші 4 і 5 у романі Гасконя). Намагаючись передати свій внутрішній стан, юнак пише, що кохання, надія і смерть ворогують у його серці, яке готове розірватися від нестерпного болю (вірш 3). Закоханий лицар часом не усвідомлює власних дій. Подібно до комахи, що летить у вогонь, чи пацюка, що потрапляє у пастку, він, засліплений красою коханої, замружується, але не може вже відмовитися від цього болю. Розуміючи, що ліків від його хвороби не існує, він прагне єдиного - бути слугою своєї дами (вірш 2). В цих поезіях Джорджа Гасконя відбилася така вельми популярна петрарківська тема, як любовний смуток. Так, кохання зазвичай несе ліричному героєві петрарківських сонетів страждання, солодкі муки, жар, недугу (див., приміром, сонет 132 Ф.Петрарки) [5,23].

Рицарськими штампами рясніє також дев'ять поетична вставка роману "Пригоди добродія F.J.". Цей сонет, за свідченням оповідача, був перекладений з італійської, як і одинадцять поезія на тему ревнощів. До цього вірша, котрий є перекладом 31 пісні Аріосто, F.J. лише дописав фінальну частину. Слід зауважити, що перекладені поезії досить часто використовувалися у прозових творах елізаветинських літераторів. Так, за словами англійського дослідника Е.Віллеса, віршовані вставки в елізаветинських гомансах (в якості прикладів вчений наводить "Аркадію" Сідні, "Американську Маргариту" Т.Лоджа, твори Р.Гріна), так само, як і самі сюжети цих творів, традиційно запозичувалися з італійських (Петрарка) та іспанських (Монтемайор, Саннадзаро та ін.) літературних джерел [7,vi].

Повертаючись до сонету добродія F.J. (останнього з тих, що присвячені оспівуванню леді Елінор), зазначимо, що саме в ньому молодий поет, описуючи зовнішність коханої, наводить ряд петрарківських порівнянь, надмірне поширення котрих у рицарській поезії стало причиною зведення їх до рівня схеми чи штампу: "моя кохана має у роті перлини, її волосся – золото, чоло – слонова кістка, губи – рубіни, очі – ясні кристали". Кілька поколінь поетів, наслідуючи Петрарку, механічно відтворювали у своїх сонетах "любовні скорботи", повторюючи образи, що з плином часу марніли, та не помічаючи, що живе почуття, позбавлене самотніх, неповторних рис, виглядає в таких віршах як штучна підробка. Ф.Сідні на сторінках свого відомого трактату "Захист поезії" критикує сучасну йому любовну лірику саме за те, що в ній надається перевага не змісту, а формальній стороні - наслідуванню певного зразка. Автор любовних віршів ніби використовує у своїй творчості стандартний набір пишномовних фраз, а не виходить з людського досвіду [8,81]. Видатний ренесансний поет таким чином закликає сучасників до збереження любові у любовній ліриці та поверненні барв життя петрарківським образам [див.: 9,xvi].

Дж.Гасконь, судячи з його любовної лірики, безумовно захоплювався творами великого італійського поета. Водночас слід наголосити на тому, що автор-елізаветинець продемонстрував у своїх поезіях не тільки майстерне володіння сонетною формою, а і вміння побудувати свій твір на цікавій та оригінальній вигадці ("inventio" у ренесансній поетиці). Зазначимо при цьому, що іронічні метафори та алегорії в поезіях Дж.Гасконя незрідка свідчать про відхід письменника від петрарківського канону, його прагнення спиратися у своїй творчості передовсім на власний життєвий досвід. Приміром, у четвертому вірші

роману добродій F.J. так говорить про свої любовні пригоди: "Я ловив багатьох жінок на принадливий гачок" [4,21]. Та незважаючи на те, що F.J. грівся біля багатьох домівок, він ніде не міг зігрітися. Напрочуд іронічним видається і таке зауваження ліричного героя: "Але, коли я зрештою помітив обличчя, яке мені найбільше сподобалося, ...я почав підсмажуватися" [4,21]. Наведемо приклади метафор з п'ятої поезії твору. Ліричний герой так говорить про своє кохання: "Хвилі горя розбили береги, в яких спокійно текло моє життя..."[4,23].

Я знайшов собі затишну гавань,
Де (коли знайшов) я хотів сховати мій корабель,
Але зла любов погнала мене від берегу,
І буркотлива доля починає копилити губу:
Рясно падають краплі чорної недовіри,
Вони проникають крізь мій одяг і одразу ж потрапляють на шкіру.

I found the haven of hap,
Wherein (once found) I sought to shroud my ship,
But lowering love hath lift me from her lap,
And crabbed lot begins to hang the lip:
The drops of dark mistrust do fall so thick,
They pierce my coat, and touch my skin at quick [4,23].

Отже, надзвичайно широкий семантичний спектр Гасконевих метафор свідчить про високий рівень ерудиції цього майстра слова, а також про те, що він не просто наслідував петрарківський канон, а прагнув насамперед бути оригінальним, виразити власну індивідуальність.

Можна припустити, що перші дев'ять поезій з роману "Пригоди добродія F.J." були написані Дж.Гасконом замолоду з різних нагод у його особистому житті чи на замовлення друзів. Думається, що згодом поет пізнав ціну надмірної емоційності та екзальтованої чутливості цих поезій, і цей власний досвід він наважився вкласти у поетичні рядки, щоб донести до сучасників. Додавши до дев'яти поезій ще п'ять віршів та просякнутий іронією прозовий коментар від оповідача, Дж.Гасконь включив цей лірично-іронічний текстовий масив до роману під назвою "Розповідь про пригоди добродія F.J."

Вельми цікавими з точки зору відступу від традицій куртуазного літературного етикету видаються дванадцята, тринадцята і чотирнадцята поетичні вставки. Ці поезії постають зразками анти-петраркістського напрямку у пізньоренесансній поезії, що ґрунтується на відмові від ідеалізації кохання чи жінки, а отже і поетичних умовностей такої ідеалізації. За словами оповідача, у цих віршах головний герой почав ставитися до леді Елінор так, як вона того заслуговує ("легко втратити ту жінку, котру легко завоювати"). F.J. закидає своїй дамі серця жорстокість, безсердечність, хтивість та сподівається, що невдовзі зможе сам посміятися зі своїх кривдників (колишньої дами серця та її коханця-секретаря). Як зауважує дослідниця-шекспірознавець Е.Пірсон, у тогочасній Італії та Франції з'являється навіть поетична мода глузувати з жіночих вад, писати про ліричну героїню у зневажливому тоні [3,302]. Яскравим зразком анти-петраркістської тенденції в англійській ренесансній літературі виступають сонети В.Шекспіра, об'єднані темою Смуглявої Леді.

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що у своїй любовній ліриці Дж.Гасконь наслідує петрарківський поетичний канон, розробляючи його слідом за такими старшими сучасниками, як Т.Вайетт і Г.Г.Серрей. Знайомство з поетичною спадщиною Дж.Гасконя дає підстави стверджувати, що елизаветинський літератор водночас і вчиться у Петрарки, і переосмислює його. Вивчення особливостей поєднання пертарківського стилю з власними поетичними новаціями елизаветинського майстра слова спроможне стати цікавим завданням окремого ґрунтовного дослідження. Поетичні вставки постають надзвичайно важливим компонентом художньої структури роману "Пригоди добродія F.J.". Ці вірші не тільки дають читачеві уявлення про любовну поетичну традицію, котра існувала в елизаветинському суспільстві, а й дозволяють побачити ту прірву, що відділяла любовні поезії, створені за схематизованим петрарківським сонетним каноном, від реальних почуттів реальних людей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веселовский А.Н. Собрание сочинений. – Петроград: Типография Императорской Академии Наук, 1915. – Т.5. – 658с.
2. Дюби Ж. Куртуазная любовь и перемены в положении женщин во Франции XII в. // Одиссей. Человек в истории. Личность и общество. 1990. – М.: Наука, 1990. - с.90-96.
3. Pearson L.E. Elizabethan Love Conventions. - NY, Barner and Noble, Inc., 1966 - 365p.
4. Gascoigne G. The Adventures of master F.J. // An Anthology of Elizabethan Prose Fiction. / Ed. by P.Salzman. - Oxford: Oxford University Press, 1987. – p.1-81.

5. Зарубежная литература. Эпоха Возрождения. Сост. Б.И.Пуришев. - М.: Просвещение, 1976. - 638с.
6. Johnson R.C. George Gascoigne. – NY: Twayne Publishers Inc., 1972. – 167p.
7. Y.Villas. Introduction // Poems chiefly lyrical, from romances and prose-tracts of the Elizabethan age. / Ed. by A.H.Bullen. – London: John C.Nimmo, 14, King William Street, Strand, 1890. – p.v-xxix.
8. Sidney Ph. An Apology for Poetry. Ed. with an Introduction and Notes by Forrest G.Robinson. - NY.: The Bobbs-Merrill Company, Inc., 1970. - 95p.
9. Elizabethan Sonnets. / Ed. by M.Evans. - London: J.M.Dent & Sons Ltd., 1982. - 238p.+xxxi.

УДК 808.3-541.42:800.23

СКЛАДНО-СУФІКСАЛЬНІ ІМЕННИКИ З АБСТРАКТНИМ ЗНАЧЕННЯМ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ХІ – ХVІІІ СТ. (СТРУКТУРИ З ПЕРШИМ СУБСТАНТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ)

Ліпич В.М., аспірант

Запорізький державний університет

У статті на матеріалі пам'яток української мови ХІ – ХVІІІ ст. висвітлюється динаміка складно-суфіксальної деривації абстрактних іменників з першим субстантивним компонентом.
Складно-суфіксальні іменники, структурні типи, словотвірне значення, форманти, продуктивність, динаміка.

Липич В.Н. СЛОЖНО-СУФФИКСАЛЬНЫЕ ИМЕНА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ С АБСТРАКТНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ ХІ – ХVІІІ СТ. (СТРУКТУРЫ С ПЕРВЫМ СУБСТАНТИВНЫМ КОМПОНЕНТОМ) / Запорожский государственный университет, Украина.

В статье на материале памятков украинского языка ХІ – ХVІІІ ст. рассматривается динамика сложно-суффиксальной деривации абстрактных имен существительных с первым субстантивным компонентом.

Ключові слова: сложно-суффиксальные имена существительные, структурные типы, словообразовательное значение, форманты, продуктивность, динамика.

Lipych V.N. COMPLEX- SUFFICIAL NOUNS WITH ABSTRACT MEANING IN UKRAINIAN LANGUAGE OF ХІ – ХVІІІ CENTURIES (STRUCTURES WITH FIRST SUBSTANTIVE COMPONENT) / Zaporizhzhya state university, Ukraine.

The dynamics of complex suffix derivation of abstract nouns with the first substantivising component on the base of Ukrainian folk dokuments of ХІ – ХVІІІ centuries are exposed in the article.

Complex suffix nouns, structural tupes, wordborming, productiviraly, dynamigs.

Серед складно-суфіксальних іменників з абстрактним значенням окрему групу становлять деривати з першою субстантивною основою, які посідають вагоме місце серед досліджуваних одиниць з огляду на їх загальний обсяг. Зазначені композити в обстежених пам'ятках ХІ-ХVІІІ ст. представлені двома групами відповідно до основного поділу всіх похідних цього способу словотворення: структури з опорним дієслівним та опорним іменниковим компонентом.

До абстрактних належать іменники, які вказують на внутрішні почуття та душевний стан людини, на розумові категорії, психіку, на якості та дії, процеси, стани, часові й просторові поняття [9, 31]. “Складні абстрактні іменники” [9, 100] вже були предметом опрацювання на матеріалі сучасної української мови [5], а також на матеріалі староукраїнських пам'яток ХІV - першої половини ХVІІ ст. [9]. Однак динаміка складно-суфіксальної деривації іменників цієї тематичної групи на різних етапах староукраїнської мови на сьогодні вивчена фрагментарно.

Із великої кількості суфіксів, за допомогою яких виникали деривати з абстрактним значенням, у творенні складно-суфіксальних іменників відповідної семантики брали участь лише такі форманти: **-и~ (-ни~; -ени~); -ти~(-ть~); -ьство; -ість.**

1. Суфікс -и~. Формант – **ье** в праслов'янській мові творив п.абстракта середнього роду [6, 24]. На базі суфікса – **ье** виникли його варіанти – **тьје; - е(н)је**. Вони генетично опираються на первинні пасивні дієприкметники минулого часу на – **(е)п** чи – **t** – [7, 45; 8, 25]. Виабстрагувані суфікси – **t-ье, - п-ье** функціонально не відрізнялися від свого джерела [див.:11, 85].

1.1. Складно-суфіксальні іменники з опорним вербальним компонентом і суфіксами -и~ (-ни~; -ени~); -ти~(-ть~) вказували на дію чи стан, названі дієслівною основою й конкретизовані в першій основі складення. Творення дериватів зі структурою, що поєднувала в собі субстантивно-вербальні основи, базувалося на об'єктних підрядних відношеннях між частинами мотивуючого словосполучення, наприклад: *мѣхопродани~* ← *продати мѣхъ*; *иконописани~* ← *писати икони*; *землемѣри~* ← *мѣрити землю*. При творенні іменників абстрактної дії безпосередньо від словосполучень відбувається лише склеювання елементів словосполучення в одне слово з одночасним абстрагуванням значення дії. У такий спосіб композитний іменник стає виразником значення дії, реалізованої словосполученням [5, 154].

Окремі композити цього типу сформувалися ще в праслов'янський період, звідки їх успадкувала давня руськоукраїнська мова, наприклад: **krъvolitъje* (ЕССЯ 13 63) “кровопролиття, різня”, утворене шляхом складення **kru/ *krъve* і **litъje* від дієслова **liti*; **kuroрѣнъje* (ЕССЯ 13 127) “час, коли співають півні” – складення **kurъ* і **рѣнъje* тощо.

Походження багатьох складних іменників зазначеної семантики дослідники пов'язують з калькуванням іншомовних утворень, здебільшого давньогрецьких, наприклад: *благодѣяние*, *благолѣние*, *благонравие* [1, 137].

В обстежених джерелах давньої руськоукраїнської мови XI-XIII ст. розглядані похідні представлені досить об'ємною групою лексики, наприклад: *благотворени~* (XI/XIII-XIV СДЯ I 177) “здійснення добрих вчинків”; *благодари~* (177) “дар, що посланий зверху, благодать”; *боговидѣни~* (254) “бачення Бога”; *братолюбѣ~* (309) “любов до брата; любов до ближнього”; *бѣлванотворени~* (328) “створення ідолів”; *винопить~* (433) “споживання вина”; *волозаклани~* (468) “принесення в жертву бика”; *грѣхопадени~* (II 398) “вчинок, порушення релігійних заповідей”; *дароприношени~* (II 430) “принесення дарів”; *дѣтотворени~* (XI III 168) “народження дітей”; *зълбидѣржани~* (412) “помста”; *зълбидѣнь~* (414) “бачення будь-якого зла”; *коумиротслужени~* (IV 328) “служіння ідолам”; *куроглашени~* (IV 340) “час, коли співають півні”; *блѣгодари~* въздадимъ (1037-1050/ СлЛл 94); *свѣтолѣти~* (1097 Ср III 294) “світло”; наставшо празднику *дрѣвонесению* (XI/XVI ИФ 280); мѣсто угодно на *градовзятѣ* (456); *зоубояденіе* (УВ 15); *тѣлолѣгани~* (XII Ср III 1079) “лежання на підлозі чи на землі”; *отчелюбие* (XII-XIV/XV Сл РЯ XIV 63) “любов до свого батька, шанування батьків”; бо бѣше *кумиротвореню* (1118/1377 ПВЛ 92); *тѣлописани~* (1280 Ср III 1093) “зображення тіла”; *блѣговѣрѣя* твоего ради (ЛГВ 922); *псалмонѣние* поѣше (XIII/XVI КП 17).

Окремі складно-суфіксальні іменники містили в собі формант – *и~* як елемент надлишковий, причому цей суфікс міг приєднуватися до основи, яка мала в своїй структурі близький за значенням формант, наприклад: *страннолюбѣстви~* (XII Ср III 539) “приймання чужоземців”. Такі нашарування суфікса – *и~* на формант –*ство* дали складний суфікс –*стви~* [2, 140].

Аналізовані складно-суфіксальні іменники творилися шляхом додавання словотворчих суфіксів до дієслівних основ з інфінітивними показниками –*и*; –*а*; –*н* або таких, що закінчувалися на кореневий приголосний.

У цей період у формантах – *ни~*; –*ени~*; –*ани~*; –*ти~* (*ть~*) фіксуються вже певні фонетичні зміни, які в сучасній українській мові стали нормативними. Після повної редукції надкороткого [и] ([ь]) приголосні перед давнім простим суфіксом –*и~* (*ь~*) продовжилися в результаті уподібнення наступного [j] до попереднього м'якого приголосного [1, 65; 4, 46]. Завершився такий процес, очевидно, не раніше XIII ст. Староукраїнські пам'ятки відбивають його, починаючи з XIV ст.: *богомолѣ, повеленню* [4, 46]. Однак під впливом книжної традиції в пам'ятках XIV – сер. XVI ст. зберігається традиційне написання розглянутих формантів і в нових похідних: со *благословениемъ* его творити (1322 П 22); *Богоявлѣньє* (1395 ССУМ I 105) “назва церковного свята, також календарна дата”; *Благовѣщеніе* (1409 97) “назва храму, монастиря на честь церковного свята”; съ *блѣгодареніемъ* ... отъ всего срдца (1430 Рус 87); *чолмбитѣ* (1449 ССУМ II 547) “прохання, просьба”; *доброданіе* (1458 I 306) “добродіяння, благодіяння”. Продуктивність згаданих суфіксів у сфері складно-суфіксальної деривації на цьому етапі розвитку української мови була невисокою. Утворення ж монокореневих іменників з цими формантами трапляються в збережених писемних пам'ятках досить часто [див.: 3, 102-103].

Значне поповнення кількісного і якісного складу похідних аналізованої структури засвідчують обстежені пам'ятки др. пол. XVI-XVII століття, наприклад: *блѣгополчєніе*, тастѣ (1586 ЗизЛекс 26); *злоречєне* (40); *дрєводѣланіе*, тєсельство (42); *злполчєніе*, не тастѣ (49); *міротвореніе*, того свѣта створєне (56); в союзє любви *братолюбѣя* (1591 ПФ 100); *землемѣрїе* (1627 БерЛекс 43); *славолубїе* (115); *страннолюбїе* (122); *образописанїе* (148); глядятъ *блудодѣнїя* (1659 Гал 180); читай на *бгоявленїе* (226); *грѣхопадєнїя* кто разумѣтѣ (376); *землемѣрїе* (сер.XVII СлЛекс 206); *колѣноломленїе* (210); *иконописанїе* (211); *слєзотєчєнїе* (222); *мєдодѣланїе* (226); *мѣхопроданїе* (358); *благодарєнїе* (426); *благополчєнїе* (427); *богоносїе* (429); *боговидѣнїе* (429); *брадоносїе* (430); *власопадєнїе* (434); *лихоимѣнїе* (464); *народовѣщанїе* (472); *нравохулєнїе* (478); *нравоучєнїе* (478); *оузлоношєнїе* (521); *идолослужєнїе* (сер.або др. пол. XVII Син 99); *смѣхотворєнїе* (102); *рукодаванїе*

(102); *главоболіє* (107); *сластолюбіє* (109); *землеміріє* (109); *лихоимініє* (117), *тїлоугодіє* (123); *смертоносіє* (128); *правоученіє* (131); *чревообяденіє* (134); *пїтоглашеніє* (о курьїхъ) (137); *словоположеніє* (151); *пїснопїніє* (151); *домоправленіє* (154); в повседневныхъ *грїхотворенїях* прїбывати (к. XVII – п. XVIII КЗ 106); і в часъ *дїторожденїи* (106) та ін.

Наведені деривати продовжують активно функціонувати й у староукраїнській літературно-писемній мові XVIII ст. Здебільшого це складні іменники, успадковані з мови попередніх століть, нові утворення фіксуються рідко, наприклад: *землеописанїю* всеросійської імперії (к. XVIII ОЛУ 33); дїлая тягостию сею *правоученіє* (199); презвитер цїркве *Благовїщенїя* сповїщаль (1708 ДНМ 32); пойти мнї до ктиторки на *маслосвятіє* (1715 78); на *Богоявленїє* гїдне явитися (1756 ДДГ 284); сокровище *боговїдїнїя* открывши (1766 Ск I 133); во храмъ естъ *жертвоприношенїє* (169); главнїйшее *идолочтенїє* (213); в собственном его *домостроенїи* пребываль (221); дышущая *столпотворенїем* (321); естъ то *грїхопаденїє* (354) тощо.

Як видно з наведеного матеріалу, цей структурно-семантичний тип складно-суфіксальних іменників абстрактного значення був досить продуктивним протягом усього розгляданого періоду розвитку української мови.

1.2. Складно-суфіксальні іменники з опорним субстантивним компонентом і суфіксом –и~ називали якість, явище чи стан, які характеризувалися наявністю того, що названо в опорній основі й конкретизовано в першій основі складення. Творення композитів зі структурою, що поєднувала в собі дві субстантивні основи, базувалось як на об'єктних підрядних відношеннях між частинами мотивуючого словосполучення (*звїздозакони~ ← законъ звїздъ*), так і на сурядних зв'язках між словами в словосполученні (*злохитри~ ← зло і хитрость; зломудри~ ← зло і мудрость*).

Початок цьому структурному типу поклали складні іменники, які сформувалися ще в праслов'янський період, наприклад: **līxolētje* (ЭССЯ 15 93) “лихі часи, лиха година” (складення **līxo* та **lētō*, оформлене суфіксом –je). У пам'ятках давньоруської доби зафіксовано невелику кількість композитів цього типу, наприклад: *баснослови~* (XI/XIII-XIV СДЯ I 106) “казки, міфи”; *богобоязни~* (168) “набожність”; *боговїри~* (255) “віра в Бога, набожність”; *звїздозакони~* (III 362) “астрономія”; *лїжеслови~* (IV 440) “брехня”; *злохитриемъ* падоста (XI/XVI ИФ 226); *срамослови~* (XI Ср III 476) “непристойна мова”; *сїмїhrenомудри~* (XII Ср III 763) “поєднання мудрості та покори”; врагъ обрїтє своего *зломудріа* (XIII/XVI КП 163); *языкоболїзни~* (XIII Ср III 1646) “нестриманість мови”. У староукраїнській мові XIV - сер. XVI ст. аналізований структурний тип представлений композитом *середопостьє* (1498 ССУМ II 339) “середопїстя, середина посту”.

Значно більше таких похідних фіксується в писемних джерелах української мови другої половини XVI-XVII ст. Багато з них успадковані з попередніх століть, наприклад: *баснословіє* (1586 ЗизЛекс 28); *звїздозаконїє* (1627 БерЛекс 38); *сїмїhrenомудрїє* (119); *звїздозаконїє* (сер. або др. пол. XVII Син 98). Разом з тим у мові з'являються нові складні деривати: *блїдословіє* (1586 ЗизЛекс 29); невїдуше в *бїгословіи* (ПФ 1592 107); *звїздословіє* (1627 БерЛекс 38); *гортаноустїє* (сер. XVII СлЛекс 150); *жєлудобразїє* (209); *волхвожребїє* (376); *умосмрадїє* (297); *звїздословіє* (сер. або др. пол. XVII Син 98); *славоужасїє* (106); *срамословіє* (108).

Складно-суфіксальні іменники з розгляданими формантами зустрічаються в староукраїнській літературно-писемній мові XVIII ст.: не презирай *баснословіа* (1766 Ск I 107); должность *богословіи* получил (131); наполненнїя *благощастїем* ликовала (186).

2. Суфікс –ств(о) (-ьство). Одним із продуктивних формантів, який брав участь у творенні складно-суфіксальних іменників абстрактного значення протягом писемного періоду розвитку української мови, був суфікс –ств(о) (-ьство). Стосовно цього форманта В.Вондрак висловив гіпотезу, що він є сполученням продуктивного прикметникового суфікса –sk- та іменникового – tvo [12, 592-593]. Новостворений формант –ьstvo витїсняє уже в праслов'янську добу архаїчний –tvo, який у функціональному плані був ідентичний до –ьstvo [6, 48]. Суфікс –ьstvo у праслов'янській мові творив п.abstrakta, у тому числі й складні найменування, наприклад: **čarodějstvo* (ЭССЯ 4 24) “чаклунство”.

2.1. Складно-суфіксальні іменники з опорним вербальним компонентом і суфіксом –ьство часто фіксуються пам'ятками XI-XIII ст., наприклад: *благочинїство* (XI/XIII-XIV СДЯ I 215) “дотримання встановлених правил”; *богобоязньство* (215) “набожність”; *боголюбьство* (260) “любов до Бога”; *братоубиїство* (XI 310) “вбивство брата”; *древодїльство* (XII III 81) “робота по дереву, обробка дерева”; *доушегубьство* (108) “вбивство”; *человїколюбьство* (XI Ср III 1491) “любов до ближнього”; разумїв беспрестанное *мятежелюбьство* (XI/XVI ИФ 465); *лихоимством* вьсхитїтєся (УВ 79); Мьстїславъ начаста жити в *братолюбьствї* (1118/1377 ПВЛ 149); *страньноприимьство* (1284 Ср III 540) “приймання чужоземців”.

У писемних джерелах XIV - сер. XVI ст. трапляються складні іменники, успадковані з давньої руськоукраїнської мови, наприклад: вь *боголюбьство* на вїки естъ (1302 П 19); *доушегубьство* (1447

ССУМ I 333) “душогубство”. Також наявні деривати, яких не було в обстежених джерелах попередніх періодів: привернуть его к *конокормству* (1389 П 103); *роукоимъство* (XV ССУМ II 307) “грошова порука, грошове забезпечення”. Продуктивність суфікса *-ство* при творенні складно-суфіксальних іменників з абстрактним значенням у цей період була досить обмеженою. Це, очевидно, пояснюється тим, що імена на *-ств(о)* характеризуються яскравим стилістичним маркуванням: вони зустрічаються переважно в книжних стилях окремих слов’янських мов, які розвивалися під прямим чи побічним впливом старослов’янської мови [див. 8, 115].

В обстежених джерелах другої половини XVI - XVII ст. значно поповнився кількісний склад розгляданих композитів, наприклад: страсть его *златолюбства* была (1616 ЄУС 270); для незбожного *дѣтоубійства* (467); *злоимство* (1627 БерЛекс 39); *радостотворство* (104); *братоубивство* Сѣтополково ест (XVII ФС 69); *древодѣльство* (сер. XVII СлЛекс 193); *члѣкоубійство* (219); *блудодѣйство* (259); *людокупство* (262); *матѣроубійство* (264); *вѣнценосство* (404); *благоимство* (427); *богоборство* (429); *народоводство* (472); *смѣхотворство* (сер. або др. пол. XVII Син 171); *лихоимство* (177); *потребное ремесло ест и коновалство* (к. XVII КЗ 134).

Нові деривати фіксуються й писемними джерелами староукраїнської мови XVIII ст., наприклад: більшимъ количеством в *хлѣбонаишествѣ* были (к. XVIII ОЛЮ 31); в *пчеловодствѣ* работали (31); в *скотоводствѣ* работали (31); *препятствуютъ судоходству* (32); *новаго плододѣйства* (1766 Ск I 180); *лихоимство* злое дому своему заподѣяль (224).

2.2. Складно-суфіксальні іменники з опорним субстантивним компонентом і суфіксом *-ств(о)* нечасто трапляються в пам’ятках давньоруської доби, наприклад: *богобоязньство* (XI/XIII-XIV СДЯ I 253) “набожність”; *звѣрообразство* (III 365) “жорстокість, подібність до звіра”; *зълыхытрство* (425) “брехня”; *любомоудрство* (IV 472) “мудрість”; *любопѣрство* (474) “нахил до суперечок”; *смѣреноидрство* (XI Ср III 764) “поєднання мудрості та покори”.

У пам’ятках подальших періодів також фіксується досить обмежена кількість складних іменників з опорною іменниковою основою і суфіксом *-ств(о)*. В основному трапляються випадки, коли композитні іменники з цим формантом позначають ознаки людей як здатність до певних дій, наприклад: *свѣздозорство* (сер. або др. пол. XVII Син 98); *ласкосердство* (153); *красомовство* заїсте того ж подобенства (к. XVII КЗ 24); *справить такимъ злонравство* (56).

3. Суфікс *-ость*. Про час виникнення слов’янського форманта *-ость* є різні думки. Одні вчені відносять його до праслов’янських утворень [11, 650-651; 1, 129], інші вважають, що він сягає ще індоєвропейської доби [6, 52]. Суфікс *-ость* був дуже продуктивним у твореннях простих абстрактних іменників від прикметникових основ як у праслов’янській, так і в окремих слов’янських мовах [1, 129]. Але, за нашими даними, у сфері складно-суфіксальної деривації імен з абстрактним значенням цей формант характеризувався найменшою продуктивністю. Трапляються лише поодинокі композитні утворення з суфіксом *-ость* у пам’ятках XVII ст., наприклад: уставичне на *богомисльности* (1618 БШ 210); помстится Хс̃ ģ̃(с)дь и за *памятозлобности* (к. XVII КЗ 303).

Отже, у процесі тривалого розвитку в українській мові сформувалася високопродуктивна система творення складно-суфіксальних іменників з абстрактним значенням. Більшість із цих лексем творилася за допомогою суфіксів *-и~*, *-ни~*, *-ени~*, *-ти~*, які служили основними засобами творення назв абстрактної дії. Менший за продуктивністю суфікс *-ств(о)* (*-ьство*) в розгляданих композитах виражав значення абстрактної якості здебільшого через характеристику ознак як прояву певної дії. Суфікс *-ьство* в мові давньоруської доби творив складні іменники з тим же значенням, що й суфікс *-и~*. Про це свідчить наявність у пам’ятках XI-XIII ст. словотворчих синонімів типу *богобоязньство - богобоязни~*; *смѣреноидрство - смѣреноидри~*; *зълыхытрство - зълыхытри~*.

Найменшою продуктивністю відзначався суфікс *-ость*. Цей формант служив засобом вираження абстрактної якості в складно-суфіксальних іменниках, структура яких поєднувала в собі субстантивно-субстантивні основи.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

БерЛекс	Лексикон славеноруський Памви Беринди. / Надрук. з вид. 1627 року фотомех. способом. Підгот. тексту і вступна стаття В.В.Німчука.- К.: АН УРСР, 1961. - 272 с.
БШ	Пам’ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVII ст.). Тексти і дослідження. – К.: Наукова думка, 1988. – 534 с.
Гал	Галятовський Іоаникій. Ключ розуміння. / Підг. до видання І.П.Чепіга. – К.: Наукова думка, 1985. – 448 с.
ДДГ	Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.- К.: Наукова думка, 1992. – 556 с.
ДНМ	Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст / Підг. до видання В.А.Передрієнко. - К.:

- Наукова думка, 1976. – 238 с.
- ЄУС Єу(г)ліе учителное.../ Перекл. М.Смотрицький. – Єв'є, 1616. – 552 с.
- ЗизЛекс Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская. / Підг. текстів, пам'яток і вступ. статті В.В.Німчука. - К.: Наукова думка, 1964. - 204 с.
- ИФ Мещерский Н.А. История иудейской войны Иосифа Флавия в древнерусском переводе. – М.: АН СССР, 1958. - 578 с.
- КЗ Зиновійв К. Вірші. Приповіді посполиті. / Підгот. тексту І.П.Чепіги. - К.: Наукова думка, 1971. - 390 с.
- КПП Абрамович Д. Києво-Печерський патерик. - К.: Час, 1991. - 280 с.
- ЛГВ Галицько-Волинський літопис. / Полное собрание русских летописей. Т.2. Ипатьевская летопись. - М.: Изд-во вост. л-ры, 1962. – С.715-938.
- ЛОстр Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець. - К.: Наукова думка, 1970. – 199 с.
- ОЛУ Описи Лівобережної України кінця XIII-початку XIX ст. - К.: Наукова думка, 1997. – 372 с.
- П Грамоти XIV ст. / Упорядкування, вступ. стаття і комент. М.М.Пешак. - К.: Наукова думка, 1974. – 255 с.
- ПВЛ Повість временних літ за Лаврентіївським списком. / Полное собрание русских летописей. Т.1. Лаврентьевская и Суздальская летопись по академическому списку. - М.: Изд-во вост. л-ры, 1962. – С.1-286.
- ПФ Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні. XVI- перша пол.XVII ст. / Збірник документів. - К., 1975.
- Рус Українські грамоти XV ст. / Підгот.тексту, вст. стаття і комент. В.М.Русанівського. - К.: Наукова думка, 1965. - 163 с.
- СДЯ Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.). - М.: Наука, 1989–1991. – Т.1-4.
- Син Синоніма славеноросская. Лексис Лаврентія Зизанія. / Підг. текстів пам'яток і вступ. статті В.В.Німчука. - К.: Наукова думка, 1964. - 204 с.
- Ск Сковорода Г. Повне зібрання творів. - К.: Наукова думка, 1973. – Т.1-2.
- СлЛл Молдаван А.М. Слово о законе и благодати Илариона. – К.: Наукова думка, 1984. - С.78-196.
- СлЛекс Лексикон латинський Є.Славинецького. Лексикон словено-латинський Є.Славинецького та А.Корецького-Сатанівського. / Підг. до вид. В.В.Німчук. - К.: Наукова думка, 1973. – 540 с.
- СлРЯ Словарь русского языка XI - XVII вв. - М.: Наука, 1975 – 1990. – Т.1-17.
- Ср Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. Сост. И.И.Срезневский. - Спб., 1893 – 1912. – Т.1-3.
- ССУМ Словник староукраїнської мови XIV - XV ст. - К.: Наукова думка, 1977 – 1978. – Т.1-2.
- УВ Устав князя Володимира Святославича. / Древнерусские княжеские уставы X I- XV вв. Изд. подг. Я.Н.Щапов. - М.: Наука, 1976. – С.12-84.
- ФС Феодосій Софонович. Хроніка з літописців стародавніх. / Підг. тексту і передмова Ю.А.Мицика, В.М.Кравченка. - К.: Наукова думка, 1992.
- ЭССЯ Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. / Под ред. О.Н.Трубачева. - М.: Наука, 1974 –1990. – Т.1-17.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. - Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. - 415 с.
2. Білоусенко П.І. Питання словотвірної потенції і реалізацій формантів (на матеріалі суфіксів –и- та -ство / Нова філологія. – 2000. -№1(9). – Запоріжжя: ЗДУ, 2000. – С.135-155.

3. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV - XV ст. - К.: АН УРСР, 1958. - 298 с.
4. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Исторична граматика української мови. – К.: Вища школа, 1980. – 318с.
5. Клименко Н.Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. - К.: Наукова думка, 1984. – 251с.
6. Мартынов В.В. Праславянская и балто-славянская деривация имен. – Минск: Наука и техника, 1973. – 59 с.
7. Мейе А. Общеславянский язык. - М.: Изд-во иностранной литературы, 1951. – 491 с.
8. Николаев Г.А. Русское историческое словообразование. - Казань: Изд-во Казанского университета, 1987. - 151с.
9. Полюга Л.М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. – К.: Наукова думка, 1991. – 236с.
10. Русская грамматика: Т.1. - М.: Наука, 1980. - 783 с.
11. Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego /Słownik prasłowiański. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk. Tom 1-3. 1974-1979.
12. Vondrak V. Vergleichende slavische Grammatik. – Göttingen, 1924.

УДК 070.44:33 (430)

РИНОК ЕКОНОМІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ НІМЕЧЧИНИ

Мальцева В.В., аспірант

Запорізький державний університет

Тема економічної журналістики – нове поняття для ЗМІ в нашій країні, у той час, як у Європі газети, наприклад, “Файненшл Таймс”, або агентство “Рейтер” вже давно активно збирають та розповсюджують економічну інформацію. Перше місце в цьому посідає Німеччина. Взагалі ж преса повинна не тільки висвітлювати ринкову економіку, а й, що дуже важливо, суттєво впливати на економічне та політичне становище своєї країни.

Ключові слова: ринок, економіка, інформація, Німеччина.

Мальцева В.В. РЫНОК ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ ГЕРМАНИИ / Запорожский государственный университет, Украина

Тема экономической журналистики – новое понятие для СМИ в нашей стране, в то время как в Европе газеты, например, «Financial Times», или агентство «Рейтер» уже давно активно собирают и распространяют экономическую информацию. Первое место в этом занимает Германия. В целом пресса должна не только освещать рыночную экономику, а и, что очень важно, существенно влиять на экономическое и политическое положение своей страны.

Ключевые слова: рынок, экономика, информация, Германия.

Maltseva V.V. ECONOMIC INFORMATION MARKET OF GERMANY / Zaporizhzhya state university, Ukraine.

Theme of economical journalism is a new concept for mass-media in our country, while in Europe, for example, newspaper “Financial Times” or Reuters News Agency for a long time have been collecting and popularizing economical information. Germany takes first place in it. As a whole the press must not only elucidate market economy but as well have an influence on economic and political position of the country that is very important.

Key words: market, economics, information, Germany

Ділова преса – поняття сьогодні ще досить розпливчате, неусталене.

Перш ніж почати розмову про ділову пресу, слід зупинитися на визначенні цього виду преси. Існують різні думки про те, що відноситься до ділової преси. Більшість вважають, що її поява була викликана потребою ділових людей, які з’явилися в нашій країні з початком ринкових реформ: підприємців, фінансистів, банкірів, бізнесменів. Саме потреба в знаннях нової для всіх ринкової економіки породила масовий і стабільний попит на економічну літературу, розраховану як на широкого читача, так і на спеціалістів-господарників, підприємців. Газети і журнали першими в силу своєї масовості,

оперативності, наявності компетентного авторського активу взяли на себе завдання щодо задоволення цього попиту.

Тема економічної журналістики в принципі не користується великою популярністю серед вітчизняних дослідників теорії засобів масової інформації (ЗМІ) в силу об'єктивних історичних причин – саме по собі явище спеціалізованої ділової журналістики для нас відносно нове. Формування реального ринку економічних новин по суті почалося на початку 90-х років. У той же час зарубіжні (у тому числі і німецькі) спеціалісти в галузі теорії журналістики накопичили вельми суттєвий обсяг робіт.

У Європі у 80-х і на початку 90-х років по контрасту з матеріальною нестабільністю газет загального типу, що поглиблювались, видання, які спеціалізуються на збиранні і розповсюдженні економічної інформації, продовжували процвітати. Причому вони методично і наполегливо прагнули розширити базу своєї діяльності. Вони займали лідируюче місце. І не лише в Німеччині. Наприклад, в Англії, “Файненшл Таймс”, яка знаходилася в розряді загальнонаціональних “якісних” газет, за рахунок економічної інформації розширила базу своєї діяльності за межами своєї країни [1]. До речі, з 2001 року це видання виходить і в Німеччині і називається “Файненшл Таймс для Німеччини”. Агентство “Рейтер”, маючи опорні пункти в 150 країнах світу, 70% свого доходу отримує на збиранні і розповсюдженні економічної інформації.

На інформаційному ринку з'явилися інформаційні агентства, які спеціалізуються на постачанні ЗМІ економічної інформації Федеративної Республіки Німеччини.

Сучасний ринок ділової інформації Німеччини, внаслідок посилення економічного зростання цієї країни і поглиблення процесу європейської інтеграції, ось уже кілька років є найбільш перспективним в Європі.

У теперішній час практично всі великі інформаційні агентства світу займаються розповсюдженням своєї економічної інформації на німецькому ринку, і це перетворюється в усе більш вигідний бізнес у міру того, як Німеччина явно стає економічним лідером європейської спільноти.

Але крім важливих міжнародних агентств, таких, як “Рейтер”, “Асошіейтед прес”, у галузі економічної, фінансової інформації працює велика кількість не таких значних компаній, які займають цілком міцне положення на ринку і мають своє коло постійних клієнтів.

Феномен спеціалізованих економічних агентств у реаліях сучасного інформаційного ринку розвинутих країн Заходу вельми цікавий. Практично в кожній країні Західної Європи, у США і Японії в нинішній час існує, як правило, кілька відносно невеликих інформаційних агентств, які спеціалізуються в галузі економічної інформації і працюють на тих же ринках, що і такі міжнародні гіганти, як “Рейтер”. І не зважаючи на наявність таких могутніх конкурентів, локальні агентства зберігають вплив у своїх сегментах ринку і не дають приводу сумніватися у власній життєздатності.

У Німеччині ця ситуація проявилася найбільш типовим чином. Спеціалізовані економічні інформаційні агентства поряд з могутніми міжнародними гігантами є достатньо серйозними інформаційними джерелами.

Ділова преса розрахована на цілком конкретну аудиторію. Її мета – формування інформаційної інфраструктури, яка забезпечує потреби підприємців, пропаганду ідей ринкової економіки.

У числі найважливіших функцій цього виду преси – 1)аналіз головних подій в країні і їх вплив на економіку, 2)інформування про міжнародні економічні новини, 3)аналіз соціальних проблем, пов'язаних зі змінами у сфері економіки, 4)розширення ділового кругозору, 5)аналіз впливу комерційної інформації на економіку.

Це, передусім, якісні видання для елітних груп. Їх характеризує високий аналітичний, журналістський рівень. Ці видання не просто пишуть про бізнес, вони обслуговують його. Тут цінуються не стільки публіцистичні судження журналістів, скільки думка компетентних спеціалістів. У Німеччині до цього виду відносяться 4 видання. Це дуже популярна і впливова “F.A.Z.”, “Die Welt”, “Suddeutsche Zeitung”, “Zeit” [2].

Вони вже у 80-х роках займали тривке місце в системі ЗМІ ФРН і були широко відомі світу. Окрім своєї наднаціональної спрямованості, зазначені видання розраховані на німецького читача, зокрема на читачів тих регіонів, де вони видаються. Газети, які розповсюджуються майже виключно за підпискою, пропонують читачам об'єктивний огляд найважливіших подій у галузі внутрішньої і міжнародної економіки та політики. Одна з самих сильних сторін полягає в тому, що вони висвітлюють події, які відбуваються в регіоні розповсюдження газети, наприклад, у великому місті і прилягаючих до нього населених пунктах. Німецькі читачі в першу чергу цікавляться питаннями свого регіону. І оскільки зв'язок читачів з газетою особливо добре підтримується за рахунок матеріалів про локальні події, всі газети приділяють більше уваги розділу місцевого життя. Взагалі провідні видання намагаються

впливати на економічне та політичне становище країни. У них друкуються матеріали про численні події, точки зору політиків, соціологічні опитування, що забезпечує високий рівень обговорення проблем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беглов С. Н. Империя меняет адрес. - М.: МЕДпресс, 1997.
2. Вороненкова Г.Ф. Путь длиною в пять столетий: от рукописного листка до информационного общества (национальное своеобразие средств массовой информации Германии).-М.: ТРИАДА-Х 1999.
3. Москаленко А.З., Губерський Л.В., Иванов В.Ф. Основи масово-інформаційної діяльності.-К.: Накова думка, 1999.

УДК 883 У – 1.06:82.01

МЕЛОС ЯК ВТІЛЕННЯ ЕКЗИСТЕНЦІЇ ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ В ПОЕТИЧНИХ ЦИКЛАХ ЛЕСИ УКРАЇНКИ (НА ПРИКЛАДІ ЦИКЛУ “СІМ СТРУН”)

Малютіна Н.П., к. філол. н., доцент

Одеський національний університет

У статті аналізується художньо-естетична цілісність циклу Леси Українки “Сім струн” за принципами організації мелійного переживання. Ритмо-інтонаційна сутність ліричного тексту потрактовується при цьому як допредикативні структури трансцендентної суб’єктивності.

Ключові слова: мелос, цикл, екзистенція, ліричний герой, ритмо-мелодика, лейтмотив, інтонація, звукоряд, феномен.

Малютіна Н.П. МЕЛОС КАК ВОПЛОЩЕНИЕ ЭКЗИСТЕНЦИИ ЛИРИЧЕСКОГО ГЕРОЯ В ПОЭТИЧЕСКИХ ЦИКЛАХ ЛЕСИ УКРАИНКИ (НА ПРИМЕРЕ ЦИКЛА «СЕМЬ СТРУН») / Одесский национальный университет, Украина

В статье анализируется художественно-эстетическая целостность цикла Леси Украинки “Семь струн” по принципу организации мелийного переживания. Ритмо-интонационный феномен лирического текста интерпретируется при этом как допредикативные структуры трансцендентальной субъективности.

Ключевые слова: мелос, цикл, экзистенция, лирический герой, ритмо-мелодика, лейтмотив, интонация, звукоряд, феномен.

Malutina N.P. MELOS AS AN EMBODIMENT OF EXISTENCE OF A LYRICAL HERO IN LESJA UKRAINKA'S POETIC CYCLES (ON THE BASIS OF “THE SEVEN STRINGS” CYCLE) / Odessa State University, Ukraine

In this article the artistic and aesthetic integrity of Lesya Ukrainka's cycle “The Seven Strings” is analysed by means of the principles of the organization of the melos feeling. The rhythm and intonation essence of the lyric text is interpreted as prepredicative structure of transcendental subjectivity.

Key words: melos, cycle, existence, lyric hero, rhythm and melodics, leitmotif, intonation, scale, phenomenon.

Поетичний цикл передбачає усвідомлення митцем цілісності художньо-естетичного процесу, що сприймається як динамічне завершене явище, кожен вірш якого, лишаючись самодостатнім незалежним феноменом, водночас знаходиться у складних стосунках з іншими поезіями циклу. Можна припустити, що ця окрема поезія включена в рухливу парадигматику циклу, хоча між послідовно розташованими, часто нумерологічно означеними в циклі віршами існує і горизонтальний синтагматичний зв'язок.

Єдність циклу забезпечується циклобудівними формуючими скріпами, що охоплюють концептуально-композиційний, образно-поетичний, комунікативно-семіологічний та інші рівні художнього сприйняття. Ці внутрішні (іманентні циклу скріпи) узгоджуються з принципами архітектоники циклів, що об'єднуються в поетичні збірки, як це властиво творчості Леси Українки, Миколи Вороного, Петра Карманського, Валерія Брюсова, Олександра Блока тощо.

Звертаючись до аналізу скріп, організуючих поетичний цикл, слід наголосити на тому сучасному підході до інтерпретації художнього твору, в основі якого признання самодостатності тексту, що не пояснюється через зовнішні детермінанти, а експлікується.

Означений підхід представлений зокрема у філософських працях М.Хайдеггера, який відносить поетичне слово до феноменів буття, а не свідомості: “Щоб зрозуміти сутність художньої творчості, варто

спрямувати свій погляд не на суб'єктивний творчий акт і на твір як об'єктивний і винесений назовні результат цього акту, а на те буття, яке розкрилось художнику і дозволило створити собі сталий образ, утримати себе в творі” [1, 338]. М.Хайдеггер запропонував онтологічне розуміння мистецтва як теургійного акту, що дозволяє залучити до аналізу твору крім світоглядно-естетичних позицій автора, які, безперечно, враховуються, ту нову, не передбачену митцем даність, що виникає поза контролем свідомості і набуває нових смислів в процесі функціонування та інтерпретації. Тобто, оскільки до нашої уваги пропонується перший ліричний цикл Лесі Українки “Сім струн”, утворений за принципом до мажорного звукоряду — начала, організуючого музичну цілісність у її звучанні, варто зазначити параметри сприйняття музики, зокрема її ритмо-інтонаційної основи, суголосні тим, що так чи інакше актуалізовані в поетичній спадщині Лесі Українки.

I. Музика як ритмо-інтонаційний феномен буття сприймається у філософських працях М.Шелера, В.Дільтея, Е.Касіра, М.Хайдеггера в якості дорефлексивної форми свідомості. Онтологічно-космічне потрактування музики як праоснови природи, Вселеної зустрічається і в романтичних поезіях Вакенродера, Тіка, Новаліса. Настрoeвiсть, ритм, емоційність потрактовуються представниками цієї точки зору як допредикативні структури трансцендентної суб'єктивності, дорефлексивні форми буття.

II. Водночас мелос наповнює творця (поета) енергією волі, завдяки чому “Мелодія народжує поетичний твір із себе...”, що дозволяє сприймати ліричну поезію “... як наслідувальне випромінювання музики в образах і поняттях...” [2, 489-491]. Подібне суб'єктивоване сприйняття мелійної природи ліричної творчості сформувалось у філософських концепціях Ф.-Г.Гегеля, Ф.Ніцше, А.Шопенгауера, Р.Вагнера. Поетична феноменологія мелосу відбиває і утворює екзистенцію ліричного героя, розкриває існування суб'єкта поетичного переживання в часі і просторі - цей момент і вважаємо принциповим для утворення циклу “Сім струн”.

III. Специфічною формою організації мелійного пізнання та відтворення дійсності, на думку дослідників (зокрема, Б.В.Асаф'єва, В.К.Суханцевої), є ритмо-інтонаційна єдність — темпорально-емоційний вимір музичного Logosu, що має знакову символічну природу. Отже, ритмо-інтонаційна єдність сприймається як органічна форма виявлення людської душі (якщо йдеться про текст - екзистенції ліричного героя). За логікою думки Леся Курбаса та С.Бондарчука: “Ритм - це ідеальна форма матеріальної природи. Він пронизує все життя, в тому числі й психо-фізичні процеси людини, якими є наша думка і почуття... Наша думка і почуття є матеріальні біологічні процеси, що мають у собі моторні і сенсорні моменти, моменти просторовості, часу і гальмування. Ритм є виразник внутрішньої суті дійового процесу” [3, 52].

Ізоморфний характер природної циклічності і ритмічної організації художнього явища неодноразово привертала увагу дослідників, хоча Ю.М.Лотман, скажімо, застерігав від поверхового ставлення до цієї проблеми, обстоював специфіку поетичного ритму [4, 45].

Цікаві перспективи відкриваються при співвіднесенні поетичного і музичного ритму, враховуючи не тільки їх ліричну структуру, але й семантико-композиційний аспект. Зрозуміло, при цьому виявляється функціонально вужчий смисл музичного ритму, що “...становить темпоральну й акцентну сторону мелодії, гармонії, тембра та всіх інших елементів музики” [5, 230].

К.В.Волкова розглядає поетичний ритм крізь рухливу парадигму внутрішніх елементів твору, враховуючи повторюваність ізоморфних явищ та стосунків [5, 75]. Із поняттям “поетичний ритм” Е.Г.Еткінд пов'язує всі регулярні композиційно значимі повторення звуко-словесного матеріалу, виділяє ритмічні форми, що охоплюють слабо-тонічну, інтонаційну, строфічну, композиційну організацію поетичного тексту [5, 105].

Слід очевидно підкреслити, що ритмо-інтонаційна основа мелійної організації ліричного висловлювання була глибоко осмислена й активізована модерністами.

Російські та французькі символісти (А.Белі, О.Блок, К.Бальмонт, В.Іванов, П.Верлен, С.Маларме та інші) відрізняли безпосередній неактуалізований стан слова та його сутнісний мелійний стан. Трансляція ритмо-інтонацій від суб'єкта ліричного переживання до читача перетворювалась на справжнє містичне таїнство. Варто згадати влучний вислів О.Блока, який у статті “Про сучасний стан російського символізму”, доводив, що поети спираються на звуко-смислову сутність “Слова у собі”, “...яка буває над предметом, як душа над земним тілом” [6, 200].

Дистанціювання звукової та нарративної іпостасі слова-пісні зафіксоване Лесею Українкою неодноразово, скажімо, у програмній першій поезії циклу “Хвилини” “Lied ohne klang” — “пісня без звука”, що суголосна Тютчевській поезії “Silentium”.

До кожної поезії циклу “Сім струн” авторка передпосилає жанрово-динамічні визначення, що містять суттєві вказівки щодо ритмо-інтонаційного сприйняття того чи іншого контексту існування суб'єкта ліричного переживання.

Кожне жанрове визначення (а їх - 5 музичних та 2 літературні (до четвертої поезії циклу передпосилається термін “сонет” та до останньої, сьомої, поезії “Si” — термін “Settina”) утворює текстуальний культурний простір, що надає музичному терміну (гімн, пісня, колискова, рондо, ноктюрн) інтенцію повідомлення, знака-символа. Враховуючи той факт, що музичний звукоряд побудований за принципом устоїв (I, III, V ступені) та неустоїв, особливе значення для будови циклу набуває ритмо-інтонаційна єдність, що зазначена терміном “гімн” з позначкою динаміки “grave” (урочисто), колискова (argeggio) та рондо (коло).

Як відомо, гімни - це урочисті пісні - моління, звернені до богів, героїв, святих, що склалися у найдавніші часи переважно з 3-х частин: заклика до бога, з міфу про нього та прохання про допомогу. Вказівка на темп “grave” (з італійської - серйозно, вагомо, важелезно) додає поважний характер першому виплеску рефлексії ліричної героїні. Сама екзистенція суб’єкта поетичного переживання ототожнюється із звучанням мелодії (“струна моя перша озветься...”, “і пісня від серця полетить”), з її поринанням у безмежний Всесвіт і розчиненням у ньому (“По світі широкому буде та пісня літати, / А з нею надія кохана...”) [7, 45].

Образ пісні-душі ліричної героїні сприймається як феноменологічне утворення в поетичній системі Лесі Українки, що в подальших циклах субстантивується, набуває посутніх ознак (як скажемо, у поезії “...Ні! Я покорити її не здолаю...” з циклу “Ритми”).

Читацьке сприйняття об’єкта поетичного переживання в цій першій юнацькій поезії Лесі дає можливість простежити тонкий пластичний перехід від образу авторської нарації (“До тебе, Україно, наша бездольна мати...”), що нагадує народницькі звертання; до одного з варіативних образів авторської рефлексії. Отже, визрівання модерністського дискурсу в циклі Лесі Українки засвідчується фактом поступового злиття образів-символів, у яких реалізуються суб’єкт та об’єкт поетичного переживання.

Ці метафоричні образи поетеси А. Криловець вважає виявом “...трансцендентного зв’язку творця з ірраціональними світами” і робить спробу розшифрувати езотеричний смисл циклу “Сім струн”, послуговуючись таким поняттям, як АУС (ансамбль універсальних світів). Дослідник доводить, що поезія “До” є “...гармонійним поєднанням пориву *ins Blaue* із “заземленістю...”, що сприймається передусім “...як художня картина фізичного рівня буття...” [8, 57].

До речі, саме рефренове обрамлення поезії, що починається і завершується звучанням ноти до (“До тебе, Україно, наша бездольна мати...” і “До тебе, моя ти Україно, мила, кохана, моя безталанна мати!”) надає поетичному переживанню завершеного характеру, який залишається незмінним і відповідає темпоритму “grave”.

Наступна поезія “Re” (Пісня. *Vrgioso*) побудована за принципом зміни темпоритму “...за допомогою чергування восьми складового народного вірша (перша, третя, п’ята строфи) із чотиристоронним хореем (друга, четверта строфи)” [8, 57-58]. Це цілком відповідає куплетній формі пісенного жанру. Динамічний категоричний характер волевиявлення ліричної героїні реалізується найповніше у 2 та 4 строфах. Пісенна іпостась ліричної героїні набуває теургійних властивостей і здатна протистояти силам природи:

Гей ви, грізні, чорні хмари!
Я на вас збираю чари,
Чарівну добуду зброю
І пісні свої узброю [7, 46].

У 2 та 4 строфах поезії спостерігаємо відчутний перехід мінору в мажор, але обрамлений вірш мінорним рефреном.

Третя поезія циклу “Mi” має назву “колискова” (argeggio). Як відомо, колискова відзначається спокійним монотонним характером внаслідок повторюваності ритмо-інтонацій, одноманітності заспіву. Термін “argeggio” з італійської - послідовне виконання звуків акорду, що найчастіше використовується на арфі. Таке ритмо-коливання найбільш відповідає природним ритмам, наприклад, ритму хвилі, отже має найпотужнішу здатність гармонізувати стан людини із станом Всесвіту. До того ж колискова має надзвичайну надприродну енергетику Космосу, що завдається місячною гравітацією (“Саме місячна гравітація і є матеріальним вираженням астрального світу” [8, 58]). Колискова занурює людину у стан трансцендентного, “Це - за твердженням Мірча Еліаде, — цілковите усвідомлення людиною самої себе: перед лицем Неба вона відкриває божественну безмежність і водночас своє власне місце в Космосі” [9, 62-63]. Суб’єкт поетичного переживання в колисковій на відміну від образу об’єкта поетичного переживання не виявлений. Можна вважати, що суб’єктна емоція розчиняється в заколисуючих ритмо-інтонаціях.

Образ об’єкта поетичного переживання, що складається в читацькій уяві, “вибивається” з контексту заспокоїливого гойдання колискової. Це відчутно в передостанній строфі:

“Сором хилитися,

Долі коритися!
Час твій прийде
з долею битися, —
Сон пропаде...” [7, 47].

Сонет “Fa” стає емоційним сплеском, у якому найповніше зливаються суб’єкт і об’єкт поетичного переживання. Йдеться про два розуміння фантазії: це водночас здатність поетичної уяви, теургійна сила, що творить, і відокремлена субстанція Духу, до якої звертається лірична героїня:

“Фантазіє, богине легкокрила,
Ти світ злотистих мрій для нас відкрила
І землю з ним веселкою з’єднала...” [7, 47].

Мажорний лад поезії цілком відповідає стверджувальній інтонації п’ятистопного ямба. Інтелектуальний характер переживання ліричної героїні, зануреність у ментальний світ узгоджуються з жанровою формою сонета. Адже, за логікою думки А.Криловця, “матерією ментального світу є гравітаційне поле Землі, за одними джерелами, чи ж взагалі гравітаційні поля всіх планет сонячної системи, за іншими. І справді, “світ в порожньому просторі”, мертві у вічному сні, пробуджена до життя холодна морська хвиля, весна, радість - усе це підвладне силі земного тяжіння. Ба, навіть крилата фантазія виступає в сонеті як з’єднувальна ланка між небом і Землею” [8, 60].

Усталеність сонетної форми привносить у сприйняття поезії елементи статичності, завершеності. Відчувається певний перегук цієї 4-ї поезії з першою поезією “До”. І не випадково: у межах звукоряду обертання тоніки формуються на 4-й несталій ступені (субдомінанті) і 5-й сталій — домінанті. Субдомінантові і домінантові тризвуки обов’язково тяжіють до розв’язування крізь тоніку. Отже, інтенція поетичного переживання у поезії “Fa” до феноменологічних утворень першої поезії циклу “До” закономірна. Образ фантазії стає одним із численних виявлень екзистенції ліричної героїні, явленої в поезії “До”. До речі, їх об’єднує темпоритм, урочистий характер, стверджувальна інтонація.

До п’ятої поезії циклу “Sol” додається жанрове визначення “Rondeau”. З італійського “rondeau” - коло - це музична форма, у якій неодноразово (не менш ніж тричі і більше) проведення головної теми - рефрену - чергується з епізодами, що відрізняються один від одного. До того ж рондо - це жанр пісенно-танцювального походження.

Образи мелосу подаються в поезії в кількох вимірах сприйняття: в ірреальному вимірі в сні або потенційно в інтенції бажання існують “соловейковий спів навесні” і “вільні співи, гучні, голосні”; натомість у реальному плані ліричну героїню засмучують у рідному краї “голосіння сумні”. Лейтмотив ірреального співу проходить у поезії згідно з канонами рондо тричі: він розпочинає твір: “Соловейковий спів навесні...”, далі він варіативно переходить у спогад, пригадування: “Твої співи та квіти ясні, Наче казку дивну, пригадаю - У сні!...” і завершується поезія емоційним сплеском відчаю:

“Ох, невже в тобі, рідний мій краю,
Тільки й чуються вільні пісні -
У сні?” [7, 48].

“Весняний пейзаж у вірші “Sol” дисонує з настроєм ліричного суб’єкта, який буянню весни сприймає відсторонено, не почувавши себе втягненим у загальний колообіг. Весна проходить ніби поза його особистим “я” [8, 60]. Особистісне волевиявлення ліричного героя (“Вільні співи, гучні, голосні / В ріднім краю я чути бажаю...”) означене як здатність і бажання чути (слухове сприйняття абсолютизоване у даному випадку у всепізнання). Отже, мелос та його сприйняття-переживання стає істотною формою пізнання ліричним героєм Всесвіту. І нарешті, у поезії “Sol” зливаються рефлексивні і дорефлексивні (досвідомісні) форми виявлення екзистенції ліричної героїні. Завдяки цьому досягається особливий поетичний ефект переливання слів, образів (своєрідна гра звуко-інтонаціями: “навесні” - “у сні”), що і породжує мелодіку поезії.

До поезії “La” передпосилається жанрова позначка “Nocturno”, що означає “нічна пісня” - невелика лірична п’єса для фортепіано, написана переважно в репризній тричасній формі.

Перша строфа вірша “La” вказує на лейтмотивний зв’язок його з попереднім віршем. Поезія “La” ніби утворюється на матеріалі поезії “Sol” (спільні мотиви “соловейкового співу”, “весняних квіток”): “Якщо “Sol” - це пісня дня, то ноктюрн “La” - це своєрідний гімн ночі, що знов-таки виявляє тяжіння до першої поезії “До” - гімну. Невипадково, мабуть, обидві поезії написані амфібрахієм. “Функція поетичного розміру тут амбівалентна: амфібрахій, надаючи піднесеності віршеві, в той же час, служить надійним земним опертям. Він, як веселка у хмарі, виступає знаком заповіту поміж Небом і Землею” [8, 57]. Відчувається і інтонаційна спільність з колісковою “Mi”, у якій також поетичне звертання явлене в узагальнено-особовій формі “ми”. Але, у той же час, обидві поезії сповнені найінтимнішими переживаннями.

У четвертій строфі з'являється лейтмотив четвертої (цікаве нумерологічне співпадіння) поезії циклу “Фа” - мотив фантазії. Він ніби привносить мажорні інтонації, що зазначені оптимізмом теперішнього часу на противагу мінору минулого у 2-х перших строфах. Мотив фантазії реалізується як здатність поетичної уяви, що репрезентує візійний образ “країни таємної ночі”:

На крилах фантазії думки літають
В країну таємної ночі,
Там промінням грають, там любо так сяють
Лагідні весняні очі [7, 49].

Ця поетична ілюзія створює ефект надзвичайної ірреальної гармонії, що відбивається і на характері мелосу:

“Там стиха шепочуть зелені віти
Там гімни лунають любові” [7, 49].

Поетична візія підкреслено вмотивована магією весняної ночі, яка сама по собі стає рушійною силою деміургійного акту творіння, що і виливається в рядки поетичного натхнення. Поезія “La” - це, по суті, гімн творчості, прорив із сфери особистісного до надособистісного буття.

Остання поезія циклу “Si” написана строфою, що має назву “Settina”. За аналогією із звукорядом гама ця семирядкова строфічна форма передає внутрішню притаманну їй ідею завершеності, цілісності, гармонійності, що забезпечує насамперед характер римування рядків у строфі. Тут поєднуються охопні рими, що об'єднують 1, 4, 7 рядки, а також суміжні рими (2 - 3) та (5 - 6) рядки.

Отже, завдяки цьому виникає інтонаційна та ритміко-синтаксична цілісність, сталість якої підкреслюється абсолютною симетричністю розташування рядків у строфі, причому 4-й рядок виконує роль своєрідної медіани. Гармонійність строфічної форми цілком узгоджується і з розміром поезії. Це чотиристопний амфібрахій, довгий середній склад якого знов-таки надає тексту зрівноваженого констатуючого характеру.

Усі ці формальні ознаки відповідають смисловій навантаженості останньої поезії циклу, що на новому рівні сприйняття вбирає і відтворює лейтмотиви, суб'єктно-об'єктні стосунки, образні нюанси циклу.

Перші рядки поезії втілюють активну дію та волевиявлення суб'єкта поетичного переживання, що передається наказовою формою дієслова (“Нехай мої струни лунають”, “Нехай мої співи літають...”) [7, 49].

У 5-му рядкові з'являється нова умовна інтонація (“І, може, де кобза знайдеться...”), пов'язана з уявленим образом кобзи. Згадаємо, що Леся Українка часто використовувала образи музичних інструментів у символічному значенні субстанції Абсолютного Духу, Світової Душі, творчого начала, тощо (саме такою функцією наділяється, наприклад, образ органу в поезії “Сон”). Між співом ліричної героїні і грою кобзи встановлюються суб'єктно-об'єктні стосунки, причому виникає ефект резонансного відгуку: кобза відгукується на спів струн, її можливості необмежені, оскільки вона вільна у своїй творчості. Але цій всемогутній кобзі бракує такої інтимності суб'єктного співу:

Та тільки не може вона
Лунати від струн моїх тихих ширіше [7, 49].

Суб'єктно-об'єктного характеру набуває і образ ліричної героїні, яскраво означені просторові координати руху цього співу, що нагадує лейтмотив першої поезії “До”, в основі якої чітко уявлення про верх (небо) і низ (море), що до них долетить пісня. Отже, ми спостерігаємо притаманне ліричному циклові змикання першої та останньої поезій. Settina “Si” вбирає у себе також інтонаційні, семантичні мотиви інших подій циклу. Так, перший рядок “Сім струн я торкаю, струна на струні...” задає характер виконання мелодії агрегю, притаманний колицькій “Mi”. Мотив уявлених “вільних пісень”, реалізований у рондо “Sol”, представлений як сподівання ліричної героїні (“І, може, заграє та кобза вільніше”). Мелійна екзистенція пронизує поезію “Si” не лише на ритмо-інтонаційному, семантичному... рівнях, але навіть, і на лексичному рівні: із 71 лексеми тексту (враховуючи і службові частини) 26 безпосередньо означають музичне явище; 8 раз (досить таки нав'язливо) використовується слово “струна”, причому 6 раз у I строфі. Динаміка руху передається дієслівними категоріями: торкаю, лунають, озветься, заграє. Отже, ця мелійна тканина поступово ускладнюється в тексті, внаслідок чого вона навіть структурується і “диктує” поетичному тексту свої умови існування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайденко П.П. Прорыв к трансцендентному: Новая онтология XX века.—М.: Республика, 1997.— 495с.

2. Ницше Ф. Рождение трагедии, или Эллинство и пессимизм // Ницше Ф. Сочинения: В 2 т.—М.: Рипол-Классик, 1998.—Т.1.—232 с.
3. Корнієнко Н. Лесь Курбас: репетиція майбутнього.—К.: Факт, 1998.
4. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Структура стиха.—Л.: Просвещение, 1972.—270 с.
5. Ритм, пространство и время в литературе и искусстве. — Л.: Наука, 1974. —300 с.
6. Энциклопедия символизма: Живопись, графика и скульптура. Литература. Музыка.—М.: Республика, 1999.—429 с.
7. Українка Леся. Збір. Творів: У 12 т.—К.: Наукова думка, 1975. – Т. 1. —447 с.
8. Криловець А. Художня філософія Лесі Українки.—Рівне: Діва, 1997.—67 с.
9. Еліаде М. Мефістофіль і Андрогін.—К.: Основи, 2001.—591 с.

УДК 883 С – 1.08

ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ МОВНОЇ ЕКСПРЕСІЇ В ПОЕТИЦІ В.СТУСА

Мороз О.О., студент

Запорізький державний університет

Стаття присвячена аналізу стилістичних засобів творення емоційності й експресії поезиї В.Стуса, завдяки чому його творчість є оригінальною, особливою й специфічною. Поезії відрізняються рівнем емоційності, експресивністю, смисловими відтінками. Тому в статті досліджується незвичайне поєднання засобів творення мовної експресії, шляхи точної передачі світогляду, думок, почуттів поета.

Ключові слова: аналіз, емоційність, мовна експресія, стилістичні засоби.

Мороз Е.А. СПОСОБЫ СОЗДАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ ЭКСПРЕССИИ В ПОЭТИКЕ В.СТУСА / Запорожский государственный университет, Украина

Статья посвящена анализу стилистических средств создания эмоциональности и экспрессии поэтики В.Стуса, благодаря чему его творчество является оригинальным, особенным и специфическим. Стихотворения отличаются уровнем эмоциональности, экспрессивностью, смысловыми оттенками. Поэтому в статье исследуется необычное соединение способов создания языковой выразительности, пути точной передачи мировоззрения, мыслей, чувств поэта.

Ключевые слова: анализ, эмоциональность, языковая экспрессия, стилистические средства.

Moroz O.O. MEANS OF CREATION EMOTIONESS AND EXPRESSION IN THE POEMS OF V.STUS / Zaporizhjan state university, Ukraine

The article deals with the analysis of stylistic means of creation emotioness and expression in the poems of V.Stus, what makes his works original, particular and specific. Poems differ by emotional level, expression and shades of meaning. That's why the article is dedicated to the unusual combination of the ways of creating the language expressiveness and ways of exact transmission of the world outlook, thoughts and feelings of the author.

Key words: analysis, emotioness, language expressiveness, stylistic means.

Творчий доробок В.Стуса вражає перш за все стилістичними засобами творення емоційності й експресії віршованих рядків. Дослідженням цього питання займалися багато літературознавців, зокрема Ю.Шевельов, М.Коцюбинська, Ю.Бедрик та інші. Отже, хотілося б детальніше дослідити проблему поезиї мовної експресії у творах В.Стуса.

Насамперед, поезія насичена оксиморонами, які буквально перевантажують (у позитивному плані) мовні одиниці емоційно-експресивними відтінками: „все пойняте небом, що пряхить холодом, немов огнем”, „колись пісок, уже занадто мертвий, прокинеться – і житом і зелом” („Бентежністю вивишена до неба...”); „цей бенкет смерті в образі життя щасливого” („Попереду нарешті порожнеча...”); „отак мені – чим далі од Вітчизни, тим легшає. Тим тяжчає мені” („Докучило! Нема мені Вітчизни...”); „ти ждеш іще народження для себе, а смерть ввійшла у тебе вже давно” („Мені здається, що живу не я...”); „іде вперед, немов назад” („Вмирає пізно чоловік...”); „у 30 літ ти тільки народився./ аби збагнути: мертвий ти еси/ у мертвім світі. І нема нікого округ./ Ти тільки сам. І – мрець еси“ („У 30 літ ти тільки народився...”)[1, 2].

Творчість поета характеризується надзвичайно розвиненою метафоричністю, яка є важливим засобом творення образності висловлювання і допомагає Стусові сказати більше, ніж було дозволено написати.

Цей троп у Стуса, мабуть, чи не найголовніший прийом передачі внутрішнього світу і стану душі. Здається, нічого особливого і не написано, але рядки, так би мовити, є прозорими, та крізь них читаєш “бачить” суть, те головне, що хвилювало поета у конкретній ситуації. Складна багатозначна метафора яскраво окреслена у вірші „І вже за радість, що прийдуть...”. Ліричний герой знає, що ув’язнення обов’язково буде. Він чекає. Постійний стан очікування викручує нерви і душу (в екзистенціалістів - це погранична ситуація). Але ж ми розуміємо, яка ця „радість”, Колима: „І вже за радість, що прийдуть / і поведуть – мов на Голготу, / супроти всіх вітрів, супроти / всіх хуг колимських – буде путь. / Бо цей невикрут, це ждання - / щодня, щомиті, щогодини - / вкрай осоружне – самотини / мені не дасть” [1, 82].

Для увиразнення віршованої оповіді використовується уособлююча метафора: „а поніч лопоче” („Гора за горою”); „всю душу з’їв цей шлак лілово-сірий, це плетиво заламаних доріг” („Весь обшир мій – чотири на чотири...”) [1, 11].

Великі стилістичні можливості має часто застосовувана метонімія: „вогонь ще бився крильми” („Бентежністю вивишена до неба...”); „світанок – не бризне” („Гора за горою”); „калінова кров – така ж крута, вона така ж терпка, як в наших жилах” („Ярій, душе. Ярій, а не ридай”) [1, 11; 2, 163].

Для поетичного доробку В.Стуса характерне часте використання риторичних фігур: речень, стверджень, звертань, вигуків, запитань. Цей прийом яскраво представлений у вірші „Не відповідаєш? Мовчиш? Заціпило?” де перші вісім рядків складаються з тринадцяти риторичних питань: „Не відповідаєш? Мовчиш? Заціпило? Не можеш вибачити? Клянеш? Не можеш вивіритись розлуці? Серцю - довіряться? Мовчиш, як покинута вагітна? Мовчиш, як бомба? Мовчиш? Думаєш, од чекання розтрісну? Думаєш - збожеволію?” [2, 118]

Досить показовий у цьому плані є вірш „Сто дзеркал спрямовано на мене”, половина якого – риторичні речення: „Справді - тут? Ти – справді тут?.. Де ж ти є? А де ж ти є? А де ж ти? Досі свого зросту не досяг?.. Хто єси? Живий чи мрець? Чи, може, і живий, і мрець – і – сам-на-сам?” [2, 193]. Така кількість риторичних фігур є засобом створення емоційної напруги, хвилювання, великого душевного збурення. Поезія у формі діалогу з читачем чи з умовним співрозмовником набуває яскравої виразності та має вплив на читача.

Широке застосування і великі експресивні можливості має алітерація, яка є виразною у поезії „Посоловів от співу сад”: „Посоловів от співу сад, / од слов’їв, і од надсад, / і од самотньої свічі, / і од жалких зірок в ночі” [1, 34]. Метою використання сполучення голосних чи приголосних звуків є створення певного настрою, посилення негативних емоцій, змалювання медитативності оповіді.

Ефект оригінальності манери письма створюють індивідуально-авторські неологізми, які зустрічаються у величезній кількості та допомагають відтворити внутрішню напругу, виступають засобом надання тексту урочистого, піднесеного звучання, дають негативну характеристику, створюють гумористичні, сатиричні, іронічні відтінки. Подекуди ці новотвори вживаються як засіб небуденного, опоетизованого зображення картин природи, відтворення почуттів людини: „відтонкоголосить”, „молодошастя”, „серцеокий”, „знебути”, „дивноголосить”, „доброокий”, „спроневіра”, „самособоюнаповнення” тощо. В основі деяких неологізмів – актуалізація архаїчних або маловживаних слів: „голубиня”, „спогадування”, „протобажання”, „сніння” [3, 196].

Улюбленим прийомом поглиблення експресії В.Стуса, як підкреслює М.Коцюбинська [4, 166], є використання:

- 1) гнізд новотворів із „само” („самобіль”, „самозамкнений”, „самопочезання”);
- 2) „все” перед дією, ознакою („всепроривайся”, „на цих всебідах”, „всечекання”, „всенаучений”, „всечас”, „всенищівність”, „всєвік”, „всєчисний”, „всенєпокара”, „всерозхресті”, „всєпрозрінні”; „усєвитончуваний зойк” – типово Стусова емфатично насажена словоформа);
- 3) слова „сто” („стобіль”, „стогежа”).

Подібні новотвори застосовуються з метою нагнітання, емоційного вичерпання, доведення до крайньої міри збільшення експресивності або зменшення напруження поетичних образів.

До речі, Стусів числівник 100, який багаторазово зустрічається протягом усіх збірок, має якесь магічне значення: гіперболізує висловлювані думки, почуття, емоції до межі, коли читач не тільки розуміє їх, а й заглиблюється в спогади, збентеження, розпач поета.

Вживання постійних іменників допомагає створенню індивідуального стилю письма: „скалкою небес...озоветься невідь твоя”, „калюжа...розбилась на скалки”, „ота зоря – то тільки скалок болю”, „ти...кавалок болю”, „залишити тільки... скалку світа”; „край душі”, „край краю”; „крик крику”, „крик усєсвіту”, „скніти”, „скнілий” тощо.

Форма кличного відмінка (причому наголос, за бажанням автора, іноді падає на останній склад) часто застосовується зі стилістичною метою увиразнення до понять, абстрактних категорій, неживих

предметів: „Здрастуй, бідо моя чорна”, „І що ти скажеш, Колимо, що говориш ти, іване-чаю?”, „Хіба ж ти не довлієш, злобо, дневі?”, „Поезіє, красо моя, окрасо, я – перед себе чи до себе - жив?”.

Високий рівень емоційності й експресивності створює оригінальний і поліфункціональний синтаксис віршів В.Стуса. Синтаксичні стилістичні фігури сприяють динамізації віршованого тексту, роблять описувану ситуацію проблемною, де ліричний герой постає конфліктуючою особистістю, а сам конфлікт набуває максимального загострення. Завдяки стилістичному синтаксису мовні засоби поезики творів увиразнюються, збільшується образне і смислове навантаження одиниць тексту. Найчастіше використовуються такі фігури поетичної мови, як:

- 1) безсполучниковість: „Минулися страхи,/ рушаємо до мрії/ розтялися шляхи,/ як брови Гамалії” („Сьогодні п’єм вино...”)[1, 14];
- 2) полісиндетон: „І вже нема ні щастя, ні біди, / а тільки світ, тугим проїнятий гудом, / а тільки лет, що зветься творчим трудом, / а тільки клич: живи, але не жди” („Пахтять кульбаби золоті меди...”);
- 3) односкладні речення: „Не пиши. Не відповідай. Проклинаю. Цілую. Мовчки.” („Не відповідаєш? Мовчиш? Заціпило?”)[1, 125];
- 4) багаторазовий повтор слів, часто – опорних, які несуть велике емоційне та смислове навантаження: „Надаремно, любов моя. / Надаремно, тюрмо моя. / Надаремно все, зненавидо. / Надаремно, кохана.” („Не відповідаєш? Мовчиш? Заціпило?”)[2, 118];
- 5) градація: „Не зрадьте, нерви: попереду - твій край, твій крах, твій прах” („За мною Київ тягнеться у снах...”); „Привиддя постають – спогадані, згорьовані, урочі”, „О кружні кроки, скрадливі й безшумні!” („Як моторошний сон – ці дні і ночі...”)[5, 54];
- 6) анепіфора: на початку і в кінці повторюється фраза: „Довкруг обрізано жалі, обтято голосіння” („Довкруг обрізано жалі...”)[1, 54];
- 7) паралелізм: „Знов спроневіра спалює чоло, і дивен див біжить поверхи древа” („Усе, мов сон, пробігло - й знебуло...”); „Задзюркотіла вічна мерзлота,/ прийшла весна – запади́ста, химерна./ Та ні душа, ні воля не поверне,/ не та бо воля і душа не та.” („Задзюркотіла вічна мерзлота...”)[1, 9-10];
- 8) антитеза: „То ти. То ти. То ти була./ Не та, котру я знав,/ а марив котрою...” („І сяло сонце крізь вікно...”); „...жити – то не є долання меж, а навикання і самособоюнаповнення” („Мені зоря сіяла нині вранці...”)[1, 10];
- 9) літота: „Проминуле стоїть обабіч, мов казковий сфінкс” („Оця стежина, що збігає в діл...”); „А небо корчиться в тобі надсадним загасанням” („То все не так. Бо ти не ти...”)[2, 181];
- 10) гіпербола: „Печорський концентрак споруджує нову добу на крові і кістках” („Колеса глухо стукотять...”)[2, 166].

Використані архаїзми в поезіях В.Стуса створюють особливі (часто – урочисті) відтінки і загальний настрій висловлювання: „вельможний сон”, „алілуя”, „пильну́й страсну стезю страждань”, „буде днина грізна”, „на хресті святих розстань тримайсь допоки скону” („Вельможний сон мені опав...”). Ю.Шевельов зазначає, що “техніка Стусового „високого стилю” - це тільки помічні атрибути, що личать розмові з Богом” [6, 381].

Для підсилення мовної експресії поет звертається до персоніфікації: „У відповідь чотири реви, одбиті од стін, вдарилися об стелю і, мертві, впали до моїх ніг” („Я знав майже напевно...”) [2, 165].

Як зазначає Ю.Шевельов [6, 389], свої герметичні поезії Стус починає здебільшого займенником: „Будинок той, котрого жаль будив”, „Ти тінь, ти притінь...”, „Той спогад: вечір, вітер...”, „Ти хоре, слово. Тяжко хоре ти”, „Ти там, моя Росава-Русь”, „Ти мій не ворог, ні?”, „Бо ти – це ти і ти і ти, бо ти і є Вітчизна”. Випадковості у цьому прийомі немає. Автор звертається до читача так, нібито вони давні знайомі, друзі, співрозмовники. І хоча читач не має спільних зі Стусом спогадів, він неодмінно набуває авторського настрою та світобачення.

Отже, завдяки незвичайному поєднанню засобів творення мовної експресії поезії В.Стуса є надзвичайно оригінальними, особливими та досить специфічними, відрізняються від інших рівнем емоційності, експресивністю, смисловими відтінками. Розвинена образність поезики сприяє найточнішій передачі світогляду, почуттів, думок та настрою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стус В. Твори у чотирьох томах шести книгах. – Львів: Просвіта. – Т.3. – Кн.2. – 1995. – 495 с.
2. Стус В. Твори у чотирьох томах шести книгах. – Львів: Просвіта. – Т.1. – Кн.1. – 1994. – 431 с.

3. Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. Кн.2: Друга половина ХХ століття. Підручник / За ред. В.Г.Дончика. – К.: Либідь, 1998. – 456 с.
4. Коцюбинська М. „Двоє слів” про поета // Літературна Україна. – 15 січня 1998.
5. Стус В. Твори у чотирьох томах шести книг. – Львів: Просвіта. – Т.3. – Кн.1. – 1995. – 486 с.
6. Шевельов Ю. Трунок і трутизна. Про „Палімпсести” Василя Стуса // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття у 3кн. Кн.3 – К.: Рось, 1994. – 688 с.
7. Коцюбинська М. Поет // Стус В. Твори: У 4 т.– Львів: Просвіта, 1994.- Кн.1. – 432 с.
8. Бернадська Н., Задорожна С. Українська література. – К.: Феміна, 1995. – 152 с.
9. Бедрик Ю. Василь Стус: Проблема світосприймання. – К.: Фотовідеосервіс, 1993. – 80 с.
10. Стус Д. Життя і творчість В.Стуса. – К.: Фотовідеосервіс, 1992. – 88 с.

УДК 808.3 - 086

ФРАКТАЛЬНА ГАРМОНІЯ У ФАХОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Онуфрієнко Г.С., к. філол.н., доцент

Запорізький державний університет

Здійснено спробу застосування пізнавально-ціннісної категорії фрактала при моделюванні лінгвістичного об'єкта у мові спеціального призначення. Досліджено рекурсивну процедуру генерації терміна та помічено ознаки самоподібності, сукупна наявність яких, як основних фрактальних якостей, дозволяє говорити про фрактальну гармонію у фаховій (зокрема, в технічній, юридичній) термінології.

Ключові слова: термін, термінологія, фрактал, фрактальна гармонія, самоподібність, рекурсивність, мова спеціального призначення, моделювання лінгвістичного об'єкта, морфемна модель терміна.

Онуфрієнко Г.С. ФРАКТАЛЬНАЯ ГАРМОНИЯ В СПЕЦИАЛЬНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ / Запорожский юридический институт МВС Украины

Предпринята попытка применения познавательной-ценностной категории фрактала при моделировании лингвистического объекта в языке специального назначения. Исследована рекурсивная процедура генерации термина и выявлены признаки самоподобия, совокупное наличие которых, как основных фрактальных признаков, позволяет говорить о фрактальной гармонии в специальной (в частности, в технической, юридической) терминологии.

Ключевые слова: термин, терминология, фрактал, фрактальная гармония, самоподобие, рекурсивность, язык специального назначения, моделирование лингвистического объекта, морфемная модель термина.

Onufrienko G.S. SIGNS OF FRACTAL HARMONY IN SPECIAL TERMINOLOGY / Zaporizhzhya law Institute of the Ministry of Internal Affairs, Ukraine

An attempt to use a cognitive-valuable category of fractal was made in the process of modeling a linguistic object in the language of special destination. The recursive procedure of term generation was originally researched and the signs of self-similarity were marked. The summary presence of which (as the basic fractal qualities) allows to speak about fractal harmony in special terminology (in particular, in engineering or in jurisprudence)

Key words: term, terminology, fractal, fractal harmony, self-similarity, recursivity, language of special destination, language of special destination, morpheme modeling of a term.

З кінця сімдесятих років у науковий обіг тривко ввійшло поняття фрактала. Сам термін фрактал (від лат. fractus – “що складається із фрагментів”) і його пробне визначення запропонував 1975 року Бенуа Мандельброт. У наукових дослідженнях дев'яностих років посилено розробляється фрактальна концепція, у контексті якої опрацьовується парадигма стійкої практики розпізнавання фрактала як у феноменах точних наук (геометрія, фізика тощо), так і у феноменах-конструктах прикладних теорій (лінгвістика, географія, економіка тощо). Це засвідчує посилення пізнавальної цінності категорії фрактала та сприяє з'ясуванню фрактальної гармонії як фрактального порядку інтерпретованого світу. Диверсифікація поняття фрактала у різні галузі знань виявляє його категоріальний статус, що подалі викристалізовує міжнауковий статус фрактальної концепції, а це спонукає дослідників по-новому, під новим ракурсом оцінити та відповідно параметрувати давно відомі речі.

Актуалізації концепції фрактала сприяє насамперед її дистанційність від тих традиційних понять, якими звично відбувається описування форми (місце, границі, ширина, довжина, дихотомії “безперервне-дискретне”, “просте-складне” тощо), бо останні втрачають смисл і “не працюють” у концепції фрактала, яка сміливо входить у наукові комунікації тому, що займається пошуком й інтерпретацією деяких (певних) кількісних інваріантів, а відтак стикається із актуальною проблемою вимірювання.

Дослідження фрактальної організації фахової термінології, що містить соціально значущі номінанти системи понять (реалій) певної галузі науки, техніки, виробництва, скеровує на виявлення основних фрактальних якостей, зокрема рекурсивності та самоподібності, які в сукупності й доводять наявність фрактальної гармонії – структурної узгодженості частин (термінів) єдиного цілого (термінології).

Творення у мові спеціального призначення слів, формування словосполучень, речень, висловлювань являє собою взаємодію як детермінованих, так і випадкових процесів. Випадковими, з лінгвістичної точки зору, є описувані текстом ситуації об’єктивної дійсності, детермінованими - певні правила системи та норми мови. Саме тому для достовірного (коректного) опису процесу творення лінгвістичних одиниць (наприклад, термінів) та їх розподілу в тексті необхідно застосовувати й лінгвостатистичні методи, зокрема такі математичні, які враховували б взаємодію цих випадкових процесів і детермінованих правил.

Фрактальний підхід при моделюванні лінгвістичного об’єкта кількісно враховує випадковість, що дозволяє характеризувати, наприклад, структуру терміна: однокореневе слово → полікореневе слово → двокомпонентне словосполучення → N - компонентне словосполучення (пор., наприклад: техн. *сила, силовимір, силовимірювання, силовимірювач; рушійна сила, раптово прикладена сила, сила опору розкриттю тріщини*; юр. *право; правовідносини, правомочність, правонаступник, правопорушення; звичаєве право, міжнародне економічне право, право на судовий захист*; тощо). Якісною особливістю фрактальних об’єктів є характерна для них інваріантність основних структурних особливостей при зміні масштабу розгляду складових частин. Так, зокрема, технічну або юридичну термінологію, зазначену відповідно як множини **E**, можна подати у вигляді скінченного об’єднання її підмножин **E_i**, що є подібними до **E**, хоча кожна із них має свій коефіцієнт подібності, причому розмірність перерізу двох таких підмножин є меншою, ніж розмірність самої множини **E**.

Загальну модель самоподібності на морфемному рівні термінів можна представити періодичною повторюваністю простих складових структур (мікроструктур) у моделях більш складної організації:

R-s-f_(n)* (техн.: *жолоблення, кристалість, кручення, металевий, множник*; юр.: *грабіж, крадіж, слідство, слідчий, хуліганство*); **pr-R-f_(n)** (техн.: *завала, злам, натяг, переплав, підпрограма, припуск, прорив*; юр.: *довід, замах, захист, обмова, обшук, провина, присуд*); **pr-R-s-f_(n)** (техн.: *відмичка, натвинчення, округлення, розширник, скрутень, ультразвуковий*; юр.: *безвинний, викрадення, насильство, обмовник, оборонець, підсудний, ушкодження*); **R-s-s-f_(n)** (техн.: *балансування, блоковість, блокування, екранування, масивність, плавучість*; юр.: *законність, орендування, протоколювання, судимість, фальшування*); **pr-pr-R-f_(n)** (техн.: *несплав*; юр.: *непокора*); **pr-R-s-s-f_(n)** (техн.: *аперіодичність, відшарування, забруднення, зволоженість, зволожувач, обмотування, прогрівання, рекрасталізування, розкручування*; юр.: *викрадач, допитування, зізнання, неправдивість, підсудність, покарання, провинність, розслідування, співвинуватець*); **pr-pr-R-s-f_(n)** (техн.: *неспівісний, неуземний*; юр.: *неосудний, оповісник, сповіщення*); **pr-pr-R-s-s-f_(n)** (техн.: *антиокислювач, незмінність, неподільність, нерозривність, нерозчинність*; юр.: *бездоказовість, незаперечність, незаявицтво, невідсудність*); **R-i-R-f_(n)** (техн.: *вогнетрив, залізобетон, силовимір*; юр.: *законопроект, злочин*); **R-i-R-s-f_(n)** (техн.: *автобалансний, макротвердість, макротріщина, малорухливий, торфородовище, швидкохідний*; юр.: *всевладдя, злочинець, правосильний, правотворення, самогубство, самоправство, судочинство*); **R-i-R-s-s-f_(n)** (техн.: *автобалансування, автоблокування, автоколювання, вібротривкість, металомісткість, саморегулювання*; юр.: *злочинність, правознавець, правомочність, самовладання, самоврядування, хабародавець*); **R-i-pr-R-s-f_(n)** (техн.: *автозчеплення, малорозтяжний, металооброблення, пароутворення*; юр.: *законододатчий, законопорушник, правонаступник, правоохоронний, правоухильник*); **R-i-pr-R-s-s-f_(n)** (техн.: *вібровимірювання, віброперетворювач, газопроникність, гідророзривання, легкорозтопність, металооброблення, самозагальмування,*

* Тут і далі: R - корінь, s - суфікс, pr - префікс, f - флексія, i - інтерфікс; індекси: i - іншомовний; n - національний; g - гібридний; 0 - нульовий

самозамикач; юр.: зловживання, правозастосування, правосвідомість, самовбивство, самозвинувачення, хабароодержувач); **pr-R-i-R-s-s-f(о)** (техн.: нерівномірність; юр.: неправомочність) і т.д.

При з'ясуванні процесів творення лінгвістичних одиниць потрібно враховувати кілька детермінованих правил, які задаються системою мови. Так, юридична термінологія виявляє інший спектр імовірностей для складової довжини та глибини (морфемної довжини) слова у порівнянні, наприклад, із термінологією технічної мови або іншим (художнім, розмовним тощо) функціональним стилем української мови.

Взаємодія випадкових та детермінованих процесів при творенні від запозичень неслов'янського походження питомих похідних в юридичному термінологічному просторі на рівні морфемної будови традиційно вивчалась через конструювання лінійних морфемних моделей типу (**R_(i)-s_(n)-s_(n)-f_(о)**) (техн.: блок-ов-ість-Ø; юр.: оренд-ува-нн-я); **pr_(i,n)-R_(n,i)-f_(о)** (техн.: не-метал-и, ультра-звук-Ø; юр.: перед-парламент-Ø) тощо. Зручним інструментом аналітичного опису морфемної системи наукової мови, зокрема юридичної термінології, може стати морфемна сітка термінів (їх "морфемний портрет"), яка "є аналогом тих сіток, що були запропоновані П.Менцератом для розгляду фонологічної структури слова" [1]. Побудова сітки відбувається як розгортання ядерної (щонайпростішої) структури терміна до максимальної, теоретично потенційної (очікуваної). Так, найменшою для технічного й юридичного терміна є одноморфемна структура **R** (техн.: кюри, рене; юр.: алібі, veto, досьє), яка репрезентована невідмінюваними запозиченими іменниками, що складаються з одного кореня і, хоч належать до периферії іменникової словозміни, формують (розширюють) свій словотвірний потенціал в українській мові (пор., наприклад, юр.: лобі → лобізм, лобіст, лобістський), засвідчуючи мовні потенції у розгортанні морфемної структури за рахунок афіксальних (префіксальних, суфіксальних) послідовностей.

Дослідження арсеналу допустимих морфемних структур у сфері іменникових термінів, що складають ядро технічної та юридичної, як і будь-якої іншої, термінології, дозволяє засобами графічної символіки унаочнити морфемні сітки простих термінів для з'ясування реалізованих структур та прогнозування потенційних (теоретично можливих) у вигляді розгортки на площині:

... pr-pr-pr-R	—	pr-pr-R	—	pr-R	—	R
... pr-pr-pr-R-f(о)	—	pr-pr-R-f(о)	—	pr-R-f(о)	—	R-f(о)
... pr-pr-pr-R-s-f(о)	—	pr-pr-R-s-f(о)	—	pr-R-s-f(о)	—	R-s-f(о)
... pr-pr-pr-R-s-s-f(о)	—	pr-pr-R-s-s-f(о)	—	pr-R-s-s-f(о)	—	R-s-s-f(о)
...		...		...		...

Ця загальна модель відображає правила системи та норми термінотворення, які набудуть певних детермінованих обмежень при врахуванні, наприклад, походження морфем (питома, запозичена). 3-поміж іменникових гібридних термінів найпотужнішою за лексичним наповненням є структура **R_i-s_n-s_n-f(о)** (техн.: блоковість, блокування, екранування, резервування; юр. актування, амністування, фальшування, фальшивість).

Помічається рекурсивність у побудові наведеної загальної моделі іменникового терміна: кожна модель з більшою кількістю морфем будується з попередньої (з меншою кількістю морфем) шляхом нарощування довжини (наприклад: метал, оренда (**R_i-f(о)**), металевий, орендний (**R_i-s_n-f(о)**), неметали, суборенда (**pr_{i(n)}-R_i-f(о)**), неметалічний, суборендар (**pr_{n,i}-R_i-s_n-f(о)**). Самоподібність моделі виявляється у періодичній повторюваності в моделях більш складної організації простих складових структур (пор., наприклад: **R-s-f(о)**, **R-s-s-f(о)**, **pr-R-s-f(о)**, **R-s-s-s-f(о)**, **pr-pr-R-s-f(о)**, **pr-R-s-s-f(о)**, **pr-pr-R-s-s-f(о)**, **pr-pr-R-s-s-s-f(о)** тощо).

Наявність рекурсивної процедури генерації терміна та ознаки самоподібності дозволяють говорити про фрактальну природу морфемної будови сучасного слова взагалі та терміна зокрема. Сформульована Б.Мандельбротом фрактальна концепція [2] поширюється на наукові комунікації, оскільки займається пошуком та інтерпретацією деяких кількісних інваріантів. Проблема опису цих інваріантів стикається з

проблемою вимірювання в термінології. Наші попередні дослідження [3-10] з частотного розподілу термінів у залежності від кількості морфем також підтверджують взаємодію детермінованих та випадкових процесів і внаслідок цього фрактальність морфемної будови терміна.

Отже, з'ясування особливостей взаємодії стихійного/свідомого та природного / штучного в національній термінології є принципово важливим для термінознавства. У кожен епоху формуються в національній мові оптимальні способи творення термінів як на питомому ґрунті, так і з використанням дериваційних ресурсів інших мов у процесі контактування з ними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клименко Н.Ф. Основи морфеміки сучасної української мови.-К.: ІЗМН, 1998.-С.104-105.
2. Mandelbrot B.B. The Fractal Geometry of Nature, Freeman, San Francisco, 1982.
3. Онуфрієнко Г.С. Особливості морфемної структури гібридних термінів з простою основою // Мовознавство.-1992.-№3.-С.27-31.
4. Онуфриенко Г.С. Гибридные терминоединицы с простой основой: параметры морфемной длины и глубины // Термин-91: Республиканские терминологические чтения. Цикл 2. Проблемы языков для специальных целей, научной и профессиональной коммуникации: Тез. докл.-Ч.1.-К., 1991.-С.135-137.
5. Онуфрієнко Г.С. Юридичні терміни французького походження: словотвірний потенціал у східнослов'янських мовах // Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур. V Міжнародна конференція. Том 1. Збірник наукових праць. В двох частинах. Ч.1.-Дніпропетровськ: Арт-Прес, 1998.-С.129-134.
6. Онуфрієнко Г.С. Зовнішні ресурси української юридичної термінології: взаємодія детермінованих та випадкових процесів // Вісник Запорізького юридичного інституту.-1999.-№3.-С.226-237.
7. Онуфрієнко Г.С. Запозичення неслов'янського походження в юридичному термінологічному просторі української мови // Ономастика і апелятиви. Зб. наук. праць.-Дніпропетровськ: ДДУ, 2000.-Випуск 9.-С.96-106.
8. Онуфрієнко Г.С. Синонімічні номінанти зі спільним коренем іншомовного походження у сфері національної термінології.-Мовознавство.-2000.-№2-3.-С.73-76.
9. Онуфриенко Г.С. Производные лексемы с иноязычными интернациональными корнями: коммуникативный потенциал в национальном терминологическом пространстве // Семантические реалии метаязыковых субстанций: Международный сборник научных трудов.-2001: Карлсруэ-Краснодар.-С.204-210.
10. Онуфрієнко Г.С. Словотвірний потенціал запозичень у національній термінології // Актуальні проблеми українського словотвору / За ред. Василя Грещука.-Івано-Франківськ: Плай, 2002.-С.501-512.

УДК 070.489:004.9:791.43

ІЗ ДОСВІДУ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ АУДІОВІЗУАЛЬНИХ ТА ДРУКОВАНИХ ЗМІ НА ФОРМУВАННЯ МОЛОДІЖНОЇ АУДИТОРІЇ

Пенчук І.Л., аспірант

Львівський національний університет ім. І.Франка

У статті висвітлюються проблеми впливу сучасних електронних і друкованих ЗМІ на формування світогляду молоді. Авторкою проведено дослідження, результати якого показують, як сучасне телебачення, радіомовлення та періодичні видання задовольняють потреби реципієнтів, формують його свідомість і смаки.

Ключові слова: телебачення, радіомовлення, преса, молодіжна аудиторія, свідомість.

Пенчук И.Л. ИЗ ОПЫТА ИССЛЕДОВАНИЯ ВЛИЯНИЯ АУДИОВИЗУАЛЬНЫХ И ПЕЧАТНЫХ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ НА ФОРМИРОВАНИЕ МОЛОДЕЖНОЙ АУДИТОРИИ / Львовский национальный университет им. И.Франко.

В статье освещены проблемы влияния современных электронных и печатных средств массовой информации на формирование мировоззрения молодежи. Автором проведено исследование,

результаты которого показывают, как современное телевидение, радиовещание и периодические издания удовлетворяют потребности реципиентов, формируют их сознание и вкусы.

Ключевые слова: телевидение, радиовещание, пресса, молодежная аудитория, сознание.

Penchuk I. FROM EXPERIENCE OF RESEARCH OF INFLUENCE AUDIOVISUAL AND PRINTED MASS MEDIA ON FORMATION OF A YOUTH AUDIENCE / I. Franko Lviv National University, Ukraine

The article under consideration deals with the problem of influence modern electronic and printed mass media on formation of outlook of youth are covered. The author carries out research which results show, how modern TV, broadcasting and periodicals satisfy needs of recipients, form their consciousness and tastes.

Key words: TV, broadcasting, press, youth audience, consciousness.

Останнє десятиліття Україна переживає справжню інформаційну революцію. Став майже безмежним доступ до теле- і радіопрограм, з'явилася можливість отримувати інформацію за допомогою комп'ютерів. У цій кількості серйозної інформації та розважальних повідомлень, важливих речей і дріб'язку особливо важко обирати найбільш потрібне молодій людині, яка творить свій світ, шукає відповідь на запитання: "З кого робити життя?". Які суб'єктивні норми творення власного "Я" обирає наша молодь? Кажучі мовою минулої формації, як самовиховується, кого вибирає собі вихователем. Вирішуючи цю проблему, було проведено опитування тисячі запоріжців 15-25 років. І ось основні висліди.

Менше 0,5% нашої молоді відвідують кіно або театр. Хоча в останні роки простежується тенденція активізації відвідування модних нині кінопалаців: стереозвук, якісне зображення, нові хітові стрічки, відомі актори і т.д.

21% опитаних у вільний час читають літературу, періодичні видання. Серед любителів читати 80% одразу відкинули коштовні журнали. Молоді робітники читають детективи, фантастику, релігійну літературу; вони віддають перевагу місцевій пресі, читають кримінал, молодіжні сторінки, програму телепередач. Цікаво, що розв'язуванням кросвордів захоплюється працююча молодь і люди з вищою освітою, які мають роботу не за фахом.

Студенти називають книги, пов'язані з комп'ютерними технологіями і обмаль художньої літератури. Вони довіряють київським газетам "Дзеркало тижня", "Україна молода", "Точка зору", журналам "ПіК", "Сучасність". Нерідко звертають увагу на публікації, орієнтуючись за прізвищем автора.

Майже 90% щодня дивляться телевізор. Перегляд інформаційних програм є майже обов'язковим для багатьох респондентів. У новинах глядачі звертають увагу на коментар, репортаж, аналіз і особистість ведучого. Найбільш популярними є "Репортер" на "Новому каналі" та "ТСН" на "1+1". Глядачі відзначають їх об'єктивність і відносну правдивість. Велика кількість опитаних люблять дивитися КВК (КВН), але зазначають, що їх ображають анекдоти про "хохлів" і набридла "блакитна" тема збочень. Серед робітничої молоді більше футболних вболівальників, ніж серед студентів. Прикметно, що спортивні програми, які ведуться українською мовою, впливають не тільки на виховання національної гідності, а й на знання рідної мови. Немало молодих футболних фанів шанує державний гімн, прапор, не цурається мови.

Видовишно розважальні, чуттєві, явно примітивні молодіжні "районні" мильні опери ("Район Мелроуз", "Район Сансет", "Район Беверлі Хіллз") дивляться переважно підлітки, що пояснюється захопленням наших дітей антуражем: красою інтер'єрів, одягом героїв, шикарними автомобілями. Учням старших класів, студентам імпонує розкутість, легковажність героїв. Відчувається, що підлітки стандартизуються на телевізійний кшталт, переймають не тільки пропаговані одяг та зачіски, а й почуття, смаки, стилі поведінки.

З'ясувалося, що кінофільм від початку до кінця дивляться тільки 15% опитаних, інші вдаються до фрагментарного перегляду. Більшість вважає, що фільми по телебаченню демонструються вже знайомі, тому, переключуючи канали, молоді люди проглядають знайомі кадри, довше дивляться фрагменти з улюбленими акторами, пам'ятними сюжетами, цікавими трюками. Молоді респонденти повністю переглядають відеофільми, віддаючи перевагу мультиплекційним фільмам, фантастиці та еротичному (іноді порно) кіно.

Найпопулярнішим у цьому сезоні серед молодіжної аудиторії виявився фільм "Shrek" (у перекладі з німецької "переляк"). Глядачі відзначили досконалість комп'ютерної графіки, чорний гумор казкових персонажів, якісний стереозвук, наявність музичних композицій у виконанні відомих співаків. Більшість опитуваних віддало перевагу англomовному, а не дубльованому російському варіантові.

Студентська молодь ставиться до свого вільного часу більш серйозно. Якщо п'ять років тому вони віддавали першість американській кіно- та відеопродукції, то сьогодні називають психологічні фільми виробництва Франції, Італії, Польщі. Американські фільми наші студенти вважають красивими, але бездушними ілюстраціями з талановитими трюками та вродливими акторами. До речі, високопрофесійні переклади кінофільмів українською мовою, здійснені студією "1+1", сприймаються молоддю Запоріжжя краще, ніж російські.

Радіо – фон життя багатьох. Якщо пенсіонери споживають інформацію державного дротового радіо (скільки накопили, скільки наділи), то молодь робить ставку на FM. Його слухають у транспорті, вдома, на вулиці. Молодь називає радіо своїм універсальним вихователем, співрозмовником, засобом відволікання від буденних турбот.

Регіональні радіостанції змагаються в оперативності подачі новин, а не в кращій їх формі. Брак професійних журналістів відчувається на виборі тем, смажених фактів, великій кількості криміналу. Це породжує розважальну журналістику, “голівудизацію новин” (за визначенням Дена Резера із американської Сі-Бі-Ес).

УДК 882Д – 3.06

«ЖЕНСКИЙ ВОПРОС» В ТВОРЧЕСТВЕ Ф.М.ДОСТОЕВСКОГО

Погребная В.Л., к. филол. н., доцент

Запорожский государственный университет

В статье рассматриваются публицистические и беллетристические произведения Достоевского, в которых писатель обращается к проблемам женской эмансипации, выясняется его отношение к женскому творчеству и подвижничеству.

Ключевые слова: женский вопрос, эмансипация, женское творчество, «новая женщина», портрет, художественный образ, роман.

Погребна В.Л. ЖІНОЧЕ ПИТАННЯ У ТВОРЧОСТІ Ф.М.ДОСТОЄВСЬКОГО / Запорізький державний університет, Україна

У статті розглядаються публіцистичні та белетристичні твори Ф.М.Достоевського, в яких письменник звертається до проблем жіночої емансипації, з'ясовується його оцінка жіночої творчості та жіночого подвижництва.

Ключові слова: жіноче питання, емансипація, жіноча творчість, „нова жінка”, портрет, художній образ, роман.

Pogrebnaia V.L. FEMALE PROBLEM” IN DOSTOEVSKY ART / Zaporizhzhya state university, Ukraine

In the article the publicistic and belleslettres novels of F.M. Dostoevsky are viewed. The writer addresses to the problems of female emansipation and demonstrates his personal relation to the female creativity and “podvizhnichestvo”.

Key words: female issue, emansipation, : female creativitv, “new women’, a portrait, artistic image, a novel.

В 1861 году Ф.М. Достоевский опубликовал в журнале «Время» две статьи, посвященные полемике с «Русским вестником» М.Н. Каткова по поводу женского вопроса и «Египетских ночей» А.С. Пушкина, – «Ответ «Русскому вестнику» и «Образцы чистосердечия». Эти статьи тематически близки. Писатель, требуя от мужчин уважения к женской личности, признания ее способностей и талантов, подходит к постановке женского вопроса не только с точки зрения экономической, политической, но, прежде всего, с точки зрения этической. В частности, в статье «Ответ «Русскому вестнику» он приходит к выводу о том, что «эмансипация сводится к христианскому человеколюбию, к просвещению себя во имя любви друг к другу, – любви, которой имеет право требовать себе и женщина» [1, 19. 126]. Такой взгляд на предназначение женщины легко вписывается в представления писателя об идеальном обществе, где все будут жить в духе заповедей Христа, где всё будет гармонично, в том числе, и отношения между мужчиной и женщиной. Писатель мечтал о таком гуманном обществе, где все были бы равны между собой, самодостаточны, с одной стороны, и взаимодополняемы, с другой. (Следует вспомнить, что идея взаимодополняемости мужчины и женщины присутствовала и в этической системе Н.Г Чернышевского). Ф.М. Достоевский писал в одной из своих записных тетрадей: «Вся ошибка «Женского вопроса» в том, что делят неделимое, берут мужчину и женщину раздельно, тогда как это единый целокупный организм. «Мужа и жену создал их. Да и с детьми, и с потомками, и с предками, и со всем человечеством человек единый целокупный организм. А законы пишутся, всё разделяя и деля на составные элементы. Церковь не делит» [1, 27, 46].

Статья «Образцы чистосердечия» носит ярко полемический характер, она, как и статья «Ответ «Русскому вестнику», направлена против позиции редакции журнала «Век», ясно высказанной Камень-Виногоровым (псевдоним П.И. Вейнберга (1831-1908), поэта и переводчика, исполняющего в это время обязанности редактора еженедельника «Век») в фельетоне «Русские диковинки» («Век», 1861, 22 февраля, № 8), где последний высказался по поводу чтения Е.Э. Толмачёвой, «статской советницей», «Египетских ночей» А.С. Пушкина на благотворительном вечере в Перми. Вейнберг в своем фельетоне изобразил Толмачёву Клеопатрой, жрицей сладострастия, потешающейся над своими поклонниками. В

печати незамедлительно появились статьи, стихи и письма – протесты против грубой позиции «Века» по отношению к женщине (в дискуссии участвовали М.Л. Михайлов, Н.Н. Страхов, В.С. Курочкин, Н.В. Шелгунов и др. См. об этом [1, 19, 292-294]). Не остался в стороне от этой дискуссии и Ф.М. Достоевский, который, как и другие писатели, считал, что Вейнберг оскорбил женщину. В чтении «Египетских ночей» Достоевский не видит признаков распущенности, однако отмечает, что Толмачёва «поступила немного пылко и несвоевременно» [1, 19, 102], поскольку женщина в России всё ещё воспринимается как существо низшего порядка, нежели мужчина. Критик выступает сторонником женской эмансипации, однако рассматривает этот процесс как постепенный и длительный: «Этой идеальной свободы пользования своими правами женщине ещё не дано. Она установится, когда установится общество и укрепятся нравственные правила в обществе...» [1, 19, 102]. Читать «Египетские» [1, 19, 102], а добиваться своих прав насильно – бесполезно. Писатель, отрицающий насилие и революцию в принципе, не мог принять насильственное навязывание мнений, связанных с женской эмансипацией, пусть даже прогрессивных по сути. Именно поэтому в «Образцах чистосердечия» он высказывает такое мнение: «...всякая пропаганда производится не силой, а добротой, лаской, любовью, снисхождением, даже иногда к предрассудкам» [1, 19, 103]. Таким образом, защищая Толмачёву и её право голоса, Достоевский пытается найти разумную золотую середину в вопросе эмансипации женщины.

С января 1873 г. по апрель 1874 г. Ф.М. Достоевский был редактором журнала «Гражданин», на страницах которого систематически публиковались статьи, посвященные «женскому вопросу». До прихода Достоевского в это периодическое издание позицию журнала по женскому вопросу определял его издатель, В.П. Мещерский, который в ряде статей выступил ярким противником женской эмансипации и женского образования. Взгляды Достоевского по этому поводу отличались от взглядов Мещерского. Первыми выступлениями писателя по «женскому вопросу» в «Гражданине» являются две статьи-предисловия, им не подписанные, а напечатанные как редакционные («Предисловие к статье Л.Кохновой «Ответ женщины на призыв «Гражданина»: «К делу!» и «Наши студентки»). Авторство Достоевского устанавливает Н.Ф. Буданова, сравнивая эти предисловия со статьей писателя «Две заметки редактора», в которой подробно комментируются предисловия. Исследователь доказывает как общность взглядов писателя на женское образование в этих трёх статьях, так и общность стиля [2]. В «Предисловии к статье Л.Ю. Кохновой «Ответ женщины на призыв «Гражданина»: «К делу!»» (Гражданин, 1873, № 13) Достоевский писал: «Эта статья г-жи Л.Ю. Кохновой есть, собственно, некоторый ответ на статьи кн. Мещерского по женскому вопросу, напечатанные в «Гражданине» в прошлом году» [1, 21, 275]. В отличие от В. Мещерского, который не признавал общественной роли женского высшего образования, редактор «Гражданина», напротив, считал, что именно высшее образование позволит женщине улучшить свое положение в семье и обществе: «облегчить общественное положение действительно нуждающейся в том женщины мы желали бы изо всех сил, ничуть не менее автора, а тем паче высшего для женщины образования. Мы желаем его в высшей степени, как основания всему, даже женскому вопросу...» [1, 21, 275]. В 1873 г. в журнале «Гражданин» (№ 22), как и в других периодических изданиях было опубликовано правительственное сообщение от 21 мая 1873 г. о запрещении русским студенткам посещать высшие учебные заведения Цюриха и отзывавшее их в Россию. Это оповещение сопровождалось статьей Достоевского «Наши студентки» (Гражданин, 1873, № 22). Статья написана осторожно. С одной стороны, Достоевский прямо не выступает против мер правительства, запрещающих обучение русских студенток в Цюрихе (он даже признает эти меры «важными» и «благоразумными» [3, 627]), однако, с другой стороны, заявляет о необходимости высшего женского образования: «Относительно пользы высшего образования для женщин, как общего, так и специального медицинское, трудно иметь два мнения: оно весьма нужно, и как весьма нужное – не может не быть желательным» [3, 627]. Писатель считает, что необходимость высшего женского образования вызвана общественной потребностью, а не прихотью моды. Действительно, в русском эмансипационном движении были не единичны случаи слепого подражания даже в таком серьёзном деле, как высшее образование. Ряд женщин воспринимали образование не как овладение научными и практическими знаниями, а только как лишь путь самореализации, самоутверждения «свободной женщины». Если правительство в высшем образовании женщин видит опасность политическую, то Достоевский видит опасность «нравственной фальши». Он пишет: «Наука уже перестает быть целью, а делается поводом или предлогом воевать с обществом во имя каких-то новых прав и искоренения каких-то старых предрассудков и старых воззрений на женщину» [3, 628]. Писатель считает, что в любом образовательном, научном учреждении студентки должны, прежде всего, думать о получении знаний. Автор выдвигает три условия, при соблюдении которых возможно успешное образование женщин: строгая учебная дисциплина; соблюдение правил нравственности; проведение ежегодных экзаменов, которые должны быть «безусловно строги» [3, 629].

Одна из слушательниц Высших женских курсов откликнулась на статью «Наши студентки», выступив в «Гражданине» (1873, №27) с публикацией «Заметки о высших женских курсах в Москве. Письмо к редактору», подписавшись криптонимом М.Г. Она полемизирует с Достоевским, доказывает, что русские студентки избрали не ложный, «фальшивый» путь в деле образования, а, напротив, идут правильным

путём. Автор статьи подтверждает свои размышления конкретным примером : 1 ноября 1872 г. в Москве были открыты «Высшие женские курсы», где высшее образование «идёт надлежащим образом» [4, 761]. Достоевский ответил на это «письмо» статьей «Две заметки редактора» (Гражданин, 1873, № 27). Собственно ответом является первая заметка. Как и в статье «Наши студентки», о которой речь шла выше, писатель выступает сторонником высшего женского образования, однако указывает на опасность «нравственной фальши» в тех случаях, когда обучающиеся женщины стремятся не к образованию и науке, а лишь следуют моде, стремятся стать деятельницами «в разрешении какого-то современного женского вопроса» [1, 21, 154].

В высшем женском образовании Достоевский (пожалуй, единственный из писателей и критиков того времени) увидел путь к нравственному обновлению человечества. В «Двух заметках редактора» он пишет: «...явиться слушательницей высших курсов с мыслию и надеждой образовать себя, приобрести тем высшие духовные силы... вознестись до благородного понятия, что всеобщее образование женщины внесет новую, великую интеллигентную и нравственную силу в судьбы общества и человечества, – эта мысль, заявляем мы, эта надежда не только возвышенна, прекрасна и желательна в душе каждой слушательницы будущих высших курсов в России, но именно и есть начало единственного и настоящего разрешения «женского вопроса» и у нас, и в Европе, и везде, начало настоящей правильной постановки его!» [1, 21, 155]. Мысль о выдающейся нравственной роли высшего женского образования получит дальнейшее развитие в «Дневнике писателя» за 1873, 1876, 1877 гг.

Писатель высоко ценил нравственные качества русской женщины. В заметке «Один из облагодетельствованных современной женщиной» (Дневник писателя, 1876, июль-август) он дискутирует с Н.Н. Страховым, который в статье «Женский вопрос. Разбор сочинения Джона Стюарта Милля «О подчинении женщины» (Спб., 1871) доказывал, что англичанки представляют собой более высокий тип женской красоты и женских духовных качеств, нежели русские женщины. Достоевский считает, что русская женщина по своим нравственным и физическим качествам ничем не уступает англичанкам, француженкам, немкам. В подтверждение этой мысли он приводит пример воплощения женского идеала в литературе – Татьяна Ларина Пушкина, образы женщин у Тургенева и Льва Толстого. Художественные образы женщин у этих писателей, считает автор «Дневника», достоверны и правдивы: «...если уж воплотились идеалы такой красоты в искусстве, то откуда-нибудь они взялись же, не сочинены же из ничего. Стало быть, такие женщины есть и в действительности. Не стану тоже говорить, например, о декабристках, о тысяче других примеров, ставших известными. И нам ли, знающим русскую действительность, не знать о тысячах женщин, не ведать о тысячах незримых, никому не видимых подвигах их, и иногда в какой обстановке, в каких тёмных, ужасных углах и трущобах, среди каких пороков и ужасов!» [1, 23, 89].

Как и И.С. Тургенев, Ф.М. Достоевский нравственное начало в русской женщине считал более развитым, чем в мужчине. В статье «Нечто о вранье» (Дневник писателя, 1873, XV) он пишет: «В нашей женщине всё более и более замечается искренность, настойчивость, серьёзность и честь, искание правды и жертва; да и всегда в русской женщине всё было выше, чем у мужчин... Женщина настойчивее, терпеливее в деле; она серьёзнее (выделено Достоевским), чем мужчина, хочет дела для самого дела, а не для того лишь, чтобы казаться. Уж не в самом ли деле нам отсюда ждать большой помощи?» [1, 21, 125]. Писатель развивает эту же мысль в статье «Несомненный демократизм. Женщины» (Дневник писателя, 1876, май), видя в русской женщине «огромную надежду, один из залогов нашего обновления» [1, 23, 28]. Достоевский констатирует, что за последние двадцать лет произошло возрождение русской женщины, поднялись её запросы и требования: «Она твёрдо объявила своё желание участвовать в общем деле и приступила к нему не только бескорыстно, но и самоотверженно... В жажде высшего образования она проявила серьёзность, терпение и представила пример величайшего мужества» [1, 23, 28]. К этой же теме Достоевский возвращается в статье «Опять о женщинах» (Дневник писателя, 1876, июнь), повествуя о восемнадцатилетней девушке из хорошо обеспеченной семьи, которая решила отложить учёбу и ехать на войну в Сербию, чтобы ухаживать за ранеными (эта девушка – Софья Ефимовна Лурье, дочь банкира, общающаяся с писателем на протяжении многих лет [1, 23, 379]). В её поступке писатель увидел жажду жертвы, подвига, желания принести пользу: «...тут одно дело и для дела и ни малейшего тщеславия, ни малейшего самомнения и самоупоения собственным подвигом, – что, напротив, очень часто видим в современных молодых людях, даже ещё только в подростках» [1, 23, 53]. Участие женщины в общем деле, её возросшие запросы, по мнению писателя, совершенно обоснованно ведут к требованию высшего образования, которое стало для русских интеллиенток настоятельной потребностью. В науке писатель видит не только способ развития женского ума, но и сдерживающий рычаг от крайностей нигилизма: «Только наука может дать ответ на их вопросы, укрепить ум, взять, так сказать, в опеку расхолодившуюся мысль» [1, 23, 53].

Признавая и приветствуя идею равноправия мужчины и женщины, Ф.М. Достоевский выступает противником уподобления женщины мужчине (как во внешнем виде, так и во внутренних устремлениях). Такое уподобление он рассматривает как искажение, неправильное понимание идей женской эмансипации. В статье «Несомненный демократизм. Женщины» (Дневник писателя, 1876, май)

от отмечает: «Вижу, впрочем, и некоторые недостатки современной женщины и главный из них – чрезвычайную зависимость её от некоторых собственно мужских идей, способность принимать их на слово и верить в них без контроля» [1, 23, 28]. Писатель считает, что женщина должна смотреть на мир своими глазами, мыслить без подсказки мужчин.

Вульгарные проявления женской эмансипации рассматривались писателем тоже как отклонение от нормы, от женского идеала. Отсутствие у женщин-эмансипе таких качеств как женственность, естественность, искренность, доброта, отзывчивость, семейственность, свидетельствовало, с точки зрения писателя, об оужинивании женщин, а не об их свободе. В 70-е годы писатель с радостью увидел в женской среде совершенно новый тип эмансипированных девушек. В письме к Х.Д. Алчевской от 9 апреля 1876 г. Достоевский рассказывает о встрече с двумя студентками Медицинской академии, которые поступили туда, «чтобы получить высшее образование и приносить потом пользу» [1, 29, кн. 2, 79]. Это было воплощением того, о чём мечтал писатель – о получении женщиной высшего образования для своей и общественной пользы, а не для участия в «женском вопросе». Его поразили серьёзные взгляды «новых женщин», их манера поведения, в которой не было рисовки, ненатуральности. Беседа шла естественно и непринужденно. «Этого типа новых девиц я не встречал (старых же нигилисток знаю множество, знаком лично и хорошо изучил, – пишет Достоевский в этом же письме. – Верите ли, что редко я провёл лучше время, как те два часа с этими девицами. Что за простота, натуральность, свежесть чувства, чистота ума и сердца, самая искренняя серьёзность и самая искренняя весёлость!» [1, 29, кн. 2, 79].

Интересно, что именно такие качества как «искренность» и «естественность» стали мерилем в определении Достоевским роли Жорж Санд как личности и роли её героинь в формировании самосознания русской интеллигенции. В июньском выпуске «Дневника писателя» за 1876 год французской писательнице посвящено две статьи Достоевского, узнавшего о её кончине – «Смерть Жорж Санд» и «Несколько слов о Жорж Санд». Достоевский констатирует, что в 40-50-е гг. эта писательница заняла в России ведущее место в ряду целой плеяды новых писателей. Особое влияние творчество Санд оказало на формирование женского самосознания. Достоевский пишет: «Правда, как женщина сама, она, естественно, боле любила выставить героинь, чем героев, и, уж конечно, женщины всего мира должны теперь надеть по ней траур, потому что умерла одна из самых высших и прекрасных их представительниц и, кроме того, женщина почти небывалая по силе ума и таланта – имя, ставшее историческим, имя, которому не суждено забыться и исчезнуть среди европейского человечества» [1, 23, 35]. Большинство героинь писательницы представляют собой тип высокой нравственной чистоты, естественности, женственности. Достоевский считает, что новаторство французской писательницы в создании женских образов заключается в том, что в них «среди милосердия, терпения и признания обязанностей долга являлась и чрезвычайная гордость запроса и протеста...», эти героини «жаждали жертв, подвига» [1, 23, 35]. Естественность героинь писательницы, многие из которых были эмансипированны, однако не потеряли своей женственности, чувства долга перед семьей и детьми, как и естественность самой Жорж Санд, которая носила мужское имя и мужской костюм, однако во всём оставалась женщиной, считает Достоевский, должны быть примером для русских женщин. Писатель подчёркивает, что французская писательница «умерла прекрасной матерью, трудясь до конца своей жизни, другом окрестных крестьян, любимая безгранично друзьями своими» [1, 23, 37]. Думается, что именно Жорж Санд в глазах Достоевского была истинно эмансипированной женщиной, которая свободно и самостоятельно развивала свои природные задатки, всю жизнь училась и трудилась.

Писатель был лично знаком с русскими женщинами подобного типа. В 1876 г. в связи с публикацией «Дневника писателя» ему написала письмо Х.Д. Алчевская (1843-1918). Личность этой женщины настолько заинтересовала писателя, что он стал с ней переписываться, а затем близко познакомился с её семьей. Х. Алчевская была не столько теоретиком или идеологом феминистического движения, сколько его практиком. Своей жизнью и деятельностью она утверждала жизненность и необходимость эмансипации. В начале 60-х годов XIX века Христина Даниловна основала в Харькове первую в России частную женскую воскресную школу и руководила ею более 50 лет. Известный педагог, активная деятельница народного образования, Алчевская лично обучила грамоте тысячи женщин. Школа существовала на её средства. Вся семья Христины Даниловой жила интересами школы: её старшая дочь и невестка бесплатно преподавали в ней, а сын заведовал хозяйственной частью (Дочь Алчевской – Христина станет известной украинской поэтессой, один из сыновей, Григорий, – педагогом-вокалистом и композитором, другой сын, Иван – певцом).

Х.Д. Алчевская была инициатором и одной из составительниц трёхтомного издания «Что читать народу?» (1884-1906). Книгу-пособие высоко оценили Лев Толстой, Глеб Успенский, Виктор Острогорский. Россия демонстрировала её на Всемирной парижской выставке 1889 г., где книга получила высшую награду *grand prix*. Христина Даниловна – автор мемуаров «Передуманное и пережитое. Дневники, письма, воспоминания» (М., 1912), в которых подробно воссоздаются ее встречи с И.С. Тургеневым, Л.Н. Толстым, Ф.М. Достоевским. Перу Алчевской принадлежит рассказ «Огородник» (Детское чтение, 1870, №13), очерк «История открытия школы в деревне Алексеевке» (Южный край,

1881, № 53-54), статья «Драматические произведения. Как они понимаются народом» (Северный вестник, 1887, № 3), а также две корреспонденции, напечатанные в «Колоколе» Герцена в 1859 и 1863 годах под псевдонимом Украинка [5, 448].

Понятно, что такая умная, деятельная, энергичная женщина не могла не заинтересовать Достоевского. Когда он познакомился с Алчевской, ей было 35 лет, она уже была матерью четверых детей. Писателя в этой женщине поразило не только её стремление к общественно полезному труду, просвещению народа, но и её «душевная свежесть» [6, 76], оптимизм. Он писал Алчевской 9 апреля 1876 г.: «...я вывел заключение, что Вы одна из тех, которые имеют дар «одно хорошее видеть»... Кроме того, вижу, что Вы сама – из новых людей (в добром смысле слова) – деятель и хотите действовать» [1, 29, кн. 2, 77]. В другом письме к Христине Даниловне (от 29 мая 1876 года) писатель так выразил своё отношение к ней: «...я вас два раза видел и слушал, я составил уже о вас твёрдое мнение, – вы редкое, доброе и умное существо. Такие как вы, везде теперь нужны. А мы с женой именно вас любим по-родственному, как правдивое и искреннее умное сердце» [1, 29, кн. 2, 83]. Мы ещё раз убеждаемся в том, что для Достоевского искренность, естественность, доброта, сердечность, любовь к детям являются неотъемлемыми показателями его женского идеала.

Об интересе Ф.М. Достоевского к проблемам женской эмансипации, женскому творчеству свидетельствует переписка писателя с читательницами, поклонницами его литературного и человеческого таланта. Эти письма позволяют воссоздать колорит эпохи 60-80-х годов XIX века, дают представление о нравственном влиянии писателя на современников, в частности, на женщин. Среди корреспонденток Достоевского были известные писательницы и мемуаристки, педагоги и общественные деятельницы – Т.П. Пассек, А.О. Ишимова, Е.А. Штакеншнейдер, Л.Х. Симонова-Хохрякова, Х.Д. Алчевская, О.А. Новикова, С.И. Смирнова-Сазонова. Писатель отвечал на письма своих корреспонденток, встречался с ними лично, вникал в их проблемы, публиковал произведения на страницах редактируемых им журналов «Время» и «Эпоха».

Массовый приход как столичных, так и провинциальных женщин в литературу и журналистику был заметным явлением и не мог не заинтересовать Достоевского. Известно, что именно он способствовал публикации первых произведений А.П. Суловой и А.В. Корвин-Круковской, с которыми в разное время намеревался связать свою судьбу. В рассказах и повестях этих начинающих писательниц Достоевского привлекала мысль о необходимости высшей цели, помощи нуждающимся, а в их облике – стремление к независимости и самостоятельности. Писатель вел переписку и публиковал произведения женщин, являющихся членами Слепцовой коммуны – Е.И. Цениной (впоследствии Жуковской), А.Г. Маркеловой (В.А. Слепцов посвятил этой талантливой писательнице и переводчице свой рассказ «Питомка») (Современник, 1863, №7).

Общение Достоевского с женщинами-писательницами, его интерес к проблемам женской эмансипации повлияли на создание целой галереи незабываемых женских образов. Современная исследовательница творчества Достоевского Т.А. Касаткина в монографии «Характерология Достоевского. Типология эмоционально-ценностных ориентаций» (М., 1996) утверждает, что в центре социальной проблематики романа «Идиот» находится «женский вопрос» [7, 218]. Если на метафизическом уровне главная проблема романа – проблема пола, то внутри ее (на уровне исторической реальности) существует проблема эмансипации женщины. Во многих сценах этого романа женский вопрос прямо поднимается и по-разному решается героями и героинями романа. Т.А. Касаткина пишет: «...женский вопрос» открыто и многократно заявлен автором как тема романа, при том что подчеркнуто авторское ироническое отношение к его расхожей и поверхностной трактовке...» [7, 219]. Расхожую трактовку «женского вопроса», с нашей точки зрения, Достоевский связывает с романом Н.Г. Чернышевского «Что делать?». Недаром многие персонажи «Идиота» читают этот роман. Воздействие «Что делать?» на читателей давало иногда неожиданные результаты, связанные с вульгаризацией идеи Чернышевского. Идея, попавшая на улицу, искажалась до неузнаваемости. Например, один из персонажей романа «Что делать?», Евгений Павлович Радомский, объясняет решение князя Мышкина спасти Настасью Филипповну только лишь тем, что тот решил на практике проверить действенность идеи женской эмансипации. Разумеется, князь не строил никаких рационалистических схем спасения падшей женщины, как бы это сделали герои Чернышевского.

В романе Достоевского «Идиот», действительно, много полемических ссылок на «Что делать?» (их подробно рассматривает Г.Е. Тмарченко [8, 328-333]). Однако, следует заметить, что, в принципе, Достоевский был солидарен с Чернышевским в вопросе необходимости экономической эмансипации женщины, получении ею равных прав с мужчиной на образование и труд. Это сказалось в создании концепции двух главных героинь романа «Идиот», с которыми претендовал связать свою судьбу князь Мышкин. Аглая Епанчина и Настасья Филипповна – «новые женщины», по-разному воспринимающие эмансипацию и идущие совершенно разными путями к своей свободе. В необыкновенно красивой Настасье Филипповне окружающие видят сильную натуру. Аделаида так характеризует эту потрясающую красавицу: «Экая сила... с этакою красотой можно мир перевернуть» [1, 8, 69]. Поведение

этой независимой женщины отражает ее внутреннее состояние. В молодости она была совращена своим опекуном, Тоцким, и поэтому ненавидит мужчин, с одной стороны, но, с другой, не может существовать без них. Она мечется между князем Мышкиным и Рогожиным, ища спасения и успокоения своей души, и ей даже в голову не приходит мысль о том, что не они ее должны спасать, а она сама должна себя спасти – путем отказа от дармовых денег Тоцкого и Рогожина, путем самостоятельного труда. Недаром Аглая говорит: «Захотела быть честною, так в прачки бы шла» [1, 8, 473]. Достоевский смотрел на самостоятельность женщины как на естественный процесс экономического освобождения, то есть труда. Настасья Филипповна же рассматривает этот путь как невозможный для себя, вернее, она даже его не рассматривает, ибо привыкла к роскоши, привыкла быть содержанкой. Именно поэтому ее бунт не имеет иного выхода, чем тот, который дает Достоевский - смерть от ножа Рогожина.

Л.А.Левина в статье «Некая Магдалина или почему князь Мышкин не мог спасти Настасью Филипповну» обращает внимание на то, что роман «Идиот» писался Достоевским именно в тот период, когда перед ним стояла проблема трудоустройства племянницы (он рекомендовал ей курсы стенографии как средство избавления от нежелательного замужества). Именно этой племяннице, С.А. Ивановой, была посвящена журнальная публикация «Идиота» (позже Достоевский снимет это посвящение). Незадолго до этого писатель сам женился на А.Г. Сниткиной, работавшей девушке, которая стенографией зарабатывала себе на жизнь. Л.А. Левина считает, что «в сознании автора «Идиота», несомненно, присутствовал вполне реальный и весьма почтенный образ самостоятельно работающей женщины, твердо стоящей на собственных ногах» [9, 348]. Таким образом, писателя волновала проблема женской самостоятельности и независимости, и он видел ее разрешение в труде и учебе, а не в раскрепощении нравов.

Исследователи творчества Достоевского чаще всего включают Настасью Филипповну в ряд «павших» женщин, которые есть практически во всех романах писателя, и совершенно не рассматривают этот образ в контексте идей женской эмансипации. Повествователь в романе дает ей такую характеристику: «Жила она больше уединено, читала, даже училась, любила музыку. Знакомств имела мало: она всё зналась с какими-то бедными и смешными чиновницами, знала двух каких-то актрис, каких-то старух, очень любила многочисленное семейство одного почтенного учителя, и в семействе этом и её очень любили и с удовольствием принимали... Кончилось тем, что про Настасью Филипповну установилась странная слава: о красоте её знали все, но и только; никто не мог ничем похвастаться, никто не мог ничего рассказать» [1, 8, 39]. Героиня стремится к свободе, независимости, самоутверждению, но, с точки зрения Достоевского, идет совершенно не тем путем. Следует вспомнить название романа Лескова «Некуда». Некуда идти героине этого романа – Лизе Бахаревой, как некуда идти героине «Идиота» Достоевского, Аглае Епанчиной, которые избрали для себя «революционную» дорогу. Не ту дорогу избрала и Настасья Филипповна, идущая не к осознанию своих ошибок, очищению и покаянию, а, напротив, сорвавшаяся в рогожинскую беспредельность. Умная, образованная, решительная, свободная женщина могла бы найти другой выход из создавшейся ситуации. Писатель не считает ее положение безвыходным. Другая героиня Достоевского, Грушенька (роман «Братья Карамазовы»), обретает полную независимость и самостоятельность. Она находит силы отказаться от статуса содержанки. Писатель дает ей шанс к духовному возрождению – и она использует этот шанс, приняв решение сопровождать Дмитрия Карамазова на каторгу.

И Аглая, и Настасья Филипповна, и Грушенька обладают необыкновенной красотой (как известно, портретная характеристика у Достоевского является не только пластическим изображением наружности человека, но и изображением его внутреннего облика). Проявление духовности через внешние черты находит свое воплощение в изображении выражения глаз, мимики, жестов, в суждениях наблюдателя. Эти героини отличаются не только красотой, но и своим поведением (часто эксцентричным, вызывающим, находящимся на грани сознания и подсознания, вызванным диссонансом внутреннего мира с внешним), своим стремлением обрести любовь и гармонию. Интересно, что в этом ряду женских образов гармонию, отчасти, находит лишь Грушенька, во многом изображенная как женщина обыкновенная, её переживания лишены истерического надрыва, в сравнении с переживаниями Настасьи Филипповны, внешность не имеет черт романтического типа, как у её литературной предшественницы.

Достоевского, как и других писателей его времени (Гончарова, Лескова, Тургенева, Писемского, Хвощинскую), не могла не волновать проблема распада семей, происходящего не без влияния идей феминизма. Как в эпистолярном наследии писателя, так и в его публицистике и художественном творчестве отражены взгляды на семью как на закономерный итог любви. В художественных произведениях Достоевского практически нет счастливых семейств, родственной гармонии между членами семей. Предметом изображения писателя становятся «случайные семейства» (романы «Подросток», «Братья Карамазовы», «Идиот»), изображается «беспорядочная» любовь, разрыв родственных нитей. Сам писатель обрел гармонию в семейной жизни. Характерным фактом, с нашей точки зрения, является то, что Достоевский, видящий в молодости своими подругами жизни нигилисток (Корвин-Круковскую, Суслову), всё же женится на А.Г. Сниткиной – интеллигентной трудящейся девушке. Ей не были свойственны крайности нигилисток, она почитала своих родителей, была во многом

человеком обыкновенным и средним. В её духовном облике было много традиционного. Достоевский высоко ценил в ней самоотверженность, преданность, чуткость, терпимость, отзывчивость и доброту – те качества, которые традиционно связываются с обликом жены, матери, сестры.

Таким образом, Достоевский в своих публицистических и беллетристических произведениях размышлял о характере русской женщины, её судьбе, положении в семье и обществе, о необходимости женского высшего образования, об особенностях женского творчества. Если Н.Чернышевский и М.Михайлов, прежде всего, выступали за экономическое раскрепощение женщины, то Достоевский рассматривал эмансипацию в русле нравственного воспитания общества, которое должно жить в духе основных заповедей Христа. Писатель воспринимал женщину как существо самодостаточное при условии разумного подхода к проблеме её «свободы», которую видел не в раскрепощении нравов, а в стремлении женщины к образованию и труду.

ЛИТЕРАТУРА

1. Достоевский Ф.М. Полное собрание сочинений: В 30-ти тт. – М.; Л.: Наука, 1972-1990. В тексте даны ссылки на том и страницу. Если том состоит из нескольких книг, указывается номер книги.
2. Буданова Н.Ф. Неизвестные статьи Ф.М. Достоевского по женскому вопросу (Опыт атрибуции)/ Достоевский Ф.М. Материалы и исследования. – Т.2. – Л.: Наука, 1976. – С. 236-244.
3. Достоевский Ф.М. Наши студентки // Гражданин. – 1873. – № 22. – С. 626-629.
4. М.Г. Заметка о высших женских курсах в Москве. Письмо к редактору // Гражданин. – 1873. – № 27. – С. 761-762.
5. Достоевский в неизданной переписке современников (1837-1881) /Достоевский Ф.М. Новые материалы и исследования. Литературное наследство. – Т. 86. – М.: Наука, 1973. – С. 349-564.
6. Алчевская Х.Д. Встречи. Достоевский / Алчевская Х.Д. Передуманное и пережитое: Дневники, письма, воспоминания. – М.: Типография Товарищества Сытина, 1912. – С. 63-91.
7. Касаткина Т.А. Характерология Достоевского. Типология эмоционально-ценностных ориентаций. – М.: Наследие, 1996. – 336 с.
8. Тмарченко Г.Е. Чернышевский-романист. – Л.: Художественная литература, 1976. – 464 с.
9. Левина Л.А. Некающаяся Магдалина, или почему князь Мышкин не мог спасти Настасью Филипповну // Достоевский в конце XX века. Под ред. К. Степанян. – М.: Классика плюс, 1996. – С. 343-368.

УДК 883Г – 3.06

СИМВОЛІКА СТЕПУ У ТВОРАХ О.ГОНЧАРА

Примак Т.В., студент

Запорізький державний університет

Стаття присвячена проблемам символічного відображення образу степу в прозі О.Гончара. У статті розглядаються особливості символіки простору з погляду горизонталі і вертикалі, визначаються основні риси степу як амбівалентного (“свого” / “чужого”) простору, виявляються ознаки степу як сакрального центру, описується втілення “світової вісі” степу у вигляді кургану.

Ключові слова: символіка простору, символіка горизонталі і вертикалі, “свій” / “чужий” простір, символічний центр, “світова вісь”.

Примак Т.В. СИМВОЛИКА СТЕПИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ О.ГОНЧАРА / Запорожский государственный университет, Украина

Статья посвящена проблемам символического изображения образа степи в прозе О.Гончара. В статье рассматриваются особенности символики пространства с точки зрения горизонтали и вертикали, определяются основные черты степи как амбивалентного (“своего” / “чужого”) пространства, выявляются признаки степи как сакрального центра, описывается воплощение “мировой оси” степи в виде кургана.

Ключевые слова: символика пространства, символика горизонталей и вертикалей, “своё” / “чужое” пространство, символический центр, “мировая ось”.

Primak T.V. SYMBOLISM OF STEPPE IN O.GONCHAR'S WORKS / Zaporizhzhya state university, Ukraine.

The article deals with the problems of symbolic depiction and interpretation of steppe in Gonchar's prosaic works. The article represents peculiarities of steppe symbolism from the viewpoint of horizontal and vertical arrangement, defines the main features of steppe as a double-meaning ("own" / "alien") space, distinguishes the properties of steppe as a sacred centre, ascertains the barrow as the embodiment of the "world axis" in steppe.

Key words: space symbolism, horizontal and vertical symbolism, "own" / "alien" space, symbolic center, "world axis".

Образ степу посідає особливе місце в багатьох творах української літератури. По-перше, для нашого народу степ має вагомніше значення, ніж просто географічне поняття або частина території України. Це частина душі українця, його характеру. Тому, з цієї точки зору, він набуває якості національної реальності, тобто "специфічного об'єкта, що відображає життєву конкретику, історію, побут, культуру, цивілізацію, літературу, навіть ландшафт і клімат, притаманні одному народові і чужі для іншого" [1, 60]. По-друге, степ завжди приваблював людину своєю таємничістю, загадковістю, непорушністю, а для українців він мав ще одне символічне значення – волі.

В українській літературі, а раніше і у фольклорі, цей образ, як вияв багатьох символів (вічності, батьківщини), знайшов широке застосування – у творах Т.Шевченка, Є.Маланюка, О.Довженка, О.Гончара.

О.Гончара зі степом пов'язують не лише його твори, а насамперед моменти біографії митця. Письменник, який народився і виріс на Півдні України серед степового царства, на все життя зберіг у своєму серці цей невидимий, але відчутний зв'язок. Був і потужний зворотний зв'язок. Вони склали цілісність – письменник і його степ, а ще його твори про степ.

У картині степу, розгорнутій у прозі О.Гончара, закодовані всі норми його етики й естетики, майстерно відображені символічні образи. Глобальністю письменницького погляду на світ і на людину у світі породжені ключові, символічно озвучені, піднесені до масштабних узагальнень образи, закріплені назвами. Таких романів О.Гончара, як "Людина і зброя", "Таврія", "Перекоп", "Тронка", "Твоя зоря". Характерною жанровою ознакою цих романів, що поєднує їх між собою, є звернення до символізації степу. Ми спробуємо простежити ознаки символічності цього образу. Для цього обрано групу символів горизонтальної та вертикальної межі, яка пов'язана зі степом, де живуть головні герої творів.

Для людини ще з первісних часів найбільш важливим було протиставлення простору, полярний поділ його на "свій" / "чужий". Таку опозиційність людина накладала на весь світ живої природи, яка з самого початку сприймалась нею з точки зору норми та відхилення від норми. Тому "свій" простір був місцем, де жила людина, а "чужий" – був незнайомим, ворожим, "антилюдським". Степ у творах О.Гончара яскраво виражає цю дихотомію в багатьох епізодах, де чітко або опосередковано вказується на протиставлення. Так, у романах "Людина і зброя", "Перекоп" степ постає "своїм" для людей, що вирости й живуть у ньому, а для ворогів (денікінців, фашистів) він є відхиленням від норми, тобто антисвітом. Наприклад: у "Людині і зброї" німець, ступивши на землю іншосвіту, стоїть, вражений широтою просторів степу, бо побачене "давить йому на психіку", а згодом він говорить: "Степ руйнує в мені енергію" [2, 304]. Те саме спостерігаємо в реакції "білих" на перебування в степу: "Не одному з білих лицарів цей широкий степ український з прадавніми могилами здався в ці дні тим останнім полем бою, на якому поляже й він" [3, 613].

У деяких випадках степ уособлює в собі амбівалентність і для давніх його жителів. З одного боку, він постає "чужим" (диким, некультурним) простором, коли певна ділянка степу невідома, внаслідок чого вона сприймається або ворожо, або із застереженням. З іншого, для степовиків ці землі є "своїм" світом, оскільки вони там живуть і вже виробили свою систему норм простору. Так, у романі "Таврія" головні герої, їдучи степом на ярмарок, почуваються незатишно в незнайомих місцях: "А як вийшли далі, в степи, то й ватажок посмутнів, перестав жартувати, пригнічений величчю незнайомих просторів... чим глибше в степ – хмурнішають криничани, гостріше відчувають свою бездомність. Безлюдна, безводна, безлісна земля розлягається навкруги, втомлює зір своїм одноманітним непривітним простором" [3, 16]. У новелі "Людина в степу" степ як іншосвіт набуває незвичних рис, наприклад, відсутність у ньому снігу взимку: "Середина зими, а так, наче осінь. Снігу ніде нема. Безлюддям та вітром цей розгаслий надвечірній степ нагадує море в негоду. Ніби нема в ньому життя" [4, 476]. Це все риси "чужого" степу. У більшості випадків опису місцевості, де розгортаються основні події творів, степ має символічно позитивний план. Так, для Вусті Ярьсько з роману "Таврія" степ є, безперечно, "своїм" простором, більше того, він має значення рідної домівки: "Степ – ото наші світлиці" [3, 157]. Так само Тоня Горпищенко ("Тронка") вважає його "своїм" світом: "Степ – он мій космос, – кивнула Тоня у відкритий бурий степ" [5, 268].

Поняття норми для кожного з валентних просторів може змінюватись, тобто простежується рух від норми до антинорми або навпаки, коли те, що було нехарактерне для "свого" світу на початку твору, стає його нормою в кінці. Деякі епізоди з роману "Людина і зброя" є виразним свідченням того, як степ в уявленні воїнів-оточенців поступово втрачає ознаки "чужого" простору і стає "своїм".

Спочатку, кинуті напризволяще у відкритому степу, вони, природно, сприймають ці місця як вияв “антисвіту” (“Ми почуваємо себе, як під великим скляним ковпаком” [2, 293]). Чим більше часу проводять оточенці у степу, тим сильніше вони втілюють риси іншосвіту, який для них поступово стає “своїм” простором (порівняймо фрази “вдень ми, як звірина степова” [2, 282] і “колюча степова гушавинь тепер захищає нас від ворожого ока” [2, 285]). У кінцевому результаті для оточенців степи стають уже рідними, що означає в цьому випадку повну зміну опозицій простору.

У найдавніших, первісних уявленнях людини про світ небо і земля завжди були нерозривно пов’язані, але водночас вони перебували в опозиції одне до одного (пригадаймо прислів’я “Вони схожі як небо і земля”) як втілення двох протилежних світів – верху (надземний світ) і низу (підземний світ). У творах О.Гончара є залишки моделі побудови космосу, згідно з якою небо і земля з’єднуються. У цьому випадку таке поєднання можливе саме в степу. Пояснимо, чому. Відповідно до географічно-геологічних особливостей степ – рівнинний безмежний простір, який відкривається оку на далекій відстані. Тому, коли дивишся вдаль на горизонт, складається враження, що тут стикаються небо і земля, а звідси й близькість верху і низу. Наприклад: “Глянули в степ. Голий лежав, відкритий до самого крайнеба, відкритий і за крайнебом” [3, 166], або “Марево чи синява неба спустилася до землі, млисто розсіялась серед просторів” [5, 7]. До речі, у романі “Тронка” О.Гончар образно зображує “зустріч” неба і землі, яка набуває символічного значення. Небо уособлює льотчик Петро Горпищенко, а землю – його батько, старий чабан. А зустрілись вони не де-небудь, а саме в степу: “Стоять вони удвох коло отари в степу – один той, що все життя пішки ходить по землі, другий, що півжиття проводить у небі” [5, 7].

Оскільки степ – це мезокосм та місце поєднання верху і низу, то відповідним чином він набуває значення сакральності для всього, що його оточує або пов’язано з ним. Головні герої майже всіх творів О.Гончара про степ відчують на собі вплив, особливу атмосферу, що панує в степу. На свідомому або підсвідомому рівнях вони виявляють той зв’язок, який назавжди ввійде в їхню долю поряд з любов’ю степових просторів. У багатьох творах лінія сакральності степу перехрещується з лінією кохання (ще одним священно таємничим почуттям). Так, головні герої зустрічаються в степу, коли зустріч має особливе для їхньої долі значення (перша зустріч або примирення, чи освідчення в коханні), згадаймо, Єлька з Миколою Баглаєм (“Собор”) йдуть у степову рівнину, щоб зустріти схід сонця і освідчитись один одному в коханні. Вустя Ярьсько знайомиться зі своїм коханим Леонідом Бронниковим (“Таврія”) також серед первісного степу: “Голубуватим сріблястим маревом наповнився степ, розкинувшись перед ними, як море” [3, 161]. Софійка з роману “Твоя зоря” також пов’язала свою долю з Кирилом Заболотним у степу: вперше, коли рятувала його пораненого під час війни, вдруге, коли Кирило розшукав її в післявоєнному степу і запропонував одружитись. Крім того, степ виступає своєрідним мовчазним радником, що своєю силою впливу допомагає людині прийняти важливе рішення. Наприклад, героїні роману “Таврія” Ганна Лавренко вагається перед вирішенням своєї долі і шукає допомоги в степу: “Всіляко я передумала за цей час, – заспокоївшись, Ганна все дивилася в степ” [3, 238].

Виступаючи сакральним центром, де поєднуються горизонталь і вертикаль символічного “образу світу”, степ містить у собі також і “світову вісь” як вертикальне втілення центру. Точніше, “світовою віссю” виступає не сам степ, а предмет або істота, які знаходяться самі у відкритому степу (це може бути дерево, гора, храм, людина). У даному випадку це курган. Адже це, по суті, єдине високе місце посеред суцільно рівного степового рельєфу, а отже, він стає особливо значимим у степу. Як “світова вісь” він сягає неба і землі водночас, зв’язуючи їх таким чином в одне ціле і утворюючи космос. Серед степу курган – найвища точка, а це означає, що він найближче розташований до неба. Але в той же час він перебуває в тісному контакті із землею, навіть є її частиною. За свідченням Б.Рибакова, “нагортання напівсферичних насипів, ймовірно, відображає уявлення про три горизонтальні яруси Всесвіту: курган зображує середній, земний, ярус, він являє собою ніби модель кругообігу видимого земного простору... Над курганом-землею – знаходиться небо, верхній світ, а під курганом – підземний світ мертвих” [6, 75].

Такий символічний опис кургану (могили) подається в романі О.Гончара “Твоя зоря”: “Та ось нарешті вона виринає з-під обрію, округла, срібляста, наче баня якогось храму, що ледь виглядає з землі, це і є Громова могила!” [7, 475 – 476]. В одному цьому реченні підкреслюється кілька рис кургану саме як “світової вісі”: зв’язок з небом – “виринає з-під обрію”, геометричний знак кола, що символізує замкненість простору, – “округла”, наголос на священному значенні – порівняння могили з храмом, зв’язок з землею – “ледь виглядає з землі”. Громова могила виконує тут ряд функцій “світової вісі”, а саме “то своєрідний маяк серед безбережжя наших степів, орієнтир, від якого відмірюють відстань”, а також особливо акцентується увага на тому, що “на вершечку могили видно степи та простори на всі чотири сторони світу” [7, 476]. Символічного значення образ кургану також набуває в романах “Таврія”, “Тронка”.

Отже, підсумовуючи усе вищесказане, ще раз наголосимо на тому, що образ степу в українській літературі, і особливо у творах О.Гончара, набуває виразного символічного зображення (романи “Таврія”, “Тронка”, “Твоя зоря”, “Людина і зброя”), що дає змогу інтерпретувати його з точки зору особливостей функціонування символіки простору. Серед символів степу найповніше представлено, на

нашу думку, дихотомію “свого” / “чужого” простору, степ як сакральний центр, курган як втілення “світової вісі”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зорівчак Р. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози). – Львів: Вид-во при Львівському ун-ті, 1989. – 216 с.
2. Гончар О. Твори: В 7 томах. – К.: Дніпро, 1987. – Т.4. – 589 с.
3. Гончар О. Твори: В 7 томах. – К.: Дніпро, 1987. – Т.2. – 717 с.
4. Гончар О. Твори: В 7 томах. – К.: Дніпро, 1987. – Т.3. – 559 с.
5. Гончар О. Твори: В 7 томах. – К.: Дніпро, 1988. – Т.5. – 487 с.
6. Рыбаков Б. Язычество Древней Руси. – М.: Наука, 1987. – 787 с.
7. Гончар О. Твори: В 7 томах. – К.: Дніпро, 1988. – Т.7. – 653 с.

УДК 803.0 – 561.71 : 801.542.2: 800.3

КООРДИНАЦІЯ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПАРАТАКСИСУ

Приходько А.М., к.філол.н., доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається проблема паратаксису під кутом зору синтактики, логіки, семантики і прагматики; ставиться питання про співвідношення координативних і субординативних чинників конститування паратаксису.

Ключові слова: координація, субординація, біном, трином, релятив, конектор, предикат, іллокуція, складний мовленнєвий акт, скопус.

Приходько А.Н. КООРДИНАЦИЯ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ПАРАТАКСИСА / Киевский национальный университет им. Т.Г. Шевченко, Украина.

В статье рассматривается проблема паратаксиса под углом зрения синтактики, логики, семантики и прагматики; ставится вопрос о соотношении координативных и субординативных факторов конституирования паратаксиса.

Ключевые слова: координация, субординация, бином, трином, релятив, коннектор, предикат, иллокуция, сложный речевой акт, скопус.

Anatoli N. Prykhodko KOORDINATION ALS GRUNDLAGE FÜR FORMIERUNG DER PARATAXE / Kiew National Taras Shevchenko University, Ukraine

The article is devoted to the problems of parataxis, researched syntactically, logically, semantically and pragmatically. The questions of mutual relationship of the coordinative and subordinative factors in parataxis generating are discussed.

Key words: coordination, subordination, binom, trinom, conjunctor, connector, predicate, illocution, complex speech act, scopus.

У своєму витлумаченні паратаксису (складносурядного речення) ми виходимо насамперед із поняття відношення. Феномен відношення для філософії є “моментом взаємозв’язку багатьох видів буття”, яке означає матеріальну або смислову єдність, взаємовизначуваність цих існувань” [7, 325], “зумовлену матеріальною єдністю світу” [4, 89]. Екстраполяція філософського погляду на лінгвістичну категорію відношення дозволяє його витлумачення й у більш вузькому синтаксичному розумінні. Зазвичай синтаксичні відношення розглядаються як різновид змісту (значення і смислу) та виявляються нерозривно пов’язаними з поняттям синтаксичного зв’язку.

Особлива конструктивна роль у формуванні речення належить з-поміж інших таким зв’язкам, що усвідомлюються мовною особою як ієрархічні (підрядність) та координативні (сурядність) відношення. В основі підрядних відношень лежить сприйняття і, відповідно, “омовлення” людиною ідеї підпорядкованості одних явищ іншим, встановлення первісності одного з них і вторинності іншого. Навпаки, координативні відношення відбивають ідею “спільної діяльності на підставі інтеграції індивідуальних діяльностей, спрямованих на реалізацію однієї спільної мети” [2, 397], що трансформується в мові як усвідомлення рівноправності та незалежності існуючих зв’язків між явищами життєвого світу.

Координація передбачає такий тип поєднання граматично рівноцінних одиниць мови, при якому жодна з них не може бути зведеною до рангу компонента іншої, а, навпаки, усі вони виражають граматичну невідпорядкованість, наступність і рівноправність у лінійному ланцюгові розгорнення речення [1, 338; 8, 484]. Координативний зв'язок може існувати між одиницями практично всіх рівнів мовної системи – між морфемами, членами словосполучення, членами речення, окремими реченнями.

В останньому випадку йдеться про сурядний різновид координативного зв'язку. Він реалізується між предикативними одиницями складного синтаксичного цілого – складносурядного речення (ССР), яке і є об'єктом нашого інтересу. У першому наближенні до об'єкта дослідження ми будемо вважати складносурядним реченням таке біпредикативне утворення, між частинами якого встановлюється координативний зв'язок. Елементарні синтаксичні одиниці-сегменти, з яких складається бінарна конструкція з координативним характером зв'язку, у германістиці прийнято називати кон'юнктами (К) [9, 315; 10, 480; 12, 800; 13, 2362].

Предметом аналізу буде дослідження ССР з позицій лінгвофілософських поглядів на структуру і функції мови, які визначають в основних своїх рисах інтегральну когнітивно-дискурсивну, або номінативно-екзистенційну парадигму (систему) сучасного мовознавства. Як відомо, системність є насамперед ієрархічним порядком і тісно пов'язана з питаннями еволюції, ароморфозу і з мірою організації [5, 88]. Системна організація синтаксичних одиниць передбачає вирішення чотирьох аспектів синтаксису – формально-граматичного (власне-синтаксичний), власне-семантичного (логіко-граматичний), семантико-синтаксичного (пропозиціональний) та комунікативно-прагматичного.

На формально-граматичному рівні ССР постає як бінарно організована конструкція, яка є поєднанням двох простих речень-кон'юнктив, зосереджених навколо деякого умовного центра, у одне складне реченнєве утворення. Умовний центр може набувати вигляду синдетичності або асиндетичності та бути віссю, на якій відбувається варіювання структури кожного із кон'юнктив у межах симетрії / асиметрії, зворотності / незворотності. Інваріантно задана бінарність не перешкоджає складносурядному реченню бути конструктивно гнучкою одиницею. Це зумовлює існування як суто бінарних (закритих) структур, так і бінарно організованих поліномів (відкритих), а також здатність ССР до свого варіювання в межах дериваційних процесів спрощення і ускладнення.

Ознака 'відкритість' / 'закритість' структури виявляється для ССР недостатньо послідовним та надійним критерієм, оскільки не має спеціальних "матеріальних" засобів своєї експлікації. Спостереження показують, що комбінації відкритих і закритих структур дають різні структурно-граматичні конфігурації, які можна розглядати як композиційні моделі сурядного розгорнення. Ці моделі зводяться в кінцевому рахунку до двокомпонентних структур. Якщо взяти сурядний поліном типу *Friedemanns besuchten auch Gesellschaften* {K₁}, *denn sie gehörten zu den ersten Kreisen der Stadt* {K₂}, *aber geheiratet hatten sie beide noch nicht* {K₃}, *denn ihr Vermögen war eben nicht groß* {K₄}, *und sie waren ziemlich häßlich* {K₅} /Th. Mann/, то він усе одно буде складатися із бінарно організованих єдностей (докладніше про це див. [3, 9]).

Модифікація формально-граматичної організації ССР за моделлю спрощення може здійснюватися шляхом еліпсації, асиндетизації, парцеляції та редукції. Ці дериваційні процеси безпосередньо пов'язані з особливостями і закономірностями людського світосприйняття й світоузагальнення, здатності людини здійснювати свою діяльність як ергономічно та виважено, так і спонтанно та імпульсивно, а також схильністю людської психіки до передачі інформації компактними та економними вербальними засобами.

Ускладнення формально-граматичної структури ССР здійснюється двома способами – шляхом включення до одного або двох кон'юнктив різного роду напівпредикативних конструкцій (*Brett lag noch dort, wo sie gelegen hatte, aber irgendwie war es ihr gelungen, sich auf die Seite zu drehen, und nun lag sie reglos da, einen Arm über der Brust, und stöhnte ...* /L. Noll/) та шляхом розширення бінарної структури за рахунок складнопідрядних конструкцій (*Ich kann mich nicht beklagen über diesen Weg und die Stationen, an die er mich geführt hat, doch der Weg, den ich gewählt habe, war immer der richtige, und ich würde mich immer wieder für ihn entscheiden* /L. Feuchtwanger/), внаслідок чого утворюються гібридні сурядно-підрядні комплекси. В обох випадках ССР набуває вигляду полінома, але не втрачає при цьому своєї конструктивної бінарності.

На власне-семантичному рівні ССР постає як тернарно організована структура, конструктивним центром якої є логічна зв'язка. Співвідносячи структуру ССР зі специфікою логічних сполучників і їх роллю в конституюванні тверджень кон'юнкції, диз'юнкції та імплікації, логіко-семантичний підхід до таксономії ССР зосереджує увагу на істинності / хибності конститuentів складного висловлювання, наголошує їх логічну дискретність, відмовляючи ССР у праві бути синкретичною логіко-граматичною структурою. З іншого боку, логіко-граматичний підхід або ігнорує, або недооцінює роль лексичної семантики зв'язкових засобів у смисловій організації ССР, а тому не завжди дає адекватне уявлення щодо його лінгвістичної суті.

Якщо реєстр логічних зв'язок має загальномовний характер і зводиться до чотирьох одиниць – сполучники кон'юнкції (und, aber), диз'юнкції (oder) та імплікації (wenn), – то список сурядних релятивів

визначається суто етноспецифічними чинниками. Стосовно німецької мови він може бути упорядкованим у вигляді 12 лексико-семантичних груп: комітативні (dabei, und₁), адитивні (dazu, und₂), градаційні (nicht nur..., sondern auch, sowohl..., als auch, weder, noch), зіставні (und₃, aber₄), власне-протиставні (trotzdem, aber₁), компенсаційні (dafür, aber₂), лімітативні (nur, aber₃, nicht..., sondern), власне-розділові (bzw., oder₁), селективні (entweder..., oder, oder₂), опозитивні (sonst, oder₃), власне-каузальні (denn, und₄) та наслідково-каузальні (darum і інш.). Ці лексеми слід розглядати як архісеми, які очолюють споріднені лексико-семантичні угруповання сурядних релятивів як диференційного, так і недиференційного значення. Вони є засобами формування вторинних смислів – відношень між пропозиціями – і виступають на семантико-синтаксичному рівні ССР як складні предикати-релятори.

Лексична семантика сурядних релятивів відрізняється синонімічністю та багатозначністю, нерідко стилістичною маркованістю і регіонально-діалектною забарвленістю, а тому вона має розглядатися у межах лексико-семантичної опозиції диференційність / недиференційність значення. Усе це надає підстави вважати, що між логічними сполучниками та сполучниками природної мови не існує чітких кореляцій як якісного, так і кількісного характеру. Корпус німецьких сурядних релятивів має вигляд закритого списку.

На когнітивно-семантичному рівні ССР формально-граматична бінарність ССР трансформується в когнітивно-семантичну тернарність. Остання має фреймову структуру, у якій поєднуються дві й більше денотативні (мікро)ситуації (СИТ). Засобом поєднання ситуацій у єдине ціле є предикати-конектори (ПК). Останні диференціюються залежно від каузального ('зумовленість' / 'незумовленість') та епістемічного ('відповідність' / 'невідповідність') чинників. Із урахуванням цих когнітивно-семантичних опозицій слід вирізняти чотири види складних предикатів-конекторів – вузлів "семантичної сітки", до якої можуть бути вміщені у своєму найбільш узагальненому вигляді основні когнітивно-семантичні типи ССР: незумовленої відповідності (ПК_{|-cond/+cor|}), незумовленої невідповідності (ПК_{|-cond/-cor|}), зумовленої відповідності (ПК_{|+cond/+cor|}), зумовленої невідповідності (ПК_{|+cond/-cor|}). Предикати-конектори концептуалізують сурядний зв'язок на вищому ступені узагальнення, у результаті чого група речень-кон'юнктив, кожен із яких, співвідносячись з окремим судженням, постає як граматична, логічна і семантико-синтаксична єдність.

Прості речення, які поєднуються предикатами-конекторами незумовленої відповідності (*Dr. Scheffelweis reichte Diederich seine weißliche Hand und mustere ihn dabei über den Klemmer weg* /H. Mann/) та незумовленої невідповідності (*John gibt sein Geld für Pferde aus, und Peter für Frauen* /R. Oirsouw/), є рівноправними як з формально-граматичної, так і з когнітивно-семантичної точок зору. ССР, частини яких поєднані предикатами-конекторами зумовленої відповідності (*Ich aß gerne die Schnitte des Malers, denn sie waren mit hausgemachter Leberwurst bestrichen* /S. Lenz/; *≈ Die Schnitte des Malers waren mit hausgemachter Leberwurst bestrichen, darum aß ich sie gerne*) та зумовленої невідповідності (*Es regnete oft, aber der Urlaub war schön; Bier mag er nicht, dafür trinkt er Wein* /R. Klappenbach/; *Entweder zahlen sie, oder ich rufe die Polizei* /U. Engel/), залишаючись формально рівноправними, виявляються когнітивно нерівнорядними, оскільки описувані ними ситуації поставлені в залежність від нормативних очікувань, епістемічних уявлень та суб'єктивних і/або колективних стереотипів комунікантів щодо устрою позамовного світу.

Задаючи характер відношень між денотативними ситуаціями у першому наближенні, предикати-конектори здійснюють одночасно й їх поєднання в одну макроситуацію – тернарно організований фрейм. Паратактично оформлений фрейм можна представити у вигляді формули СИТ₁ + ПК + СИТ_n (де n ≥ 2). Такий фрейм-трином є фіксацією двох об'єктивно існуючих ситуацій плюс суб'єктивна рефлексія мовця на характер відношень між ними. Когнітивно-семантична тернарність – це ментальна основа продукування паратактичного висловлювання незалежно від того, чи буде воно оформлено закритою бінарною структурою, чи відкритою конструкцією-поліномом. Наприклад, фреймова структура вже згаданого полінома може бути представленою так: **трином-1:** *Friedemanns besuchten auch Gesellschaften* (СИТ₁), **denn** (ПК_{|+cond/+cor|}) *sie gehörten zu den ersten Kreisen der Stadt* (СИТ₂); **трином-2:** *Sie gehörten zu den ersten Kreisen der Stadt* (СИТ₂), **aber** (ПК_{|+cond/-cor|}) *geheiratet hatten sie beide noch nicht* (СИТ₃); **трином-3:** *Geheiratet hatten sie beide noch nicht* (СИТ₃), **denn** (ПК_{|+cond/+cor|}) *ihr Vermögen war eben nicht groß* (СИТ₄); **трином-4:** *Ihr Vermögen war eben nicht groß* (СИТ₄) **und** (ПК_{|-cond/+cor|}) *sie waren ziemlich häßlich* (СИТ₅).

Тричленна когнітивно-семантична структура паратаксисту влаштована таким чином, що кожна попередня ситуація виступає позиційно першою по відношенню до наступної, а кількість триномів у одному ССР визначається формулою n - 1 (n = кількість денотативних ситуацій). Разом з тим, поєднання триномів у сурядний фрейм не є довільним. Кількісні обмеження тут пов'язані з такою закономірністю: в одному фреймі може бути не більше чотирьох триномів, що цілком узгоджується з психологічними можливостями оперативної пам'яті людини [6, 64-65], яка здатна відтворювати тільки 4-5 одиниць (об'єктів), хоч утримувати може й більше.

Когнітивно-семантичні відношення є складовою номінативного рівня ССР і в той же час вони не існують поза реальною ситуацією спілкування. Їм належить важлива роль в організації смислової інформації, яка використовується людиною у вербальній комунікації і тим самим у своїй пізнавальній діяльності. При

цьому слід визнати, що комунікативна функція мови, уможливаючи спілкування людей та існування самого соціуму, має бути базовою і вихідною при аналізі ССР у функціональному розрізі.

Комунікативно-прагматичний аспект ССР порозуміває його розгляд під кутом зору теорії діяльності та соціальної інтеракції. У такий спосіб традиційно розрізняються розповідні, питальні та спонукальні ССР. Але насамперед у функціонально-комунікативному розрізі вони постають як форма складного мовленнєвого акту (МА). Останній являє собою деякий набір різних актомовленнєвих функцій (МА-функцій), кожна з яких у глобальному плані має своє конкретне завдання – служить спонуканню, повідомленню, питанню тощо. Зокрема, у (1) – це комбінація директива і констатива, у (2) – констатива і квеситива, у (3) – директива і комісива, у (4) – двох констативів.

(1) ⇒ (1a) *Mach das Fenster zu*, (1a) *sonst holst du dir eine Erkältung* /U. Engel/.

(2) ⇒ (2a) *Ich habe dir eine Stulle gemacht*, (2b) *Oder hast du keinen Hunger?* /R. Pasch/

(3) ⇒ (3a) *Nimm die Finger aus der Marmelade*, (3b) *oder es setzt was!* /R. Pasch/.

(4) ⇒ (4a) *Die Heizungsrohre sind geplatzt*, (4b) *denn es hat Frost gegeben* /R. Pasch/.

Позначивши позиційно перший мовленнєвий акт як МА₁, а позиційно другий як МА₂, можна отримати три схеми перетворення елементарних МА на складні:

МА₁ → МА₂ (МА₁ – головний, МА₂ – підпорядкований)

МА₁ ← МА₂ (МА₁ – підпорядкований, МА₂ – головний)

МА₁ ↔ МА₂ (МА₁ і МА₂ є рівноправними).

Складні МА, оформлені паратаксистом, мають певні комбінаторні можливості. Якщо за вихідну точку взяти базові мовленнєві функції синтаксичної одиниці (констатив, директив, квеситив, комісив) та співвіднести кожен з них із позицією, яку ця функція займає в ССР, то можна отримати матрицю комбінаторних можливостей складних МА з потенціалом у 16 варіантів. Із цього потенціалу паратактичними засобами можуть реалізуватись лише вісім комбінацій, тобто рівно 50% теоретично можливих випадків використання ССР у формі складного мовленнєвого акту, серед яких розрізняються композитні та комплексні.

Композитні мовленнєві акти (КзМА) являють собою цілісну послідовність мовленнєвих дій (МА-функцій), які утворюють інтегрований блок координативно організованих однорідних комунікативно-прагматичних типів висловлювання, поєднаних спільною інтенцією. Будучи оформленими одною синтаксичною структурою, КзМА являють собою двоактові бінарні номінації, тобто комбінацією позиційно першого (МА₁) та позиційно другого (МА₂) елементарних мовленнєвих актів (табл. 1).

Моделювання складних МА композитного типу показує, що паратаксистом можуть бути реалізовані три із чотирьох теоретично можливих комбінацій елементарних МА. Ці іллокутивні моделі втілюються відповідно у трьох скопсах – повідомлення (I), питання (II) і спонування (III). Звичайно, при аналізі КзМА питання про доміную та рецесивну МА-функцію не виникає, оскільки їх рівноправність є наслідком рівноправності комунікативних ситуативних контекстів. КзМА, оформлені паратаксистом, – надзвичайно продуктивне явище в німецькому мовленні.

Таблиця 1

№ п.п.	Модель №	Конфігурації КзМА	Приклади
/1/	I	КОНСТ ↔ КОНСТ	<i>Ich habe ein paar Brötchen gekauft <u>und</u> damit gefrühstückt.</i> <i>Ich habe ein paar Brötchen gekauft, <u>aber</u> nicht gegessen.</i> <i>Ich habe ein paar Brötchen gekauft, <u>denn</u> ich habe Hunger.</i> <i>Entweder kaufe ich ein paar Brötchen, <u>oder</u> ich verhungere.</i>
/2/	II	КВЕС ↔ КВЕС	<i>Hast du die Blumen begossen <u>oder</u> hast du wieder vergessen?</i> <i>Hast du Brötchen gekauft? <u>Oder</u> hast du keinen Hunger?</i>
/3/	III	ДИР ↔ ДИР	<i>Begieß die Blumen <u>und</u> mache dir ein paar Brötchen!</i> <i>Kauf dir ein paar Brötchen <u>und</u> hör auf zu flennen!</i>
/4/		КОМІС ↔ КОМІС	

Комплексні мовленнєві акти (КлМА) являють собою бінарну комунікативну єдність – цілісну послідовність мовленнєвих дій, які утворюють інтегрований блок ієрархічно організованих неоднорідних комунікативно-прагматичних типів висловлювання, поєднаних спільною комунікативною інтенцією. КлМА є також двоактовими (двоіллокутивними) номінаціями – комбінаціями головного та допоміжного МА. При розмежуванні головних і підпорядкованих МА-функцій ми спираємося на ідею комунікативної філософії стосовно того, що мовленнєві акти виступають у дискурсі як складові попарно структурованої єдності (Doppelstruktur, paarweise auftreten) [11, 104], тобто у складі інтеракції.

Паратактично оформлені КлМА використовуються або в респонсивному, або в ініціюючому режимах спілкування, але цю інтеракційну функцію виконує лише якась одна з двох його частин. Отже, головним (→) слід вважати той МА у складі комплексного, на який очікується вербальна або невербальна реакція співрозмовника, а підпорядкованим (←) той, де реакція співрозмовника буде найменш очікуваною.

Моделювання КлМА показує, що із 12 теоретично можливих випадків засобами складносурядного речення можуть бути оформлені лише п'ять комбінацій чотирьох базових іллокуцій (табл. 2). Незважаючи на те, що в силу своєї двоіллокутивності кожна з п'яти моделей реалізується одночасно у двох скопусах, ми виходимо з того, що один із них буде домінуючим, а другий – рецесивним. Домінуючий скопус спричиняє функціонування МА₁ або МА₂ у дискурсивному режимі головного мовленнєвого акту, а рецесивний – підпорядкованого. Залежно від цього здійснюється прив'язка відповідної моделі до відповідної домінантної ситуації. Так, моделі V і VII мають чинність у скопусі спонування, IV, VI і VIII – питання, а VIII і X – обіцянки. Як не парадоксально, але в широко розповсюджених контекстах повідомлення КлМА не використовуються, у силу чого констатив не вживається у функції головного МА.

Комунікативна парадигма паратактично оформлених КлМА, яка нараховує лише п'ять моделей замість дванадцяти теоретично можливих, є неповною. Із семи прогалин у цій парадигмі чотири пов'язані з констативом /6, 7, 8, 14/, дві – з квеситивом /9, 10/ та одна з комісивом /16/. Напевно, така диспозиція має відношення до проблеми прагматичної сполучуваності іллокуцій в одному комунікативному блоці.

Теоретично і практично можливі комбінації /6-10, 14, 16/ складносурядним реченням не реалізуються. Вони можуть виражатися іншими засобами – ланцюгом із двох і більше простих речень, гіпотаксисом, текстом. Очевидно, ССР є спеціалізованим засобом оформлення саме таких, а не інших КлМА, а його можливості в системі складних МА обмежені певними різновидами. Це потенційно складні МА, де позицію першого МА займають констативи, квеситиви й комісиви.

Оскільки КлМА IV, V, VI, VII, VIII, у яких зазначені іллокуції займають другу позицію, є досить продуктивним явищем у мовленнєвій діяльності, то цей факт може свідчити про певні кореляції між синтаксичною позицією і мовленнєвою функцією. З іншого боку, як видно з табл. 2, за характером підпорядкованості МА-функції поділяються на іллокутивно сильні та іллокутивно слабкі. До перших належать квеситиви, які в інтеракційному процесі завжди виступають у функції головного МА (IV, VI, VIII), а також директиви, які в цій якості виступають переважним (V, VII), але не головним (VI) чином. До іллокутивно слабких МА належать констативи (IV, V) і комісиви (VII, VIII). Очевидно, такий розподіл мовленнєвих актів за характером підпорядкованості відбиває той факт, що в комунікативній діяльності більшою силою впливу відрізняються МА спонування і меншою МА з інтенцією передачі знання.

Таблиця 2.

№ п.п.	№ моделі	Конфігурації КлМА	Приклади
/5/	IV	КОНСТ ← КВЕС	<i>Die Erde ist trocken. Oder hast du die Blumen begossen? Ich habe Brötchen gekauft. Oder hast du keinen Hunger?</i>
/6/		КОНСТ → ДИР	
/7/		КОНСТ → КОМІС	
/8/		КВЕС ← КОНСТ	
/9/		КВЕС ← ДИР	
/10/		КВЕС ← КОМІС	
/11/	V	ДИР → КОНСТ	<i>Begieß die Blumen, sonst trocknen sie ein. Begieß die Blumen <. , - :> sie können eintrocknen. {denn} Kauf dir ein Brötchen <. , - :> sonst verhungerst du.</i>
/12/	VI	ДИР ← КВЕС	<i>Begieß die Blumen <. , - :> oder hast du schon? Kauf dir ein Brötchen <. , - :> oder hast du keinen Hunger?</i>
/13/	VII	ДИР → КОМІС	<i>Begieß die Blumen, sonst /oder/ es setzt was. Kauf mir ein Brötchen <. , - :> und ich verhungere nicht.</i>
/14/		КОМІС → КОНСТ	
/15/	VIII	КОМІС ← КВЕС	<i>Ich begieße die Blumen, oder hast du schon gemacht? Ich kaufe dir ein paar Brötchen. Oder hast du keinen Hunger?</i>
/16/		КОМІС → ДИР	

Сказане дозволяє зробити висновок про те, що комплексний мовленнєвий акт, оформлюючись на рівні своєї формально-граматичної структури координативно, є **прагматично ієрархічною структурою**, частини якої пов'язуються в єдине ціле не на основі одноранговості, незалежності, автономності, а на

підставі ментальної субординації. Таку залежність можна охарактеризувати як **когнітивно зумовлену субординацію** предикативних частин паратаксису.

Використання в мовленні того чи іншого типу паратактично оформленого складного мовленнєвого акту детермінується певними соціодискурсивними (нерідко гендерними) чинниками, психологічним станом мовця (емоційним, вольовим, ментальним), співвідношенням соціальних статусів комунікантів, їх особистими інтересами, зв'язком МА з діяльністю в межах певних соціальних інститутів, ступенем їх інформованості, стилем здійснення мовленнєвого акту тощо – усім тим, що підпадає під категорію 'комунікативна конситуація' (скопус).

Якщо використання композитних МА асоціюється в концептуальному світі мовця насамперед з коректними комунікативними стратегіями, то вживання комплексних МА є можливим як у режимах адекватної, так і неадекватної соціальної поведінки, як в умовах кооперативного, так і конфліктного спілкування, як егалітарного, так і авторитарного дискурсів тощо. Отже, головна різниця між паратактично оформленими композитними і комплексними мовленнєвими актами полягає у способах маркування дискурсивних відношень між їх складовими – власне координативному (композитні) та субординативному (комплексні).

У плані плідності впливу на свідомість комунікантів явище субординації з його авторитарним підґрунтям володіє більшою аргументативною силою, ніж явище координації. Будучи глибоко інтеріоризованим у мовній свідомості, цей феномен можна вважати невід'ємною частиною вербального коду. Разом з тим, низька частотність ієрархічно організованих сурядних номінацій у реальному мовленні у порівнянні з високою частотністю номінацій з рівноправними відношеннями між складовими утримує баланс авторитарних і егалітарних векторів дискурсу, урівноважує процес спілкування, стратегічною метою якого завжди є консенсус і порозуміння.

На підставі сказаного представляється можливим уточнити й саму дефініцію складносурядного речення. У нашому розумінні воно є такою семіотичною одиницею, яка характеризується *формально-синтаксичною бінарністю* автономно поєднаних конструктивних частин; *семантико-синтаксичною тернарністю*, що зумовлює його розподіл на реченнєві утворення з фіксацією а) когнітивно автономних, б) когнітивно ієрархічних відношень між денотативними ситуаціями; здібністю виступати у скопусі повідомлення, питання, спонукання і обіцянки у *формі складних мовленнєвих актів* – композитних або комплексних, дискурсивні відношення усередині яких визначаються у вимірах а) функціональної незалежності (композитні), б) функціональної залежності (комплексні); здатністю утворювати *комунікативно-функціональну єдність*, що служить засобом репрезентації знання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
2. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. – М.: Смысл, 1999. – 487 с.
3. Приходько А.М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 292 с.
4. Рубашова Л.М. Категорія відношення: логіко-філософські та лінгвістичні аспекти // Мовні і концептуальні картини світу. – К.: Київськ. ун-т, 1998. – С. 89-95.
5. Сачков Ю.В. Статистические данные как эмпирический базис социальных наук // Вопр. философии. – 1999. – № 7. – С. 79-93.
6. Солсо Р.Л. Когнитивная психология: Пер. с англ. – М.: Тривола, 1996. – 600 с.
7. Философский энциклопедический словарь / Ред.-сост. Е.Ф. Губский, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 576 с.
8. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – 688 с.
9. Eisenberg P. Grundriß der deutschen Grammatik. – Stuttgart, Weimar: J.B. Metzler, 1994. – 581 S.
10. Eroms H.-W. Syntax der deutschen Sprache. – Berlin, N. Y.: Walter de Gruyter, 2000. – 510 S.
11. Habermas J. Vorbereitende Bemerkungen zur Theorie der kommunikativen Kompetenz // Habermas J., Luhmann N. Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie. Was leistet die Systemforschung? – Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1990. – S. 101-141.
12. Weinrich H. Textgrammatik der deutschen Sprache. – Mannheim [u.a.]: Dudenverlag, 1993. – 1111 S.

13. Zifonun G., Hoffmann L., Strecker B. u.a. Grammatik der deutschen Sprache (in 3 Bdn). – Berlin, N. Y.: Walter de Gruyter, 1997. – 2569 S.

УДК 81'373.46

ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ ХУДОЖНЬОГО РОЗПИСУ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНО- Й МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ ГЕНЕЗИ

Рисіч Ю.Й., аспірант

Дніпропетровський національний університет

Стаття присвячена питанню розвитку в українській мові мистецтвознавчої термінології, зокрема термінології художнього розпису. Порушена проблема висвітлюється з допомогою порівняльно-історичного аналізу наукових термінологічних, лексикографічних праць, а також мистецтвознавчих досліджень як наукових, так і науково-популярних, науково-методичних.

Ключові слова: термінологія художнього розпису, лексикографічне джерело, лексика української мови, запозичення, терміни-інтернаціоналізми, етапи розвитку української термінології, мистецтво художнього розпису, мистецтвознавство, дослідження історії мистецтва.

Рысич Ю.И. ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕРМИНОЛОГИИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РОСПИСИ В КОНТЕКСТЕ УКРАИНСКОГО ТЕРМИНО- И ИСКУССТВОВЕДЕЧЕСКОГО ГЕНЕЗИСА / Днепропетровский национальный университет, Украина

Статья посвящена вопросу развития в украинском языке искусствоведческой терминологии, а именно терминологии художественной росписи. Поставленная проблема разрешается путем сравнительно-исторического анализа терминологических, лексикологических, лексикографических научных работ, а также искусствоведческих исследований как научных, так и научно-популярных, научно-методических.

Ключевые слова: терминология художественной росписи, лексикографический источник, словарь, лексика украинского языка, заимствование, термины-интернационализмы, этапы развития украинской терминологии, искусство художественной росписи, искусствоведение, исследования по истории искусства.

Rysich J.I. EXPLORATION OF ARTPAINTING'S TERMINOLOGY IN DIACHRONICAL CONTEXT OF UKRAINIAN SCIENCES OF TERMS & ART / Dniepropetrovsk national university, Ukraine

This article is on the subject of artpainting's terminology's development in ukrainian language. An urgent problem is solved by historical-&-comparative analysis of terminological, lexicographic scientific sources, also of artscientific researches both popular & methodic.

Key words: artpainting's terminologie, lexicographic source, lexicon, vocabulary of ukrainian terminology, lexical adoption, international terms, artpainting, science of art, researches on the subject of artpainting's history.

Художній розпис, або розмальовування предметів побутового вжитку, частин господарських і монументальних споруд з метою їх декорування, надання їм мистецько-естетичних якостей, є одним із найдавніших художніх промислів, що сягає своїм корінням доби пізнього палеоліту.

Археологічні розкопки поселень трипільської культури (доба неоліту) засвідчили важливе значення орнаментування господарських і побутових речей у художньому оформленні інтер'єру тих часів [1, 37]. Саме настінний розпис трипільських хат зумовив тенденцію розвитку українського настінного малювання. Окрім того, на його базі сформувався й давньоруський фресковий живопис середини XII ст., яким розписували церкви та інші культові споруди в Київській державі [2, 10]. Саме християнізація Русі, одним із проявів якої й була забудова згаданих архітектурних пам'яток, започаткувала перший період в історії розвитку української термінології, що проходив, на думку термінознавців, під знаком “стихійного нагромадження термінів” [3, 41]. Саме тоді, у IX-X ст. н.е. із появою перекладних, а згодом і оригінальних енциклопедичних творів науково-природничого змісту (згадаймо “Фізіолог”, “Шестиднев”, “Збірник Святослава”, літописи, нарешті “Слово про Ігорів похід”) закладаються джерела української виробничої [3, 41], а відтак і мистецтвознавчої термінології прикладного характеру. Адже виготовлення предметів побуту розглядалося нашими предками і з позицій естетики, а не лише утилітарності. Про знання русичів і володіння ними різноманітних як за походженням, так і втіленням способів обробки сировини (чи то глини, чи дерева, а чи вапна) ми, однак, дізнаємося з історико-мистецтвознавчих праць українських і російських авторів, зокрема К. Шероцького [4], Д. Степовика [5], Б. Лобановського [6], Ю. Лащука [7], М. Чернишова [8], М. Орлової [9], інших [10] вже в XX ст. Тоді як логічно було б черпати відомості про техніку розпису, інструменти, кольористику тощо з тих же давньоруських пам'яток або принаймні словників староукраїнської мови XIV-XV ст.. В останньому, на жаль, не зафіксовані назви знарядь праці й способів виготовлення ужиткових предметів. Частково це можна

пояснити майже двохсотлітньою перервою в розвитку промислів, пов'язаною з наслідками татаро-монгольської навали й занепадом Київської держави. Але наприкінці XIV - початку XV ст. спостерігаємо за відродженням давніх традицій обробки матеріалів і їх новаторсько-технологічним осмисленням. Це підтверджують практично всі названі праці. Чому ж у пам'ятках мови того часу майже не відображені активні номінативні процеси у професійно-ремісничому середовищі, а зафіксовані назви за родом занять типу *блударь, глинарь, браницьрь* [11, 42] забулися або вийшли з ужитку?

Відповідь на поставлене питання диктує геополітична ситуація, яка в розвитку української термінології в цілому відіграла вирішальну роль, будучи потужним екстралінгвістичним фактором: невирішеність у питанні державного статусу України та її мови спричинювала різноманітні мовні впливи. Так, промислово-ремісницькі центри на території України, що входила до складу Речі Посполитої, запрошуючи майстрів із Італії, Польщі, Німеччини, стали осередками запозичень до української мови літературних:

-*латинізмів* (алебастр, кахлі);

-*германізмів* через посередництво польської мови (наприклад, конвиця з нім. *Kenne* на означення високої круглої посудини з вузьким верхом і ручкою, розписуваної спичаком);

-*молдаванізмів*, і через посередництво молдавської – тюркізмів (бобовь – назва тканини, харсь у значенні шовку запозичені у молдаван і зустрічаються на той час у грамотах молдавських канцелярій; коуфтерь (перс.) – турецька шовкова тканина, розповсюджена в продажі на молдавських ринках; камка – шовкова турецька розписана квітами тканина та ін.) [11, 72; 12, 160].

Як бачимо, у процесах творення термінів у XIV-XV ст. перевага надавалася запозиченню з інших мов і подальшій переробці запозичених номенів на власному мовному ґрунті.

У словниках і писемних пам'ятках мови XVI - першої половини XVII ст. кількість нових термінів збільшується саме завдяки фіксації інтернаціоналізмів:

-*латинського* походження (оксамит, кубок, адамашковий, матеріал, аплікація, колір) через посередництво польської;

-*грецького* (назви речовин, використовуваних у техніці стінопису, - барій, азот, вапно);

-*тюркського* (здебільшого назви речей побутового вжитку, що декорувалися розписом, а саме казан, кочерга, сундук, чарка; також назва кольору - карий);

-*німецького* (туш) походження [13; 128, 130].

Деякі слова, особливо ареально "обмежені", часто й досі входять до активного розмовного лексикону лемків, бойків, гуцулів. Наприклад, запозичені зі словацької та польської: *гедваб* – шовк, *граття* – кухонний посуд, начиння, *ленідло* – гумовий клей, гуміарабік, *лижка* – ложка, *шуфлада*, *дротарня* – майстерня, *дротарити* – працювати ремісником [14; 35, 47, 84-85, 146, 155]. У цілому ж період з XVI до середини XVII ст. ознаменувався появою найбільшого за обсягом староукраїнського словника з реєстром близько 27 тисяч слів (Єпіфанія Славинецького під назвою "Лексикон латинський" [15]). Ця фундаментальна, як на той час, праця, засвідчуючи самою назвою, яких мовних впливів зазнавали терміносистеми української мови в процесі їх становлення, окрім того, чи не найповніше відбиває українську побутову й виробничу лексику XVII ст. з-посеред інших лексикографічних джерел, наприклад, "Лексикону" Памви Беринди, "Лексису" Лаврентія Зизанія, тлумачного словника Амросія Калепіна, рукописної "Синоніми словенороської" анонімного автора, "Граматики" Мелетія Смотрицького, художніх творів Івана Вишенського, Захарія Копистенського, Юрія Рогатинця. Тут зустрічаємо й назви приміщень і їх деталей (наприклад, *комин, одверіє, підпоры, дьжа, кружка, горщок, сундук*), назви знарядь (*щотка, шарь живописателный, паличка*), сировини (*сажа, древо, злато, воск, чернило*), способів обробки останньої (*щеплю, стрьгу, тисну, оковую, остеняю, подписую, надъписую; поливка, посребренный, паленіє, истненіє, дроводьство, образописание, описаніє, чекань, червлень*), також назви людей за родом занять (*ремесникъ, скуделникъ, гончарь, токарь, склярь, мечникъ*) [15; 45, 48-49, 51, 61, 156, 182]. Переважна більшість наведених номенів складає нині активний фонд термінів у системі художнього розпису.

У XVII столітті значно розширюється й коло ділових документів, а все це веде за собою подальше поповнення лексики староукраїнської мови суто народними словами на позначення понять, пов'язаних із давньою формою організації ремесла, такими, як *льлярь, склярь, сафнянник, фарбрь, гончарь, столярь, тесля*; на позначення предметів домашнього вжитку, як-то *скриня, коновичка, цебрик* тощо [16, 89].

Однак із середини XVII ст. певні події, зокрема "відтік" учених із Києво-Могилянської Академії – осередку розвитку продуктивних сил у лінгвістиці, особливо історично-порівняльній, - до вищих навчальних закладів Росії, також заборона Катериною створення університету в м. Батурині, а королем

Владиславом – у м. Києві - штучно загальмували розпочате в українській фаховій термінології. Наступила довга перерва в розвитку останньої [3, 44].

Що ж до самого фаху, то “до наших днів дійшла невелика кількість виробів декоративно-ужиткового мистецтва” [17, 319], тому інформація з розвитку художнього розпису цього періоду береться безпосередньо з тогочасних актів, хронік (“Печерський патерик”) і літописів (Самійла Величка, Григорія Граб’янки, Самовидця, або Романа Ракушки-Романовського), відомих чималою кількістю описів речей. Там же ми зустрічаємося й з термінами-інтернаціоналізмами на позначення предметів, інструментів, мотивів орнаменталії в технології художнього розпису, запозиченими через посередництво російської мови з німецької (*зензубель, рейсмус, клейстер, штукатур*), а також французької (*гравюра, горельєф, ваза, ескіз, мотив, палітра, пано, силует*; назви орнаментальних мотивів *гирлянда, грифон, розетка*) [13, 138].

Інтернаціоналізація ж загальноживаного лексику української мови, а не тільки ремісничо-виробничого словника поживається наприкінці XVIII – на початку XIX ст. із формуванням нової української літературної мови. Появу останньої пов’язують із творчістю І.П. Котляревського, поема “Енеїда” якого дуже багата на власне народну побутову лексику, що входить відтоді й до термінологіки художнього розпису (ідеться про тематичну групу предметів розпису і слова-номени з неї, наприклад, *комин, кубок, кухлик, барильце, ложка, миска, ослін, посуд, припічок, філіжанка, платок, сорочка* та ін. [18, 55]).

У згаданий період були й спроби створення словників української народної та літературної мов, зокрема О. Павловським, І. Войцеховичем, А. Метлинським [19], письменником П. Білецьким-Носенком [20]. Окрім відомої праці “Словарь малорусского или юго-Восточнорусского языка <...>”, укладеної останнім протягом 1838-1843 років, на жаль, незакінченим залишився його “Словарь герменевтический, лингвистико-исторический, географический с изъяснением истинного смысла устарелых, вышедших из употребления <...> [слов]” [20, 56], що міг би стати “фундаментальною” віхою розвитку національної термінологічної бази.

У другій половині XIX ст. авторитет української мови, а відтак і національної термінології, підноситься Т.Г. Шевченком. Оскільки він був і художником, у його епістолярній спадщині дуже широко представлена термінологія й номенклатура живопису, гравіювання, із яких чимало номенів увійшли й до терміносистеми художнього розпису (наприклад, *фарба, краска, олія, селія, карандаш, цизорик, пензель, кисть*) [16, 206]. Зіставляючи словник мови Т. Шевченка із загальномовним П. Білецького-Носенка, дослідники наочно переконуються у багатстві першого, особливо зважаючи на розширення Шевченком синонімічних рядів, збільшення ним семантичної глибини мови, залучення великої кількості інтернаціоналізмів до галузей культури, політики тощо. Ці процеси посприяли активізації лінгвістичної науки в цілому й наукової та виробничої термінології зокрема.

Починаючи з другої половини XIX ст., історія розвитку української термінології перейшла на якісно новий етап розвитку, названий дослідниками М. Ганіткевич та І. Зелізним “пошуками термінологічних варіантів” [3, 41].

Ще в першій половині XIX ст. при різних виданнях подавалися записи українських лексичних варіантів, що стали основою спершу рукописних словників, а згодом і друківаних (О. Афанасьєва-Чужбинського, К. Шейковського, І. Верхратського, Ф. Піскунова і Василенкова [21]).

Багатими на лексичний матеріал були також:

-пісенний фолькор [див.: 22];

-науково-популярні та художні твори Івана Нечуя-Левицького, М. Драгоманова, Івана Карпенка-Карого, М. Коцюбинського, де згадки про художній розпис були не простими етнографічними замальовками, а художнім узагальненням. Однак термінологічної лексики, розкиданої по окремих творах українських письменників, явно було недостатньо для розвитку стилів української мови. У другій половині XIX ст. назріла, по-перше, потреба зібрати українську термінлексику, по-друге, потреба створення на українській мовній основі термінів, і, по-третє, потреба поповнення української термінології за рахунок іншомовної міжнародної [23, 101].

Так, 1848 року на 3’їзді руських учених у Львові вперше заманіфестовано бажання сформуванню наукової терміносистеми в українській мові [3, 44]. Результатом натхненної праці стало видання галицькими вченими термінологічних збірників і словників гуманітарного, зокрема правничого, природничого, технічного профілів. Термінододаток мовознавців Центральної та Східної України започаткували статті М. Левченка “Заметки о русинской терминологии” (1861) та П. Єфименка [24] в журналі “Основа”, який уже на той час закликав до формування національних терміносистем [25, 236].

На жаль, жодних свідчень лінгвістичного опрацювання термінологіки принаймні виробничо-декоративної практики (адже про художній розпис як науку мова йтиме майже на півстоліття пізніше)

того часу українська лексикографія не має. Про художній розпис XIX ст., окрім згаданих етнологічних джерел, найповніше розповідають нам опубліковані вже у XX ст. наукові дослідження з історії мистецтва в цілому [26] та окремих його видів, у тому числі й розпису [27].

Систематичним і цілеспрямованим опрацюванням науковцями нагромадженої за цей час (друга половина – кінець XIX ст.) ремісничо-виробничої термінології розпочався третій етап у розвитку української термінології, названий дослідниками “угрунтуванням наукової термінології і творчою активністю народу” [3, 41]. На заході України осередком термінознавчої праці було Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка, засноване ще наприкінці XIX ст. У Наддніпрянщині ж активізація терміносправи пов’язується із скасуванням 1905 року заборони на друк українською мовою. У вищих навчальних закладах зароджується просвітницька робота, набуває обертів формування національної наукової термінології: створюються мовно-термінологічні гуртки, члени яких займаються укладанням словників і перекладом термінів.

Перші десятиріччя XX ст. є знаменними в питанні вивчення мистецтвознавцями художнього розпису, зокрема дерев’яного й настінного. Наприклад, ученими Д. Яворницьким [28], К. Щероцьким [4], іншими [29] започатковано збір зразків хатнього стінопису, науково описаних, на думку мистецтвознавця О. Найдена, із метою:

-виявлення художньої специфіки розписів порівняно з іншими видами народного мистецтва та їх історичних зв’язків із мистецтвом минулих часів;

-дослідження місцевої специфіки та проблем пластично-колірного вирішення архітектури житла, характеристики їх самостійних (позаархітектурних) художньо-естетичних властивостей;

-порівняння стильових ознак розписів різних місцевостей, а також авторських манер;

-класифікації та виявлення самостійних символічних функцій мотивів і елементів орнаменту, пошуку семантичних відповідностей мотивів архітектурного орнаменту з образами усного фольклору [30, 7].

Причинами такого пізнього “відкриття” художнього розпису в усьому його видовому багатстві й з урахуванням його глибокої генетичної вкоріненості є:

по-перше, сильна за ступенем вираження залежність художнього розпису від інших видів декоративно-ужиткового мистецтва (розпису кераміки – від гончарства, металу – від ковальства і ювелірної справи, дерева – від архітектури, скла – від гутного промислу), унаслідок чого довгий час художній розпис розглядався як допоміжний вид мистецтва;

по-друге, функціональна диференціація видів художнього розпису на професійний і народний;

по-третє, територіальна дисперсія останнього, і в результаті цього – локальна технологічна варіативність;

по-четверте, художній розпис тривалий час був об’єктом дослідження етнографії, а не мистецтвознавства.

Друга наведена вище причина пояснює й той факт, що лінгвістами-термінознавцями, діяльність яких припадає на Золоте десятиріччя в історії української термінології, використовувані в мистецтві художнього розпису номени так і не були опрацьовані. Серед мовознавців тоді, а подекуди й зараз, не було єдиної думки щодо визнання за спеціальною лексикою статусу термінології. Поширеним був погляд, згідно з яким спеціальну лексику визначають як “професійну”, наголошуючи на принципових відмінностях між професійними лексемами як одиницями лексики певного роду занять і термінами як одиницями термінології [3, 51]. Відтак узятий за основу критерій точності науково-технічного терміна – неточності професійної лексики зумовив “першочерговість уваги” мовознавців до технічних і природничих терміногруп [25, 237]. Особливо яскраво це простежується в термінографічному доробкові Золотого десятиріччя (зауважимо, значно багатшому за власне термінологічний), у якому з-поміж усього масиву виданих за сприяння Інституту української наукової мови й Української Академії Наук словників (кількість яких за різними підрахунками становить від 33 до 80) переважна більшість стосувалася природничої (географічної, хімічної, математичної) і технічної галузей знань. Тоді як потрібний лексикографічний матеріал для аналізу термінології художнього розпису міститься тільки у ряді словників [31].

Очікуваний лінгвістичний аналіз (паралельно з укладанням галузевих словників) у царині мистецтвознавчої термінології активізується на завершальному четвертому етапі в історії української термінології, що проходив під знаком “термінологічних Бюлетенів АН УРСР і декадентських настроїв” [3, 41]. Натомість в українському та російському мистецтвознавстві в середині 50-х р.р. XX ст. з’являються вже *узагальнюючі* праці з декоративно-ужиткового мистецтва в цілому та виробництва й обробки таких його видів, як кераміка, мозаїчний живопис, скло [32]. У середині ж 60-х р.р. під впливом російського мистецтвознавства, збагачуваного великою кількістю навчальних і науково-популярних посібників із виготовлення й обробки різноманітної сировини [33], нарешті й окремі види українського

декоративно-прикладного мистецтва стають повноцінними об'єктами наукових досліджень, предметом яких є художні, етнокультурні, історичні параметри їх розвитку. Наразі за цими об'єктами можна закріпити терміни “напрямки”, “школи”, сформовані дослідниками Ю. Лашуком, В. Щербаком, В. Рожанківським [32], А. Зельдич, Л. Долинським [34] у галузях розпису кераміки, скла та порцеляни; Б. Тимківом, К. Кавасом [35] – у деревообробці; В. Щербаківським [36] – в архітектурному декорі, розписах і малюваннях; Н. Глухенькою [37] – у декоративних розписах, розписах тканини; П. Жолтовським [38] – у металообробці. Часто саме в цих працях зустрічаються укладені авторами словники використаних термінів, що зрештою підтверджує давно встановлений факт: “Історично авторами наших галузевих словників були не мовознавці” [39, 50]. Незважаючи на те, що ще в 50-х роках закладалися підвалини наукового аналізу виробничо-мистецьких термінологій “локального масштабу”, тобто живаних на території широкого розповсюдження певного промислу (як-то опішнянська, решетилівська керамологія), тільки 80-ті – 90-ті роки ХХ ст. засвідчили т.зв. “термінологічний вибух” у науковій лінгвістичній думці, якому є кілька пояснень:

по-перше, особливі успіхи української лексикографії (видання “Етимологічного словника”, словників староукраїнської ХІV – ХV та української мови ХVІ – першої половини ХVІІ століть, великої кількості перекладних, фундаментальних тлумачних словників);

по-друге, вироблення напрямків термінологічних досліджень у зв'язку з особливим інтересом до термінології в контексті науково-технічних досягнень суспільства (серед цих напрямків виділяються когнітивно-комунікативний, типологічний, порівняльний, ономазіологічний);

по-третє, актуалізація практичного аспекта в сучасному термінознавстві, що передбачає систематизацію, упорядкування й стандартизацію наукової термінології.

Останнім процесам посприяли *наукові дослідження мовознавців і мистецтвознавців* В. Бережняк, Л. Спанатій [40], Б. Бойчук [26] із термінології гончарства й кераміки, О. Гридчук [41], М. Гнатюк [27], В. Малини [26] – з деревообробки, Н. Студенець [42], М. Гринюк [27] - із мистецтва настінного розпису, Т. Печенюк [43] – із розпису тканини; *термінологічні галузеві словники* таких упорядників, як Є Шевченко, Я. Запаско, С. Ничкало, О. Пошивайло [44]. Однак на відміну від мистецтвознавства, у мовознавстві досі немає досліджень, присвячених безпосередньо термінології художнього розпису. Та й автори вищезазначених словників за фахом – мистецтвознавці, тоді як “...мало би бути так, що вони забезпечують точність передавання змісту поняття, а мовознавці – відповідність створюваного терміна законам мови” [45, 3]. Ураховуючи також явище актуалізації наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. інтересу до народно-індивідуальних і професійно-мистецьких технік розпису (а вони щодалі більше потребують номінативного уточнення, зважаючи на необхідність унормування професійної лексики) як до елемента національної самосвідомості на шляху утвердження української національної ідеї, усебічний лінгвістичний аналіз терміносистеми художнього розпису якраз на часі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія українського мистецтва: в 6 томах. Т.1. Епоха Київської Русі. – К.: вид-во АН УРСР, 1966. – 453 с.
2. Українське народне малярство ХІІІ-ХХ ст.: Світ митців: Альбом/Авт.-упоряд. Свенціцька В., Откович В. – К.: Мистецтво, 1991. – 304 с.
3. Ганіткевич М., Зелізний А. Досягнення в опрацюванні науково-технічної термінології // Науково-технічне слово. Бюлетень видавничо-термінологічної комісії. №1. – Львів, 1993. – С.41-54.
4. Щероцькій К. Очерки по истории декоративного искусства Украины I. Художественное убранство дома въ прошломъ и настоящемъ. – К.: типография С.В. Кульженко, 1914. – 141 с.
5. Степовик Д. Історія української ікони Х-ХХ ст. – К.: Либідь, 1966. – 440 с.
6. Лобановський Б. Мозаїка і фреска. – К.: Мистецтво, 1966. – 150 с.
7. Лашук Ю. Покутська кераміка. - Опішне: Українське народознавство, 1998. - 142 с.
8. Чернышов Н. Искусство фрески в Древней Руси. – М.: Искусство, 1954. – 103 с.
9. Орлова М. Наружные росписи средневековых памятников архитектуры: Византия, Балканы, Древняя Русь. – М.: Наука, 1990. – 240 с.
10. Тищенко О. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (ХІІІ-ХVІІІ ст.). – К.: Либідь, 1992. – 192 с. Древнерусское искусство: художественная культура X – первой половины XIII веков. – М.: Наука, 1988. – 340 с. “Софійський музей”, архітектурно-історичний заповідник. Київ. Мозаїки та фрески Софії Київської. – К.: Мистецтво, 1971. – 79 с.

11. З історії української лексикології /авт.: Гринчишин Д., Керницький І. та ін. – К.: Наукова думка, 1980. – 263 с.
12. Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах: Монографія /Л.Симоненко, С. Соколова, І. Коропенко. – К.: Наукова думка, 1993. – 238 с.
13. Лексика української мови з погляду її походження //Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія/за заг. Ред. Ак. Білодіда І.К. – К.: Наукова думка, 1993. – 440 с.
14. Дзензелівський Й. Українсько-західнослов'янські паралелі. – К.: Наукова думка, 1969. – 211 с.
15. Славинецький Єпіфаній. “Лексикон латинський” Є. Славинецького. – “Лексикон словено-латинський” Є. Славинецького та А. Корецького-Солтановського /АН УРСР. Інститут української мови. – К.: вид-во АН УРСР, 1973. –220 с.
16. Див.: Русанівський В. Історія української літературної мови. Підручник. – К.: АртЕк, 2001. – 392с.
17. Історія українського мистецтва: в 6 томах. Т.2. Мистецтво XIV – першої половини XVII ст. – К.: вид-во АН УРСР, 1967. – 472 с.
18. Див.: Мова і процеси суспільного розвитку /Авт.: Русанівський В., Брахнов В. та ін. – К.: Наукова думка, 1980. – 211 с.
19. “Краткій малоросійській словарь” О. Павловського //Грамматика малоросійського нарѣчя. - Спб. - 1818. “Собрание словъ малоросійскаго нарѣчя” І. Войцеховича //Труды Общества любителей российской словесности при Московском университете. - 1823. - кн.ІІІ. - С. 264-326. “Словарь малоросійскаго нарѣчя” А. Метлинського. - К., 1834-1835 (Цитовано за виданням: Москаленко А. Нарис історії української лексикографії. - К.: Радянська школа, 1961. - 162 с.)
20. Див.: Бутник-Сіверський Б. “Малоросійський словарь” і “Грамматика” П. Білецького-Носенка //Наукові записки Інституту мовознавства. - К., 1946. - т.ІІ-ІІІ. - С. 207-213.
21. Афанасьєв-Чужбинський О. Словарь малорусского нарѣчя //Известия АН по отделению русского языка и словесности. - Спб. - 1855. - т.ІV - С. 1-176. Шейковський К. Опыт южнорусского словаря. Т.1-5(1,2). – 1861-1866. Піскунов Ф. Словниця української (або Югової-Руської) мови. – Одеса, 1873 (Цитовано за виданням: Горецький П. Історія української лексикографії. - К.: вид-во АН УРСР, 1963. - 242 с.). Верхратский И. Початки до уложення номенклатури и терминології природописної, народної. - Львів: друкарня Ставропігійського інституту, 1869. - Вип. 2. - 40 с. Василенков И. Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии. - Полтава: типография “Печатное дело”, 1902. - 80 с.
22. Див.: Сімович О. Поетична символіка української народної творчості: лінгвістичний аспект/Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. – Львів, 1999. – 50с. 21.3. Українська народна творчість у поняттях міжнародної термінології. – К.: Родовід, 1996. – 327с.
23. Москаленко А. Нарис української лексикографії. - К.: Радянська школа, 1961. - 162 с.
24. Левченко М. Заметка о русинской терминологии //Основа. - 1861. - №7. - С. 183-186. Ефименко П. По поводу заметки г. Левченко “О русинской терминологии” //Основа. - 1862. - №8. - С. 45-52.
25. Михайлишин Б Проблеми історії та розвитку української термінології [кінець XIX – 70-ті роки XX ст.] //Другий міжнародний конгрес українців. Мовознавство. – Львів, 1993. – С.236-240.
26. Українське мистецтво та архітектура кінця XIX – початку XX ст. /НАНУ, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. Рильського. – К.: Наукова думка, 2000. – 240 с. Історія українського мистецтва: в 6 томах. - К.: вид-во АН УРСР, 1970. - Т. 4(2). Мистецтво другої половини XIX-XX ст. – 435 с. Нариси з історії декоративно-прикладного мистецтва України. – Львів: Львівська Академія мистецтв, 1969. – 191 с. Лобановський Б., Говдя П. Українське мистецтво другої половини XIX – початку XX ст. – К.: Мистецтво, 1989. – 206 с. Малина В. Народне мистецтво півдня України (кінець XIX –початок XX ст.). Дис...канд.мистецтвознавства /Львівська академія мистецтв. – Львів, 1999. - 174 с. Бойчук Б. Народне декоративне мистецтво Покуття XIX-XX ст. (історія, типологія, художні особливості). Дис...канд. мистецтвознавства /Прикарпатський університет ім. В. С. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2000. - 160 с.
27. Гнатюк М. Художні вироби з дерева в інтер'єрі народного житла українських Карпат і Прикарпаття XIX – першої половини XX ст. Дис...канд. мистецтвознавства /Львівська академія мистецтв. – Львів, 2000. - 170 с. Селівачов М. Українська народна орнаментика XIX-XX ст. (іконографія, номінація, стилістика, типологія). Дис...док. мистецтвознавства. – К.: вид-во НАН України, 1996. - 421 с.Гринюк М. Декоративний народний розпис в інтер'єрі гуцульської хати (середина XIX - кінець XX ст.). Дис...канд. мистецтвознавства /Львівська академія мистецтв. – Львів, 1997. - 184 с.

28. Яворницький Д. Словник української мови. - Катеринослав: Слово, 1920. - т.І. - 411 с.
29. Зарембский А. Народное искусство подольских украинцев. - Л., 1928. Щепотьєва М. Розписи хат в с. Ходоровцях на Кам'яччині. - К., 1928. Левитська Л. Селянський стінний розпис на Поділлі. - К., 1928. Берченко Є. Настінне малювання українських хат та господарчих будівель при них. Дніпропетровщина. - Харків, 1930. Кржемінський К. Стінні розписи на Уманщині. - Кам'янець-Подільський, 1927 (Цитовано за виданням: Найдено О. Орнамент українського народного розпису: витоки, традиції, еволюція. - К.: Наукова думка, 1989. - 162 с.).
30. Найдено О. Орнамент українськоо народного розпису: витоки, традиції, еволюція. - К.: Наукова думка, 1989. - 162 с.
31. Уманець М. і Спілка А. Словарь російсько-український (фототипічне видання) /ДВУ. - Дніпропетровськ. - 1925. - 1149 с. Наконечний М., Йогансен М. та ін. Практичний російсько-український словник /ДВУ - Дніпропетровськ. - 1926. - 238 с. Сабалдир Г. Практичний російсько-український словник. - К.: вид-во "Час", 1926. - 432 с. Жигадло І. Російсько- український совничок ремесств, професій та підприємств /УАН. - Харків, 1925. - 24 с. Булда С. Словник будівельної термінології (проект) /Українська Академія наук. - К.. 1930. - 135 с. Туркало К., Фаворський В. Словник технічної термінології (проект) /УАН. - Харків, 1928. - 172 с.
32. Виннер А. Материалы и техника мозаичной живописи. - М.: Искусство, 1953. - 368 с. Рожанківський В. Українське художнє скло. - К.: вид-во АН УРСР, 1959. - 151 с.
33. Лямин И. Мозаика по дереву. - М.-Л.:Гослесбумиздат, 1961. - 63 с. Танкус О., Сысоева Н. Роспись ткани. - М.: КОИЗ, 1960. - 20 с. Флеров А. Технология художественной обработки металлов. - М.: Высшая школа, 1968. - 326 с. Шелковников Б. Художественное стекло. - Л.: изд-во Государственного Эрмитажа, 1962. - 186 с. Шугаев В. Орнамент на ткани (функция и методика построения). - М.: Легкая индустрия, 1969. - 87 с. Щербаков В. Изобразительное искусство. Обучение и творчество. Проблемы руководства изотворчеством детей. - М.:Просвещение, 1969. - 272 с.
34. Лашук Ю. Народне мистецтво українського Полісся. - Львів: Світ, 1992. - 134 с. Щербак В. Сучасна українська майоліка. - К.: Наукова думка, 1974. - 191 с. Зельдич А. Художнє скло. - К.: Мистецтво, 1966. - 103 с. Долинський Л. Український художній фарфор. - К.: вид-во АН УРСР, 1963. - 88 с.
35. Тимків Б., Кавас К. Вмготовлення художніх виробів з дерева: В 2 ч. Підручник. - Львів: Світ, 1996. - Ч. 2. Мозаїка. Випалювання. Розпис. - 144 с.
36. Щербаківський В. Орнаментация української хати. - Рим: вид-во "Богословія", 1980. - 47 с.
37. Глухенька Н. Петриківські декоративні розписи. - К.: Мистецтво, 1965. - 64 с.
38. Жолтовський П. Художній метал. - К.: Мистецтво, 1972. - 114 с.
39. Зелізний А. Елементи загальної методології в термінологічній праці//Науково-технічне слово. Бюлетень технічного комітету стандартизації термінології Держстандарту та Міносвіти України. №1. - Львів, 1995. - С. 41-53.
40. Бережняк В. Гончарська лексика східнополіського говору. Дис...канд. філолог.наук. - К.: НАН України. Інститут української мови, 1996. - 224 с. Спанатій Л. Гончарна лексика в говорах української мови. Дис...канд. філолог.наук /Миколаївський державний педагогічний університет. - Миколаїв, 1997. - 216 с.
41. Гриджук О Термінологічна лексика художньої різьби по дереву. Дис...канд. філолог. наук /НАН України. Інститут українознавства ім. Крип'якевича. - Львів, 2000. - 229 с.
42. Студенець Н. Хатній (настінний) розпис Поділля. Дис...канд. мистецтвознавства /Львівська Академія мистецтв. - Львів, 1997. - 261 с.
43. Печенюк Т. Розпис тканини в Україні (20-ті - початок 90-х р.р. ХХ ст.). Дис...канд. мистецтвознавства /Львівська Академія мистецтв. - Львів, 1996. - 160 с.
44. Шевченко Є. Народна деревообробка в Україні. Словник народної термінології. - К.: Артанія, 1997. - 260 с. Декоративно-ужиткове мистецтво. Словник: у 2 томах /Запаско Я. - Львів: Афіша, 2000. Ничкало С. Мистецтвознавство: Короткий тлумачний словник. - К.: Либідь, 1999. - 208 с. Пошивайло О. Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України. Гетьманщина. - Опішне: Українське Природознавство, 1993. - 280 с.
45. Перебийніс В. Деякі закономірності в розвитку термінологічної лексики //Мовознавство. - 1974. - № 4. - С. 3-13.

ИДЕОЛОГИЧЕСКИ МАРКИРОВАННОЕ ЗНАЧЕНИЕ КОЛОРАТИВА *БЕЛЫЙ* В ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ СОВЕТСКОГО И ПОСТСОВЕТСКОГО ОБЩЕСТВА

Розсоха В.А., к. филол. н., доцент

Луганский государственный педагогический университет имени Тараса Шевченко

Феноменально определяя действительность, колоративы теряют собственно цветное значение и становятся идеологическими маркерами.

В статье рассматривается колоратив «белый» в этом аспекте, устанавливаются изменения его оценочной составляющей в толковых словарях советского и постсоветского общества.

Ключевые слова: колоратив, цветообозначение, белый, идеология, советское и постсоветское общество.

Розсоха В.О. ІДЕОЛОГІЧНЕ МАРКУВАННЯ ЗНАЧЕННЯ КОЛОРАТИВА *БІЛИЙ* У ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКАХ РАДЯНСЬКОГО ТА ПОСТРАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА / Луганський державний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, Україна.

Феноменально визначаючи дійсність, колоративи втрачають власне значення кольору й стають ідеологічними маркерами.

У статті розглядається колоратив «білий» у цьому аспекті, встановлюються зміни його оцінної складової в тлумачних словниках радянського та пострадянського суспільства.

Ключові слова: колоратив, кольоронайменування, білий, ідеологія, радянське та пострадянське суспільство.

Rozsokha V.A. IDEOLOGICALLY MARKED MEANING OF THE COLORATIVE «WHITE» IN THE EXPLANATORY DICTIONARIES OF THE SOVIET AND POST-SOVIET SOCIETIES / Luhansk Taras Shevchenko State Pedagogical University, Ukraine.

Determining the reality in an unusual way, coloratives lose the proper color meaning and become ideological markers.

The article deals with the analysis of the colorative “white” and the changes of its evaluative component are established based on the explanations from the dictionaries of the Soviet and Post-Soviet societies.

Keywords: colorative, color marking, white, ideology, Soviet and Post-Soviet society.

Люди живут не только в объективном мире вещей и не только в мире общественной деятельности, как это обычно полагают; они в значительной мере находятся под влиянием того конкретного языка, который является средством общения для данного общества.

Эдуард Сепир

Мы должны признать влияние языка на различные виды деятельности людей не столько в особых случаях употребления языка, сколько в повседневной оценке им тех или иных явлений.

Бенджамен Л. Уорф

Изучение цветообозначений имеет давнюю традицию и представлено сотнями публикаций. Среди причин, объясняющих неослабевающее внимание к этой группе слов, А.П. Василевич, исследовавший цветонаименования с позиций психолингвистики, называет, на наш взгляд, главную — «значимость цветового зрения для разных наук о человеке» [1, 3].

Действительно, человек воспринимает окружающий мир в цвете и во многом через цвет. Цветовые ассоциации и символы вошли в наше сознание, а колоративы, теряя собственно цветное значение, стали приобретать социально и идеологически обусловленные характеристики.

В качестве социального маркера цвет используется достаточно давно, т.к. способен феноменально определять действительность, становится реалией мировоззрения. Ср.: *желтый дом, желтый билет, белая ворона, голубая кровь, черная полоса (жизни)* и др.

Набор таких единиц в языке в основной массе исторически изменчив. В частности, рассматриваемый хронологический период отмечен широким употреблением следующих идеологизированных сочетаний: *белая гвардия, белый террор, белая эмиграция, белая идея, красная армия, красный офицер, красный день календаря, зеленый друг, коричневая чума, черный пиар, черный вторник, черная биржа, черная валюта, желтая пресса, желтая (белая, красная) сборка, партия зеленых* и под. Вошедшие в этот ряд советизмы в настоящее время деактуализированы, в значении некоторых скорректированы прагматические характеристики, что можно расценить как реакцию на новые условия жизни общества, другие ценностные ориентиры, иную идеологию.

Полагая, что в рамках одной статьи достаточно сложно проанализировать все колоративы, содержащие в своей семантической структуре идеологически маркированные значения, рассмотрим в этом аспекте колоратив *белый*, для чего обратимся к основным толковым словарям, изданным в означенный названием статьи временной отрезок.

Важнейшим событием в становлении советской лексикографии был «Толковый словарь русского языка», вышедший под редакцией проф. Д.Н.Ушакова (1935-1940, т. I-IV; в дальнейшем — ТСУ). Созданный коллективом известных лингвистов (В.В. Виноградовым, Г.О. Винокуром, Б.А. Лариным, С.И. Ожеговым, Б.В. Томашевским), словарь прошел политическое редактирование (политическая редакция принадлежит Ф.Я. Кону, А.А. Болотникову и П.А. Казанскому). Неудивительно, что вступительная статья начинается с идеологической установки, сформулированной следующим образом: «История больших словарей показывает, что каждый из них является отражением классовых интересов своей эпохи. Изучая словари, можно видеть, что приносилось в накопленное ранее богатство, что и как в нем перерабатывалось новым, завоевавшим господство классом» [ТСУ, I, 4].

Логическое выделение акцентологическими средствами союзного слова *что* свидетельствует о его смысловой значимости, о несомненном наличии информации, присутствующей имплицитно: *Язык — опора господствующей власти, и данный словарь будет отражать идеологию нынешней власти. Следовательно, отбор языкового материала, его описание, будет нацелено на внедрение в массовое сознание нужных идеологем.* Известно, что «имплицитная информация... усваивается адресатами скорее на подсознательном уровне, и к тому же адресат не склонен подвергать ее оценке» [5, 550], то есть фактически язык словаря представляет собой манипулятивный дискурс.

Идеологическая установка словаря эксплицируется и через раздел «Пометы к словам, обозначающим предметы и понятия чуждого быта». Ср.: *загран.* — т.е. за границей, указывает, что слово обозначает предмет или явление, относящееся только к заграничной жизни, к общественно-бытовому обиходу западноевропейских государств; *дореволюц.* — указывает, что слово обозначает предмет или понятие, вытесненные послереволюционным бытом; *полит.* — без комментариев, что тоже прагматически значимо. Строгим разделением на *дореволюционное* и *послереволюционное*, там и здесь, наше и чужое очерчиваются пространственно-временные рамки картины мира, моделируемой новой властью в сознании носителей языка, формируются стереотипы восприятия, задаются параметры ценностно-прагматической ориентации в обществе.

В таком контексте и определено толкование актуального для послереволюционного периода в России идеологически обусловленного значения слова *белый*: **Белый**. 3. Контрреволюционный, белогвардейский (употр. со времен Великой французской революции, когда обозначало сторонников Бурбонов); *противоп.* красный. *Белый офицер. Белая гвардия* (см. гвардия) // в знач. сущ. преимущ. мн. **белые**. Белогвардейцы. *В плену у белых* [ТСУ, I, 121].

Толкование лексического значения включает когнитивный и прагматический компоненты, причем «когнитивное значение имен позволяет судить о самих денотатах, а прагматическое значение — о субъективном отношении к ним говорящих» [4, 20-21].

Когнитивная информация в данной словарной статье представлена синонимической парадигмой *белый* — *контрреволюционный* — *белогвардейский*. Архитектоника прагматической информации структурируется двумя пересекающимися модальными рамками: мелиоративной (*революция* — *Великая*) и пейоративной (лексема *Бурбоны* в русском языке имеет отрицательную коннотацию, которая в контексте дефиниции экстраполируется на лексику *белый*, причем отрицательная оценка усиливается посредством иллюстрации: *В плену у белых*).

Таким образом, антагонистическое, непримиримое противопоставление двух классов в послереволюционной модели мира на вербальном уровне закрепляется цветовой оппозицией *белый* — *красный*, которая становится одним из центральных фрагментов формирующейся языковой картины мира. Фразеологизмы *красная гвардия* и *белая гвардия* в толковом словаре Д.Н. Ушакова сопровождаются пометой *полит.*, что подчеркивает семантику оппозитивности.

Известно, что «большим когнитивным потенциалом обладает словосложение, так как эта словообразовательная модель позволяет представить множественность (разные денотативные пространства) как целостность...» [6, 183]. Поэтому целесообразно, на наш взгляд, рассмотреть идеологизированные композиты с компонентом *бело-*.

В словарь Д.Н. Ушакова включены следующие композиты: *белогвардеец* (нов.), *белогвардейщина* (нов., презр.), *белоэмигрант* (нов.), в значениях которых хотя и продублирована когнитивная информация, зато углублена и детализирована прагматическая: к негативной оценке добавлена эмоциональная окраска — *неприятие, отвержение социумом*.

К 1948 году, моменту выхода «Словаря современного русского литературного языка» (1948 — 1965, т. 1-17; в дальнейшем — БАС-1), политический лозунг *Кто не с нами — тот против нас* включается в

«панегирический» дискурс, репрезентирующий «тоталитарное языковое сознание», ставшее «специфическим конститутивным свойством советского человека, который именно поэтому был окрещен в недавнем прошлом *homo soveticus*» [2, 1]. Показательна в этом плане следующая фраза во вводной статье к словарю: «Наша социалистическая эпоха — не только величайшее политическое явление в жизни народов, но она величественна также невиданными в истории человечества обогащениями в области культуры, жизни, техники, искусства, а следовательно, и языка».

В толковании идеологически маркированного значения слова *белый* намечаются некоторые сдвиги, модифицирующие его прагматические рамки. Ср.: **Белый** 4. *Полит.* Действующий против Советской власти; контрреволюционный (противопологается красному — революционному). *Белый террор. Белая армия, гвардия. Белые войска. Белый фронт. Разгромив полчища белой армии и проучив всех и всяческих интервентов, рабочие и крестьяне принялись за мирное социалистическое строительство.* Киров, Ленингр. большевики, 358. *Федор ... обратился к колчаковским солдатам с коротким и горячим словом, рассказав, какую роль играет белое офицерство в борьбе трудящихся против своих врагов и как это белое офицерство надо уничтожить, раз оно открыто идет против советской власти.* Фурманов, Чапаев, XI. *Белый* в знач. *сущ.* (чаще *белые*, *мн.*) — *Как вы проникли через фронт? — Красные приняли нас хорошо и помогли добраться до Семидола. — А белые? — Белых мы обошли.* Федин, Города и годы. Конрад Штейн [БАС-1, I, 384].

Стилистические пометы к этому значению остаются прежними, но расширяется его синтагматика: *белый террор, белая армия, белые войска, белый фронт.*

На иллюстративном уровне доминирует мотив «торжества истин» победившего социалистического сознания, что наиболее ярко эксплицировано в следующих текстовых фрагментах: «*разгромив полчища белой армии и проучив всех и всяческих интервентов*»; «*белое офицерство надо уничтожить, раз оно открыто идет против советской власти*»; «*красные приняли нас хорошо ... А белые? — Белых мы обошли*».

Подобным образом расставлены акценты и в Малом академическом словаре («Словарь русского языка» под ред. А.П. Евгеньевой, т.1-4; 1-е изд. 1957-1961; 2-е изд. 1981-1984; в дальнейшем — МАС). Поэтому нет необходимости останавливаться на его материалах подробно.

В «Словаре современного русского литературного языка» (1991-1994, т. 1-6; издание приостановлено; в дальнейшем — БАС-2), авторский коллектив которого стремится отразить изменения в лексическом составе, связанные с развитием общества и его социальными преобразованиями, словарная статья **Белый** несколько трансформируется: углубляется когнитивная информация и детализируется прагматическая, что обусловлено начавшимся процессом деактуализации советских реалий. Ср.:

Белый 5. *Только полн. ф.* Во время гражданской войны и военной интервенции 1918—1920 гг.— действующий против советской власти, направленный против нее; контрреволюционный. *На плечах убитого тускло поблескивали погоны. Это был белый офицер.* Бек, Жизнь Бережкова. *Двадцать четвертого декабря белые войска подошли к Перми.* Н. Вагнер, Багрян. солнце. ♦ *Б е л а я* гвардия. Контрреволюционные воинские формирования, действовавшие против советской власти в период гражданской войны и военной интервенции 1918— 1920 гг. *Белая гвардия Юденича подошла вплотную к городу.* Федин, Горький среди нас. ♦ *Б е л а я* эмиграция, *б е л ы е* эмигранты. То же, что белоэмигранты. *Связь [заговорщиков] с белой эмиграцией осуществлялась через иностранные консульства.* Никул. *Мертв. зыбь. Б е л ы е*, в знач. *сущ.* Белогвардейцы. — *Как вы проникли через фронт? — Красные приняли нас хорошо и помогли добраться до Семидола. — А белые? — Белых мы обошли.* Федин, Города и годы [БАС-2, I, 447].

Учитывая временной фактор, авторы словарной статьи считают целесообразным введение исторического комментария: *во время гражданской войны и военной интервенции 1918—1920 гг.— действующий против советской власти, направленный против нее; контрреволюционный.* Цветовая оппозиция *белый* — *красный* уходит на периферию дефиниции, хотя имплицитно она все еще обозначена (см. последнюю иллюстрацию). Почти полностью обновлен цитатный материал, а «как известно, — замечают авторы словаря, — примеры словоупотребления... содействуют лучшему осмыслению значения слова, убеждают читателя в правильности толкования и стилистической квалификации», поэтому вместо цитат, «не отражающих современную идеологию и характер общественно-политической жизни, включены цитаты из *новых* (курсив наш — В.Р.) партийных документов, а также речения, созданные на основе текстов периодической печати» [БАС-2, I, 17].

При сопоставлении иллюстративного материала в разных толковых словарях нельзя не заметить, хотя возможность случайного совпадения и некоторая степень субъективности не исключена, логическую последовательность в изменении выраженной имплицитно модальности иллюстративного материала. Ср.: «*В плену у белых*» (ТСУ) — т.е. «белая армия достаточно сильна и представляет серьезную опасность для новой власти»; «...белое офицерство *надо уничтожить*» [БАС-1] — т.е. «у новой власти

есть достаточно сил для этого»; «На плечах *убитого* тускло поблескивали погоны. Это был белый офицер» [БАС-2] — ‘белая армия давно не представляет какой бы то ни было угрозы’.

Композитная парадигма в БАС-1 и БАС-2, по сравнению со словарем Д.Н. Ушакова, удлиняется за счет появления новых звеньев в словообразовательной цепочке. Ср.:

БАС-1: *белоэмигранский, белогвардейский, белоэмигранщина*;

БАС-2: *белоэмигранский, белогвардейский, белоэмигранщина, белопогонник*.

Причем, если исходные для словаря Д.Н. Ушакова композиты сопровождалась такими пометами, как *новое (белогвардеец, белоэмигрант)* или *новое, презрительное (белогвардейщина)*, то в БАС-1 пометой *новое* маркированы лишь слова *белогвардеец* и *белоэмигрант*, эмоциональная оценка *презрительное* у слова *белогвардейщина* в БАС-1 отсутствует. В БАС-2 практически весь композитный ряд не имеет стилистических характеристик. Исключение составляют слова *белогвардейщина (собр., разг., пренебр.)* и *белопогонник (разг., «о том, кто служил в белой армии», обычно с оттенком неодобрительности)*. Здесь обращает внимание «утонышение» их прагматических характеристик: помета *презрительное* (БАС-1) заменена пометой *пренебрежительное*, полностью покрывающей помету *презрительное* и содержащей в структуре значения дифференциальную сему ‘уверенность в своем превосходстве’.

Интересно также отметить разное графико-орфографическое оформление идеологемы «советская власть»: в БАС-2 прописная буква в слове *советская* заменена строчной.

Все эти языковые факты, на наш взгляд, свидетельствуют об укреплении тенденции неактуальности просоветской агитации к 1991 году.

Интерпретация колоратива *белый* и его производных в «Толковом словаре русского языка» С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой (1997, в дальнейшем ТСРЯ) подтверждает выявленную в ходе исследования тенденцию. Первый аргумент «за» находим в «Предисловии» Н.Ю. Шведовой к четвертому изданию ТСРЯ. По ее замечанию, «этот словарь полностью освобожден от тех навязывавшихся извне идеологических и политических характеристик и оценок именуемых понятий, которые в той или иной степени присутствовали в предыдущих изданиях... и от которых ни авторы, ни редактор не в силах были освободиться. Теперь все такие характеристики и оценки последовательно устранялись, так же как тенденциозно окрашенные примеры употребления и пометы, насильственно относившие некоторые слова к сфере устаревшей лексики. Вся масса слов, принадлежащих к идеологической и политической понятийным сферам, получила в новой книге адекватное собственно филологическое описание» [ТСРЯ, I, 4], т. е. задается установка на «адекватность информации». Ср.:

Белый. 3. полн. ф. В первые годы гражданской войны: относящийся к вооруженной борьбе за восстановление законной власти (курсив наш — В.Р.) в России. *Б. офицер*. 4. То же, что белогвардеец.

Белогвардеец. В годы гражданской войны: член белой гвардии — русских военных формирований, сражавшихся за восстановление законной власти в России.

Белоэмигрант. Название эмигранта из России в первые годы после революции (1917-1920 гг.) [ТСРЯ, I, 43].

Эксплицитно выраженный в данных толкованиях прагматический компонент: *белые — законная власть* полностью перечеркивает информацию, представленную в словарях советской эпохи. Вектор оценки не просто смещен, а приобретает противоположную направленность, т.е. все зависит от того, *как* то или иное понятие моделируется в сознании носителей языка, *что* дается со знаком плюс в тот или иной период культурно-исторического развития общества и *что* является доминантой в иерархии ценностей.

Таким образом, «на взлете второго тысячелетия», когда «потребитель информации — индивидуальный и совокупный — все чаще оказывается в парадоксальном информативном пространстве» [7, 143], обращение к словарю с целью получения объективной информации весьма проблематично.

Парадоксальность состоит в том, что «слово хранит «воспоминание» о всех прошлых контекстах, в которых оно участвовало, и несет на себе тень всех будущих контекстов, в которых оно может участвовать» [3, 7]. Иллюзорность истины разрушает сложившиеся цветовые стереотипы, негативная модальность значения ‘контрреволюционный’ у слова *белый* уходит на периферию общественного сознания вместе с уходом такой реалии, как «советская власть». Наглядным примером тому являются, на наш взгляд, материалы «Большого толкового словаря русского языка» (1998, в дальнейшем — БТС), где прагматический компонент сведен к минимуму. Ср.:

Белый 6. только полн. В первые годы Советской власти: действующий или направленный против Советской власти, контрреволюционный (противоп. красный; революционный). *Белая армия. Белая гвардия. Белый террор*.

Белогвардеец. Тот, кто сражался против Советской власти в рядах белой гвардии. *Белогвардейский заговор, мятеж. Белогвардейская конница.*

Белоэмигрант. Человек, эмигрировавший из России в первые годы Советской власти (враждебно настроенный по отношению к ней); белый эмигрант. *Волна белоэмигрантов. Белоэмигрантский. Белоэмигранская организация. Белоэмигранский журнал. Белоэмигрантка. Разг.*

Белопогонник. *Неодобр.* О том, кто служил в белой армии [БТСР, 70].

Авторы словаря учитывают, что адресат, обращаясь к словарю, надеется получить объективную информацию, кроме того, часть предлагаемой информации ему уже известна, тем более, что словарь базируется на материалах картотеки, общей для Малого (МАС) и Большого (БАС) академических словарей.

Однако как на лексическом, так и на синтаксическом уровнях в структуре толкования подчеркивается неактуальность для современности толкуемых понятий, что как бы «снимает» оценочность.

Сложившуюся ситуацию фиксирует «Русский ассоциативный словарь», где колоратив *белый* в качестве реакции-ответа на предъявленные слова-стимулы использован, как правило, в своем цветовом значении и ассоциируется со следующими реалиями: *бумага, стена, мука, книга, снег, мел, голубь, лебедь, потолок, мрамор, лицо, мыло, зубы* и т.п. В связи со стимулом *армия* слово *белый* употреблено одним респондентом, а со стимулами *офицер* и *флаг* — двумя.

Из цветовой гаммы идеологического пространства современной картины мира *белый* цвет не исчезает, о чем свидетельствуют такие социально и идеологически маркированные сочетания, как *Белое братство, Белая ведьма, Белая магия, Белый дом, беловоротничковая преступность*, вошедшие в «Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения», изданный под редакцией Г.Н. Складневской (1998).

Обращение к толковым словарям позволило не только обнаружить истоки идеологической обусловленности одного из значений колоратива *белый* (от названия цвета знамени сторонников короля во времена французской революции), но и проследить динамику изменения оценочной составляющей этого значения в советском и постсоветском обществе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Василевич А.П. Исследование лексики в психолингвистическом эксперименте (На материале цветообозначений в языках разных систем). — М., 1987.
2. Ворожбитова А.А., Рыльцова О.Ф. Документы русского терроризма: лингвориторические истоки тоталитарного языкового сознания // Языковая структура и социальная среда. Межвуз. сб. научн. тр. студ. — Воронеж, 2000 (www.narod.ru/WebStud1/SbornikSt1-1.htm).
3. Морковкин В.В. Семантика и сочетаемость слова // Сочетаемость слов и вопросы обучения русскому языку иностранцев. — М., 1984.
4. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. — М., 1988.
5. Пирогова Ю.К. Стратегии коммуникативного воздействия и их отражение в рекламном тексте // Текст. Интертекст. Культура: Сб. докл. междунар. научн. конфер. (Москва, 4-7 апреля 2001 г.) / Российская академия наук. Ин-т. рус. яз. им. В.В. Виноградова; Ред.-сост.: В.П. Григорьев, М.А. Фатеева. — М., 2001. — С. 543-553.
6. Синельникова Л.Н. Языковые изменения конца XX века // Язык: история и современность. — Луганск, 1999.
7. Факторович А.Л. Информация о Чечне: новый миллениум и старые парадоксы // Журналистика на рубеже тысячелетий. Материалы Международной научной конференции. — Ростов н/Д., 2000. — С. 143-144.

СЛОВАРИ-ИСТОЧНИКИ И ИХ УСЛОВНЫЕ ОБОЗНАЧЕНИЯ

- БАС-1 — Словарь современного русского литературного языка: В 17 т. — М.- Л., 1950 — 1965. — Т. 1.
 БАС-2 — Словарь современного русского литературного языка: В 20 т. / Гл. ред. К.С. Горбачевич. — М., 1991. — Т. 1.
 БТСР — Большой толковый словарь русского языка / Сост. и гл. ред С.А. Кузнецов. — Спб., 1998.
 МАС — Словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. А.П. Евгеньевой. — 2-е изд., доп. — М., 1981-1984.

Русский ассоциативный словарь. Книга 2. Обратный словарь: от реакции к стимулу. Ассоциативный тезаурус современного русского языка. Часть 1. / Ю.Н. Караулов, Ю.А. Сорокин, Е.Ф. Тарасов, Н.В. Уфимцева, Г.А. Черкасова. — М., 1994.

Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения / Под ред. Г.Н. Складневской. — СПб., 1998.

ТСРЯ — Ожегов С.И. и Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. — 4-е изд., доп. — М., 1997.

ТСУ — Толковый словарь русского языка: В 4 т. / Под. ред. проф. Д.Ушакова. — М., 1996.

УДК 808.3 - 086:801.541.43

ПРИКМЕТНИКОВА ДЕРИВАЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЮРИДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Руколянська Н.В., пошукач

Запорізький юридичний інститут МВС України

У статті аналізуються способи творення простих за структурою прикметників, що функціонують у сучасній українській юридичній термінології, а також визначаються й описуються найактивніші словотвірні моделі цих прикметників у джерелах сфер фіксації та функціонування юридичної термінології.

Ключові слова: термінологія, термін, словотвірна модель, способи словотворення, терміни-прикметники, активність.

Руколянская Н.В. ДЕРИВАЦИЯ ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В УКРАИНСКОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ / Запорожский юридический институт МВД Украины

В статье анализируются способы образования структурно простых имен прилагательных, которые функционируют в современной украинской юридической терминологии, а также определяются и описываются самые активные словообразовательные модели этих имен прилагательных в источниках сфер фиксации и функционирования юридической терминологии.

Ключевые слова: терминология, термин, словообразовательная модель, способы словообразования, термины-прилагательные, активность.

Rukolianskaia N.V. WORD-FORMATION OF ADJECTIVES IN UKRAINIAN JURIDICAL TERMINOLOGY / Zaporozhye Juridical Institute of Internal Affairs, Ukraine

The article analyzes methods of adjectives-formation which function in the contemporary Ukrainian juridical terminology are analyzed. So as the most active word-formative models of adjectives in the spheres and sources of functioning of juridical terminology are determined and described.

Key words: terminology, term, methods of word-formation, word-formative models, adjective-term, activity.

Термінології різних галузей знань останніми десятиліттями активно досліджуються. Лінгвістами виявляються й описуються способи творення термінів у різних розвинених європейських мовах, що забезпечує об'єктивність прогнозу відносно подальшого розвитку тієї чи іншої терміносистеми. У центрі цих досліджень знаходиться термін, природа семантики якого виявляється насамперед через співвіднесеність із поняттям.

Основним носієм понятійного значення в усіх термінологіях, у тому числі й в юридичній, виступають іменники (*викрадач, позивач, присуд*). Разом із тим наукові поняття активно номінуються й іншими частинами мови: прикметниками (*диспозитивний, заповідальний, позовний*), дієсловами (*заарештувати, розкрадати, ув'язнений*), прислівниками (*безпідставно, навмисно, недбало*). Хоча за частотністю вживання прикметники поступаються іменникам, їх місце у галузевих термінологіях є не менш важливим, оскільки термінологічні поняття номінуються за ознаками. Так, в юридичній терміносистемі прикметниками номінуються характерні ознаки злочинів, суб'єктів і об'єктів злочинної діяльності, ознаки злочинних явищ і дій. Прикметниковою сферою є передусім сфера функціонування термінології, в якій вони виступають ознаками процесів, предметів, понять і яка "являє собою реальну картину конкретно-галузевого термінотворення й термінвикористання"[1,8], хоча вони досить широко представлені і в сфері фіксації юридичної термінології, яка "відображає прагнення спеціалістів показати термінологію, якою вона повинна бути в ідеалі"[1,8], і про що свідчать термінологічні галузеві словники. Завдяки прикметникам формуються терміни-словосполучення, які "є відносно стійкими, оскільки можуть включати до свого складу мінливі, нестабільні семантичні ознаки," й "складаються з самостійних термінів, кожний з яких має власну дефініцію" [2,93] (напр., *юр. апеляційний суд; політ., юр. легальна партія; юр. виправдувальний вирок*) і складені терміни, яким "притаманна стійкість та відтворюваність",

і в яких ”один з компонентів, як правило, не є термінологічно самодостатнім, а тому й немає самостійної дефініції” [2,93] (напр., *юр.попередня судимість, старший слідчий, тяжкий злочин*).

Аналізу прикметників на матеріалі загальнолітературної мови присвячено дослідження лінгвістів: Л. Береговенко [3], В. Горпинич [4;5], В.Грещук [6], А. Грищенко [7;8], К. Щербатюк [9] та ін. Щодо термінів-прикметників, то в галузевих терміносистемах вони найчастіше розглядаються лише при аналізі способів творення складених термінів [10;11]. Прикметники в українській юридичній термінології складають численну групу, оскільки, будучи виразником якісної ознаки, являють собою цікавий лексико-граматичний розряд слів у плані як лексико-семантичного вираження, так і використання словотворчих засобів.

Дослідження словотвірних моделей простих за структурою прикметників, що функціонують в юридичному просторі, і становить предмет нашого дослідження (складні прикметники аналізувалися нами в попередніх роботах [12]). Зареєстровані в сфері функціонування прикметники-терміни перевірялися за термінологічними юридичними словниками [13;14].

У сучасній українській юридичній термінології, за класифікацією Г. Онуфрієнко [15,249], здійсненої на засадах логіко-лінгвістичного аналізу, “виокремлюються сім груп одиниць, між якими виникають рухомі границі”[15,249]. Якщо проаналізувати досліджувані прикметники у контексті цієї класифікації, можна виділити дві їх групи: 1) базові терміни (*каральний, касаційний, юридичний*); 2) загальнонаукові (й міжнаукові) терміни (*легальний, управлінський*). Розгляд словотвірних моделей здійснювався в межах цих груп. Подальше дослідження термінів-прикметників юридичної термінології доцільно провести у межах чотирьох груп, а саме: вузькоспеціальні терміни; залучені; загальнонаукові (і міжнаукові); терміни широкої семантики, що і складе перспективи дослідження прикметникової сфери.

Походження вихідної основи прикметника, її колишня категоріальна приналежність до певної частини мови є одним з основних вимірів словотвірного аналізу, тому логічним є зазначення частиномовної приналежності джерел, з яких бере початок основа аналізованих терміноодиниць. Так, творення похідних юридичних термінів-прикметників, які виступають як одна з багатьох ланок у системі багатобічних зв’язків між частинами мови, відбувається як від прикметникових основ (*не- + осудний ← осудний*), так і від основ інших частин мови: іменника (*без- + спір + -н(ий) ← спір, перлюстрацій + -н(ий) ← перлюстрація*); дієслова (*виправдува + -льн(ий) ← виправдувати, забезпечува + -льн(ий) ← забезпечувати*); прислівника (*цілк + -овит(ий) ← цілком*). При цьому творення прикметникової лексики в юридичній термінології відбувається як від слов’янських основ (*здава + -льн(ий) ← здавати, невільни + -цьк(ий) ← невільник, позов + -н(ий) ← позов*), так й іншомовних (*інструкт + -ивн(ий) ← інструкція, казус + -н(ий) ← казус, репрес + -ивн(ий) ← репресія*), що свідчить про її незамкненість та відкритість як системи й “ілюструє дві взаємообумовлені тенденції: до нормативного збереження національної самотності мови і до термінологічних зовнішніх запозичень”[2, 90].

Усі аналізовані терміни-прикметники є відносними, тобто такими, що позначають ознаку предмета не безпосередньо, а через відношення його до іншого предмета, явища, дії. Їх утворено морфологічним способом, зокрема афіксацією, що відбиває тенденцію загальнолітературної української мови. Саме ”в морфологічній структурі слова-терміна, утвореного шляхом афіксації, органічно закладено основи структурної семантизації, які мають першочергове значення для термінології”[16,167]. Завдяки афіксам відбувається спеціалізація та класифікація юридичних термінів. Проте юридична термінологія з-поміж багатьох основних словотвірних моделей “узяла” для себе лише ті, що убезпечують її системну організацію.

Дослідження прикметників у ракурсі словотвірних моделей передбачає визначення її як одного з основних понять словотвірної дериватології, оскільки в мовознавчій літературі досі немає чіткої дефініції цього лінгвістичного поняття. Словотвірну модель розглядаємо в контексті концепції проф. В. Горпинича, за якою вона є “еталон структури слова, який імітує граматичну (дериваційну) правильність у відповідності з певною теорією. Словотворення за моделлю – це утворення за правилами”[17,103]. Таким чином, виявляються три складові моделі, а саме: 1) “основа твірного слова як компонент семантичної бази похідного (тема похідного), 2) дериватор як носій нового значення похідного (рема похідного), 3) морфологічні явища як засоби сполучуваності твірного слова з дериватором” [17,106]. Відтак словотвірні моделі поділяються на групи за частинами мови похідних, при цьому для кожної частини мови є характерними свої власні афікси.

Аналіз словотвірних моделей прикметників в юридичній термінології дозволяє визначити три способи їх творення: суфіксальний (*новаційний, претензійний, розшуковий*), префіксально-суфіксальний (*міжсоюзницький, підрядий, прикордонний*), префіксальний (*антиробітничий, недисциплінований*).

Високий ступінь абстракції в ознаці відповідних похідних викликає значні труднощі у справі диференціації похідних за характером ознак, які вони виражають, тому у роботі відсутній поділ юридичних термінів-прикметників за лексико-семантичними групами, а, отже, діапазон можливих значень відносних прикметників залишається надзвичайно широким.

Аналіз словотвірних моделей базових термінів-прикметників, які “позначають використовувани в правничій терміносистемі поняття базових наук і тих галузей знання, які складають фундамент правничих знань”[15,250], показав, що вони утворюються суфіксальним, префіксально-суфіксальним та префіксальним способами і є похідними від:

а) іменників:

- за моделлю “**N + s**”¹ за допомогою суфіксів **-н-, -ов-, -єв-, -льн-, -альн-, -ичн-, -цьк-, -ськ-, -ивн-, -ч-** (*вибор + -ч(ий) ← вибори, делікт + -н(ий) делікт, нагляд + -ов(ий) ← нагляд, рецидив + -н(ий) ← рецидив*);

- за моделлю “**pr + N + s**” за допомогою префіксів **без-, поза-, перед-, під-, проти-** та суфіксів **-ов-, -н-, -ч-** (*без- + апеляцій + -н(ий) ← апеляція, без- + порад + -н(ий) ← порада, під- + суд + -н(ий) ← суд, під- + захис + -н(ий) ← захист, проти- + прав + -н(ий) ← право*);

б) прикметників за моделлю “**pr + A**” за допомогою префіксів **контр-, екс-, а-, не-** (*а- + моральний ← моральний, екс- + територіальний ← територіальний, контр- + асигновочний ← асигновочний, не- + осудний ← осудний*);

в) дієслів:

- за моделлю “**V + s**” за допомогою суфіксів **-н-, -ч-, -льн-** (*виправ + -н(ий) ← виправляти, виправд + -н(ий) ← виправдати, завір + -ч(ий) ← завірнути, заповід + -льн(ий) ← заповідати, підстав + -н(ий) ← підставити*);

- за моделлю “**pr + V + s**” за допомогою заперечної частки **не-** та суфікса **-н-** (*не- + розрив + -н(ий) ← не розривати, не- + поруш + -н(ий) ← не порушати*). Результатом аналізу виявлено, що серед базових термінів-прикметників найактивнішою є модель “**N + s**”.

Загальнонаукові та міжнаукові (їх переважна більшість) терміни-прикметники виявляють однакову семантику в усіх або кількох галузях знань, проте вони можуть конкретизуватися в складі різних терміносистем, насамперед у численних терміносполученнях. Так, термін *заочний* функціонує в трьох гуманітарних науках - педагогіці, бібліотечній справі, юриспруденції, набуваючи спеціалізованого значення в кожній із них у складі відповідних терміносполучень: *пед. заочне навчання, бібл. заочний абонемент, юр. заочний розгляд справи, заочний вирок*. Прикметник *несправедливий* функціонує як термін у галузях політології та юриспруденції, входячи у термінологічні словосполучення: *політ. несправедлива війна, юр. несправедливий вирок*.

Прикметники загальнонаукової та міжнаукової семантики утворюються суфіксальним, префіксально-суфіксальним та префіксальним способами і є похідними від:

а) іменників:

- за моделлю “**N + s**” за допомогою суфіксів **-ов-, -ичн-(-ічн-), -ч-, -н-, -цьк-, -ськ-, -льн-, -альн-, -ивн- -єсн-** (*бандит + -ськ(ий) ← бандит, інспекцій + -н(ий) ← інспекція, канон + -ічн(ий) ← канон, ресстр + -ов(ий) ← ресстр, слов + -єсн(ий) ← слово*);

- за моделлю “**pr + N + s**” за допомогою префіксів **під-, між-, поза-, без-, при-** та суфіксів **-н-, -ов-** (*без- + віз + -ов(ий) ← віза, поза- + черг + -ов(ий) ← черга, при- + кордон + -н(ий) ← кордон*);

б) прикметників за моделлю “**pr + A**” за допомогою префіксів **анти-, за-, не-** (*анти- + робітничий ← робітничий, за- + очний ← очний, не- + дійсний ← дійсний*);

в) дієслів:

- за моделлю “**V + s**” за допомогою суфіксів **-льн-, -ов-, -вч-, -н-** (*викона + -вч(ий) ← виконати, викрива + -льн(ий) ← викривати, тлумач + -н(ий) ← тлумачити*);

- за моделлю “**pr + V + s**” за допомогою префікса **проти-** та суфікса **-н-** (*проти- + леж + -н(ий) ← лежати*);

г) прислівників за моделлю “**Adv + s**” за допомогою суфікса **-овит-, -ов-, -ивн-** (*дарм + -ов(ий) ← дарма, супрот + -ивн(ий) ← супроти, цілк + -овит(ий) ← цілком*).

Аналіз загальнонаукових та міжнаукових термінів переконав, що вони переважно творяться від іменників за моделлю “**N + s**”, а поодинокі – від прислівників за моделлю “**Adv + s**”.

Результатом аналізу було виділено групу термінів, словотвірність яких може бути інтерпретована двоюко (так званий паралельний словотвір): префіксальне й префіксально-суфіксальне творення (напр.,

¹ N- іменник або його основа; A - прикметник або його основа; V- дієслово; Adv - прислівник; pr - префікс; s - суфікс.

бездоказовий ← *без-* + *доказ* + *-ов(ий)*, *без-* + *доказовий*; *надзвичайний* ← *над-* + *звичай* + *-н(ий)*, *над-* + *звичайний*; *переддоговірний* ← *перед-* + *договір* + *-н(ий)*, *перед-* + *договірний*). Ця група свідчить про різні можливості прикметникового термінотворення в юридичній сфері.

Досліджений лексичний масив засвідчив, що прикметники вступають у парадигматичні зв'язки, утворюючи антонімічні пари, що посилює системність як одну із основних ознак галузевої термінології. З-поміж них виділяємо такі види антонімів: спільнокореневі (*бездоказовий//доказовий*, *безкарний//карний*, *непідсудний//підсудний*) і різнокореневі (*виправдувальний//обвинувачувальний*, *прокурорський//адвокатський*). Синонімія не є бажаним явищем в юридичній, як і в будь-якій іншій фаховій, термінології, оскільки обмежує простір взаємопорозуміння спеціалістів, свідчить про незавершеність процесу нормалізації, що й ілюструють виявлені спільнокореневі та різнокореневі синонімічні пари: *беззаконний//незаконний*, *безпристрасний//безсторонній*, *відсотковий // процентний*, *позашлюбний // нешлюбний*, *казусний // складний*, *заплутаний* тощо. Паронімія представлена такими, наприклад, прикладами: *виборний – виборчий*, *виконавчий – виконавський*, *суб'єктний – суб'єктивний*; розрізнення слів-паронімів є досить важливим у лінгводидактиці.

Серед аналізованого матеріалу виявлено незначну кількість спільнокореневих прикметникових утворень на *-н(ий)*, *-ов(ий)* з однаковим термінологічним значенням (причому *-н(ий)* відзначається найбільшою значенневою нейтральністю) (напр., *аймачний-аймаковий*, *контрактний – контрактовий*, *наглядний - наглядовий*, *спадкоємний - спадковий*), які поповнюють термінологічну лексику, збагачують синонімічність ряду слів, використовуються зі стилістичними настановами в різних контекстах. У мовознавчій літературі такі прикметники визначаються по-різному: “або як синоніми, що, крім спільного в значенні, мають певні семантичні і стилістичні відмінності, або ж як морфологічні варіанти слова”[9, 141].

Таким чином, за матеріалами дослідження можна зробити висновок, що прикметникова сфера представлена виключно похідними. У ході здійсненого лінгвістичного аналізу виявлено, що українська юридична термінологія використовує для своїх потреб не лише суто термінологічні (базові) прикметники, сфера вживання яких обмежується фахом, але й загальнонаукові, міжнаукові. Виявлено, що юридична терміносистема однаковою мірою використовує обидві групи термінів. Оскільки правнича галузь перебуває сьогодні на стадії активного розвитку і вдосконалення, створюються нові терміноодиниці відповідного словотвірного типу за існуючими словотвірними моделями як від слов'янських, так й від іншомовних основ. Найбільшу активність при творенні юридичних термінів-прикметників виявляє суфіксальний спосіб, меншу активність – префіксально-суфіксальний та префіксальний.

Дослідженням сучасних українських юридичних термінів-прикметників доведено, що вони утворюються від самостійних частин мови (переважно іменників), за власними, властивими лише прикметнику, словотвірними моделями. Всі моделі є лінійними, тобто такими, до яких належать афіксальні. Найвищу активність виявляють: “**N** + **s(-н-)**”, “**N** + **s(-ов-)**”, “**pr(без-)** + **N** + **s (-ов-)**”, “**pr(під-)** + **N** + **s(-н-)**”, що відбиває тенденцію, характерну для літературної української мови. Одержані результати дослідження поширюють знання про способи формування й поповнення юридичної термінології і прогнозують перспективи прикметникового словотворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Спецкурс з технічної, фізичної та математичної термінології для студентів ступеневої підготовки спеціалістів з вищою технічною освітою: Навч. посібник/Л.Є. Азарова, А.В. Костюк.- Вінниця, 1998.- 93 с.
2. Онуфрієнко Г.С. Гібриди як мовні знаки в національній термінології // Проблеми граматики, фонетики, лінгводидактики. Збірник статей / За ред. М.І. Степаненка. – Полтава, 2001. – С. 89-94.
3. Береговенко Л.М. Формування дериваційної системи прикметників української мови (якісні прикметники): Дис...канд. філол. наук: 10.02.02 / НАН України. Ін-т української мови. – К., 1994. – 287л.
4. Горпинич В.О. Лінгвістичні засади формування словотвірної норми відсубстантивних прикметників в українській мові // Мовознавство.- 1992. – №1. - С. 11-17.
5. Горпинич В.О. Відтопонімі прикметники в українській мові.-К., 1976.
6. Грещук В.В. Словотворчий потенціал прикметників на позначення внутрішніх якостей людини // Мовознавство. – 1992. – №3. – С. 8-15.
7. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. – К., 1978.

8. Грищенко А.П. Суфіксальний словотвір прикметників в українській мові // Словотвір сучасної української мови. – К., 1973. – С.119-170.
9. Щербатюк К.Х. Однокореневі прикметники на –н-ий, -ов-ий // Морфологічна будова сучасної української мови. – К., 1975. – С.141-158.
10. Овчаренко Н.І. Способи номінації і словотворення у сучасній українській мінералогічній термінології: Дис...канд.філол. наук.:10.02.01. // ДДУ – Донецьк, 1996. – 218 л.
11. Векслинець Л.М. Структура і походження сучасної української психологічної термінології: Дис...канд.філол.наук.:10.02.01. // НАН України. Ін-т української мови. – К., 1997.-226 с.
12. Руколяньська Н.В.Складні прикметники у сфері фіксації юридичної термінології // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. Л.А.Лисиченко. -Харків, 2001.- Вип.6. - С. 139-143
13. Воробйова С., Зайцев Ю., Соломашенко Н. Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології (труднощі терміновживання) / Заг.ред. Ю.Зайцев. - К., 1994. – 553 с.
14. Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки / Й.Ф. Андерш, С.А. Воробйова, М.В. Кравченко та ін. – К., 1994.- 600 с.
15. Онуфрієнко Г.С. Фахова термінологія як національна лінгвомодель системи фахових понять у науковому інформаційному просторі (на матеріалі джерел української правничої термінології) // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України: Науково-практ. збірник.– Запоріжжя,1999. - Вип.2.- С. 235-252.
16. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство: підручник. – Львів, 1994. – 216 с.
17. Горпинич В.О. Українська словотвірна термінологія. – Дніпропетровськ, 1998. – 189 с.

УДК 821. 161.23

ПОЧУТТЯ ПРОВИНИ – РУШІЙНА СИЛА ЖИТТЄВОЇ ФІЛОСОФІЇ РОКСОЛАНИ І ЄВПРАКСІЇ З ОДНОЙМЕННИХ РОМАНІВ П.ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Санакоєва Н.Д., аспірант

Запорізький державний університет

У статті проаналізовано один з аспектів так званої “жіночої” теми, розглянуто майстерність П.Загребельного в інтерпретації психології, вчинків історичних осіб Євпраксії і Роксолани, у художній інтерпретації їхніх доль.

До літературознавчого аналізу залучено засоби психоаналітики. Охарактеризовано механізми виникнення провини, її типи, ґрунтовно зіставлено колізії творів П.Загребельного, зокрема психологічні риси і вчинки Роксолани і Євпраксії, їхні відмінності почуття провини.

Ключові слова: “жіноча” тема, жіночі образи, історична проза, інтерпретація, соціальна детермінація, почуття провини, псевдопровина, гендерні ролі, гендерно-нейтральна провина, гендерно-мотивована провина, мотивація.

Санакоєва Н.Д. ЧУВСТВО ВИНЫ – ДВИЖУЩАЯ СИЛА ЖИЗНЕННОЙ ФИЛОСОФИИ РОКСОЛАНЫ И ЕВПРАКСИИ ИЗ ОДНОИМЕННЫХ РОМАНОВ П.ЗАГРЕБЕЛЬНОГО / Запорожский государственный университет, Украина

В статье проанализирован один из аспектов «женской» темы, рассмотрено мастерство П.Загребельного в интерпретации психологии, поступков исторических личностей Евпраксии и Роксоланы, в художественной интерпретации их судеб.

К литературоведческому анализу применены средства психоаналитики. На основе анализа механизма возникновения чувства вины, её типов, сопоставлены коллизии произведений П.Загребельного, в частности психологические черты и поступки Роксоланы и Евпраксии, их отличие чувства вины.

Ключевые слова: «женская» тема, женские образы, историческая проза, интерпретация, социальная детерминация, чувство вины, псевдовина, гендерные роли, гендерно-нейтральная вина, гендерно-мотивированная вина, мотивация.

Sanakoeva N.D. THE FEELING OF GUILT – THE DRIVING FORCE OF LIFE OF ROKSOLANA AND EYPRAKSIYA FROM THE NOVELS OF P.ZAGREBELNUJ / Zaporizhzhya state university, Ukraine

In this article we analyzed one of the aspects of the “feminine” topic, we examined the mastery of the P.Zagrebelnuj in the interpretation of the psychology, of the deeds of the historical personalities of Eypraksiya and Roksolana, in the artistic interpretation of their fates.

We employed the means of psychology in the literary analyses. On the basis of analyzed of the mechanism of the origin of the quilt, of its types, we compared Roksolana and Eypraksiya and the difference between their feeling of quilt.

The key words: the “feminine” topic, the feminine image, the historical prose, interpretation, the social determination, the feeling of quilt, pseudoquilt, “gender” roles, gender neutral quilt, “gender” motivate quilt, motivation.

Як художньо інтерпретувати історію – які інструменти (методи, підходи) найпридатніші для того, щоб зрозуміти задуми людей, які жили до нас? Це питання завжди хвилювало П.Загребельного, Р.Федоріва, Р.Іванчука, Ю.Мушкетика, Р.Іванченко, В.Шевчука - тих, хто присвятив низку своїх романів художній реконструкції минулого.

У 60-70 роки ХХ ст. учені-гуманітарії, письменники, літератори замислювалися над тим, чи може “стать” служити таким же інструментом соціальної детермінації, як “клас”, “етнос”. Причиною таких роздумів стала, так звана, “невидима” або “оксамитова” революція [1]. Основним рушієм її були суспільно-політичні і культурні процеси кінця 60-х років у Європі, молодіжні рухи, сексуальна революція, а також оживлення фемінізму, так звана його “друга хвиля”.

“Жіноча” тема, тобто питання, пов’язані з особливостями сімейного і правового статусу жінки, її психології, індивідуальної і правової поведінки, стає провідною в дослідженнях економістів, соціологів, політологів, істориків.

Образ жінки виходить на перший план у художній літературі, зокрема в історичній романістиці. Особливу увагу на роль і місце жінки в історії звернув П.Загребельний у романах “Євпраксія”, “Роксолана”, “Я, Богдан”, “Тисячолітній Миколай” та ін. Центральними жіночими образами в його історичній прозі є Роксолана і Євпраксія з їх неприхованою полемічністю, багатомірністю.

Одним із факторів, який спонукав письменника звернутися до долі жінки в історії, є, на нашу думку, бажання повернути її з легенди, міфології, збагнути її поведінку, почуття, інтелект.

Так, П.Загребельний у своїх романах намагається зрозуміти психологію жінок, мотивацію їх вчинків. Реконструюючи їхні долі, письменник прагне розібратися в причинах постійного болю, який відчуває жінка протягом свого життя. Палітра тих почуттів, які художньо моделює автор, включає в себе переживання щасливих моментів, але частіше це занепокоєння, сумніви, відчай, аж до хворобливої пустоти: “часом нападала така розпука, що не хотілося жити” [2, 296].

На думку Т.Ровенської [3, 214], роздуми сучасних письменників, зокрема П.Загребельного, приводять до висновків, що суспільство намагається і намагалося контролювати жінку, відбираючи в неї відчуття внутрішньої гармонії і самостійності. Здійснюється це маніпулювання, у першу чергу, через “доведений до фарсу християнський комплекс вини”, - так визначає цю проблему М.Арбатова [4, 281]. Однак вона не вичерпується релігійним контекстом: установлення контролю над людською персоною є метою не лише релігійних, а й соціальних інститутів.

Різні психологічні школи так чи інакше зверталися до дослідження почуття провини. Найглибше почуття провини трактують психоаналітики. Провина, на їхню думку, – один із проявів невротичної реакції. Так, К.Хорні пише: “Почуття провини виникає внаслідок порушення моральних вимог або внутрішніх заборон, які мають силу в даній культурі” [5, 215]. І далі стверджує, що хворобливі відчуття є порушенням норми, яку сам індивід визнає як таку. У той же час наявність почуття провини не дозволяє робити однозначні висновки про те, що її джерелом є реальна провинна. Одним із головних критеріїв істинності почуття провини виступає бажання заглибити її, змінити себе на краще і реально виправити ситуацію. Почуття провини, не викликане конкретними обставинами і не спрямоване на особисте самовдосконалення, К.Хорні визначає як псевдопровину.

І хоча механізм виникнення провини, безумовно, демонструє свою універсальність, однак привертає увагу той факт, що тип провини, який нав’язується суспільною мораллю чоловікові і жінці, знаходиться в прямій залежності від соціостатевих, тобто гендерних ролей (гендер – це соціальне виявлення статі, “соціальна стать” [6, 173]).

Т. Ровенська [3] висуває гіпотезу про існування в нашій культурі гендерно-нейтральної або вселюдської, і гендерно-мотивованої провини. Характер і спосіб переживання гендерної псевдопровини також має свої неповторні національно-історичні і культурно-психологічні особливості.

Існування двох основних типів соціостатевих ролей, чоловічого і жіночого, передбачає наявність відповідних типів гендерної провини. Обидва являють собою рівнозначні культурно-психологічні проблеми.

У чому ж відчувала свою провину Роксолана – Анастасія Лісовська, донька священика з Рогатина, яку продали в ясир?

У тому, що провинилася перед батьківщиною, перед рідною землею; вона відчуває себе зрадницею. “З жахом відчула, що ненависть її кудись пропала, зезла, а на її місце виступили спокуси, і демони заволоділи душею невблаганно й навіки, навіки!” [2, 129]. Вона відчувала, що в її душу вповзали порок за пороком, нею оволодівали пристрасті плотського життя, а спогади про домівку, про рідний край насилу пробивалися крізь далеч часу.

Викрадена, закинута в чужий світ Роксолана, перш за все рятувала своє життя. Тут спрацьовує так званий принцип реальності, в основі якого лежить інстинкт самозбереження [5]. Спочатку Настася хотіла втопитися, щоб звільнитися від ганьби та сорому, але вона вирішила “боротися, битися, штовхатися, гризтися, щоб звікувати життя хоч і в приниженні неминучим...” [2, 69].

Потім мала жити заради дітей. Материнський інстинкт взяв гору над усіма моральними і релігійними принципами, які виховувалися ще з дитинства.

Емоційне і любовне життя протягом багатьох століть були тими сферами, через які жінка набувала відносно стабільного становища у суспільстві. Так, П.Загребельний показує нам мусульманський світ, де жінка панує тільки в темряві, де статус “коханої жінки”, або “жінки бажаної”, мав велике значення. Цей статус був чітко зафіксованим у суспільній свідомості, оскільки, окрім відчуття психологічного комфорту, надавав жінці додаткових соціальних балів. Прагнення вижити і контролювати ситуацію в умовах соціальної нерівності, патріархату зробило жінку чутливим камертоном, який уловлює найменші нюанси у людських взаєминах. Але одночасно така соціально-зумовлена потреба виправдовувати очікування оточуючих і відповідати їх уявленню про жіноче єство і призначення в багатьох випадках могла призвести до втрати зв'язку із собою справжньою, істинною, і, як результат, - до втрати власного голосу. Це сприяло сприйняттю себе, як речі, як вторинного об'єкта. Роксолана протягом всього життя намагалася довести оточуючим свою потрібність та необхідність, зрівнятися своїми правами з чоловіками. І це їй майже вдалося: “Ти належиш тепер до світу чоловічого, - вдоволено зауважив Сулейман” [2, 348].

Рефлексією автора рухає прагнення розібратися в тому, як почуття провини може формувати життєву філософію жінки. Так, П.Загребельний репрезентує думки, що Настася відчувала провину тому, що завдяки принадам свого тіла, через султанське ложе оволоділа його серцем, відчувала провину тому, що там, звідки вона родом, церква вважала сексуальні стосунки гріховними. Почуття провини гризло її весь час, але вона знала, що зможе перемогти тільки як жінка. Вона усвідомлювала гріховність своїх дій і помислів, відчувала провину через порушення певних етичних норм, і, як результат, - відчужується від свого тіла, щоб применшити біль і страждання “...не помічала власного тіла, його пониження...” [2, 124].

Євпраксія ж відчувала себе винною перед батьком, але не знала у чому саме провинилася. Сприйняла своє заміжжя з маркграфом, як покарання. Та й справді, чому князь Всеволод дав дозвіл на одруження своєї доньки з чоловіком, може й багатим, але який не дорівнювався своїм значенням і становищем київській князні? Можливо тому, що хотів покарати Євпраксію за те, що її мати була простого походження?

Опис “приниженого і ображеного” жіночого тіла зустрічаємо і в “Євпраксії”. Так, від звалтувань постраждали Адельгейда, Журина, ряд епізодичних героїнь, та й, врешті-решт, і сама Євпраксія. Оргія, яку імператор влаштував з Журиною, – це своєрідний механізм нав'язування почуття провини. Він хотів показати своїй молодій дружині, що може статися з нею через її натяки на його чоловічу неспроможність, хотів, щоб вона відчувала себе винною у тому, що сталося. І він досяг своєї мети: Євпраксія каралася через те, що сталося з її подругою, з її “кормилицею”.

Існує ще один алгоритм нав'язування почуття провини. Здійснюється він через близьких людей, які знаходяться у полоні власних страхів. Так, імператор Генріх, чоловік Євпраксії, присвятив роки життя з молодістю дружиною державним справам, бойовим походам, війнам, тобто альтернативній суспільній сфері, при цьому він не може виявити елементарний альтруїзм у коханні, у сфері особистій. “Тепер володів імперією, жінкою ж заволодіти не міг... Що він міг сказати цій жінці?” [7, 121]. Усвідомивши це Генріх намагається перекласти відповідальність за власну духовну і сексуальну неспроможність на Євпраксію і нав'язати їй почуття провини нібито за властивий їй егоїзм.

“Самою долею визначено... Ви – імператриця... Я зробив вас нею” [7, 121]. Очевидно, що герой підмінює поняття і, з одного боку, намагається замаскувати від жінки свою слабкість, а з іншого, - вимістити на неї гіркоту своїх комплексів і страждань (не раз зустрічаємо порівняння Євпраксії з молодістю, норовистою “руською кобилицею”).

Він намагається нав'язати їй усвідомлення гріховності її дій і помислів, почуття провини від порушення певних етичних норм (насправді ж псевдоетичних), а також відчуття відчуження власного тіла. І можемо сказати з впевненістю, що це йому вдалося: Євпраксія вважає себе винною у тому, що віддалася імператорові, мало того, що чекала цього, перебираючи сторінки роменських любовних книг.

Саме в жіночому тілі Генріх бачить джерело гріховності, а насправді – незрозумілу стихію, яка провокує чоловіка весь час доводити свою спроможність і несе у собі загрозу втрати контролю над жінкою.

Отже, як бачимо, у Роксолани і Євпраксії почуття провини виникає з різних обставин: якщо перша переживає нейтральну, вселюдську гендерну провину, то друга, насправді переживає псевдопровину, яку їй нав'язували протягом усього життя, але яка не менш деструктивно впливає на її особистість.

На відміну від Роксолани Євпраксія, нерідко з тих чи інших причин, не говорить прямо та не розуміє істинних почуттів, які переживає. Вона відчуває себе жертвою різних, найпротирічніших обставин і протягом свого життя проходить складний шлях саморефлексії. Так, Євпраксія переживала почуття провини перед батьком, перед своїми земляками за те, чого насправді не робила, і протягом життя намагалася довести, що вона - не грішниця і не блудниця, в чому їй намагалися запевнити.

Почуття провини Роксолани впливає з усвідомлення нереалізованості тих уявлень про життя, які їй прищеплювалися з дитинства, і тих надій, які поклали на неї батьки. Почуття провини і її спокутування вона несвідомо, але безумовно вибирає як єдино можливий для себе спосіб переживання і вираження своєї любові до рідної землі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пушкарёва Н. О невидимой, «бархатной» революции // Женщины России и Европы на пороге Нового времени. – М.: Наука, 1996. – С. 112 –125.
2. Загребельний П. Роксолана. – К.: Дніпро, 1983. – 582 с.
3. Ровенская Т. Виновата ли я? Или феномен гендерной вины // Гендерные исследования. – 1999. - №3. – С. 214 – 229.
4. Арбатова М. Последнее письмо к А. // Меня зовут женщина. – М.: Владос, 1998. – С. 93 – 115.
5. Хорни К. Новые пути в психоанализе. – М.: Владос, 1997. – 215 с.
6. Пушкарёва Н. Гендерные исследования и исторические науки // Гендерные исследования. – 1999. - №3. – С. 173 - 195.
7. Загребельний П. Євпраксія. Твори: У 6 т. – К.: Дніпро, 1980. –Т. 4. – С. 3.

УДК 802.0 – 086: 801.541.2

СЕМАНТИКА ЯДЕРНОЙ ЛЕКСИКИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА: ПРОГНОЗЫ И РЕАЛЬНОСТЬ

Скибина В.И., д. филол. н., профессор, Галуцких И.А., магистр

Запорожский государственный университет

Для того, чтобы функционировать на протяжении веков, постепенно приспосабливаясь к изменчивым условиям существования и при этом сохраняя свою коммуникативную пригодность, языки вырабатывают специфические механизмы. К числу последних относится ядро языка, что является объектом нашего исследования. Представленная работа сфокусирована на семантическом аспекте ядерных лексем, которые анализируются в диахроническом и синхроническом аспектах. Семантику английских ядерных единиц мы сравнили с немецкими и результаты, полученные в ходе исследования, доказали структурную и семантическую значимость лексем, функционирующих в языках с их древнейшего периода.

Ключевые слова: ядерная лексика, семантика, эволюция языка, устойчивость.

Скибина В.І., Галуцких І.А. СЕМАНТИКА ЯДЕРНОЇ ЛЕКСИКИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ: ПРОГНОЗИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ / Запорізький державний університет, Україна.

Для того, щоб функціонувати протягом століть, поступово пристосовуючись до мінливих умов існування і при цьому зберігаючи свою комунікативну придатність, мови створюють специфічні механізми. До числа останніх належить ядро мови, що є об'єктом нашого дослідження. Представлена робота сконцентрована на семантичному аспекті ядерних лексем, які аналізуються в діахронічному та

синхронічному аспектах. Семантику англійських ядерних одиниць ми порівняли з німецькими і результати, отримані в ході дослідження, довели структурну і семантичну значимість лексем, які функціонують у мовах з найдавнішого періоду.

Ключові слова: ядрна лексика, семантика, мінливість мови, стабільність.

Skibina V.I., Galutskikh I.A. ENGLISH CORE VOCABULARY SEMANTICS: PREDICATION AND REALITY / Zaporizhzhya state university, Ukraine

To act effectively through ages constantly adapting to the everchanging environment while maintaining the communicative fitness languages develop specific operational mechanisms and structural junctions. Among the latter the so called "core vocabulary" is the object of this research. The paper focuses on the semantic aspects of the core lexemes of English which are analysed both diachronically and synchronically. Semantics of the English core lexical units was contrasted with those in German. The results obtained proved structural and semantic significance of the lexemes functioning in the languages since their earliest historical period.

Key words: core vocabulary, semantics, language evolution, stability.

Значимість фактора часу в мовній еволюції неможливо переоцінити, оскільки на певному етапі всі елементи і рівні мовної системи зазнають трансформації і модифікації. Складне поєднання причин, активізуючих мовні перетворення, і реакцій на них мовної матерії і складають процес розвитку мови. Спостереження за мовою в часовій ретроспективі, дослідники, строго кажучи, слідкують за ходом її адаптації до постійно, але нерівномірно змінюваної «середовища» – як зовнішнього, так і внутрішнього. Темпи адаптаційних процесів впливають на інтенсивність змін, найбільш явно проявляються на лексичному рівні. Способи адаптації охоплюють розширення словника за рахунок запозичень і утворення нових лексических одиниць, вихід з вжиття і перехід частин слів до історизмів і архаїзмів, а також перерозподіл елементів в межах існуючої системи і зміна їх відносин. Розширення, зміна і стилістичне перерозподіл одиниць словника, а іноді і цілих частин системи, обумовлені екстралінгвістичними і лінгвістичними факторами. До перших належать всі види географічних, економічних, соціальних, політичних і т.п. факторів, до вторинних – спостереженням М.А. Бородиною і В.Г. Гака [1, 67, 74, 95], – внутрісистемні опозиції, лексическа і семантична привабливість, табу і евфемізми, тенденція до економії плану вираження, взаємодія елементів системи в плані збереження. Найважливішим фактором мовного розвитку, особливо на лексическому рівні, є контакти з іншими мовами.

Змінюваність – найбільш часто вимагане властивість мови, функціонуючої в середі, складеної переплетенням факторів, трансформація співвідношення яких може стимулювати те чи інші рухи мовної матерії. Разом з тим, як складна відкрита система, перебуваюча в нестійкому, але стаціонарному стані, мови характеризується збалансованістю процесів, ведучих до зростання ентропії, і процесів, зменшуючих її. Рівень ентропії контролюється внутрішніми механізмами саморегуляції, діяльність яких сприяє встановленню гомеостатичного рівноваги, що характеризує стан оптимальної комунікативної придатності. Очевидно, що найбільш інтенсивно механізми саморегуляції діють в тих фрагментах мовної структури, які проявляють найвищий рівень стійкості до змін.

Спостереження над еволюцією лексическої системи англійської мови показують, що темпи перетворення лексики значно відрізняються в різні історичні періоди, а самі трансформації, впливаючи на різні частини системи, мають більш чи менш значуще вплив як на її стан, так і на напрямки подальшого розвитку.

Сучасні дослідження в історичній лексикології [2; 3] показують, що за період приблизно в п'ять століть з початку появи перших германських діалектів в Англії до нормандського завоювання мови змінювалася порівняно повільно. За спостереженнями Б. Мітчелла, «the material changes that took place from the fifth to the eleventh century were far less dramatic and far less fundamental than those which have occurred since 1900» [3, ix]. Важливі зміни в лексиці, рівно як і на інших рівнях системи, відбулися з одинадцятого по тринадцятий століття, а завершення в тринадцятому столітті кодифікації мови означало встановлення потужної нормативної традиції, що виникло на фоні послаблення регіональних діалектів. І, нарешті, ще один період швидких змін в мові, за словами Дж. Хьюза, припадає на другу половину двадцятого століття [2, 359]. Слід, однак, підкреслити, що характер цих змін скоріше кількісний, ніж якісний, оскільки, як показують наші спостереження [4], зростання обсягу словникового складу англійської мови не привело до змін тенденцій і закономірностей її розвитку. Одна з причин цього, на нашу думку, полягає в різній структурно-функціональній значимості ядерних і периферійних лексических одиниць, з перевагою стабілізуючих факторів в ядрі і відкритості до змін – на периферії.

Використання термінів «ядро» і «периферія» потребує теоретичного обґрунтування, оскільки вони не мають в сучасній лінгвістиці однозначного трактування. Нагадаємо, що можливість використання такого підходу при інтерпретації мовних структур і явищ була запропонована і розроблена лінгвістами Празької школи. В основу даної теорії була покладена фундаментальна і

чрезвычайно плодотворная идея, согласно которой центральными считаются участки системы, отличающиеся высоким уровнем **регулярности и упорядоченности**, а периферийными – те, в которых такие свойства нарушаются. Очевидно, однако, что сами понятия регулярности и упорядоченности в отношении языковой системы и отдельных ее уровней нуждаются в уточнении. Наши наблюдения над генезисом английского языка, и прежде всего его словарного состава, дают основания предположить, что данные свойства находят свое проявление в пространственно-временной устойчивости элементов и структур, поскольку действие механизмов, противостоящих энтропии языка, направлены в первую очередь на поддержание гомеостаза тех участков системы, в которых, позволим себе метафору, сохраняется «генофонд» языка.

Таким образом, есть веские основания считать лексические единицы, функционирующие в языке с его древнейших периодов, наиболее значимыми в структурном и функциональном аспектах, что и позволяет отнести именно их к ядру лексической системы. Для английского языка - это лексемы, восходящие к древнеанглийскому периоду.

Прежде чем перейти к характеристике ядерного словаря в нашем понимании этого термина, необходимо сравнить его с устоявшимися в современной лингвистике взглядами и представлениями.

Изучение ядерного словаря проводилось с разной степенью интенсивности в течение всего XX века как в отечественном (в первую очередь на материале русского языка), так и зарубежном языкознании (в основном на материале английского языка). Исследования в данной области носили как теоретический, так и прикладной характер.

Так, в английском языкознании с самого начала преобладал утилитарный подход, прежде всего обусловленный задачами обучения английскому языку как неродному в британских колониях. Интерес к этой проблеме в английской лингвистике ограничился определением принципов отбора ядерных единиц (Ogden, Quirk), а в качестве основного критерия принималась частотность. Внимание этой проблеме в англистике было уделено, скорее, в плане постановки вопроса, чем его разрешения. Так, например, Б.Брайсон, Р. Джексон и Дж. Хьюз считают, что ядром английского лексикона является англо-саксонская лексика, М. МакКарти утверждает, что ядро словаря составляют лексические единицы, которые служат ядерными элементами соответствующих лексико-семантических полей. Дж. Хьюз принимал за ядро языка “words which are most common in speech and writing”. Аналогичную точку зрения Хьюз высказывает и несколько позднее (2000г), приняв решение все-таки исходить из параметра частотности.

В отечественном же языкознании идеи, связанные с определением ядерной части лексикона, разработанные в области русской филологии в рамках проходившей в 50 – 60-е гг. дискуссии об основном словарном фонде, носили по большей части теоретический характер.

В ходе этих исследований были описаны особенности эволюции лексической системы русского языка и ее отдельных участков, определены значение и роль основного словарного фонда в развитии как лексикона, так и всего языка в целом. При этом, однако, как и в англистике, само толкование основного словарного фонда отличается противоречивостью и неопределенностью.

Истоки теории основного словарного фонда в основных чертах можно найти уже в 1837 г. в исследовании К. Зеленецкого, который пришел к выводу, что «в лексической стороне языка должно различать слова первой необходимости от слов вторичных и возникших впоследствии. Таковы в первом случае речения, относящиеся к понятиям о личности, о существенных нуждах, о повсюдных впечатлениях природы, а во втором – те слова, о коих понятие зависит от гражданственности, свойственной тому или другому обществу, от того или другого времени, места и прочего» [цит. по 5, 85].

Некоторые исследователи (Л. Успенский) считают такого рода лексику «главной частью словарного состава» на том основании, что «она существует на протяжении веков и дает базу для образования новых слов», такие слова «составляют собственное достояние народа и его наследство по происхождению» [6,197].

Значительный вклад в теорию основного словарного фонда был внесен проф. В.В. Виноградовым, который выделил в лексике языка основной словарный фонд, «корневое ядро» лексики [7] - очень устойчивое, сохраняющееся в течение ряда эпох, определяющее и обуславливающее общенародный характер языка, взаимопонимание всех членов коллектива и, в соответствии с этим, единство языка в его историческом развитии, - это внутреннее ядро лексики - и весь прочий словарный состав языка на данном этапе его исторического развития. При этом тот факт, что основной словарный фонд дает языку базу для образования новых слов, то есть является главной устойчивой материальной и структурной основой обогащения и развития словарного состава языка, определяет центральное положение этой части лексикона в лексической системе языка.

Необходимость различения устойчивых, более или менее «константных», постоянных элементов словаря языка, и элементов неустойчивых, находящихся в непрерывном изменении, давно осознавалась и привлекала к себе внимание. Однако внимание лингвистов обычно было направлено на частичные,

иногда случайные, нередко вызванные внешними причинами факторы развития лексического состава языка, а также на периферийные участки лексической системы. Такая постановка вопроса не определяла и не разъясняла ни закономерностей изменений в лексике языка, ни истории способов словообразования, ни законов пополнения словаря языка путем использования его собственных материальных ресурсов.

Так, проф. Д.К. Зеленин [цит. по: 7, 48] устанавливает наличие устойчивых и неустойчивых элементов лексики, при этом критериями выделения устойчивых элементов считает частотность и отсутствие экспрессивности и эмоциональной окраски. Но касается он этого вопроса не в историческом плане, а в плане наблюдения над живым языком говорящих, и наблюдения Д.К. Зеленина над устойчивыми и неустойчивыми, изменчивыми элементами словаря не давали никакого материала, никаких общетеоретических основ для понимания закономерностей развития словарного состава языка.

Вопроса об устойчивых и неустойчивых категориях в словарном составе языка касался также проф. Л.П. Якубинский в статье «Несколько замечаний о словарном заимствовании». Ссылаясь на Жильерона, Л.П.Якубинский считает необходимым различие двух категорий лексических единиц – устойчивых и неустойчивых слов. Устойчивы слова, относящиеся к самым жизненным и, так сказать, постоянным явлениям и проявлениям общественного существования, то есть лексемы, выражающие основные базовые понятия окружающей действительности и сохраняющие актуальность для языкового коллектива в длительной исторической перспективе [8, 60-61]

В духе своего времени разрешает этот вопрос об устойчивых и неустойчивых, подвижных элементах языка проф. В.И. Абаев. По мнению В.И.Абаева, семантика языка преходяща, а «технизованные средства» языкового выражения устойчивы и способны переходить из эпохи в эпоху. Каждый элемент речи может быть носителем технического значения, эта техническая значимость образует «ядро», устойчивое и способное переходить из эпохи в эпоху, так как оно суммирует эмпирический опыт, основанный на тождестве предметного эквивалента данного восприятия у людей различных эпох. [цит по: 7, 51]

Несколько позже были попытки обосновать понятие основного лексического фонда как семантически однородной, однотипной и, следовательно, семантически универсальной словарной базы любого языка. Именно так ставился вопрос об основном лексическом фонде в тех работах В.И. Абаева, в которых применялся сравнительно-исторический метод лингвистического исследования.

В.И. Абаев полагал, что «существует некий основной лексический фонд, охватывающий круг необходимых в любом человеческом обществе понятий и отношений, без которых трудно себе мыслить человеческую речь, если не считать самых ранних, начальных стадий глоттогонии, о которых мы можем только смутно догадываться и которые характеризовались, по-видимому, беспредельным полисемантизмом. Этот строго ограниченный круг насущных и необходимых для всякого языка слов образует то, что можно назвать основным лексическим минимумом» [7,54].

Следовательно, в концепции В.И. Абаева понятие об основном лексическом фонде сочетается и связывается с учением о единстве глоттогонического процесса и о стадийности в развитии языка и мышления. Основной лексический фонд или основной лексический минимум для В.И. Абаева – один и тот же по своей семантике, по «кругу выражаемых им понятий и отношений» для всех языков мира на определенной стадии их развития, то есть это лексические единицы, выражающие опять-таки, основные базовые понятия.

Категории абсолютно необходимых в любом обществе слов-понятий, - продолжает В.И. Абаев, - образуют о с н о в н о й, неотчуждаемый, «общечеловеческий» фонд языка, по сравнению с которым другие категории слов, нужных обществу только в данных условиях природы, хозяйства и культуры, могут рассматриваться как фонд «специальный», конкретно-исторический».

При этом основной фонд у Абаева лишен развития, он не может обогащаться. В.И. Абаев прямо противопоставляет его «обогатительному фонду». [7,55]

П.Я. Черных поставил вопрос о критериях принадлежности слов к основному словарному фонду, в ходе рассмотрения которого выяснилось, что, наличие таких критериев не позволяет тем не менее провести четкую границу между основным словарным фондом и прочим словарным составом. Однако данное направление исследований сохраняет свою актуальность.

В отечественной лингвистике было предложено несколько наборов признаков, на основании которых ту или иную лексическую единицу можно было бы отнести к ядерной части лексикона. Так, Н.М. Шанский и А.В. Филиппов [9,55-56] такими признаками считают общеизвестность, высокую частотность и привычность для всех носителей языка: «Хорошее знание ядерного словаря обязательно для всех говорящих на языке, это слова первой необходимости при любых условиях вербального общения и имеющие межстилевой характер, то есть отличающиеся отсутствием эмоционального содержания». А.М. Кузнецов называет среди таких признаков простоту морфологического состава, широту значения,

исконность, широкую сочетаемость, большую психологическую важность; А.А. Кретов – частотность и продуктивность, которые, как он считает, предопределяют наличие других характеристик. [5, 86-87]

Обобщая мнения различных исследователей, Е.М. Галкина-Федорук выделяет в качестве характеристик слов основного фонда шесть признаков: общенародность и общеупотребительность, то есть стилистическая нейтральность, отсутствие стилистической окраски, высокая употребительность, отсутствие территориальных и профессиональных ограничений; устойчивость, то есть древность, исконность; многозначность; словообразовательная непроемкость (простота морфологической структуры) и продуктивность; фразеологическая активность, то есть широта сочетаемости; значимость в номинативной системе языка, то есть выражение базовых понятий, название предметов и явлений, необходимых для повседневного общения. [10]

Изложенное выше показывает отсутствие четкого разграничения между основным словарным фондом и ядерным словарем и отождествление их с темпорально устойчивой лексикой.

Оригинальный взгляд на развитие наиболее устойчивой части лексической системы высказывает М.М. Маковский, который пишет: «Слова так называемого «стабильного фонда, видимо, следует признать не одним и тем же словом, остающимся неизменным в течение веков, а различными словами, неоднократно генетически воспроизводимых как в качестве доминантных, так и в качестве рецессивных элементов системы, причем не обязательно из одного источника (в языке широко развито компенсаторное генетическое воспроизводство) [11, 28-29], в чем его мысль перекликается со взглядами проф. В.И. Абаева. Но впоследствии ни М. Маковский, ни В. Абаев не дают обоснования и подтверждения этим предположениям.

Результаты нашего исследования противоречат мыслям М. Маковского и показывают, что лексемы стабильного фонда представляют собой одни и те же слова, которые, однако, претерпевают определенные изменения как в плане формы, так и в плане содержания в результате действия экстралингвистических факторов и внутренних лингвистических процессов.

Нами были проведены наблюдения над структурным, семантическим и функциональным аспектами ядерной лексики, а также над ее значимостью для развития английского словаря. Уточним еще раз, что под ядерной лексикой мы понимаем лексемы, функционирующие в английском языке с древнеанглийского периода. Критерием для отнесения каждой конкретной лексической единицы к данному слою является прежде всего ее хронологическая и территориальная устойчивость, что, как показал анализ, обусловлено прочностью и многообразием ее системных (парадигматических) связей.

В соответствии с критерием временной и пространственной устойчивости из словаря “Longman New Universal Dictionary” методом сплошной выборки были отобраны все лексические единицы, функционирующие с древнеанглийского периода. В результате был составлен список слов и словообразовательных элементов, которые составляют 3,5% древнеанглийского словаря и примерно 0,8% общего объема литературного словаря национально неомогенного английского языка.

Ядерные лексические единицы были проанализированы с точки зрения их происхождения, структуры и семантики. В данной статье основное внимание уделено семантике ядерной лексики (ЯЛ), семантическим трансформациям ядерных единиц и объему семантического континуума, охваченному ядерной лексикой*.

Соответственно поставленным задачам эмпирическая составляющая исследования имела два направления. В первой части основной акцент делался на изучение особенностей трансформации единиц ядерного словаря во времени. Для нас было важно установить: (1) каким образом, насколько интенсивно и в каких направлениях проходили процессы развития ЯЛ; (2) привели ли имевшие место трансформации к изменению существенных характеристик лексем.

Во второй части исследовалась полнота охвата ядерным словарем семантического континуума английского языка. Наша исходная гипотеза, сформированная на основе изученных литературных источников, заключалась в том, что этот словарь должен охватывать лишь базовые понятия и обслуживать повседневные потребности вербальной коммуникации англоговорящего сообщества. Отметим сразу же, что данная гипотеза не нашла подтверждения.

Для первой части исследования был использован отрезок ядерного словаря на букву **S**, для второго – ядерный словарь в полном объеме.

---

* Исследователями не раз указывалось на то, что ядерные лексемы имеют сложную семантическую структуру и относятся к категории «насыщенной» полисемии. [12, 61]

Полисемантическая приводит к тому, что лексическая единица посредством разных значений (лексико-семантических вариантов) может входить в различные синонимические ряды, а лексическая единица в целом, следовательно, входит в несколько синонимических парадигм, что приводит к расширению сети ее семантических отношений. Чем шире такая сеть, тем лексическая единица более устойчива и тем более велика ее роль в поддержании динамического равновесия системы.

Методика первой части заключалась в этимологическом анализе и в наблюдениях над трансформациями, происходившими в семантической структуре ЯЛ с древнеанглийского периода. Результаты показали, что большинство новых значений появились как следствие метафорического переноса (из общего количества семантических трансформаций (1631), метафора составляет 734 случая (45%), специализация и терминологизация - 508 случаев (31%), генерализация - 194 (12%), метонимический перенос - 172 (11,5%) и ухудшение значения составляет всего 3 случая (0,2%).

Кроме того, нами были исследованы отобранные ядерные лексемы на наличие их пространственного распространения (что мы произвели на основе канадского и австралийского вариантов). Проведя аналогичный анализ семантической структуры слов, можем утверждать что из 222 случаев семантических трансформаций метафорический перенос составляет 153 случая – 68,9%, специализация – 28 (12,6%), метонимия – 24 (10,8%), генерализация – 15 (6,8%), амелиорация – 2 случая (0,9%).

В ходе второй части семантического анализа исследуемая лексика была сопоставлена с материалом, представленным в идеографическом словаре М. Роже, для того, чтобы определить объем семантического пространства английского языка, охватываемого ядерной лексикой, и, таким образом, установить, сколь велико значение этой лексики в англоязычной коммуникации и каково соотношение существующих в рамках данной лексики семантических полей с параметрами языковой картины мира. Разработанная М. Роже классификация охватывает 1042 рубрики, сгруппированные в 8 классов (Abstract relations, Space, Physics, Matter, Sensation, Intellect, Volition, Affection).

Для анализа был использован весь объем ядерных лексем, отобранных методом сплошной выборки из всего корпуса словника. Значения лексических единиц согласно их семантике были отнесены к соответствующим рубрикам классификации М. Роже. Анализ показал, что данный объем лексики охватывает 31% рубрик, относящихся ко всем выделяемым в рамках классификации классам.

Сопоставление данных по семантическим категориям, охваченным ядерной лексикой, и семантическим категориям, не охваченным ядерной лексикой, приведено в таблице 1.

Полученные результаты не только дали ответ на вопрос о роли ядерной лексики в истории развития английского словаря, но и привели к постановке следующего вопроса: «Является ли полученная картина характерной лишь для английского языка?» Желание получить ответ на него обусловило проведение третьей части данной работы. Ниже представлены ее первые предварительные результаты, которые, на наш взгляд, говорят о перспективности данного направления.

В качестве материала для исследования были взяты 294 лексические единицы, принадлежащие к ядерному словарю английского языка (буква **S**). Из их числа нами были отобраны единицы, восходящие к германским корням и получили список, включающий 230 лексем. Это значит, что 230 английских ядерных слов из 294 имеют германские корни и, следовательно, можно предполагать, что в родственном английскому немецкому языку имеют место лексические единицы с соответствующими корнями, и нашей задачей было выяснить, проявили ли они похожую степень временной устойчивости в немецком языке. Использование данных этимологических источников позволило нам установить, что 180 из 230 лексических единиц функционируют с древнегерманского периода до наших дней, что составляет около 80 % анализируемых слов. Это довольно высокий показатель темпоральной устойчивости, поэтому мы можем утверждать, что лексемы, подлежащие анализу в нашей работе, имеют необычайную актуальность для носителей языка и функционирования самой системы языка, а их устойчивость проявилась и в формальном, и в содержательном аспектах.

Результаты сопоставительного анализа семантики лексем, которые проявили высокую степень темпоральной устойчивости в обоих языках, позволили нам предложить сравнительную идеографическую классификацию (ко вниманию принимались лишь первые значения слов).

Проведенное нами исследование устойчивой части английского лексикона подтверждает изложенные выше положения, но ядерная лексика по своей семантике оказалась гораздо богаче, чем можно было предположить, исходя из выполненных до нас работ. Изложенный материал показывает, что устойчивая лексика охватывает широчайший спектр семантических полей, а не ограничена лексикой повседневного общения.

Приведенная аргументация, как мы полагаем, убедительно доказывает, что хронологическая устойчивость лексики отражает ее структурную значимость, ее роль в поддержании гомеостаза и сохранении аутентичности лексико-семантической системы.

Поскольку семантика единиц ядерной лексики весьма устойчива и изменяется медленно, эта лексика обеспечивает лингвистическую, а следовательно, и культурно-историческую преемственность между поколениями носителей всех вариантов английского языка. Кроме того, сохраняется связь между различными периодами развития языка и различными формами его существования.

Таблица 1. Объем семантического континуума, охваченного ядерной лексикой.

№	Семантическая категория	Общее количество классов	Процент охваченных классов
I	АБСТРАКТНЫЕ ОТНОШЕНИЯ		
1.1	Существование	8	87,5
1.2	Отношения	16	68,8
1.3	Количество	33	90,9
1.4	Порядок	26	88,5
1.5	Число	22	68,2
1.6	Время	34	85,3
1.7	Изменения	13	76,9
1.8	Причинность	27	85,2
		179	82,7
II	ПРОСТРАНСТВО		
2.1	Пространство в целом	12	91,7
2.2	Измерения	48	97,9
2.3	Форма	24	95,8
2.4	Движение	52	84,6
		136	91,9
III	МАТЕРИЯ		
3.1	Материя в целом	5	80,0
3.2	Неорганическая материя	36	88,9
3.3	Органическая материя	93	86,0
		134	86,6
IV	ИНТЕЛЛЕКТ		
4.1	Формирование идей	66	54,5
4.2	Обмен идеями	84	63,1
		150	59,3
V	ВОЛЕИЗЪЯВЛЕНИЕ		
5.1	Индивидуальное волеизъявление	137	83,2
5.2	Общественное волеизъявление	83	72,3
		220	79,1
VI	ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ СОСТОЯНИЯ		
6.1	Эмоции в целом	7	71,4
6.2	Личные переживания	61	83,6
6.3	Взаимные чувства	34	58,8
6.4	Нравственные чувства	53	60,4
6.5	Религиозные чувства	24	79,2
		179	70,9

Таблица 2. Идеографическая классификация ядерных лексем английского языка в сопоставлении с немецким языком

ВСЕЛЕННАЯ			
английский язык		немецкий язык	
	Кол-во лексем		Кол-во лексем
1. <i>Пространство</i>	1	1. <i>Пространство</i>	2
2. <i>Время</i>	5	2. <i>Время</i>	5
3. <i>Число, количество</i>	7	3. <i>Число, количество</i>	6
4. <i>Состояние, характеристика</i>	11	4. <i>Состояние, характеристика</i>	11
5. <i>Движение и изменение</i>	6	5. <i>Движение и изменение</i>	5
ПРИРОДА			
1. <i>Неживая природа (небо, небесные светила, погода, земля, природные явления)</i>	21	1. <i>Неживая природа (небо, небесные светила, погода, земля, природные явления)</i>	20
2. <i>Живая природа (флора, фауна)</i>	14	2. <i>Живая природа (флора, фауна)</i>	12
ЧЕЛОВЕК			
1. <i>Части тела, органы, их функционирование</i>	23	1. <i>Части тела, органы, их функционирование</i>	21
2. <i>Чувства, ощущения, состояние</i>	7	2. <i>Чувства, ощущения, состояние</i>	9
3. <i>Интеллектуальная деятельность</i>	-	3. <i>Интеллектуальная деятельность</i>	1
4. <i>Родственники и родственные связи</i>	3	4. <i>Родственники и родственные связи</i>	3
5. <i>Жилище, сооружения</i>	4	5. <i>Жилище, сооружения</i>	3
6. <i>Еда и питье</i>	2	6. <i>Еда и питье</i>	2
7. <i>Одежда</i>	4	7. <i>Одежда</i>	3
8. <i>Общественные отношения, трудовая деятельность, ремесло, культура, образование, орудия труда, бытовые вещи, домашняя утварь</i>	66	8. <i>Общественные отношения, трудовая деятельность, ремесло, культура, образование, орудия труда, бытовые вещи, домашняя утварь</i>	70

ЛИТЕРАТУРА

1. Бородина М.А., Гак В.Г. К типологии и методике историко-семантических исследований (на материале французского языка) – Л.: Наука, 1979.- 232с.
2. Hughes G. A history of English words. – Oxford, 2000.
3. Mitchell V. An invitation to Old English and Anglo-Saxon England. – Oxford, 1995.
4. Скибина В.И. Национально негомогенный язык и лексикографическая практика.- Запорожье: РИП "Видавец", 1996.-176 с.
5. Кретов А.А. Принципы выделения ядра лексико-семантической системы // Семантика слова и синтаксических конструкций. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1987. – С.84-93.
6. Успенский Л. Слово о словах: Очерки о языке. – Л.: Детск. лит., 1982. – 296 с.
7. Виноградов В.В. Избранные труды: Лексикология и лексикография. - М.: Наука, 1977.- 357 с.
8. Якубинский Л.П. Язык и его функционирование. - М.: Наука, 1986. - 205 с.
9. Шанский Н.М., Филиппов А.В. Лексикология / в кн. Шанский Н.М. и др. Современный русский литературный язык. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1988. - С.10-89.
10. Галкина-Федорук. Исследования по современному русскому языку. – М.: Просвещение, 1986. – 347с.
11. Маковский М.М. Лингвистическая генетика. Проблема онтогенеза слова в индоевропейских языках.- М.: Наука, 1992. – 189с.
12. Ольшанский И.Г. Семантико-деривационная активность лексики // Филологические науки.- 1987.- №2.-С.58-65.

ОСОБЛИВОСТІ РЕЦЕПЦІ ТА ХУДОЖНЬОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ДОКТРИНИ МАКІАВЕЛЛІ В РЕНЕСАНСНІЙ АНГЛІЇ

Тарасенко К.В., пошукач

*Запорізький інститут державного та муніципального управління
“Гуманітарний університет”*

У статті показано амбівалентне ставлення елізаветинців до доктрини Н.Макиавеллі. Автор розглядає сутність такого явища, як “антимакіавеллізм” у духовно-ментальному континуумі Англії XVI ст.
Ключові слова: антимакіавеллізм, інтерпретація, доктрина, політична практика.

Тарасенко К.В. ОСОБЕННОСТИ РЕЦЕПЦИИ И ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ДОКТРИНЫ МАКИАВЕЛЛИ В РЕНЕСАНСНОЙ АНГЛИИ / Запорожский институт государственного и муниципального управления "Гуманитарный университет", Украина.

В статье показано двойственное отношение елизаветинцев к доктрине Н.Макиавелли. Автор рассматривает сущность такого явления, как «антимакіавеллізм» в духовно-ментальном континууме Англії XVI ст.

Ключевые слова: антимакіавеллізм, інтерпретація, доктрина, політичеська практика.

Tarasenko K.V. THE PECULIARITIES OF RECEPTION AND ARTISTIC REPRESENTATION OF MACHIAVELLI'S DOCTRINE IN RENAISSANCE ENGLAND / Zaporizhja Institute of State and Municipal Government " University of the Humanities ", Ukraine.

This article deals with the ambivalent attitude of Elizabethans to the Machiavelli's doctrine. The author takes into consideration the essence of such a phenomenon as “antimachiavellism” in the spiritual and mental continuum of the XVIth C. England.

Key words: antimachiavellism, interpretation, doctrine, political practice.

Однією з найбільш ушлюблених особистостей, внесок якої у розвиток філософської думки є надзвичайно вагомим, а вплив на формування політичної теорії доволі потужним, традиційно був Ніколо Макиавеллі. Ця людина стала своєрідним символом ренесансної доби, що відзначається неабиякою напруженістю та насиченістю в усіх сферах життя. Вчення Макиавеллі й сьогодні все ще дає приводи для дискусій у колах істориків, політологів та філософів. Цікаво зазначити, що ще за часів життя флорентійського секретаря запропонована ним етико-філософська доктрина спричинила інтелектуально-культурний бум, відлуння якого відчувається у творах його численних прихильників та опонентів, зокрема таких титанів думки, як Вільям Шекспір, Френсіс Бекон, а згодом навіть і Вольтер.

В Англії середини XVI століття інтерес до політичних теорій та широкого кола питань, пов'язаних з проблемами державного управління, був цілком закономірним. Річ у тім, що сама постать Єлизавети Тюдор – доньки Генріха VIII та Анни Болейн, сприймалася англійцями вельми неоднозначно. Єлизаветинське суспільство по суті розділилося на два табори: тих, хто радо вітав нову вінценосну особу та тих, хто вважав її незаконнонародженою, а отже такою, що не має жодних прав на англійський престол. Оскільки в Англії ренесансний тип культури склався значно пізніше, ніж на континенті, то природним було звернення англійців до інтелектуального досвіду, накопиченого в Європі. Широкою популярністю користувалися різноманітні етико-політичні трактати та державно-правові доктрини, народжені в контексті європейських культур, зокрема італійської. Попри загальне захоплення англійців ідеями італійських гуманістів і творами таких корифеїв красномого письма, як Петрарка й Боккаччо, в єлизаветинському суспільстві домінувало критично-упереджене ставлення до Італії. Наприклад, один з відомих єлизаветинських сатириків Томас Неш називає Італію “академією людиновбивства”, “лавкою аптекаря, в якій продається отрута для всіх націй” [Цит. за 1,97]. Однією з причин такого вельми негативного ставлення до Італії в єлизаветинському суспільстві було специфічне сприйняття славнозвісної теорії Макиавеллі, яка мала в XVI столітті шалену популярність як у придворних колах європейських держав, так і у пересічних громадян. Загальновідомо, що основним постулатом теорії італійського гуманіста є визнання правомірності насильства заради державного блага: “...відродити республіку (una città) до політичного життя може тільки добра людина, а стати її державцем шляхом насильства може тільки погана людина...” [Цит. за 2,95]. Цікаво відзначити, що Макиавеллі був першим, хто намілювався розкрити істинні механізми людської поведінки і дати низку порад монархам з огляду на існуючий стан речей та людську природу.

У 30-х роках XVI століття англійці мали змогу ознайомилися із славнозвісною теорією Ніколо Макиавеллі, яка була викладена на сторінках його творів. Слід підкреслити, що ставлення до постулатів флорентійського вченого було неоднозначним. Як зазначає історик Е.Мейер, “більшість англійських драматургів кінця XVI – початку XVII століття мали хибну уяву про дійсні ідеї Макиавеллі, який в їхніх очах був лише втіленням диявольських хитрощів та жорстокості” [Цит. за 1,93]. Українська дослідниця Н.М.Торкут висловлює дуже цікаву думку про те, що саме Єлизавета була одним і, можливо, найталановитішим із його послідовників в Англії, і що саме настановами “Державця” (1532)

користувалася у своїй діяльності Таємна Рада [3,24]. Річ у тім, що серед фаворитів вінценосної особи, які реально впливали на політичну стратегію елізаветинського уряду, було чимало так званих прихованих макіавеллістів: не декларуючи відкрито власних симпатій до автора трактату "Державець", ці люди послідовно й чітко впроваджували запропоновані ним принципи в життя, що незрідка викликало обурення і осудження англійського загалу. Згадаймо, наприклад, сатиричний памфлет "Держава Лейстера", що був написаний Робертом Парсонсом у 1584 році. У ньому сеньйор Макиавеллі названий порадиником Лейстера, оскільки мілорд Лейстер постійно використовує хитрий виверт: він затягує друзів у небезпечну справу, а потім знищує їх [1,94]. Уже в XVI столітті ім'я Макиавеллі перетворюється на своєрідну загальну назву: "макиавелліями" називають тих осіб, які мало опікуються проблемами моралі й не гребують нічим заради досягнення власних цілей. На сторінках літературних творів нерідко лунає гостра критика на адресу італійського філософа, якого звинувачують у тому, що він прийшов до ствердження аморалізму в політиці [4,33]. Саме через те навіть найстійкіші прихильники Макиавеллі намагалися уникати відвертих декларацій власних симпатій. Аргументом на користь цього спостережника слугує, наприклад, трактат Стефана Гарднера "Розмірковування про завоювання Британії англами та норманами". Однією з центральних тем, висвітленню якої він приділяє пріоритетну увагу, є характеристика ідеального правителя. Як слушно зауважує сучасна російська дослідниця А.Серьогіна, такою людиною в трактаті Гарднера постає "сильний правитель, який керує країною твердою рукою та не допускає внутрішніх заворушень, людина, здатна протистояти ударам долі" [5,55]. Гарднер вочевидь солідаризується з італійським філософом коли зазначає, що "державець повинен піклуватися про збереження єдності серед баронів та бути справедливим до всіх, не виділяючи фаворитів" [Цит. за 5,57]. Характер гарднерівських запозичень у Макиавеллі свідчить про те, що цей англієць був не тільки добре знайомий з творами італійця, але й навдивовижу точно зрозумів основні постулати макиавеллізму, що за тих часів було досить рідким явищем, навіть для представників еліти англійського суспільства. Доволі показовим є той факт, що ім'я Макиавеллі в трактаті Гарднера жодного разу не згадується – це можна пояснити тією негативною реакцією, яку доктрина італійського гуманіста викликала в тогочасній Англії. Річ у тім, що уявлення елізаветинців про Макиавеллі та його вчення формувалися не стільки в процесі безпосереднього ознайомлення з філософськими поглядами та етико-політичною доктриною флорентійського секретаря, скільки під впливом полемічних творів, спрямованих проти нього [3,24]. Одним із таких творів, згідно з твердженням історика Е.Мейера, був трактат Інокентія Жант'є "Анти-Мак'явеллі" (1576) [1,94], який можна вважати вульгарною інтерпретацією ідей італійця. У цьому трактаті деякі максими Макиавеллі суттєво перекручені внаслідок вельми суб'єктивного ставлення французького автора до сутності вчення флорентійського секретаря. То ж не дивно, що й англіїці після ознайомлення з твором Жант'є досить неадекватно сприйняли спадщину італійського вченого. В Англії поступово сформувався міф про Макиавеллі на основі створеного французьким гугенотом Жант'є негативного образу. Значною мірою цьому сприяла поява низки політичних памфлетів, спрямованих проти італійського гуманіста, зокрема анонімного твору "Викриття великої підступності та надзвичайної мудрості італійців..." (1591). Отже, як бачимо, уявлення англіїців про філософські й політичні погляди Макиавеллі формувалися, головним чином, під впливом вельми тенденційних творів антимакиавеллівського спрямування, в яких італійський гуманіст поставав як цинічний захисник підступності та аморалізму політиків.

Саме в такому перекрученому вигляді й представлена доктрина Макиавеллі в багатьох творах пізнього Ренесансу: в англійській літературі, зокрема, була розроблена ціла низка образів літературних героїв, які, втілюючи ідею "сильної людини", порушували існуючі моральні норми та використовували усі засоби задля досягнення своєї мети, не зупиняючись перед шахрайством, зрадою, насильством.

Шекспірознавець В.П.Комарова першим макиавеллістом в елізаветинській драматургії називає Варавву – героя драми Крістофера Марло "Мальтійський єврей" [1,97]. На думку цієї дослідниці, англійський драматург наділяє Варавву рисами Макиавеллі: "laws were then most sure, when, like the Draco's, they were writ in blood. Hence comes it that a strong-built citadael commands that much more than letters can import" [6,265]. Усі вчинки та подальші дії героя слугують яскравою ілюстрацією настанов флорентійського вченого.

Прикладом втілення макиавеллівських рис та постулатів можна вважати шекспірівського Річарда III, якого драматург зображує як людину підступну й жорстоку, що нехтує будь-якими принципами задля досягнення своєї мети. Вчинки цього героя найкращим чином ілюструють ті негативні наслідки, до яких призводить послідовна реалізація принципу насильства та аморалізму в політиці. Шекспір, як зазначає дослідник Ю.Шведов, доводить, що особистість неминуче приречена на гибель, якщо вона досягає влади кривавим шляхом [4,54-55].

Наділені рисами Макиавеллі герої, що сприймалися читачем як негативні внаслідок вельми суб'єктивного трактування доктрини італійця, не були поодиноким явищем на сторінках елізаветинських творів. Наприклад, Генріх Болінброк, герой Шекспірової драми "Річард II", порушує закон, піднімаючи бунт проти законного короля, оскільки не бачить іншого шляху, ніж насильство. Макиавеллістом постає також і герой драми "Король Джон" кардинал Пандольф, у казуїстиці якого, як вважає В.П.Комарова,

"прихована дуже важлива думка: той, у чіих руках сила, є й володарем над законом" [7,74]. Ідейним послідовником італійського філософа зображений головний персонаж роману Т.Лоджа "Життя та смерть Вільяма Довгобородого": вдало спекулюючи на пануючих суспільних настроях і використовуючи свою популярність, він піднімає заколот проти монарха. Як вельми слушно зазначає Н.М.Торкут, у життєписі свого героя Лодж виділяє ситуації непокори загальноприйнятими моральними нормами, одразу ж підкреслюючи у Вільяма не тільки розрив з традиційною мораллю, але й деяке злодійство, психологію поведінки людини-егоціста, яка сповідує макіавеллізм (хоч у романі ім'я Макіавеллі не згадується) [8,17]. Доволі показовим є фінал Лоджевого роману: Вільям – носій хибно інтерпретованих постулатів Макіавеллі – гине, і його трагічна смерть покликана продемонструвати англійському читачеві усю згубність макіавеллізму, який сприймався елізаветинцями неоднозначно.

Цікаво відзначити, що носієм макіавеллівської доктрини у творах елізаветинської доби міг виступати і позитивний персонаж. Таким персонажем, зокрема, можна вважати Генріха V – героя однойменної хроніки Шекспіра. Поведінка Генріха V слугує доказом того, що ця вінченосна особа дотримується ідей Макіавеллі та на практиці реалізує славнозвісну тезу: розумний правитель не може і не повинен залишатися вірним своїй обіцянці, якщо це шкодить його інтересам і якщо відпали причини, котрі змусили дати таку обіцянку. Мотивуючи правомірність такого вільного поводження короля з власними обіцянками, Макіавеллі, як відомо, наголошував на порочності людської природи: "оскільки люди – погані слова не дотримуються, тож і державець має чинити з ними так само" [9,352]. Втім далеко не всі дослідники одностайні в інтерпретації художнього образу Генріха V. Порівнюючи ті моральні спонуки, якими керувався у прийнятті політичних рішень Генріх V, з вищенаведеними словами автора "Державця", російська дослідниця В.П.Комарова категорично заперечує зв'язок цього літературного героя з макіавеллізмом. Річ у тім, що цей шекспірівський герой змушений був виявляти жорстокість у силу об'єктивних причин, він йшов на самопожертву заради суспільства і був готовий віддати своє життя за спокій у країні [10,IV, 1,875-878]. Однак, варто зауважити, що проблема співвідношення логіки вчинків Генріха V з доктриною Макіавеллі потребує подальшого дослідження.

Відлуння максим Макіавеллі відчувається також і на сторінках шекспірівського "Гамлета": внаслідок складних життєвих обставин, головний герой змушений часом робити аморальні вчинки: "I must be cruel only to be kind" [10, 3.4, 1097], "O'tis most sweet in one lines two crafts directly meet" [10, 3.4, 1098].

Отже, знайомство з літературними творами та етико-політичними трактатами елізаветинців дає підстави говорити про певну парадоксальність у сприйнятті Макіавеллі в Англії другої половини XVI століття. З одного боку, й сама постать флорентійського секретаря, і його філософсько-політична теорія мали великий вплив на суспільну свідомість англійського соціуму. Доктрини Макіавеллі активно використовувалися у повсякденній політичній практиці Єлизавети та її уряду. З іншого боку, громадська думка гнівно засуджувала ідею практичного аморалізму, яку вона приписувала італійському філософу. В основі антимакіавеллізму елізаветинців лежало трагічне непорозуміння: вади, які критикував Макіавеллі, в Англії асоціювалися з його іменем, а літературна продукція перекладачів-антимакіавеллістів сформувала хибні уявлення і про сутність доктрини, і про її автора. Втім, вплив Макіавеллі давався навзаки і у практичній діяльності політиків, і у літературі тогочася: зростала питома вага політичної тематики у художніх творах, з'явився особливий тип персонажа – прихильника "макіавеллівської" етики, народилася ціла низка оригінальних мотивів, пов'язаних із зображенням трагічних наслідків політичної тиранії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Комарова В.П. Макьявелли и макиавеллизм в некоторых исторических драмах Шекспира//Проблемы культуры итальянского Возрождения/Под. ред.В.И. Рутенбурга.- Л.:Наука.- 1979.- С. 93-105.
2. Юсим М.А. Этика Макиавелли - М.: Наука,1990.-158 с.
3. Торкут Н.М. Проблемы генези і структурування жанрової системи англійської прози пізнього Ренесансу (малі епічні форми та література факту). - Запоріжжя, 2000. - 406 с.
4. Шведов Ю.Ф. Исторические хроники Шекспира. - М.:Изд. МГУ, 1964. - С. 33.
5. Серегина А.Ю. Английский макиавеллист Стефан Гарднер и его трактат "Рассуждения о завоевании Британии Англами и Норманами" //Человек XVI столетия/ Под ред. А.А.Сванидзе и В.А.Ведюшкина-М.: Российская Академия Наук. Институт Всеобщей истории. 2000.-С.51-65.
6. Drama of the English Renaissance/The Tudor Period/ Macmillan Publishing Co. inc. N.Y.
7. Комарова В.П. Личность и государство в исторических драмах Шекспира-Л.: Изд. ЛГУ, 1979. - 224 с.
8. Торкут Н.Н. Особенности исторических воззрений Т.Лоджа в романе "Жизнь и смерть Вильяма Длиннобородого//Зарубежный роман в системе литературного направления - Сборник научных трудов,Днепропетровск, 1989. - 148 с.
9. Макиавелли Н. Государь// Макиавелли Н. Избранные сочинения. - М.:Худ.лит., 1982. -С.301-389.
10. Shakespeare W. The Complete Works/Ed. by Davis Bevington. - Longman. - 536 p.

ТИПИ ДІАЛОГІЧНОСТІ ВІД АНТИЧНОСТІ ДО РЕНЕСАНСУ

Торкут Н.М., д. філол. н., доцент, Гутарук О.В., науковий співробітник

Запорізький державний університет

Стаття вводить у науковий обіг сучасного вітчизняного літературознавства поняття “діалогічність”, що покликане сприяти структуруванню більш чітких уявлень про діалогічний тип мислення та його специфіку на різних етапах розвитку культури. Категорія “діалогічності” позначає певну модель комунікації, що сформувалася під впливом конкретних соціокультурних чинників і домінує на певному історичному етапі, відображає панівні умонастрої і світоглядні орієнтири, а також впливає на поетику літературних творів. Найбільшою мірою характер діалогічності відбивається в організації мовленнєвого дискурсу в зразках діалогічного жанру.

Ключові слова: діалогічність, характер знання, функціональна роль учасника діалогу.

Торкут Н.Н., Гутарук Е.В. ТИПЫ ДИАЛОГИЧНОСТИ ОТ АНТИЧНОСТИ ДО РЕНЕССАНСА / Запорожский государственный университет, Украина

Статья вводит в научный оборот современного литературоведения понятие «диалогичность», призванное помочь в структурировании более четких представлений о диалогическом типе мышления и его специфике на разных этапах развития культуры. Эта категория обозначает определенную модель коммуникации, которая сформировалась под влиянием конкретных социокультурных факторов и доминирует на определенном этапе развития общества, отражает ведущие умонастроения и мировоззренческие ориентиры и оказывает влияние на поэтику литературных произведений. Наиболее отчетливо характер диалогичности проявляется в организации речевого дискурса в образцах диалогического жанра.

Ключевые слова: диалогичность, характер знания, функциональная роль участника диалога.

Torkut N., Hutaruk O. TYPES OF DIALOGICITY FROM ANTIQUITY TO RENAISSANCE / Zaporizhzhya state university, Ukraine

The article introduces into modern Ukrainian literary studies the category of “dialogicity” that is supposed to help in structuring the more precise notion of the dialogical type of thinking and its peculiarities in different periods of cultural development. This category marks a certain communicational model that was formed under the influence of some sociocultural factors and that prevails in a definite period of social development. Reflecting the outlook and main values of society dialogicity influences the poetics of literary pieces. The character of dialogicity is mainly manifested in speech organization of dialogical texts.

Key words: dialogicity, character of knowledge, functional role of a speaker.

Одним з основних компонентів “словника” європейця є концепт діалогу. Це прямо корелюється з виразно експресивним, комунікативним характером культури західного типу, яка суттєво відрізняється від культури східної, приміром, буддистської, для якої важливе значення мають поняття “приховування”, “недомовленості”, “тиші”, “спокою”, “згорнутості”, “центру”. Базисною рисою діалогічного типу мислення є екстеріоризованість, тобто відцентровий рух думки. Ця риса, зокрема, проявляється в тому, що у процесі мислення та спілкування постійно актуалізуються слова на зразок: *погляд, точка зору, ідея* тощо. Етимологічний підхід до цих “ключових слів” дозволяє стверджувати, що усі вони репрезентують модус споглядальності й пов’язані з “зоровим сприйняттям світу” [1, 68], тобто із сприйняттям, яке бере початок від центру і рухається до межі, горизонту, краю.

Народженню діалогічної ситуації, думається, сприяє усвідомлення людиною того, що будь-хто з її оточення має власний погляд на світ. Таке усвідомлення, у свою чергу, викликає зацікавлення цим “іншим” поглядом. Будь-яка комунікативна інтенція живиться бажанням підтвердити правильність власної точки зору або ж бажанням спростувати погляди співбесідника (опонента). Діалог можна назвати ареною зустрічі макрокосму і мікркосму, адже у прагненні пізнавати світ людина актуалізує не лише власні “внутрішні ресурси”, але й шляхом запитування добирається до тих знань, що містяться у свідомості інших людей.

При вивченні діалогу доцільно розмежовувати поняття “діалогічний тип мислення” та “діалогічність”, похідну від першого поняття категорію. Під **діалогічністю** мається на увазі певна модель комунікації, яка сформувалася під впливом конкретних соціокультурних чинників і домінує на певному етапі розвитку суспільства, відбиваючи панівні умонастрої і світоглядні орієнтири. Діалогічність виявляє варіативність у хронологічному та географічному аспектах і впливає на поетику літературних творів. Найбільшою мірою характер діалогічності позначається на організації мовленнєвого дискурсу у зразках діалогічного жанру. На різних етапах цивілізаційного розвитку домінують відмінні типи діалогічності. Об’єктом безпосередньої уваги у цій статті обрано діалогічність античності, Середніх віків та Ренесансу.

Античний тип діалогічності народився й розвивався під впливом таких визначальних для тієї доби категорій, як “космос”, “хаос” і “гармонія”. На думку анонімного автора “Пролегомен до платонівської філософії”, причиною, яка підштовхнула Платона до вибору саме діалогічної форми, було те, що “діалог – це свого роду космос, ... подібно до того, як у діалозі слова різних осіб звучать у відповідності з тим,

що кожній з них личить, так і в космосі існують різні речі, які видають різні звуки, адже кожна річ звучить у згоді зі своєю природою” [2, 490]. Отже, в основі античного діалогу закладений особливий тип діалогічності, що передбачав чутливе прислуховування та запитання різних космічних стихій. Антична людина перебувала у цьому вселенському звучанні, відчувала себе всередині нього, зливаю з ним. І головна її роль полягала в тому, щоб сприймати, осмислювати і виражати різноголосся стихій.

Оскільки античність межувала з первісним суспільством, для світогляду якого був притаманний синкретизм мислення, а однією з основних ознак первісного соціуму була неіндивідуалізованість його членів, то вираження знання про світ здійснювалось на засадах колективної “відповідальності” за результати пізнання навколишньої реальності. Як зауважує М.А.Ігнатенко, в античності “немає особистої точки зору на світ у цілому, ні *особистої* естетичної точки зору на прекрасне зокрема; тут бачення дорівнює побаченому, а побачене милується своєю тотожністю у баченні. Існує всезагальна точка зору, існує абсолютна *однаковість*, вироблена багатовіковою колективною традицією і закріплена в міфі, однаковість, за епічною єдністю якої зникає індивідуальне” [5, 32]. Виразник же колективного досвіду рефлексії над світом перебував у ролі медіатора між планом побутового життя та планом духовним, посередником між традиціями предків та спонтанними проявами буття сучасників. Античний мудрець Сократ у діалогах Платона був володарем істини, до якої він методом маевтики підводив неофіта. Він також уособлював собою своєрідний соціальний інститут, тим паче, що в образі цього античного філософа проступали певні риси жерця [1, 128]. У первісному суспільстві, як відомо, представники цього стану були основними ідеологами. Що ж до партнера Сократа, то він, зазнаючи на собі потужний інтелектуальний вплив учителя, переживав індивідуальне пробудження (анамнезис) “прихованого” у надрах своєї пам’яті знання. Причетність до світу істини зумовлювала, таким чином, і причетність до соціального життя. Статус жерця передбачав абсолютну довіру до мовленого ним слова, що усвідомлювалось як Логос, який в його уста вклали вищі сили. Античний мудрець мав безумовний авторитет, а знання, до якого він “підключав” співрозмовника, було цілісним. Цілісність знання у діалогах давніх авторів є *однією з провідних рис* античної діалогічності.

Дещо парадоксальною, на перший погляд, видається думка Л.М.Баткіна, що “не було нічого більш монологічного, ніж платонівський діалог. Сократ непроникний і недосяжний для співрозмовників, він легко маніпулює ними, залишаючись непорушним” [3, 190]. Подібну характеристику зустрічаємо і у С.С.Аверінцева: “Що таке платонівський Сократ? Це ідеал радикально недіалогічної людини, яку неможливо окликнути зсередини, зачепити, або зрушити з місця словом співбесідника...” [1, 22]. Втім, ця зовнішня парадоксальність знімається саме цілісністю знання, яке Сократ передає учневі. Мудрець повчає більш пасивного співрозмовника, або, як метафорично зазначає М.А.Ігнатенко, “втямлює його у премудрість” [5, 163]. Абсолютне домінування Сократівського голосу у процесі репрезентації цілісного знання й створює ефект монологічності. Учасники платонівських діалогів, постаючи перед читачем теж загалом доволі цілісними натурами, розігрували видовище народження (із стихії хаосу) чи пригадування (із стихії підсвідомого) знання. Головною різницею між ними було лише те, що вони, так би мовити, у різний час вийшли на старт у пошуках істини, і тому хтось із них брав на себе роль помічника (звідси ієрархічність персонажів в античному діалозі), або роль повитухи (звідси відчуття, що автор репрезентує наперед відому думку). З цієї різностартовості й виводяться етичні відмінності між персонажами. Через те, що етика у Платона укорінена в гносеології, дійових осіб його діалогів можна поділити на “умовно позитивних” та “умовно негативних”. Автор “Пролегомен...” стверджує: “...у Платона ж, якщо і можливо це знайти – я маю на увазі поганих і гарних персонажів, – завжди видно, як змінюються погані під впливом гарних, як вчаться вони й очищаються і, нарешті, відвертаються від свого минулого стану, зануреного у матеріальне життя” [2, 490]. Під час такої дуже “адресної” бесіди відбувалося введення у свідомість учня певних базових ідей, узгодження його внутрішнього бачення із загальними етичними канонами та правилами логіки. По суті, діалог був інструментом підключення неофіта до ресурсів соціального життя і тому спрямовувався в напрямку від людини до роду.

Таким чином, рушійною силою й стрижнем античної діалогічності було прагнення оформити знання, до тих пір розлите, розчинене у макрокосмі, перевести його з латентного стану, із підсвідомості людини (мікрокосму) на рівень її свідомості; “пригадати” знання (згідно з вченням Сократа про анамнезис); привести учня у стан справжньої причетності до істини, так би мовити, “освятити” його статус володаря знань. Отже, більш-менш однозначний розподіл ролей учасників діалогічної ситуації за схемою – пасивний індивід та активний соціальний речник – є *другою важливою рисою* античної діалогічності.

Для діалогічності *Середніх віків* було характерним формальне ставлення до пізнавальних імпульсів людини. Людина Середньовіччя прагнула зректися раціональності, вбачаючи в стихії думки зародки гордині, гріховне начало. Що ж до модусу споглядальності, невід’ємного від процесу мислення, то середньовічна людина звертала свій погляд не на світ об’єктивної реальності, а на світ духовний, прагнучи звільнитися від усього матеріального, земного. Раціональний аспект людського життя відходив на задній план, і особливою значення набували важелі ірраціонального освоєння світу.

Найвищим авторитетом для середньовічної особистості був Бог, мудрість якого втілена у Святому Письмі. У реальному ж світі, що оточував людину тієї епохи, формувалася доволі складна та розмаїта картина соціальних ролей, замішана на кардіоцентричних зв'язках між людьми. Такої авторитетної фігури як мудрець сократівського типу в наступну після античності епоху, певно, годі було й шукати, бо ж не красиво й стрункої аргументації прагнула людина Середньовіччя, а іншого підкріплення істини, до якої підводив учитель – саме його власної адекватності, його власної глибокої віри у те, що він говорить. Головним же посередником між людьми та істиною у Середні віки виступала церква. Інтелектуальна сфера перетворювалася при цьому на арену захисту, відстоювання теологічних постулатів. Внаслідок сильної емоційної залученості мовців у процес розмови виникав надзвичайно драматичний, конфліктний тип діалогу. Середньовіччя залишило у спадок гарячі диспути отців церкви та напружені дебати між представниками різних конфесій, які прагнули відстояти своє релігійне вчення як єдино істинне. У діалогах цього типу мала місце підвищена експресивність, емоційна напруженість, що зазвичай відбивали глибину сердечну вкоріненість поглядів, що обстоювались учасниками діалогу.

У добу Середньовіччя, коли сам універсум ніби роздвоївся – на світ земний, мирський та світ небесний, божественний, людська свідомість теж була поляризована: “надсвідоме” (духовне “Я”) і “підсвідоме” (тілесне “Я”) поставали в різкій опозиції. Посередником між ними виступала свідомість. Відповідно ускладнилася не лише структура суспільства, але й структура особистості, що спричинило певні зрушення на рівні діалогічності, характер якої значною мірою залежав від усвідомлення природи та джерела Логосу. Істинне знання, будучи винесеним у план божественного світу, позбавилося суто людського, соціального фундаменту, перетворившись на своєрідну матрицю, яка накладалася на світ видимий, мирський. Така похідність створеного світу та своєрідна пасивність людей, покликаних жити в ньому, урівноважувалась активізацією в людській свідомості компоненту *волі*, на протигагу античності, для якої найважливішим компонентом був *розум*.

Воля, яку можна тлумачити як власну ініціативу людини, задавала їй стимул для заглиблення до свого серця у пошуках відповідей на вічні питання. При цьому окремих індивідуумів ніби переходив зі стану “зовнішньої” людини у стан людини “внутрішньої”, яка була спроможна поєднатися з Богом. Таким чином, для зв'язку з істиною соціальні посередники були не так вже й потрібні, і тому авторитетних мудреців-інтелектуалів у зразках середньовічного діалогу майже не зустрічаємо. Виняток становить хіба що твір Боеція “Розрада від філософії” (“De consolatione philosophiae”). Тож не випадково автора цього твору називають “останнім римлянином”. Як зауважує В.І.Уколова, саме Боецій разом із Августином Аврелієм уособлюють “дві важливі тенденції в генезі культури феодальної епохи” [7, 34]. І якщо Августин, на думку цієї дослідниці, “прагнув переорієнтувати античну духовну спадщину в русло християнського світогляду”, то “Боецій поставив собі за мету зберегти для світу, який варваризувався, філософію Платона й Аристотеля” [7, 34]. У цьому контексті цілком закономірними видаються відмінності у типах діалогічних творів, зразки яких бачимо у спадщині названих середньовічних авторів. Боецій при викладенні своїх концепцій орієнтувався на взірці античної діалогістики, і тому героями його твору є “учень”-В'язень і “вчитель”-Філософія. Остання постає як уособлення мудрості, виступаючи “безжальним” і “всезнаючим” наставником, котрий “дисциплінує мислення” В'язня [7, 55]. Що ж до Августина Блаженного, то він увійшов в історію культури як засновник унікального різновиду діалогу – солілоквиї, тобто внутрішньої розмови людини зі своєю душею.

Саме тенденції до “овнутрішнення” комунікативних імпульсів, ймовірно, і дали життя такому явищу, як психологізм в літературі. З особливою виразністю вони проявилися саме в августинівському типі діалогу-з-самим-собою, інтеріоризованому спілкуванні різних прошарків людської свідомості. Звертаючись зі своїми питаннями до Бога, людина спрагло чекала його відповідей, і в цьому напруженому чеканні народжувався містичний, ірраціональний, базований на почуттях діалог.

Разом з тим, як у реальній, так і в художній дійсності тієї епохи мали місце й чисто формальні діалоги, коли супротивні погляди висловлювались лише заради того, щоб відтінити, створити “фон” для канонічної позиції. Дуже характерним у цьому контексті виглядає один із традиційних ритуалів проведення схоластичних диспутів, коли під час проведення процедури канонізації нового святого думки опонентів Церкви висловлював обраний з того ж табору церковних діячів, так званий, “адвокат диявола”, тобто насправді чисто “ігровий” опозиціонер.

Підсумовуючи, слід наголосити на тому, що середньовічна діалогічність характеризується *поляризацією знання на сакральне і світське, конфронтаційним характером розгортання діалогічної ситуації*. При цьому функціональні ролі учасників діалогу розподілялися за схемою: захисник абсолютної істини – опонент, який сумнівається у цій істині або навіть заперечує її.

Ренесанс, як відомо, був другою після античності епохою, що відзначалася домінуванням раціонального начала. Втім, *ренесансна* діалогічність суттєво відрізняється від античної. Ця різниця зумовлюється значною мірою тим, що в ренесансній моделі світу центральною категорією постає “людина”, а не “космос”, як це було в античності. В епоху Відродження людина відчула себе “відразу усім” (omnia simul), причому смислове наповнення концепту “все” поширювалось у ті часи як у вертикальній, так і в

горизонтальній площині. “Проблема спадщини” (термін Л.М.Баткіна [3, 191]) знаходила вираження в органічному засвоєнні та узгодженні між собою традицій класичної античності, християнства (останнє, у свою чергу, наблизило ренесансну людину і до духовних надбань Ближнього Сходу та Візантії) й залишків, так званої, “варварської” культури кельтів, готів, слов’ян.

Для ренесансної особистості однією з гносеологічних посилок діалогізування слугувало одночасне відкриття в собі усіх сутнісних сил всесвіту. А діалог виявився одним з улюблених жанрів тогочасних майстрів слова [6, 88]. Як слушно зазначає дослідник Л.М.Баткін, діалог в епоху Відродження став “дружною зустріччю в людині того, що, взагалі-то, у світі є розведеним”, відбиваючи “причетність людини до багатоманітного, зв’язок і зрівнювання у ній суперечливого і протилежного” [4, 33].

Людина доби Відродження намагалася навести лад у своєму мікрокосмі через долання протиріч між божественною душею, свідомістю та природним началом. Вона зверталася до скарбниці інтелектуально-духовного досвіду двох попередніх, різноякісних епох – античності й Середньовіччя. З огляду на це культуру Відродження можна уявити “у вигляді грандіозного досвіду діалогізації різноманітних начал і традицій, досвіду подолання Середньовіччя не шляхом тотального розриву з ним і не шляхом розкладання, поляризації, підспудної перебудови середньовічного мислення (як це відбувалось у XIV-XV ст. північніше від Альп або у XVI ст. у часи Реформації), але шляхом введення християнства у більш широкий контекст, особливо через зіставлення з античністю” [4, 47]. Завдячуючи відродженню класичної спадщини, стало можливим повернення інтелектуальних діалогів, подібних до філософських діалогів античності.

Знання, яким обмінювалися персонажі ренесансних діалогів, мало відмінний від античного характер. Коріння ренесансної діалогічності, як показує Л.М.Баткін, лежить саме в одній із центральних категорій епохи Відродження – категорії *varieta* (з лат. “різноманітність”). Знання, що в античності мало цілісний характер і за часів Середньовіччя все ще залишалося монолітним (хоча і було вже сконцентрованим навколо двох протилежних аксіологічних полюсів), в епоху Відродження *розкололося на погляди, точки зору, окремі думки*. Ці фрагменти, порції єдиного колись знання відображали тепер не стільки епічно моністичний досвід предківщини, не стільки схвалене церквою канонічне знання, скільки досвід, чи то набутий співрозмовниками у власному житті, чи то почерпнутий із джерел класичної культури.

Істина вже мислилася не як саме буття (епоха античності), не як Божественний Промисел (Середньовіччя), а як інтроспективний “погляд” на буття, автономна точка зору. Секуляризована окремішність людини, її маргінальне становище в ролі як спадкоємця давньої традиції, так і здобувача власного, підкреслено унікального досвіду, не залишали й сліду від колишньої цілісності античного знання або “ціломудрості” знання середньовічного.

Через це жодна з проголошуваних позицій не обстоювалася у ренесансному діалозі як єдино правильна. Цей плюралізм поглядів підтримувався вищезгаданою специфічно ренесансною категорією *varieta*, яка визначала мозаїчний характер картини світу, її складеність з часткових поглядів.

Метою діалогічних зустрічей різноманітних точок зору було їхнє врівноваження, гармонізація, прийняття кожної в систему єдиного знання, тому конфронтації позицій, як у Середньовіччі, в Ренесансі майже не спостерігаємо. (Виняток становлять ті прояви діалогізму, що розгорталися у лоні теології за часів Реформації.) Ця мета визначала *паритетний характер розподілу ролей* у ситуації ренесансного діалогу.

Для людини Відродження було справою честі (одне із значень ренесансної категорії *virtu*) брати участь у колективних диспутах, так би мовити яскраво “демонстративних” діалогах, адже від цього значною мірою залежало її місце у суспільній ієрархії. Сприятливі умови для розумової конкуренції в стихії спору відкривали “внутрішній людині” широкий простір для інтелектуальної і духовної творчості, більш того, в разі успішного виголошення своїх поглядів у “зовнішньої людини” з’являлася можливість привернути увагу суспільства, стати помітною фігурою.

Дійові особи гуманістичного діалогу відрізнялися один від одного не за принципом володіння-браку знання (як у діалогах античності), а, так би мовити, за ідейним наповненням своїх поглядів, за своїм авторитетом, силою красномовства тощо. У цьому простежується зародження індивідуальності учасників ренесансного діалогу. Персонажі діалогів ренесансних авторів, будучи носіями часткових, часом супротивних, поглядів, постають володарями лише частини знання. Істина у гуманістичних діалогах “не вичерпується жодним із “поглядів”, а виступає навперемінно у різній подобі, залишаючись принципово відкритою, такою, що протистоїть догматизму та ієрархічності” [4, 62]. Такий специфічно ренесансний вищезгадуваний “плюралізм ідейних джерел та устремлень” і “партикулярний”, частковий, нецілісний характер носіїв і виразників цих ідей мав, якщо спиратися на слова Л.Баткіна, “своєю зворотню стороною не менш характерну підвищену конструктивність, робленість, “штучність” цього типу культури” [4, 12] і зокрема діалогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверинцев С.С. Риторика и истоки европейской литературной традиции. – М., 1996. – 448 с
2. Анонимные пролегомены к Платоновской философии// Платон. Диалоги. – М.: Мысль, 1986. – С.476-505.
3. Баткин Л.М. Итальянское Возрождение. Проблемы и люди. – М.: Российский гуманитарный университет, 1995. – 448 с.
4. Баткин Л.М. Леонардо да Винчи и особенности ренессансного мышления. – М.: Искусство, 1990. – 415 с.
5. Ігнатенко М.А. Генезис сучасного художнього мислення. – К.: Наукова думка, 1986. – 286 с.
6. Наливайко Д.С. Искусство: направления, течения, стили. – К.: Мистецтво, 1981. – 288 с.
7. Уколова В.И. Античное наследие и культура раннего Средневековья. (Конец V – середина VII века). – М.: Наука, 1989. – 320 с.

УДК 802.0 (07):378.14

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ РОЛОВОЇ ГРИ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В ЧИТАННІ ІНОЗЕМНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЗА ФАХОМ

Третьякова Т.А., к. пед. н., доцент

Запорізький державний університет

У статті розглядається питання про ефективність використання навчально-ігрової діяльності, зокрема рольової гри у процесі формування комунікативної компетенції студентів в читанні іноземної літератури за фахом. Автор визначає параметри, що забезпечують ефективність рольової гри, вивчає гру як метод створення мотиваційного поля для формування комунікативної компетенції в читанні, дає опис структури ігрової діяльності, аналізує типи та види вправ, націлених на формування здібності читання літератури за фахом як виду спілкування. Робота містить приклади комунікативних завдань та алгоритмів виконання вправ з навчання читання літератури за фахом з використанням рольових ігор.

Ключевые слова: Рольовая игра, коммуникативная компетенция, мотивационный фон, игровая деятельность, метод активизации.

Третьякова Т.А. ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ РОЛЕВОЙ ИГРЫ В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИИ В ЧТЕНИИ ИНОСТРАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ / Запорожский государственный университет, Украина

В статье рассматриваются вопросы эффективности применения учебно-игровой деятельности, в частности ролевых игр, в процессе формирования коммуникативной компетенции в чтении иностранной литературы по специальности. Автор определяет параметры, обеспечивающие эффективность ролевой игры, рассматривает игру как метод создания мотивационного фона учебной деятельности, дает описание структуры игровой деятельности, анализирует типы и виды упражнений по формированию способности чтения на иностранном языке как виду опосредованного общения. В работе содержатся примеры коммуникативных заданий и алгоритмы выполнения упражнений по обучению чтению литературы по специальности с использованием ролевых игр.

Ключеві слова: Рольова гра, комунікативна компетенція, мотиваційний фон, ігрова діяльність, метод активізації

Tretyakova T.A. THE EFFECTIVENESS OF ROLE PLAYING IN THE PROCESS OF THE COMMUNICATIVE COMPETENCE FORMATION IN READING OF SPECIAL LITERATURE/ Zaporizhzhya state university, Ukraine

The article deals with the problem of the effective usage of role playing in communicative competence formation in reading special literature in English. The author has defined the reasons that cause the effectiveness of role playing method, analyzed the process of role playing as a means of motivation background, has given the description of the playing activity structure. The types of communicative sentences which are to promote the effectiveness of role playing method in reading are also represented in the work.

Key words: Role playing, communicative competence, motivation background, playing activity, method of activation

На наш погляд, ефективність застосування рольової гри в процесі формування комунікативної компетенції в читанні (ККЧ) визначається наступними параметрами: а) сформованістю теоретичних положень методу активізації можливостей особистості і колективу (МА), де принцип рольової організації займає одне з ведучих місць; б) структурно-функціональним змістом моделі формування ККЧ, що дозволяє застосувати теоретичні положення МА в розв'язанні практичних завдань. Розроблена модель – багаторівнева структура трифазного процесу формування спроможності в читанні як спілкуванні – дотекстове – текстове – післятекстове спілкування, де кожна ланка забезпечує певний рівень сформованості комунікативної компетенції і характеризується своєю специфікою.

Головне завдання застосування рольової гри в процесі формування ККЧ – забезпечення мотиваційного фону читання як специфічного виду спілкування. Текстовий матеріал опосередковує дійсність, а читання опосередковує спілкування, тобто вилучення еталонних дій з дійсності в процесі рольової гри має відбуватись опосередковано, без копіювання форми, на підсвідомому рівні. Дійсно, читаючи “доповіді американської делегації” (тексти, що підготовлені ситуаційно для мотивованого читання), студенти не акцентують увагу на відмінності між навчальною та реальною ситуаціями, вони сприймають цю умовність як належне. Це відбувається тільки у випадку вилучення з реальної дійсності еталонів мотивів, формування їх природного генезу.

Відсутність цілісних досліджень системи рольових ігор у навчанні читання зумовлює актуальність визначення деяких психолого-педагогічних умов конструювання ігрової діяльності в процесі формування ККЧ: 1. Ігрова діяльність розглядається як система взаємодії суб'єктів спілкування та як відтворення в умовній формі головних параметрів дійсності на базі відповідного змісту мотивів, з одного боку, і як ефективний метод створення потребуючого та мотиваційного фону формування ККЧ, з другого. 2. В ігровій діяльності мають розвернутись різноманітні аспекти діяльності, які формують компоненти ККЧ. 3. Враховуючи характер змісту мотивів ігрової діяльності в навчанні читання, з метою актуалізації необхідних потреб на різних етапах, слід внести в сюжет і кожен з ролей комунікативні завдання (вправи) відповідних типів і підтипів. 4. Слід враховувати принципи проблемності, двоплановості, імітаційного моделювання, виробничої необхідності, діалогічного спілкування. 5. Враховуючи зміну і втрату потреби, що формує головний мотив діяльності читання, необхідно перешкоджати розвиткові цього процесу: а) запобігати втрачання почуття гри (у зв'язку з суворю регламентацією дій, вербалізацією правил гри, відсутністю мотивацій); б) перешкоджати розвиткові почуття втоми, нудьги, незадоволеності.

Дані умови залежать від багатьох причин: від сформованості предметної (професійної) компетенції студентів, що відображає ту сферу дійсності, яка відтворюється в грі, від сформованості групи як колективу; від конструкції ігрової діяльності, наявності ефективних та відповідних вправ; від педагогічної майстерності викладача тощо.

6. Структура ігрової діяльності складається з таких елементів: а) учасники; б) комплекс інструкцій; в) інформаційний банк гри (тексти, вправи, що відображають процеси, які моделюються). Все це складає пакет ігрових документів, у якому, окрім цього, детально окреслюються цілі та призначення ігрової діяльності на певному етапі формування ККЧ, її організація, функції учасників, сценарій (сюжет), контроль та система стимулювання, прийоми усунення ентропії (перешкод) ігрової діяльності. Наприклад, спеціальний комплект матеріалів стосовно Міжнародної Конференції “Суспільство та його проблеми” містить: 1. Набір візитних карток; 2. Набір заявочних форм, запрошень, програм. 3. Тексти доповідей, тези передбачуваних повідомлень, автореферати виступів тощо. 4. Приклади можливих фраз і ситуацій спілкування під час конференції.

7. Метод активізації органічно впроваджує ділову гру в процес навчання читання і робить її методичним інструментом, що дозволяє реально втілити принцип рольової організації в процес формування КК. В даному контексті ігрова діяльність може трактуватись і як один з видів вправ.

8. Ігрову діяльність включають у систему – модель формування комунікативної компетенції особистості, створену з урахуванням визначеної мети: сформувати особистість студента.

Таким чином, ігрова діяльність входить до комплексу вправ як діяльнісних засобів формування ККЧ. І тип – стимулюючий вплив, що забезпечує внутрішнє керування емоційною сферою особистості студента, викликає зацікавленість до наступної текстової діяльності і створює можливість цієї діяльності шляхом застосування рольової (ділової) гри як засобу мотивації: часткове ознайомлення з предметною ситуацією (з предметом читання, що передбачається) через ситуацію спілкування релевантними мовленнєвими, паралінгвістичними засобами та мовними діями. Даний тип прийомів як обов'язковий компонент застосовується у фазі дотекстового спілкування та сприяє реалізації принципу рольової організації навчального процесу і принципу формування достатнього рівня інтенції. Мета вправ першого типу – орієнтація в проблематиці ситуації, формування навичок пізнання мовних одиниць, розвиток здатності визначати тему матеріалу тексту-полілогу, а також уміння переглядального та ознайомлюючого читання. Розвиток уміння сприймання тексту як цілісної одиниці, удосконалення навичок пізнання, виділення

головного. Завдання-інструкція: Dear friends, I am very glad to meet you at our Inter-Congress "Society and its Problems". There is a registration package, programs, agenda and so on. By the way, the title of your abstracts is mentioned in the agenda. Do you want to make some amendments etc.? Your summaries of the presentation were a real success – I'd like to summarize the aspects of your reports - for the Chairman – etc.. Спосіб організації вправи: фронтальний режим. Ті, хто приймають запропоновані їм невербально умови гри, опановують "свою" роль і партнерів по спілкуванню. Реагують на зміни компонентів ситуації спілкування, "заглядають" у роздані їм у ході гри "пакет документів конференції, тези доповідей, назви своїх монографій тощо". Викладач, читаючи основний текст-полілог, "знайомить" усіх із стислим змістом опублікованих тез тощо. У ході гри викладач може "переплутати" назву доповіді, ім'я ученого або ж проблему.

Формуючи комунікативні завдання 1 типу, необхідно створити такі умови, які б спонукали тих, хто навчається, до виконання наступних дій: уважно слухати того, хто говорить (Mary, I congratulate you – Your book is published -), швидко продивитись текст, що в нього на руках (у вигляді плану, програми, розкладу), (If I am not mistaken, according to the Programme - you are the key-note speaker -); назвати загальні положення, що розглядаються в тексті (Your points are not very clear to me - Will you sum up-); визначити тему тексту (I am from the Organizing Committee, I am to make some amendments to the agenda) - тощо.

Таким чином, ефективність рольової гри полягає у визнанні навчання читання як формування КК в цьому виді мовленнєвої діяльності шляхом моделювання процесу спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Китайгородская Г.А. Методика интенсивного обучения иностранным языкам – М.: Высшая школа, 1987. – 103 с.
2. Ломов Б.Ф. Психология восприятия. – М: Наука, 1989. – 182 с.
3. Дридзе Т.М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. – М.: Наука, 1984. – 268 с.
4. Ломов Б.Ф. Проблема общения в психологии. – М.: Наука, 1981. – 116 с.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Наука, 1977. – 107 с.
6. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. – М.: Высшая школа, 1978. – 122 с.
7. Верещагин Е.М. Костомаров В.Г. Язык и культура. – М.: Русский язык, 1990. – 246 с..

УДК 808. 3: 800. 3

ДІАЛОГ У ТЕРМІНАХ ТЕОРІЇ МОВЛЕННЄВОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Третьяк Ю.Ю., викладач

Запорізький державний університет

У межах інтеракціональної концепції комунікації існує підхід, спрямований на аналіз різноманітних дій, здійснюваних співрозмовниками в ході діалогу. Такий підхід передбачає аналіз у термінах процесів та стратегій, надає можливість "членувати" мовленнєву діяльність на складові її феномени (процеси), такі як співімплікація (спільне включення в мовленнєвий обмін), переформулювання, пояснення, автокорекція тощо і здійснювати докладний аналіз цих феноменів. Опису вказаного підходу присвячується ця стаття.

Ключові слова: інтеракціонізм, реципієнт, відправник повідомлення, співадаптація, референція, перехресне переформулювання, співімплікація, інтерпеляція, модалізація, модуляція, стратегії мовленнєвого спілкування.

Третьяк Ю.Ю. ДИАЛОГ В ТЕРМИНАХ ТЕОРИИ РЕЧЕВОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ / Запорожский государственный университет, Украина.

В рамках интерактивной концепции коммуникации существует подход, направленный на анализ действий, осуществляемых собеседниками в ходе диалога. Такой подход предполагает анализ в терминах процессов и стратегий и дает возможность «раскладывать» речевую деятельность на составляющие ее феномены (процессы), такие как соимпликация (совместное включение в речевой

обмен), переформулирование, объяснение, автокоррекция, а также осуществляют подробный анализ этих феноменов. Описанию указанного подхода посвящается данная статья.

Ключевые слова: интеракционизм, реципиент, отправитель сообщения, соадаптация, референция, перекрестное переформулирование, соимпликация, интерпелляция, модализация, модуляция, стратегии речевого общения.

Tretyak Y.Y. THE DIALOGUE IN THE TERMS OF THEORY OF SPEECH INTERCONNECTION / Zaporizhzhya state university, Ukraine.

There is an approach in interactive communication conception, which is directed to the analysis of actions that participants of conversation perform in the dialogue. This approach supposes analysis in the process and strategy terms, and it gives an opportunity to "divide" speech activity on the phenomenon (processes) that compose it, as co-implication (composite including in the speech exchange), re-formulating, explanation, auto-correction, and also to realize detailed analysis of these phenomenon. This article is dedicated to the description of this approach.

Key words: interaction, recipient, sender of report, co-adaptation, reference, cross re-formulating, co-implication, interpellation, modality, modulation, strategies of speech communication.

Проблема діалогічного мовлення справедливо привертає до себе увагу багатьох учених, які розглядають її залежно від конкретного спрямування своїх досліджень. Поняття "діалог" має багато визначень, а його численні типи описані під кутом різних точок зору. Проте, як слушно зауважує Л.І. Сахарчук, "... у першу чергу слід наголосити на тому, що діалог – це найпоширеніший та найдавніший вид мовленнєвої діяльності, через яку безпосередньо реалізується соціальна комунікація" [1 : 184].

У лінгвістичній літературі, присвяченій теорії діалогу, велика увага приділяється поняттю "структура діалогу" [2 : 76-86; 3 : 34-37; 4 : 43-50; 5 : 41-48; 6 : 193-203; 7 : 193-278; 8; 9 : 143-176]. Розрізняють дескриптивну, статичну модель структури діалогу, яка зводиться до визначення послідовності мінімальних діалогічних одиниць, що складаються з мовленнєвих актів, та процедурну, динамічну модель, що спирається на поняття ходу, пов'язаного з алгоритмічними процедурами опису діалогу та орієнтованого на категорію цільоустановки. Іншими словами, статична модель відрізняється від динамічної тим, що описує діалог у вигляді не інструкцій, а стверджень. Це перший етап лінгвістичного опису діалогічного тексту, що представляє останній як певну зв'язану структуру, що складається з мінімальних діалогів, і дозволяє описувати внесок у комунікацію різних учасників спілкування, що, зрозуміло, потребує подальшого аналізу дій, здійснюваних комунікантами в процесі мовленнєвої взаємодії. Такий аналіз і є завданням автора цієї статті.

"Головною сферою мовознавчого дослідження, - пише Ф. Хундснуршер, - є опис і пояснення системи мовного спілкування" [5 : 40]. Але такий опис і пояснення можливі лише на підставі певної теорії, яка б враховувала по можливості всі спостережені факти і якомога більше результатів попереднього дослідження мовленнєвої комунікації у межах цілісної концепції. Саме такою теорією, на наш погляд, є теорія мовленнєвої взаємодії або вербальних інтеракцій (про історію інтеракціонізму див.: 6 : 205-212; 7 : 9-12; 55-73; 9 : 99-100; 10 : 159-165), в основу якої покладено теорію мовленнєвих актів Остіна, який першим звернув увагу на різні аспекти мовної діяльності і виділив три інтегральні складові мовленнєвого акту – локуцію, іллокуцію та перлокуцію [11], і Серля, який описав типи й основні правила іллокутивного (під)акту [12; 13].

Одне з положень теорії мовленнєвих актів полягає в тому, що мінімальною одиницею людської комунікації вважається не речення чи висловлювання, а здійснення певного виду актів (дій), таких, як констатація, питання, наказ, опис, пояснення, вибачення, подяка, поздоровлення тощо. Ця установка виявилася суголосною з тими поглядами в лінгвістиці, яким притаманне прагнення вийти за межі речення, розсунути межі лінгвістичного аналізу (про перспективи застосування теорії мовленнєвих актів у лінгвістиці див.: 14, 15, 16). Однак, незважаючи на те, що "теорія мовленнєвих актів мала й має далеко й широко простерті наслідки як для теорії, так і для філософії мови" [15 : 380], вона виявилася недостатньою як базовий концептуальний апарат для побудови прагматичної теорії мовленнєвого спілкування. При спробі застосувати ярлики теорії мовленнєвих актів до природного мовленнєвого спілкування стало очевидним, що здійснення типових мовленнєвих актів, охарактеризованих у теорії як прохання, дозволи, пропозиції, запрошення, прийняття пропозиції тощо, є результатом спільної ретельно організованої діяльності кількох співбесідників. "Людське спілкування, - зазначає Д. Франк, - є взаємодією в більш фундаментальному розумінні, ніж це представлено в теорії мовленнєвих актів, згідно з якою два чи більше співбесідників по чергово адресують один одному якісь мовленнєві акти, що визначаються виключно в термінах намірів мовця" [16 : 364].

Відмінність між теорією мовленнєвих актів та аналізом діалогу Ф. Хундснуршер характеризує як "діяти наодинці і діяти спільно". "У тенісі кожен грає за себе і навіть може тренуватися один, сама ж гра передбачає супротивника, що активно грає, а кожен удар підпорядковується правилам "удару уявного супротивника". Так саме і при веденні бесіди – діяльності, орієнтованої на партнера, з властивою їй природі діалогічною структурою... адже ми домагаємося того, що нас розуміють, не за допомогою окремих мовленнєвих актів, а в результаті послідовності взаємопіввіднесених мовленнєвих актів у

межах цілісної бесіди” [5 : 40]. Доречною в цьому зв'язку видається й метафора оркестру, запропонована Уінкіном (Winkin), і наведена у працях Кербра-Орекьоні [7 : 24] та Віона [9 : 33] : комунікація розглядається як мультиканальна система, в якій соціальний індивід, свідомо чи ні, безперервно є активним елементом... Будучи представником певної культури, такий індивід є частиною процесу комунікації, як музикант є частиною оркестру. Але в цьому велетенському оркестрі немає ні диригента, ні партитур. Кожен грає, налаштовуючись на іншого.

Отже, загальним недоліком теорії мовленнєвих актів – її неадекватністю як теорії взаємодії – була викликана потреба доповнити цю теорію діалогічною теорією мовленнєвого спілкування.

На той факт, що “реальною одиницею мови-мовлення ... є не ізольоване одиничне монологічне висловлювання, а взаємодія принаймні двох висловлювань, тобто діалог”, вказував ще на початку минулого століття М.М. Бахтін [17 : 446], який спирався на визначення знака як результату спільної домовленості чи консенсусу між соціально організованими індивідами в процесі їх взаємодії (інтерації). “Мовленнєва взаємодія є, таким чином, основною реальністю мови” [17 : 429]. Знадобилося півстоліття для того, щоб ідеї М.М. Бахтіна здобули визнання й подальший розвиток у 70-і роки в США, а в 80-і – у Франції.

Згідно з діалогічною теорією мовленнєвого спілкування, вислів не є продуктом одного окремо взятого індивіда; висловлювання – це результат взаємодії мовця і слухача; монолог у світлі цієї концепції розглядається як уявний діалог: на щось відповідає, щось спростовує, щось підтверджує, вгадує можливі відповіді та спростування, шукає підтримки тощо. “Будь-яке висловлювання, яким би воно не було значним і завершеним саме по собі, є лише моментом безперервного мовленнєвого спілкування...” [17 : 430; 18, 3, 6, 7, 9].

У сучасній науці поняття мовленнєвої взаємодії в трактуванні Бахтіна збагатилося доповненнями, концептами, набуттями не тільки лінгвістичного, але й різногалузевого знання: соціології, антропології, психології, психіатрії, соціальної психології, етики, кібернетики.

Фундаментальний принцип інтеракціонального підходу до вивчення діалогу і комунікації в цілому К.Кербра-Орекьоні формулює так: “ Будь-який дискурс є колективною побудовою” [7 : 13]. Інтерактивна концепція комунікації, з точки зору французької лінгвістики [7 : 25-29], полягає в такому:

1. Фази емісії і рецепції знаходяться у відношенні взаємозумовленості, визначають одна одну. “Говорити – значить передбачати інтерпретацію співбесідника” [цитата Флао в 7 : 25]. Це означає, що мовець задалегідь передбачає (обраховує) можливу інтерпретацію своїх слів слухачем і можливу реакцію з боку слухача, що безперервно визначає сам процес кодування.
2. Ця взаємозумовленість реалізується як послідовно, так і одночасно (синхронно). Крім того, комунікативні події розвиваються не виключно лінійно. Комунікація включає механізми передбачення й ретроспективної дії.
3. Реципієнт, як і відправник повідомлення, розглядається як активний учасник мовленнєвої взаємодії. Він діє не лише на когнітивному рівні (інтерпретуючи), але й на соматичному (регулюючи спілкування).
4. Ключ або код, що дозволяє здійснювати операції кодування й декодування, тобто приводити у відповідність те, що означають, і позначуване, частково формується в процесі самої інтерації (мовленнєвої взаємодії).

У межах цієї концепції існує підхід, спрямований на аналіз різноманітних дій, здійснюваних співрозмовниками в процесі комунікації. Він не передбачає глобальної теоретизації мовленнєвої діяльності, а спрямований на аналіз у термінах процесів та стратегій.

До переваг такого підходу, на думку Віона, варто віднести можливість “описувати мовленнєву поведінку безвідносно до когнітивних операцій, не заперечуючи, однак, той факт, що будь-яка поведінка може бути продуктом цих операцій”, а також “членувати мовленнєву діяльність на складові її феномени (процеси), такі як співадаптація, переформулювання, пояснення, автокорекція тощо і здійснювати докладний аналіз цих феноменів (процесів)” [9 : 194].

Відповідно з виділеними Віоном функціями мовленнєвої взаємодії [9 : 93-96], усі дії, здійснювані співбесідниками в ході діалогу, слід віднести до трьох різних функціональних рівнів:

1. Рівень побудови смислу.
2. Рівень побудови соціальних відношень (утвердження статусно-ролевого співвідношення).
3. Рівень продукування дискурсу (дискурсивних побудов).

Побудова смислу полягає не лише в розпізнанні семантичної структури повідомлень. Слід визнати, що коли семантика стосується відношень між знаком та світом, то самі ці відношення тримаються на

суб'єктивному уявленні про зовнішній світ. Лінгвістичні дослідження, які розвиваються на основі етнометодології, показують, що продукування смислу вимагає постійної спільної діяльності співрозмовників. “Смисл висловлювання є продуктом спільної творчості, він зводиться всіма учасниками діалогу разом” [7 : 28]. Так, процеси співадаптації, референції, перехресного переформулювання, пояснення тощо (докладніше про них див.: 9 : 211-247) являють собою певні аспекти спільної діяльності по продукуванню смислу. Остання може вимагати звернення до металінгвальних процедур, за допомогою яких учасники діалогу з'ясовують властивості мови або те, який смисл слід надавати тому чи іншому висловлюванню.

Ситуація спілкування і статусно-ролеве співвідношення суб'єктів комунікації однаковою мірою “задаються ззовні” й вибудовуються в ході діалогу [9 : 202]. Процес спілкування передбачає, що кожен з його учасників займає певне соціальне (у широкому розумінні цього слова) становище й обирає ту чи іншу роль, нав'язуючи співбесіднику роль, симетричну власній (докладніше про статусно-ролеві відношення між співрозмовниками в ході діалогу див.: 7 : 80-91; 9 : 34-39, 106-109; 19 : 20-21).

Співвідношення суб'єктів комунікації може здійснюватися за допомогою таких дій, як співімплікація – спільне включення в мовленнєвий обмін. Визначальними характеристиками процесу співімплікації, на думку Віона, є “манера називати об'єкти дискурсу, тональність, що надається обміну, невербальна поведінка, спосіб сприйняття того, що повідомляє співбесідник...” [9 : 202]. Автокорекція, використання співрозмовниками спеціальних форм, названих Кербра-Орекьоні “taxemes”, одночасно є діями, спрямованими на формування статусно-ролевих відношень між учасниками діалогу.

У ході діалогу співбесідники беруть участь у продукуванні смислу, у побудові соціальних відношень і уявлень про себе шляхом спільного вироблення лінгвістичних форм. “Мовлення не є простим інструментом, що уможливорює дію... Воно являє собою середовище структурування дії...” [9 : 97]. Здійснювати вибір між дискурсивними формами в діалозі не означає лише актуалізацію властивостей мовного коду. Це передбачає також керування чергуванням реплік, різноманітні процедури інтерпеляції (звернення з питанням), переформулювання, модалізації (введення змісту в перспективу кожного із співбесідників; інтерпретація співрозмовниками змісту), модуляції (прояв суб'єктивності у мовотворчості) тощо [9 : 237-248].

Оскільки діалогічний текст вибудовується двома чи більше суб'єктами комунікації, основне значення мають не зв'язність та неперервність цього тексту, а, навпаки, спільне керування переривчастістю, впорядкування, проникнення нового знання і відмінностей [9 : 203]. Ведення бесіди, таким чином, здійснюється під взаємним контролем усіх учасників діалогу і являє собою результат колективної діяльності по продукуванню дискурсивних форм.

Розуміння діалогу як сукупності дій неодмінно призводить до розгляду стратегій цих дій. “Стратегія і тактика мовленнєвого спілкування співбесідників, - пише Т.М. Артеменко, - зумовлені цілями спілкування і формуються відповідно до екстралінгвістичних, метакомунікативних та мовних знань, які у комплексі формують зміст комунікативної компетенції учасників діалогу” [20 : 5].

Військовий за походженням термін “стратегія” означає заздалегідь розроблений план чи схему дій. Проте таке розуміння стратегії ніяк не вписується в рамки інтеракціоністської проблематики. Мовленнєва взаємодія, як уже зазначалося, не є сумою індивідуальних дій, а мовець – єдиним творцем своїх висловлювань. Індивідуальна стратегія, отже, не може бути в центрі мовленнєвої взаємодії. Навіть коли суб'єкти комунікації готуються до інтеракції заздалегідь, розробляючи різноманітні сценарії своїх дій, то сама стратегія визначається в ході діалогу, відповідно з динамікою, притаманною обміну. Отже, стратегією будемо називати “взаємозумовлені лінії поведінки, встановлені в результаті аналізу завершеної інтеракції” [9 : 196]. І, якщо мовленнєве спілкування являє собою колективну діяльність з побудови смислу, ситуації спілкування, дискурсу, то стратегії однаковою мірою стосуються і змісту, і ролевого відношення, і дискурсивних форм.

Віон розрізняє локальні й глобальні стратегії [9 : 197]. До локальних, на його думку, належать ті, що реалізуються співбесідниками в конкретний момент їх зустрічі, тобто на рівні (у межах) мінімальної діалогічної одиниці (МДО), яка, за визначенням Баранова, “є сукупністю мовленнєвих актів, пов'язаних єдиною темою і відношенням іллокутивної принуки” [2 : 77]. У більшості лінгвістичних досліджень, присвячених проблемі мовленнєвої взаємодії, описується саме цей мікрорівень діалогу. Щодо глобальних стратегій, то вони являють собою загальні лінії поведінки, яких дотримуються співбесідники в процесі всього діалогу.

На завершення зауважимо, що кожна наукова дисципліна неодмінно прагне до систематизації стану справ у своїй галузі. У межах запропонованої проблематики важливим є аналіз та класифікація різних видів мовленнєвої діяльності у рамках діалогу, з'ясування того, за якими критеріями останні впорядковуються в класи, як вони співвідносяться між собою. Це завдання ускладнюється тією обставиною, що види мовленнєвої діяльності не є автономними сутностями, тому повинні розглядатися у їх взаємозв'язку та з урахуванням таких концептів, як стратегія та інтерактивна ситуація.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сахарчук Л.І. Діалог як базова одиниця мовлення // Проблеми семантики слова, речення та тексту: Вип. 6. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2001. – С. 184-187.
2. Баранов А.Н., Иванова Е.А. Лексические показатели минимальных диалогов // Вестник Московского Университета. Сер. 9. Филология. - 1999. - № 1. – С.76-87.
3. Гетьман З.О. Мовні і текстові одиниці діалогічного тексту // Синтаксис, семантика і прагматика мовних одиниць. – Київ, 1992. – С. 34-38.
4. Радаев А.М. «Суглубинный» синтаксис как уровень моделирования замысла оппозитивной диалогической реплики // Филологические науки. - 1980. - № 6. – С. 43-50.
5. Хундснуршер Ф. Основы, развитие и перспективы анализа диалога // Вопросы языкознания. - 1998. - № 2. - С. 38-49.
6. Baylon, Mignot. La communication. – Paris : Nathan, 1991.
7. Kerbrat-Orecchioni C. Les interactions verbales. – Tome I. – Paris : Armand Colin, 1990.
8. Roulet E. L'articulation du discours en français contemporain. – Berne : Peter Lang, 1985.
9. Vion R. La communication verbale. – Paris : Hachette, 1992. – 280 p
10. Чекулай О.П. Основы, розвиток та перспективи аналізу вербальних інтеракцій // Вісник Запорізького державного університету. - 2001. - № 3. - С.159-171.
11. Остин Дж.Л. Слово как действие. Перевод с англ. // Новое в зарубежной лингвистике: Вып.17. Теория речевых актов. – М.: Прогресс, 1986. - С. 22-131.
12. Серль Дж.Р. Что такое речевой акт? Перевод с англ. // Новое в зарубежной лингвистике: Вып.17. Теория речевых актов. – М.: Прогресс, 1986. - С. 151-170.
13. Серль Дж.Р. Классификация иллокутивных актов. Перевод с англ. // Новое в зарубежной лингвистике: Вып.17. Теория речевых актов. – М.: Прогресс, 1986. - С. 170-195.
14. Демьянков В.З. «Теория речевых актов» в контексте современной зарубежной лингвистической литературы. (Обзор направлений) // Новое в зарубежной лингвистике: Вып.17. Теория речевых актов. – М.: Прогресс, 1986.- С. 223-235.
15. Павиленис Р.И. Понимание речи и философия языка // Новое в зарубежной лингвистике: Вып.17. Теория речевых актов. – М.: Прогресс, 1986. - С. 380-389.
16. Франк Д. Семь грехов прагматики: тезисы о теории речевых актов, анализе речевого общения, лингвистике и риторике. Перевод с англ. // Новое в зарубежной лингвистике: Вып.17. Теория речевых актов. – М.: Прогресс, 1986. - С. 363-374.
17. Бахтин М.М. Фрейдизм. Формальный метод в литературоведении. Марксизм и философия языка. – М.: Лабиринт, 2000. – 642 с.
18. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1989. – 615с.
19. Arcand R., Bourbeau N. La communication efficace. - De Boeck Université, 1998. – 448 p.
20. Артеменко Т.М. Стратегія і тактика мовленнєвого спілкування у констативно-констативному мікродіалозі // Синтаксис, семантика і прагматика мовних одиниць. – Київ, 1992. – С. 5-9.

УДК 82.0 : 398.2

ДО ПРОБЛЕМИ ШЛЯХІВ МІФОЛОГІЗАЦІЇ ЛІТЕРАТУРИ

Турган О.Д., д. філол. н., професор

Запорізький державний університет

У статті досліджуються особливі форми і функції використання міфу в літературі на рівні традиційних сюжетів і образів, створення антиміфу, авторського міфу, міфологічної стилізації.
Ключові слова: міф, міфологізація, традиційні сюжети і образи.

Турган О.Д. К ПРОБЛЕМЕ ПУТЕЙ МИФОЛОГИЗАЦИИ ЛИТЕРАТУРЫ / Запорожский государственный университет.

В статье исследуются особенные формы и функции использования мифа в литературе на уровне традиционных сюжетов и образов, создание антимифа, авторского мифа, мифологической стилизации.

Ключевые слова: миф, мифологизация, традиционные сюжеты и образы.

Turgan O.D. TO THE PROBLEM OF NAYS OF LITERATURE MYTHOLOGIZATION / Zaporizhzhya state university, Ukraine

The article is devoted to studying the peculiar forms and functions of using myth in literature on the level of traditional plots and images, creating antimyth, author's myth, mythological stylization.

Key words: myth, mythologization, traditional plots and images.

Праці дослідників з різними підходами до вивчення міфу і використання й трансформації його в різних видах мистецтва стають невід'ємною частиною класичної міфопоетики. Саме міф служить ключем до парадоксального поглиблення психологізму в художньому творі як засіб характеристики персонажів, сюжетобудування, жанротворення.

Розрізняють різні школи трактування й інтерпретації міфу (алегорична й евгемерична; як “хворобу мови”, як поезії й “прекрасної видимості”; ритуально-соціологічна; психологічна й психоаналітична; філософська; трансцендентальна; як нумізного досвіду; антропологічна) по зростанню в них прагнення бачити в міфі не лише казку, але й певний спосіб досвіду реальності.

Процес реміфологізації, деміфологізації культури, що розвивається у ХХ ст., вимагає від кожного дослідника тих чи інших виявів його в мистецтві й дійсності розв'язання питання: наскільки міфомислення, міфологічна культура, які відроджуються в нашому столітті, адекватні первісній міфологічній культурі? Чи здатна людина, що живе на межі другого й третього тисячоліття, відтворювати глибинні структури примітивного мислення з усією повнотою й абсолютною вірою? Чи має цей процес реальний зміст? Що таке міфологізм новітньої літератури: чи можна його вважати явищем змістовного характеру чи він редукується до рівня стильового прийому? Беручи до уваги різноманітні зауваження таких дослідників сучасного міфологізму й міфопоетики, як С.Аверінцев, М.Гаспаров, М.Зубрицька, Т.Мейзерська, Є.Мелетинський, Ю.Лотман, А.Мінакова, А.Нямцу, Н.Осипова, Б.Успенський, В.Топоров, В.Нарівська, Я.Поліщук, Л.Скупейко та ін., що стосуються цих питань, спробуємо синтезувати їх, бо в останні роки відчувається гостра необхідність у синтезі нагромаджених спостережень.

Складність і багатоплановість проблеми сучасного міфологізму якоюсь мірою вдалося виразити Ю.Лотману й Б.Успенському, які підкреслюють два аспекти цього поняття: “Слід розрізнити міфологічні пласти й ділянки в індивідуальній і суспільній свідомості, що виникають спонтанно, від зумовлених тими чи іншими історичними причинами свідомих спроб імітувати міфогенну свідомість засобами неоміфологічного мислення” [1, 69]. Дослідники розмежовують співіснуючі в культурі нашого століття міфологізм “реальний” і міфологізм “естетичний”.

На відміну від “реального” міфологізування – міфологізм естетичний стає специфічним явищем культури нашого століття. Порівняно зі стародавньою формою міфомислення, істотними особливостями сучасного міфу є його десакралізація, деритуалізація, трансформація етиологізму, рефлексія, перевага над спонтанністю народження образу естетичних критеріїв, особистісна форма. Процес сучасної міфотворчості деколи нагадує реконструкцію або наукове дослідження стародавнього вірування. Інструментом цього процесу в руках письменників стають філософські й наукові праці, дослідження в галузі теорії міфів.

Звільнення міфотворчості від стихійного, колективно-несвідомого начала, узаконення рефлексії творчої особистості з приводу власної міфотворчості створює можливість вільного включення міфологічних модифікацій у художнє ціле філософських жанрів художнього письменства.

Відтворення міфу як зразка буття, представленого досвідом, не є прямим поверненням інтелектуального й філософського начала в людині, з її глибоким знанням національних історії й культури, релігії й наукових, філософських концепцій, з декодуванням національних культур, переглядом поглядів на свій вітчизняний фольклор. У неоміфологічній свідомості фокусуються враження різних рівнів і шарів свідомості – внутрілітературних, загальнолітературних, повсякденної дійсності й вікового людського досвіду, зафіксованого в міфі.

Міф зберігає установку на пояснення, кодифікацію реалій дійсності. Проте етиологізм міфу трансформується у зв'язку зі зміною характеру самої дійсності, яка потребує структурування й пояснення засобами міфу.

Міфологізація стає характерною рисою “урбаністичної” літератури: цивілізація, що виникла в результаті цілеспрямованої діяльності соціуму, втрачає структурність і робить проблематичним саме існування

соціуму й окремої особистості. Міфологічна свідомість поновлює втрачені орієнтири, відроджує зміну пріоритетів.

Перші імпульси цього процесу зв'язані в літературі з іменами Ш.Бодлера, Е.Верхарна, В.Брюсова, М.Вороного. Осмислення урбаністичної дійсності шляхом її аналогізації, використання паралелей з есхатологічних міфів до окремих їх фрагментів стає однією з особливостей творчості експресіоністів (Г.Гейм, Г.Трактль, А.Штрамм, Ф.Верфель, Якоб Ван Годдіс, В.Газенклевер, І.Бехер, С.Чарнецький, С.Твердохліб, В.Пачовський, П.Карманський та ін.).

Заблукана в хаосі цивілізації особистість заново космологізує світ, причому природа виступає на тлі технократичної цивілізації в ролі позитивного абсолюту (твори О.Гончара, В.Земляка, Гр. Тютюнника, В.Распутіна, В.Астаф'єва, В.Белова, А.Кіма).

Світ природи найчастіше отожднюється з локалізованим у часі й просторі світом першопредків, і соціально вигнаний герой, що в силу якихось умов виділяється зі звичного ходу подій, поспішає набути в природному світі тотемного покровителя, глибше закорінитись у бутті, виправдати своє існування, набути гармонію і спокій (Ч.Айтматов, предтеча – у творах М.Цветаєвої, В.Маяковського, О.Олеся, Ф.Сологуба, Лесі Українки, О.Кобилянської, В.Самійленка, М.Коцюбинського, М.Заболоцького, А.Платонова та ін.).

Цікавим є опис трансформації образу “культурного героя” М.Епштейном, який відзначає, що “замість “культурного героя, що приносить людям блага цивілізації, найновіша західна міфологія часто висуває тип “природно-оргіастичного” або “екзистенційно-абсурдного” героя (з канонічного т.з. – “антигероя”), що рве пута цивілізації, загальнозначимих правил моралі (Діоніс у Ніцше; Едіп – у Фрейда; Сізіф – у Камю; також міфологізовано вітальні персонажі Т.Манна, Д.Лоренса) [2, 224-225].

З іншого боку, етиологізм сучасної міфотворчості зв'язаний з процесом, який можна визначити як процес міфологізації побуту, повсякденності. Розвиток ідей екзистенціальної філософії, їх широке розповсюдження, проникнення у сферу побутового життя індивіда сприяє формуванню трагічного онтологічного світовідчуття.

Створення синтетичної теорії феномена міфології як такої й міфологізму розвинених форм культури й мистецтва – справа майбутнього. Найактуальнішим є дослідження функціонування міфу в художніх світах письменників. Таке дослідження повинне бути системним, що синтезує всі відомі підходи, які характеризують специфіку використання міфу письменником. Передувати такому дослідженню може й повинен бути опис основних форм поєднання в межах художньої цілісності тексту семантичних полів міфу й авторської оповіді. Динаміка подібних форм у творчості того чи іншого митця може, на нашу думку, повно охарактеризувати поетичний світ.

У літературознавчих працях останніх років неодноразово були спроби класифікувати різні форми використання міфу в літературному творі [3].

Спираючись на їх концепції, можна виділити такі типи міфологізму в літературі й проілюструвати її досягненнями світової літератури.

Використання традиційних міфологічних сюжетів і образів. Традиційний міфологічний сюжет або певним чином інтерпретується автором, або трансформується ним. Таким чином, у межах цієї форми використання міфу в художньому творі простежується два шляхи міфологізації:

- а) інтерпретація традиційних міфологічних образів і сюжетів (ліквідація міфологічних паралелей, актуалізація окремих архетипів і міфологем, введення традиційного міфологічного сюжету в нетрадиційний контекст);
- б) трансформація традиційних міфологічних сюжетів і образів (“осучаснення”, пародіювання, травестіювання, створення антиміфу).

Ці два шляхи у всій різноманітності своїх виявлень широко репрезентовані в літературі XIX – XX ст.ст. Так, яскравим прикладом збагачення конкретно-історичних персонажів універсальними значеннями засобами встановлення аналогій і міфологічних паралелей стає роман Т.Манна “Доктор Фаустус”. Часті випадки міфологічних паралелей властиві поезії Т.Шевченка, І.Франка, М.Цветаєвої, Лесі Українки, В.Самійленка, поетів-молодомузівців, І.-Б.Антонича, І.Калинця та ін. Поруч з цим найпростішим способом введення міфу в тканину літературного твору є процес актуалізації в окремих мотивах притаманної їм міфологічної свідомості, возведення їх у статус міфологем.

Таким чином інтерпретується мотив шляху (“Зневага” А.Моравія, “Твоя зоря” О.Гончара, лірика Ш.Бодлера, “Кіммерійській весна” М.Волошина), де на нього нашаровуються ремінісценції з міфів про Одісея, аргонавтів, Агасфера, новозавітньої притчі про блудного сина. Контамінуючись один з одним, вони оголюють праміфологічний зміст мотиву.

Інтерпретація міфу й уведення традиційних міфологічних сюжетів у сучасний або інший нехарактерний для них контекст (у контрастній формі розповідаються есхатологічні міфи в повістях і оповіданнях А.Платонова, тотемістичні й родові міфи у Ч.Айтматова, Г.Тютюнника, О.Довженка, Т.Пулатова, В.Астаф'єва, В.Распутіна, Є.Гуцала, В.Шевчука та ін.). Однією з форм включення міфу в нетрадиційний контекст стає суміщення реалістичної оповіді й міфологічної цитати, епіграфу (Е.Ветеман).

Основною функцією використання міфу є як подолання бездуховності, національного “манкуртизму”, збереження й відродження національних форм культури, так і виправдання героя – сучасної людини, часто духовно невірв'яженої, що переступила якісь соціальні норми поведінки (від матері позашлюбної дитини у М.Цветаєвої – до диваків у селянській прозі Г.Тютюнника, В.Шукшина, А.Дімарова) – шляхом включення її індивідуального життя в міфологічний контекст, у глобальну систему координат, прилучення до вищих цінностей.

Шлях трансформації традиційного міфологічного сюжету відкриває не менші перспективи для розв'язання побутових, екзистенційних проблем. Міра трансформації може бути різною: від пародіювання й травестіювання міфологією – до створення антиміфу. Введення міфологічного героя в контекст сучасної або віддаленої від наших днів декількома століттями, але позбавленої сакральності дійсності, як правило, пародійно “знижує” його образ (у романах Т.Пулатова міфологічний Прометей перетворюється в злодія, а рай – місце одночасно повій, філософів і кіноакторів). Функції такого пародіювання традиційних образів і сюжетів надзвичайно різноманітні: якщо травестія християнських демонів у “Лимонарі” О.Ремізова, що зрівнює багато в чому святих і демонів, наочно ілюструє його знамените “Обвинуватити нікого не можна”, то той же прийом опобутовлення й осучаснення Корану в Т.Пулатова стає засобом вираження суфійської мудрості про перетворення людини на землі, досягнення раю земного життя.

Унікальним проявом трансформації міфу в літературі стає антиміф – використання традиційних міфологем “із зворотним ефектом”. Є.Мелетинський і Д.Затонський наочно демонструють у своїх дослідженнях творчості Ф.Кафки, як міфологема перевертня з метою включення героя в природний потік життя, позбавлення від страждань, викликаних розладом зі світом, стає в його оповіданні “Перетворення” символом фатальної дії темних, хаотичних сил буття на героїв. Предтечами такої інтерпретації міфу були в українській літературі С.Александров, Леся Українка, М.Коцюбинський, О.Олесь. У світовій літературі продовжувачами такої традиції й авторами певних антиміфів стали Ч.Айтматов, А.Кіман, А.Борхесан, Кобе Абе, М.Прилуцький, Т.Пулатов.

Іншою формою міфотворчості є створення авторського міфу. Спираючись на відомі теорії міфу, письменник структурує оповідь за аналогією зі стародавніми ритуально-міфологічними текстами, створює свою оригінальну систему міфологем, організує конкретно-історичний простір і час відповідно до законів організації міфологічного часу й простору. Незважаючи на єдність законів міфомислення, відтворених авторами, шляхи створення авторського міфу різноманітні; вищою мірою різноманітні і виконувані ними у загальному замислі твору функції. Міфологічне структурування й семантизація простору стає невід'ємною частиною ліричних циклів перших десятиріч ХХ ст. (лірика М.Цветаєвої, О.Блока, А.Белого, П.Тичини, М.Рильського, М.Зерова, Ю.Клена, М.Драй-Хмари, В.Поліщука, Е.Блакитного, О.Мандельштама, М.Волошина). Відображаючи у своїх творах філософію простору Г.Сковороди, П.Юркевича, В.Соловйова, Р.Штейнера та ін., письменники реконструюють у революційних вихорах Хаосу просторовий центр – світове дерево, голуб – птах, сплавлюючи воедино уявлення різних міфологічних систем.

За законами міфу організують простір своїх творів сучасні письменники (Ч.Айтматов, Т.Пулатов, Ч.Аміреджибі та ін.). Це допомагає національному письменникові розставити ціннісні пріоритети й акцентувати на них увагу читача.

Авторські міфи – твори Дж.Толкієна, Урсули Легуїн, К.Льюїса, С.Беккет, Г.Пінтер, Дж.Джойса. Характерно, що в ролі міфологем у деяких сучасних текстах виступають окремі мотиви класичної літератури.

Ця традиція (її З.Мінц називає неоміфологічною) своїми коренями сягає у творчість російських символістів. Міфологічні принципи організації текстової цілісності з найбільшою повнотою дозволяють втілити панестетичну концепцію синтезу мистецтв, яка сягає в епоху античності. Вони сприяють організації власне міфологічних мотивів у творах В.Брюсова, В'яч.Іванова, Лесі Українки, В.Самійленка, О.Кобилянської, Л.Старицької-Черняхівської, потім ці сталі структури стають способом інтерпретації реальної дійсності через систему текстів-посередників. Так, у ролі міфологем виступають у романі Ф.Сологуба “Мелкий бес” мотиви окремих творів Лермонтова, Гоголя, Чехова, Салтиков-Шчедріна, Л.Толстого; у новеллах С.Васильченка – мотиви творів У.Шекспіра, Т.Шевченка, О.Пушкіна, М.Гоголя, А.Чехова, В.Короленка та ін; у “Петербурзі” А.Белого в загальний метатекст вливається й актуалізується “петербурзька міфологема”, яка сформувалася у своїх витоках у російській класиці. У повісті “Нюба” О.Кобилянської синтезується античний і християнський міфи [4], міфологемою стає й образ “маленької людини” у повісті “Крестовые сестры” і інших оповіданнях А.Ремізова.

У сучасних національних літературах у ролі посередника може виступати не лише літературний текст, але й реальний міф. Так, міфологеми, що відроджуються в реальному міфі тоталітарної держави, стають необхідними елементами для створення авторського міфу у творах Ф.Іскандера, О.Хакслі, Дж.Оруелла та ін..

Третьою особливою формою використання міфу в літературі стає міфологічна стилізація. Про її існування вперше нагадає Я.Голосовкер: "Стилізуючи оповідь під міф, автор не об'єктивує метафори, порівняння, що мають корені в міфі, але активно користується ними, нагнітає... вони стають компонентами тексту, але не якістю і річчю, а схожістю" [5, 46]. Основною формою міфотворчості стає стилізація у творах Н.Думбадзе, О.Чиладзе, М.Хвильового. Стилізуючи оповідь під міф, автор використовує спеціально міфологічні метафори, але не актуалізує їх, і вони лишаються лише "затертими" метафорами. Н.Думбадзе у "Білих прапорах" не об'єктивізує метафору, демонструє контраст між двома свідомостями персонажів, який переростає в глобальну антиномію "світу" і міфу". Міф у такому випадку зберігає свій семантичний ореол, але на текстовому рівні лишається лише декоративним елементом.

Письменники-міфологи прагнуть до поєднання різних форм міфологізму в масштабах одного твору ("Кассандра", "Оргія", "Камінний господар" Лесі Українки, "Ніоба" О.Кобилянської, "Fata morgana", "Тіні забутих предків" М.Коцюбинського, "Майстер і Маргарита" М.Булгакова, "Сто років самотності" Г.Маркеса та ін.).

Міфологізм сучасної літератури дозволяє синтезувати в художніх творах поезію й образність стародавньої культури з цікавими філософськими концепціями нашого часу й композиційно-стильовими знахідками письменників світової літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лотман Ю.М., Успенский Б.А. Мир – имя – культура // Лотман Ю.М. Избранные статьи. – Таллин: Александра, 1992. – Т. 1. – С. 134.
2. Эпштейн М.Н. Мифологизм в литературе XX в. // Литературный энциклопедический словарь. – М., 1987. – С. 224-225.
3. Минц З.Г. О некоторых «неомифологических» текстах в творчестве русских символистов. – Тарту, 1979.; Данилевский А.А. // Уч.зап. Тартусского гос. ун-та. Блок сб. VII. Вып. 535. – Тарту, 1986; Безродный М. Генезис лейтмотивов у А.М.Ремизова // Сб.трудов СНО фил.ф-та Тартусского ун-та Вып. 1(5). – Тарту, 1977; Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – М., 1965; Лотман Ю., Минц З., Мелетинский Е. Литература и мифы // Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т. – Т. 2. – М.: Советская энциклопедия, 1990.
4. Турган О.Д. Синтез античного й християнського міфу в повісті О.Кобилянської "Ніоба" // Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 58-59. Слов'янська філологія. – Чернівці, 1999. – С. 65-69.
5. Голосовкер Я. Логика мифа. – М.: Наука, 1987.

УДК 883К - 1.091

Т. ШЕВЧЕНКО І Л. КОСТЕНКО: ТРАДИЦІЇ І НОВАТОРСТВО В ЦИКЛІ " ДАВИДОВІ ПСАЛМИ "

Хом'як Т. В., к. філол. н., доцент, Дмитренко М. В., студент

Запорізький державний університет

У статті підкреслюється думка, що українські поети сприймали Біблію як художній твір, який мав і має естетичну цінність, дає можливість поліваріативного осмислення ідей, сюжетів, образів. Відзначається важливий факт: Л.Костенко, як свого часу Т.Шевченко, використала традиційну для української літератури форму - переспів біблейських Книг, зокрема Псалтиря, але внесли власний новаторський підхід до трактовки віршів Біблії, характерний і актуальний для того часу, в якому кожен творив "Давидові псалми". Доводиться, що ні Т.Шевченко, ні Л.Костенко не могли не скористатися нагодою, щоб через уже відоме, по-новому виразити свою громадянську позицію ставлення до дійсності, у якій жили і творили.

Ключові слова: Біблія, Старий Заповіт, Євангеліє, Псалтир, Давидові псалми, псалом, новаторство, традиції.

Хомяк Т.В., Дмитренко М.В. Т.ШЕВЧЕНКО И Л.КОСТЕНКО: ТРАДИЦИИ И НОВАТОРСТВО В ЦИКЛЕ „ДАВИДОВЫ ПСАЛМЫ“ / Запорожский государственный университет, Украина.

В статье подчеркивается мысль, что украинские поэты воспринимали Библию как литературное произведение, которое имело и продолжает иметь художественную ценность, дает возможность поливариативного осмысления идей, сюжетов, образов. Отмечается важный факт: Л.Костенко, как в свое время Т.Шевченко использовали традиционную для украинской литературы форму - перепев библейских Книг, в частности Псалтыря, но внесли собственный новаторский подход к трактовке стихов Библии, характерный и актуальный для того времени, в котором каждый творил "Давидовы псалмы". Доказывается, что ни Т.Шевченко, ни Л.Костенко не могли не воспользоваться возможностью, чтобы через уже известное, по-новому выразить свою гражданскую позицию и отношение к настоящему в котором жили и творили.

Ключевые слова: Библия, Старый Завет, Евангелие, Псалтырь, Давидовы псалмы, псалом, новаторство, традиции.

Homyak T.V., Dmitrenko M.V. "T.SHEVCHENKO AND L.KOSTENKO: TRADITIONS AND INNOVATIONS IN THE CYCLE "DAVID'S PSALMS"/ Zaporizhzhya state university, Ukraine

This article about Ukrainian's poets who grasped the Bible as a literary work which consider some ideas, subjects, images versatility. There's an important fact - T.Shevchenko and then L.Kostenko used a narration of the Bible as a traditional form of Ukrainian literature. They've brought the new method for explanation of the Bible. This method is characteristic for the terms when both of the created their "David's Psalms".

The article to prove that T.Shevchenko and L.Kostenko didn't miss the possibility to show their new ideas about the times when they lived in one's own way.

Key words: The Bible, The Old Testament, The New Testament, David's Psalms, psalm, innovation, traditions.

Творче переосмислення біблійських сюжетів, образів - одна з характерних тенденцій у розвитку світової, передусім європейської, літератури. Зокрема, це властиво й українській класичній літературі, яка є складовою частиною світового літературного процесу.

Звернення Т.Шевченка і Л.Костенко до біблійних мотивів зумовлене різними причинами. Одна з них, хоч і не основна, - це прагнення подолати цензурні перешкоди (творча історія "Псалмів Давидових"). Але найважливішим є те, що українські поети сприймали Біблію як художній твір, який має естетичну

цінність, дає можливість поліваріативного осмислення ідей, сюжетів, образів. Їх цікавив загальнолюдський смисл тих подій, колізій, які зображувалися в Біблії.

Л. Костенко, як і Т.Шевченко, використовувала біблійну форму, наповнюючи її новим змістом (цикл "Псалми Давидові"). Поет, зберігши композиційні, лексичні особливості релігійних віршів, втілював проблеми суспільного звучання: патріотизм, історія і сучасність, звертаючись і до питань загальнолюдських (добро і зло). Важливим компонентом цих художніх творів є підтекст, передусім підтекст політичний.

З Біблії відомо, що Бог сотворив людину за своїм образом і подобою, наділивши її рисами божественними - безсмертям і владою над усім живим на землі. Але боячись, щоб людина не стала, як Бог, Він заборонив їй їсти плоди із дерева пізнання добра і зла. Людина ослуhalася Бога і через злочасне яблуко втратила безсмертя і райське життя, але здобула можливість мислити, переживати і відчувати. З тих часів і почалася ця вічна велика драма життя людини між двома початками - божественним, де головною є віра, і людським, з неймовірним злетом думки, котра не завжди узгоджена з самою вірою, але своїм генієм відкриває нові можливості пізнання божественного.

Творчий і життєвий шлях двох українських поетів - Т.Шевченка і Л.Костенко повною мірою відображає цю загальнолюдську драму. Тому і не дивно, що вони у своїй творчості у різні часи відображають власне ставлення до Бога в тій чи іншій формі, однією з яких є "Давидові псалми". Звертання до Псалмів у нашій літературі давно вже стало традицією. Ще задовго до Т.Шевченка "натхненним послідовником царя Давида був видатний письменник-богослов, мандрівний учитель і філософ Григорій Сковорода." [7, 37] Не оминали цієї теми і сучасники поета - Гулак-Артемівський, М.Максимович, В.Александров.

Продовження літературних традицій у творчості кожного оригінального митця виявляється в різних аспектах: передусім у близькості, подібності тем, проблем, мотивів його творів, у характері поетики, засобів і принципів типізації. Типологічна близькість творчості Т.Шевченка і Л.Костенко, цих геніальних митців, справжніх борців, виразників загальнолюдських ідеалів, виявляється передусім у подібності принципів реалістичного відтворення життя, піднесенням, опоетизуванням і звеличенням людської правди на землі, у проголошенні гуманістичних ідей захисту людини від сил зла. Геніальні художники слова, вони обидва були представниками різних епох і відбивали у своїх творах особливості суспільного укладу життя свого народу, долю своєї країни, проте їх споріднюють передусім великі гуманістичні принципи. У вивченні і узагальненні явищ життя вони обидва йшли від розуміння людини як творця краси на землі.

Синтезуючи принципи епохи Романтизму, в яку творив Т.Шевченко, Л.Костенко у своїй літературній діяльності по-новому підійшла до образу людини, пов'язала зміст її життя з суспільним середовищем. У багатьох своїх художніх творах Т.Шевченко показав, що людина безсила, безправна не сама по собі, не

внаслідок своєї вдачі, вольових якостей, характеру загалом, а внаслідок неприродних, несприятливих і важких умов життя. Саме від народу, плоть від плоті якого Кобзар був, він сприйняв таку дорожню якість плідної творчості, як віра в людину, у прекрасне, віра в загальнолюдські ідеали.

Для Л.Костенко творчість класика української літератури була зразком справді гуманістичного і глибоко правдивого мистецтва. У нових умовах суспільно-політичного життя в країні вона далі розвивала шевченківську традицію: геніально ставити і вирішувати на порівняно вузькому матеріалі важливі соціально-політичні проблеми, бачити і осмислювати за особистою драмою героїв великий соціальний або історичний конфлікт.

Для розкриття теми нашої роботи важливо визначити для себе, чому саме і Т.Шевченко, і Л.Костенко звернулися до Давидових псалмів?

Левон Міріджанян в одній із своїх робіт, присвячених Псалмам Т.Шевченка, пише: "Історія цієї перлини мистецтва почалася того пам'ятного дня 1843 року, коли княжна Варвара Репніна подарувала Шевченкові Біблію"[6,172]. На наш погляд, ця історія почалася значно раніше, а саме: за часів князя Володимира, коли Русь прийняла православ'я. Із того часу, завдяки існуючій просвіті, як писав датський посол Юсто Юлій, "коли до церкви усі українці ідуть з Псалтирем у руках, тоді як московитів навіть бояре неписьменні..."[4,237], молитва, пісня, яка прославляє Бога (що є дослівним перекладом з грецької слова "псалом") поступово набирає ознаки української ментальності і глибоко врізається в генотип українця. У православ'ї ставлення до Псалтиря поряд з іншими християнськими течіями - особливе. Якщо в католиків, протестантів, сектантів, Псалтир - це одна із книг Старого Заповіту, то в православних він стає на один рівень з Євангеліє, символізуючи Троїцю, зв'язок між отцем, сином і святим духом: "Псалтир після Євангеліє є та єдина книга, що на всі часи і для всіх народів, які сповідують православ'я, служила і служить утіхою і радісним заспокоєнням..."[1,123] А якщо ще відзначити, що історія України - це історія боротьби південно - руського православ'я за право свого існування, то стає зрозумілою така увага з боку митців і передових представників українства до Псалтиря. Псалтир - це закамуювана енергія української думки, у якій сконцентрована живительна віра в божество, як у кінцеву ціль і призначення безсмертного існування.

Ти, Господи, помагаєш
По землі ходити.
Ти радуєш мою душу
І серце врачуєш...[8,150]

Отже, для кожного, хто вважає себе українцем, Псалтир - це одкровення перед Богом, усвідомлення своєї недоскональності і загальний порив, як би піднятися над нею, крик каяття, незрівняного по глибині і висоті своїй. Вважаючи себе дійсним патріотами свого народу і своєї віри, ні Т.Шевченко, ні Л.Костенко не могли не скористатися такою традицією в нашій літературі, щоб через уже відоме по-новому виразити свою громадянську позицію і ставлення до дійсності, у якій жили і творили.

Врятуй мою душу, Боже, благаю Тебе, нездвиженого,
душу мою, одиначку, із лап собаки сказаного.[5,217]

Щоб повніше показати новаторство в "Давидових псалмах" кожного із поетів, треба і Т.Шевченка, і Л.Костенко розглядати у контексті того часу, у якому вони жили і творили.

"Давидові псалми" Т.Шевченка з'являються у світ у 1845 році. Це час, коли по всій Європі прокотилася хвиля буржуазних революцій, яка викликала за собою поглиблення гуманізації суспільства і остаточне падіння феодалізму в передових країнах заходу. Лише в Росії все залишилося, як і було раніше, - ярмо кріпацтва пригнічувало численні народи безкрайньої імперії. Це не могло залишити байдужими людей, наділених талантом. Т.Шевченко, так і як багато інших передових людей того часу, прагнув висловити власну громадянську позицію, ставлення до покріпачення рідного народу. Але як це зробити, щоб не накликати на себе біду? Царська охоронка вже давно шукала привід, щоб упекти поета або в Сибір, або на каторгу, - завжди бракувало доказів. От і цього разу Т.Шевченко скористався тим, що у 1844 році вперше в українській поезії за допомогою езопової мови з'являється зіставлення "Єрусалим - Україна; Вавилон - царська Росія" і використав цю традицію у своїх "Давидових псалмах". Але на відміну від своїх попередників, завдяки новаторському підходу, розвинув цю тему значно глибше.

По-перше, українська поезія середини XIX сторіччя була в основному зорієнтована на певну читацьку аудиторію і не завжди була зрозуміла простим людям, які в більшості своїй і читати не вміли. Т.Шевченко пише свої "Псалми" простою народною мовою, використовуючи фольклор, у легкій знайомій віршованій формі, для швидкого запам'ятовування і передачі в усній формі.

Як на добрім полі
Над водою посаджене
Древо зеленіє...[8,148], -

неначе слова з народної пісні, до болю знайомої кожному українському селянинові.

По-друге, біблійські Псалми складаються з окремих віршів, кожен з яких існує самостійно і не завжди є продовженням попереднього. Для того, щоб відчутти між ними зв'язок, потрібна певна уява і теоретична підготовка. Тарас Григорович написав свої Псалми кожен як повноцінну закінчену розповідь, у той же час не відхиляючись від суті біблійських віршів, що, з одного боку, - вони виступають як молитва до Бога, а з іншого - як заклик до боротьби:

Встань же, Боже, поможи нам,
Встань на ката знову.[8,149]

По-третє, як відомо з Біблії, цар Давид за час свого правління розбив усіх ворогів Ізраїля, збудував сильну і могутню державу для багатостраждального древньоєврейського народу і всіма своїми здобутками він завдячує Богові. А Псалми виступають тут як хвалебна пісня за все те, що Бог зробив для свого вибраного народу. Тобто всі події описуються в минулому часі. Т.Шевченкові "Псалми" - це звертання до Бога з благанням кращої долі в майбутньому:

Поможи нам, ізбави нас
Вражої наруги,
Поборов ти першу силу,
Побори ж і другу,..[8,148]

Отже, аналізуючи все сказане вище, приходимо до висновку, що поет, використовуючи найдоступнішу форму для простої людини - форму молитви, перетворив її в заклик до боротьби проти кріпацтва і царизму:

Окують царей неситих
В залізніє пута,
.....
І осудять губителів
Судом своїм правим,..[8,151]

Народ у простій і доступній формі одержує цілком легальний маніфест і програму боротьби за свою незалежність і розбудову власної держави:

Отак братів благих своїх
Господь не забуває,
Воцариться в дому тихім,
В сім'ї тій великій,
І пошле їм добру долю
Од віка до віка.[8,150]

У "Давидових псалмах" Т.Шевченка можна помітити певну послідовність у розвитку думки від "прологу", яким тут виступає перший псалом, і аж до "епілогу", останнього 149 псалма.

У першому псалмі мовиться про долю праведних і нечестивих. Тому цей псалом можна розглядати як вступ. Хто не чинить зла, а завжди дотримується Закону Божого, той блаженний, як дерево, посаджене над водою. Грішники ж будуть відкинуті Богом. Лукаві і нечестиві, як "той попіл над водою, вітер розмахав"[8,148], їхнє становище не стійке, не міцне. Оскільки нечестиві живуть не за законами Божими, то вони не можуть встояти на суді перед Ним і не зможуть бути там, де зібрані праведники, бо лукавих і нечестивих і слід пропаде. У вірші нема точної вказівки, який суд Божий мається на увазі - чи на землі, за життя людини, чи після її смерті. Але і в тому і в іншому випадках залишається однаковий зміст - Бог нагородить лише праведних:

Діла добрих обновляться,
Діла злих загинуть.[8,148]

Наступним етапом розвитку є 12 псалом. Головний мотив твору - заклик до Господа, що залишив поета, зойк про врятування від рук ворогів, котрі глумляться над "співцем псалмів", тверде переконання, що Господня благодать спаде на нього:

Спаси мене, помолюся
Воспою знову
Твої блага чистим серцем,
Псалмом тихим, новим.[8,148]

У 43 псалмі Т.Шевченка мовиться про те, що історія українського народу багата славними перемогами над ворогами. Цими перемогами він зобов'язаний не своїй військовій доблесті, а Божому покровительству, захисту.

У 52 псалмі автор звертає увагу на те, що лукаві самі себе бояться. Лише Бог пошле "спасення" українцям.

Розіб'є неволю і поверне волю
Возрадується Ізраїль
І святий Іаков.[8,149] -

метафоричний образ України і українського народу.

Далі, 53 псалом, Т.Шевченко обмежується лише молитвою Давида, у якій висловлено надію і глибоку вдячність:

Бог мені помагає,
Мене заступає [8,149]

А також любов до Всевишнього :

Помолюся Господеві
Серцем одиноким ... [8,149]

Прощення й душевну злагоду:

І на злих моїх погляну
Незлим моїм оком. [8,149]

Авторська молитва продовжується у 81 псалмі. Моління про праведний суд, про рівність: "Царі, вмрете, як і князь ваш / І ваш раб убогий / Встань же Боже, суди землю / І судей лукавих / На всім світі Твоя правда, / І воля, і слава." [8,149]

У 93 псалмі Т.Шевченко має надію на праведний суд Божий, який захистить від кривди. Бог "воздасть їм за діла їх / Кроваві, лукаві, / Погубить їх ..." [8,150] Так буде, тому що:

Господь любить свої люде.
Любить, не оставить.
Дожидає поки правда
Перед ними стане.[8,150]

І знову слова подяки:

Ти, Господи, помагаєш
По землі ходити.
Ти радуєш мою душу
І серце врачуєш... [8,150]

Думка про те, що злагода між українцями буде обдарована Богом і "Воцариться в дому тихих, / В сім'ї тій великій, / І пошле їм добру долю/ Од віка до віка" [8,150], проходить через увесь 132 псалом.

У 136 псалмі звучить пісня неволі, клятва ніколи не забувати рідної землі :

І коли тебе забуду,
Ієрусалиме,
Забвен буду, покинутий,
Рабом на чужині.[8,151]

І завершується цикл своєрідним гімном во славу Бога, який ми знаходимо у 149 псалмі.

Поет звертається до біблійних переспівів з метою своєрідної героїзації революційної боротьби. Патетика псалмів відповідала власним стилістичним шуканням Т.Шевченка. Наявність у псалмах викривальних мотивів створювала можливість осучаснення їх, а релігійна форма - можливість втілити в них думки, які суворо переслідувала церква. Порівняння оригіналу з переспівами показує, що Т.Шевченко осучаснював псалми лексикою, характерною для волелюбної поезії його доби, а також для своїх революційних творів. Так дещо абстрактна лексика, з одного боку, ховала за осудженням якогось позачасового "зла" викриття зла реального - тогочасної дійсності, а з іншого, допомагала читачеві зрозуміти революційний підтекст циклу.

Майже через півтора сторіччя, у 1989 році, з'являються у світ "Давидові псалми" Л.Костенко. Деякі дослідники творчості поетеси, зокрема Віра Сулима, стверджують "...поетеса вступила в змагання зі своїм великим попередником " [7,37].

На наш погляд, "змагання" між поетами бути не може, може бути лише естафета, коли поетеса використовує традицію, започатковану Т.Шевченком, щоб поповнити давно відомий зміст Псалмів своїми думками, позицією і поглядами по відношенню до сучасності. Виявляється, що пройшло 150 років, а проблеми для українства лишилися майже незмінними.

Може, треба обирати інший шлях до кращого життя? Розпочати розбудову "сім'ї тії великої" в кожному з нас? Отже, "...все обсіли хамами...", тобто пора повернутися від здобутків матеріальних до глибини моральних.

"Блажен той муж, воістину блажен," - розпочинається перший псалом поетеси, повертаючи нас до віршів Нагірної проповіді Ісуса, яка і нині вважається основою Нового Заповіту.

"Блаженні чисті серцем, бо вони / Бога побачать", - говорить Ісус у 8 вірші 5 Глави Євангеліє від Матвія. Ці слова можна назвати лейтмотивом збірки "Давидові псалми" Л.Костенко, бо в них мова уже іде про боротьбу за чистоту сердець і душ, що стало дуже актуальним через тисячу років після хрещення Русі: "Боже мій, Боже мій, Боже! Душу врятуй від грабунку."

У такий спосіб поетеса "...виповідає сучасникам власний морально-етичний канон, згідно з яким людина залишається справжньою людиною лише тоді, коли зберігає людську гідність." [7,37]

Л.Костенко стверджує, що людство банкрутує, що звиродніння ідейно-духовне бере гору, а порятунок від цього один - очищення душі.

"Одплач в мені, одплач і одболи",- звертається вона до найпотаємніших струн своєї сутності, намагаючись цим, як колись Ісус своїми муками на хресті, взяти на себе всі гріхи своїх співвітчизників, які "...Вже іншу віру напитає". Введення в "Псалми" образу Бога-сина (тобто Ісуса Христа) також новаторський прийом поетеси. "Вже ділять мою одежу, уже й жеребкують шати" (саме так за Біблією вчинили римські воїни з Ісусом після його смерті). Отже, Л.Костенко стверджує, що шлях до перемоги не простий і потребує самопожертви і каяття:

Я тихо молився, Боже, тепер я кричу вже криком -
прикрий мою душу, Боже, щитом малим і великим ! [5,210]

Хто знає? Можливо, таке пристрасне моління, надіслане в небо голосом поетеси і пророка, дістало Божої милості, якою і прийшов до нас святий День незалежності.

Перший псалом Л.Костенко можна умовно поділити на три частини. У першій поетеса загально ознайомлює читачів із поняттям "блаженний муж". У цій частині вона досить часто використовує заперечну частку "не": "не піде", "не схибнеться", "не спити", "не змінє", "не буде". Автор це робить для того, щоб показати ідеальність цього мужа, непохитність його поглядів, переконань.

Л.Костенко ототожнює його з "древом над потоком", з якого вродяться "крилаті плоди", і з тих плодів посіюються сади" [3,216], тобто всі наступні покоління не будуть такими безпорадними і надто піддатливими, як були до цього.

Наступна частина є своєрідним контрастом до першої. У ній майже в кожній строфі наявні риторичні запитання, на які поетеса відразу ж дає відповідь:

А хто від правди ступить на півметра,-
душа у того сіра й напівмертва.
Не буде в ній ні сили, ні мети,
ми без'язикі корчі німоти. [5,216]

Л.Костенко використовує художнє применшення - літоту,

той хоч умре з набитим гаманцем,-
душа у нього буде горобцем, [5,216]

щоб показати різницю між "блаженним" і "лукавим".

Закінчується поезія логічним висновком, який схожий на мораль у байці:

Бо так воно у Господа ведеться -
дорога нищих в землю западеться ! [5,217]

Наступний псалом - зразок медитативної лірики - молитва. Ліричний герой звертається до Бога і просить у нього допомоги, бо "Все обсіли хамами". Він просить, щоб Бог вів його "шляхетними шляхами" і не оддав "цим людям на поталу". Ліричний герой побивається тим, що ці "хамами" колись були його друзями:

Одплач в мені, одплач і одболи,-
вони ж моїми друзями були ! [5,217]

Псалом 22 схожий на плач, на крик змученої душі. У кожному рядку ліричний герой звертається до Бога: "Боже мій, Боже мій, Боже!"

Вірш написаний від першої особи, але чоловічої статі, на це вказують дієслова і дієприкметники в першій особі однини чоловічого роду:

Як вода, розлитий, душу мою згадали

Я тихо молився, Боже, тепер я кричу вже криком...-[5,217-218]

Можливо, поетеса використовує цей прийом, щоб показати безмежну "чоловічу" силу слова.

Л.Костенко звертається до образу биків ("Бики мене оточили..." [5,217]), можливо, - це ті ж самі бики, про які ще писав Степан Руданський у поезії "Гей бики". Через усю поезію проходить образ "собак скажених".

Ліричний герой не знаходить вихід із складних обставин, вірш закінчується песимістично:

весь я уже розмитий, мов чаша гіркого трунку,
Далекі слова мого крику від снів мого порятунку.[5,218]

Підводячи підсумок нашого невеличкого дослідження, хотілося відзначити такий важливий, на наш погляд, момент: Л.Костенко, як свого часу і Т.Шевченко, використала у своїй творчості традиційну для української літератури форму - переспів біблійних Книг, зокрема Псалтиря. Але як справжні генії внесли в неї свій новаторський підхід до трактовки віршів Біблії, характерний і актуальний для того часу, у якому кожен творив. На цьому фоні "Давидові псалми" Т.Шевченка виступають своєрідними канонами Старого Заповіту Біблії, де йде пошук древніми євреями (читай - українцями часів Т.Шевченка) у виснажливій боротьбі кращої долі, а сам Т.Шевченко виступає як своєрідний Мойсей, який вказує шлях до перемоги і веде за собою народ.

...Вавілоне,
Дщере окоянна !
Блаженний той, хто заплатить
За твої кайдани !
Блажен ! Блажен ! Тебе, зная,
В радості застане.
І розіб'є дітей твоїх
О холодний камінь.[8,151]

У той же час "Давидові псалми" Л.Костенко виступають основними Заповідями Євангелія (Нового Заповіту). Євангеліє - це грецьке слово, яке означає - "благая весть".

Отже, на порозі нового тисячоліття, коли інші народи живуть у добробуті і достатку, а наш - "... посміховисько людське, було поміж народів ! "і йому так конче потрібна та блага звістка, яка б стала дороговказом у майбутньому. Але потрібен і пророк: "Немає у мене війська, немає у мене пророків "той, що поведе за собою народ. Хто він буде? Воїн чи політик, вчений, чи бізнесмен ? Оскільки битва йде за людські душі, і основна зброя - це слово, то на чолі повинен бути полум'яний глашатай правди і свободи, яким у наш час по-справжньому є сама поетеса Л.Костенко:

Не дай нам, Боже, впасти на цьому барвінку хрещатому,-
на всі свої покоління імення Твоє кричатиму ! [5,218]

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблія перекладена дітям старшого віку// За ред. Дестуніс С. - С. – Петербург, Друкарський двір, 1991.- 707 с.
2. Домантовець В. Псалми Давидові в поетичних творах Т. Шевченка// Дивослово.-1997.- №3.-С.9 - 13.
3. Забужко О. Шевченків міф України і спроба філософського аналізу // Слово і час.-1997.- № 3.- С. 4-8.
4. Єфименко А. История украинского народа. - К., Либідь, 1990.- 237 с.
5. Костенко Л. Вибране. -К., Дніпро, 1989.- 559 с.
6. Міріджанян Л. Як народжувалася перлина // Вітчизна. - 1989.- № 3.- С.172-175.
7. Сулима В. Милістю божою "Давидові псалми" Ліни Костенко // Урок української. - 2000.- № 2.- С. 36- 37.
8. Шевченко Т. Кобзар. - К., Просвіта, 1999.- 343 с.
9. Яценко М. Історія української літератури 19 ст.: У 3-х кн. - Кн. 1. - К., Либідь, 1996.- С.268.

ДЕТАЛЬ У ПОЕТИЦІ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО

Хом'як Т.В., к. філол. н., доцент, Сечіна А.М., студент

Запорізький державний університет

У статті розглядається роль художньої деталі в архітектоніці творів визначного українського письменника 20 століття Миколи Хвильового.

Ключові слова : деталь, поетика, мікрообраз, портрет, символ.

Хом'як Т.В., Сечіна А.М. ДЕТАЛЬ В ПОЭТИКЕ НИКОЛАЯ ХВЫЛЕВОГО /Запорожский государственный университет, Украина

В статье рассматривается роль художественной детали в архитектонике произведений выдающегося украинского писателя 20 века Николая Хвильового.

Ключевые слова : деталь, поэтика, микрообраз, портрет, символ.

Homyak T.V., Sechina A.M. THE DETAIL IN THE MYKOLA HVYLYOVYI'S POETICS / Zaporizhzhya state university, Ukraine

The role of art detail in the Mykola Hvylyovyi's work's architectonics considered in the article.

Key words: detail, poetics, portrait, microimage, symbol.

“Деталь – мініатюрна модель мистецтва”

Ю.Добін

Художня деталь – загальноестетичне явище. Вона широко використовується в різних видах мистецтва. По суті, дослідження її вимагає комплексного підходу з боку таких наук, як філософія, естетика, психологія, мистецтвознавство, літературознавство, семіотика, лінгвістика.

Новий інтерес до художньої деталі виникає у 60-80 – ті роки ХХ століття, зумовлений постановкою в літературознавстві проблем історичної і теоретичної поетики. Важливу роль при цьому відіграли праці Ю.Добіна, який порушив ряд теоретичних проблем, пов'язаних із художньою деталлю. Саме в цей період з'являється значна кількість розвідок, присвячених деталі як поетичному засобові видатних художників слова, зокрема, І.Франка, Марка Черемшини, Ю.Смолича тощо. Художню деталь розглядають як елемент образної системи твору, як засіб художнього узагальнення, досліджують її ідейно-естетичні функції, роль і місце серед реалістичних засобів відображення дійсності тощо. Деталь набуває прав громадянства як літературознавча категорія.

Розвиток літератури від найдавніших часів і до наших днів позначений складним, безперервним рухом художнього пізнання. Цей процес знаходить відбиток і в постійному поглибленні, розвитку аналітичної тенденції, “індикатором” якої певною мірою і слугує художня деталь. Еволюція деталі в історії літератури і у творчості окремого письменника – це ширші або вужчі проблеми історичної поетики. Проте аналітичність існує і в кожному окремому творчому акті. У ланцюгу: об'єктивна дійсність – автор – твір – читач – чи не найважливішим є процес художнього аналізу, результати якого відбиваються в системі образів і мікрообразів твору, тобто і в художніх деталях. Важливу роль художня деталь відіграє і у творах М.Хвильового.

Цілісне, багатоаспектне вивчення творчої спадщини Миколи Хвильового є однією із нагальних проблем сучасного українського літературознавства. М.Хвильовий був і залишається самобутньою мистецькою індивідуальністю зі своїм романтично-критичним баченням світу, з оригінальною поетикою художнього вираження дійсності. Хоча набутки М.Хвильового як письменника уже протягом десяти років доступні і читачам, і дослідникам літератури, перед сучасною філологічною наукою стоїть завдання чітко диференціювати акценти у визначенні функціональної ролі тих чи інших елементів поетики, виявлення глибинних механізмів творення образності художнього тексту, типологічних, історико-порівняльних зв'язків, структурно-семантичної цілісності твору М.Хвильового тощо.

М.Хвильовий вирізнявся серед письменників свого часу непримиренністю до суперечностей дійсності, невгамовністю художника, талановитого і прозрілого. С.Єфремов з приводу збірки “Сині етюди” писав: “З Хвильового, безперечно, цікава постать саме з художнього погляду: ще не вироблена, не вирізьблена, не докінчена навіть, але сильна. У нього широкі можливості: бистре око меткого спостережника разом із незалежною об'єктивністю художника, вміння різко й рельєфно, без страху зачеркнути контури, вложити в них промовистий образ, знайти відповідне слово без зайвої розволікості, округлити цілу картину яким-небудь загальним штрихом [1,413].

Самобутність М.Хвильового як митця в тому, що він бачив своєрідність художнього узагальнення не в домінуючій ролі загального чи окремого, а в їх поєднанні. Через найменшу деталь, яка є сполукою образної конкретики з соціально психологічним фактором у його творах, він зумів розкрити

психофізіологічні таємниці індивідууму як особистості, спроектовані через призму соціальних відносин, передати нюанси асоціативного характеру естетичного освоєння дійсності.

Художня деталь у поетиці М.Хвильового часто набуває символічного звучання. Так, наскрізним елементом міфологічного конструкту “далі” – “загірної комуни” є образ дороги. “Безмежна дорога” постає перед анархом, перед Б’янкою: “... такі мислі приходять усім, хто знає вишневооку Україну – цей химерний край диких і темних доріг до романтичної комуни” [2,490].

Прагматично-розчароване ставлення героїні повісті “Сентиментальна історія” до образу, який тривожив її на початку твору, кільцево замкнувся в кінці оповіді: “Я виходила на нову дорогу, де так усе просто й ясно, де люди живуть і вмирають, як справжні епікурейці” [2,535]. Філософія епікурейців вчить сприймати життя як насолоду: “Ця дорога ніколи не була для мене загадковою, і я знала, скільки м’ятежних людей пройшло нею” [2,535]. М.Хвильовий трактує образ дороги і як несумісність двох принципово важливих світоглядів: “таким чином, сама судьба повела двох братів по різних дорогах” – “Мати” [2,537], “бо зайшов він на зовсім чужу їй і невідому доріженьку” – “Мати” [2,540].

Дорога – невід’ємний елемент хронотопу. Недаремно письменники завжди звертались до багатовимірності цього образу, його психологічних характеристик. Символ дороги в М.Гоголя має ідейно-естетичне наповнення: дорога як “руська” душа, як “птиця-тройка”, що летить вперед. У творах “Старший боярин”, “План до двору” Т.Осьмачки світоглядний рух героїв роману окреслюється через відкритість інтертексту образу дороги. Образ дороги в М.Хвильового не відповідає ні його міфологемному, ні фольклорному змісту. Він соціально насичений: дорога – мета, мрія про краще життя – веде в нікуди, сама в собі містить ілюзорність і неможливість здійснення суспільного ідеалу. Не завжди образ дороги був ознакою світу абсурду, письменники часто трактували цей образ як етапи життя, набуття досвіду, досягнення мети. У письменників ХХ століття цей образ набуває первісного емотивного забарвлення: дорога пов’язана зі страхом, тривогою, вона може привести до смерті. Абсурдний світ, де людині немає місця, замикається у собі, дорога – це біг по колу, повернення назад, або невідомість, смерть. Абсурдно закінчується дорога матерівбивці Андрія (“Мати”): “... побіг по порожніх улицах середньовічного містечка. І тоді ж у страшній завірюсі помчалися галопом будинки, крамниці і, нарешті, сама земля” [2,547]. Не менш абсурдно постає дорога в “зоні” (повість “Санаторійна зона”), закритому ізольованому просторі: анарх бачить її у “млі вогкої чвирі”: “по ній простяглися сірі осінні дороги” [2,470]. Для кожного з героїв М.Хвильового дорога має своє призначення: “Хлоня попав не на свій шлях”, для сестри Катрі заспокоєння поїхати до Сибіру, “нібито й справді найшла свою хресну путь” [2,473].

У символічному листі анарх проектує свою програму – передчуття революціонера, який прагне приходу “месії” – “йду на Голгофу”, але “книжники і фарисеї” не дають йому здійснити ідеал, і він “падає”. Шлях до істини обірвано. Померлих анарха і Хлоню називають “подорожниками у вічність”. Їхній шлях продовжується, але на інших орбітах. Подертий черевик, з якого витикався зелений хилатий моршок сестри Катрі – прикмета неможливості здійснення мрії – ілюзії – пройти по дорозі, що веде до суспільного ідеалу – загірної комуни. У М.Хвильового опис дороги позбавлений конкретності ландшафту. Це переводить його у площину ідейних пошуків самого автора. Відрив героя від стабільного ґрунту, пошук ним своєї сутності і суспільних орієнтацій супроводжуються формальними пошуками дороги як руху до ідеалу і входять у неминучий конфлікт: стагнація – дорога. Отже, зв’язки, які єднають героя з соціоутопічною моделлю “загірної комуни”, руйнуються, бо основна ознака життя людей – “дорога”, яка повинна привести до міфічної далі, є ірреальною, неіснуючою, яка веде в нікуди.

Символічного звучання набуває і символ-образ “зони” у повісті “Санаторійна зона”. Усі образи твору спрямовані на образ-символ зони, яка є уособленням дегуманістичного механізму руйнування. У повісті цей символ наскрізний, він вмотивовує трагічний конфлікт як протистояння анарха і Хлоні – Майї і Карно. Зовнішнє протистояння переходить у внутрішнє, в ньому відбиваються приховані соціально-політичні, морально-філософські суперечності постреволуційної доби. Суперечності, спричинені обмеженістю дійсних прав і свобод особистості, закодовані географічним поняттям зони. Адже зона насамперед – це люди, які ізольовані не пограничним простором, а світоглядною позицією, суперечністю між справжньою суттю і бажанням здаватися іншими. Індивідуальне сприйняття зони нівелює, утверджуючи заданий системою стереотип мислення і поведінки. Трагізм стану зони полягає в неможливості реалізувати духовно-вольові начала, вирватись на волю.

Символ закритого простору, зони, у повісті “Санаторійна зона” є неоднозначним. На передній план висунуто хронотопну обмеженість, що підкреслюється зображально-виражальними засобами. Час дії ущільнений порою осені, в описі автором якої наголошено завмирання природи. Її кольорова гама змінюється від золотого до жовтого й сірого кольорів. Це вияв пригніченого психостану як героя, так і оповідача-наратора, автора. Домінуюча зорова символіка поєднується із звуковими лейтмотивами – алітераціями (з – с): “золотий сум – санаторійна зона”, що постійно рефренуються за принципом тематичної градації і тематичного інтонаційного повтору. Пейзаж тотожний образу-символу зони з її тривожними кольорами – жовтим та сірим. Просторовий образ зони, обмежений “командною висотою”-

вершиною анархових роздумів, почувань, “бо з цією командною висотою були зв’язані його кращі хвилини на санаторійній зоні” [2,465]. Пошук істинних цінностей вимагає екстраполяції на певні духовні висоти: однією з них і є образ командної висоти. А парадоксальне звучання “кращі хвилини на санаторійній зоні” приховує глибокий самоіронічний підтекст М.Хвильового. Підняття на гору – можливість позбутися примар, стати над ілюзорністю задоволеного життям. Гора – не просто ландшафтна панорама, чи вікно у світ, з нею пов’язане нелегке підкорення природного узвишшя. Гора свого роду – певний етап становлення особистісного простору, вивільнення внутрішнього “я”. Локус висоти, зовнішньо залишаючись пейзажним детермінантом, внутрішньо концептуалізується в центр самоусвідомлення героя як сутнісна його домінанта. Обмежений зовнішньо, він розгортається у внутрішній безмежний план трагічної ціною. Підтекстове наповнення локусу висоти реалізує соціальний трагічний зміст повісті М.Хвильового, для якого світосприйняття є соціальним з трагічним забарвленням. Саме на командній висоті Майя зізнається, що вона – “тайна” чекістка, саме на висоті приходить усвідомлення героями фатальної приреченості і трагічного кінця. Злам у психіці романтичного героя (Хлоні) відбувається після того, як він побував на командній висоті: “Знаєте,- сказав він,- я тільки-но знову був на командній висоті. Я дивився навкруги себе ... Скучно!” [2,468]. Пророчі думки Хлоні виявляють його прозріння, усвідомлення істини про геніального м’ятежника, закутого в міцні ланцюги, про невидимого ворога, який використав думки великого вчителя.

Дисгармонійність, трагізм світовідчуття виражено і через інші художні деталі – просторові мікрообрази, що постійно повторюючись, створюють узагальнені символічні картини. Такою є міфологема ріки, яка окреслює зону з протилежного від висоти боку. Образ ріки – загальноприйняте в літературі уособлене життя. Всі організми на землі не можуть існувати без води. Надання в “Санаторійній зоні” образу ріки рис живої істоти (“Але ріка й тоді мовчала. Повільно несла свої темно-алмазні води вдалеч між чорних берегів” [2,390]) концентрує увагу на зміщенні його традиційного смислового навантаження. Образ ріки – життя перетворюється на образ ріки – смерті, подібної до річки Стікс у стародавній Греції. Ріка – останній притулок Хлоні і анарха.

Художні деталі сприяють і створенню трагічної тональності повістування в “Санаторійній зоні”. Таку функцію виконують, зокрема, звукові деталі-образи. Крик в інфраструктурі повісті – знак страху, болю, безвихідності. Він деформує відносну гармонію екзистенціального буття в санаторійній зоні, руйнує сталість текстової організації. У прозі М.Хвильового крик відсторонюється від об’єкта-носія та існує як окрема субстанція. Герої “Санаторійної зони” постійно чують рев вола на бойнях: “На далеких бойнях ревів від, і рев був тягучий і тривожний” [2,479]. Виття здихаючого сеттера – складова лейтмотиву смерті – органічно вплітається в повістеву тканину і вказує на незмінну наявність трагізму. Крик санаторійного дурня як символ безглуздя існування є конфігурацією слухового засобу і ще однією гранню виразу трагічного світовідчуття.

У творах М.Хвильового художні реалії, деталі, які набувають значення символів, візій, та позасюжетні елементи мають яскраво увиразнене підтекстове, зашифроване значення, демонструючи високу майстерність у відтворенні трагічних колізій доби, зіткнення революційних ідеалів і дійсності та краху романтичних ілюзій під тиском новоствореної за допомоги цих ідеалів тоталітарної системи.

Цікавою деталлю, своєрідним зоосимволом є образ собаки, який варіюється у повісті “Санаторійна зона”, новелах (особливо в “Пуделі”) М.Хвильового і постулює собою непряме своє значення, який від образу-реалії переходить до закорінення його в символічне поняття. Якщо в “Санаторійній зоні” виття здихаючого сеттера – звуковий дисонант смерті, символ загибелі друга, то в новелі “Елегія” образ старого “древнього пса” – прямий прообраз старого газетяра, образ умираючого старого світу.

М.Хвильовий – майстер і сатиричної деталі. У повісті “Іван Іванович” він використовує прикметну сатиричну деталь – винахід мухобійки як ознаку псевдороботи Івана Івановича: великий апломб, високі слова про користь мухобійки для людства, а насправді – мильна бульбашка, нікому не потрібна річ.

Серед розмаїття деталей провідна роль належить емоційно-образній, в якій органічно поєднуються авторська оцінка та акцентований характер сприйняття її читачем. Сатирична деталь у творчому доробку М.Хвильового є одним із провідних засобів художнього зображення дійсності та виразу авторської свідомості. За Стендалем не можна викликати сміх за допомогою загальних положень, щоб бути смішним, викликати сміх, потрібні деталі. Лише одні деталі дають привід для насмішки. Цим керувався і М.Хвильовий. У стислій анотації до повісті “Іван Іванович” він наголошує на значущості вжитих деталей – “сім’я, друзі, винаходи, взагалі деталі його зворушливого життя” [3,6]. Деталь у творі М.Хвильового функціонує за семантично-стильовим принципом, є основою сатиричної типізації як один з елементів гіперболи, пародії, гротеску. У повісті “Іван Іванович” одинична сатирична деталь розкриває подвійне обличчя пристосування, природу його суспільної мімікрії краще, ніж це зробили б великі розлогі описи. Кожна вжита письменником деталь підпорядкована художньому осмисленню тієї чи іншої сторінки доби лозунгів і лицемірства.

Сатирична деталь генетично походить із категорії комічного, яка своїм корінням сягає суспільно-політичних обставин свого часу, тісно переплітаючись з філософськими, соціальними, політико-економічними, морально-етичними категоріями. Комічне знаходиться в нерозривному зв'язку з своєю мікročастиною – сатиричною деталлю. Деталь – це засіб, якому притаманні символічне наповнення, надзвичайна стислість і сконденсованість. “Художня деталь – то прикметний мікрообраз, що може вирізнитися через свою значимість, вагу і шляхом авторського акценту на ньому” [4,732]. Саме сатирична деталь є тим концентрованим виразником авторської свідомості, який виявляє прикметні особливості як суспільства в цілому, так і живого індивідуума, і конкретизує їх, узагальнює в одній рисі, подробиці чи штриху, які роблять зображувану картину надзвичайно випуклою і яскравою.

На відміну від інших видів художньої деталі (речових, портретних, пейзажних, інтер'єрних тощо) сатирична деталь одночасно синтезує в собі ці різновиди і наповнює їх новим звучанням, збагачує емоційно-естетичною забарвленістю. Повість М.Хвильового “Іван Іванович” насичена такими значущими колоритними деталями, кожна з яких випромінює в “ефір” тексту свою енергію і цим створює неповторну силу іронії і сарказму. Сатиричні деталі в повісті “Іван Іванович” поліфункціональні за своєю природою. Серед них виділяються:

асоціативна (викликання певних асоціацій з метою встановлення якісно нових зв'язків між віддаленими явищами та предметами: наприклад, настільна книга Івана Івановича “Гулліверова подорож” орієнтує на їдку сатиру англійського письменника 18 століття);

портретна (“її чорне волосся і тепер підстрижене, але з таким похвальним розрахунком, що на партзібранні її можна було називати “товаришкою Галактою” а дома – Марфою Галакціонівною”[3,8]);

психологічна (“я вже й сам не радий, що маю такий палкий характер і таку більшовицько-витриману натуру [3,13]);

символічна (винахід мухобійки як символ розумової деградації партійного керівництва);

настроєва (тобто деталь, яка служить створенню відповідного настрою, заданого ідейно-естетичною програмою сатиричного твору. Наприклад: “Уже вечоріло. То тут, то там – по дорозі – фаркали люкси. У церкві дзвонили до вечірні, і дзвін цей тривожив душкожного обивателя” [3,25]).

Портретна деталь важливу роль відіграє і при створенні образу рудого міліціонера (новела “Солонський яр”). О.Лігостова зауважує, що М.Хвильовий героїзує Савка і рудого міліціонера. Вона стверджує: “І хоч Савко з рудим міліціонером гинуть від солончан, їхня смерть ніби кладе кінець існуванню Солонського Яру – фортеці. Автор тим самим наголошує: тільки такі люди, як Савко з товаришами, твердість характеру яких дозволяє їм у критичний момент відступити від боротьби, можуть серйозно протистояти силам зла” [5,57].

Ми поділяємо думку І.Цюп'як, авторки дисертації “Поетика повістей Миколи Хвильового”, захищеної у Дніпропетровську 19 березня 2002 року, яка полемізує з О.Лігостою. Вона говорить, що у М.Хвильового героїзація персонажа відсутня. Навпаки, відбувається нівеляція образу рудого міліціонера через побутові мікроепізоди і портретну характеристику. Наприклад: “Рудий міліціонер, старшина каже: - А що того ... можна буде в Солонівці самогону ...”[1,182], або: “В рудого міліціонера од скаженого бігу ніс був, мов та цибуля. Втирав хусткою піт.- Повернемо, мабуть, додому, чи що?”[1,186]. М.Хвильовий не симпатизує персонажеві, поетизації героя не може слугувати така портретна деталь, як порівняння носа з цибулиною.

У портреті сестри Катрі (повість “Санаторійна зона”) М.Хвильовий використовує тендітний мікрообраз чорного бантика на шиї, який за принципом художньої асоціативності є виявом чуттєво-емоціонального враження: “вічний бантик на шиї котиком” [6,396] як символ чистоти і романтичності. У цьому випадку зменшувальна іменникова лексема сприяє передачі симпатії анарха. М.Хвильовий не романтизує кохання, а ось на образі Катрі позначився вплив чистої тургеневської панночки.

Найбільш узагальнюючою у М.Хвильового є деталь сатиричного портрету. Портрет у повісті “Іван Іванович” включає в себе деталі приватного життя героїв, що допомагає сатиричному узагальненню образів і викриттю внутрішнього світу героїв. Сатиричний портрет надзвичайно стислий, хоча в ньому зафіксовано і звички, і риси характеру, способу життя. Якщо в інших письменників портретні деталі не набувають такої влучної наповненості, а більше використані з метою описовості, то у повісті М.Хвильового деталь сатиричного портрету фіксує (як і в М.Коцюбинського) “об'єктивно-історичний зміст, через неї передаються особливості епохи, умови життя певних верств населення” [7,235].

Відсутність розгорнутих описів вимагає містких характерологічних деталей. Такою акцентованою характерологічною деталлю сатиричного портрета є “білосніжна хустка і рогові окуляри”. З розвитком сюжету вона балансує на грані гротеску, розкриваючи образ Івана Івановича в діаметрально-протилежних планах: то як самовпевненої гордовитої особи, то як несамостійної і боягузливої, яка ховається за речі. По суті, зовнішні ознаки портрета як такого відсутні. Уникнення опису зовнішності

вивільняє місце підтекстового портрета. Безликість героя підкреслюється предметними атрибутами. Заміна портрета предметом віддзеркалює абсолютизм, превалювання духовної порожнечі. Восьмикратний повтор характерологічної портретної деталі (хустка – окуляри), відтіненої білим кольором, викликає асоціацію з чимось стерильним, позбавленим бруду – неодмінної ознаки праці. Недарма з мікрообразом “білосніжна хустка” пов’язано ще одну деталь – “білосніжні руки: “Мій герой рішуче махає своєю білосніжною рукою” [3,26]; “О!- сказав Іван Іванович і підняв свій ніжно-білий вказальний палець” [3,26]. Мікрообрази-деталі забарвлені соціально: білі руки є білосніжними, ніжними за рахунок праці інших, за рахунок чорних рук служниці Явдохи. Номінативна експресема на означення дійсної суті головного героя – “барин” вимовляється саме з “чорною” невдячністю: “Чого там важко!- відповідала, як і завжди, трохи холоднувато (чорна невдячність!) кухарка.- Чого там важко, ми вже звикли, барин!” [3,45].

Неоднозначною є і деталь, що теж має кольористичне навантаження, зокрема, один з елементів одягу, що одночасно є ідеологічним символом країни Рад і ознакою лицемірства пристосуванців: “Вона наділа простеньку червону хустку і старенький жакет ...” [3,23]. М.Хвильовий застосовує прийом контрасту між зовнішнім і внутрішнім, дійсним і уявним, наділяючи образ синтетичними кольорами, у які вкладається певний політичний зміст. Біла хустка Івана Івановича контрастує з червоною хусткою Марфи Галактіонівни, одягненої напоказ. Одномоментність появи червоного кольору перемагається повтором білого. “Травестія” героїв допомагає розвінчання їхньої справжньої суті, яка ніби шкаралупою прихована від інших. Невідповідність між явним, вип’ячуваним на показ, і потаємним, старанно маскованим, яке проте є справжнім,- один із найсильніших комічних ефектів повісті. В інтерпретації М.Хвильового тема деградації партійної верхівки розгортається в плані узагальнення, розкриття психології деградуючого пристосуванця – нового типу українського радянського урядовця, який проте має спільні риси з російським оміщаним партапаратом.

У сатиричному портреті значимою є і метонімічна деталь – черво Івана Івановича як автономна самодостатність. Синтез концептів “білі руки” – “черво” – код соціально-ідеологічного образу-типу бюрократа постреволюційної доби. Номінативний синкретизм афішує саме те, що намагались приховати – універсальну сутність паразитичного способу життя: білі руки, щоб нічого не робити, і черво, щоб поглинати виготовлене руками інших. Автором постулюється єдине і незмінне ядро природи паразита, який має можливість безперешкодно позбутись своєї номінації, зректись будь-якої моралі аби сито жити.

Отже, навіть звернення до невеликої кількості творів М.Хвильового під кутом зору означеної теми засвідчує, що деталь у художньому тексті відіграє важливу ідейно-естетичну роль.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єфремов С. Історія українського письменства.- К.: Femina, 1995.- 688 с.
2. Хвильовий М. Сентиментальна історія // Хвильовий М. Твори: У 2 т.- К.: Дніпро, 1990.- Т.1.- С. 487 – 536.
3. Хвильовий М. Іван Іванович // Хвильовий М. Твори: У 2 т.- К.: Дніпро, 1990.- Т.2.- С.6 – 50.
4. Літературознавчий словник – довідник / За ред. Гром’як Р., Ковалів Ю., Теремко В.- К.: ВЦ “Академія”, 1997.- 752 с.
5. Лігостова О. Вибір героїв Хвильового // Слово і час.- 1995.- № 1.- С. 56 – 60.
6. Хвильовий М. Санаторійна зона // Хвильовий М. Твори: У 2 т.- К.: Дніпро, 1990.- Т.1.- С. 379 – 487.
7. Кузнецов Ю. Художня деталь як стильова ознака новел М.Коцюбинського // Кузнецов Ю. Індивідуальні стилі українських письменників 19 – поч. 20 ст.- К.: Наукова думка, 1987.- 312 с.

ЕТИМОЛОГІЧНІ ВКАЗІВКИ ДО СКОТАРСЬКОЇ ЛЕКСИКИ ЗАПОРІЗЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВЖИТКУ (ЗА “АРХІВОМ КОША НОВОЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ”)

Христич І.А., здобувач

Запорізький державний університет

Стаття присвячена дослідженню етимології слів, що належать до скотарської лексики запорізького козацького вжитку. Фактичний матеріал підібрано за “Архівом Коша Нової Запорізької Січі” – надійшовірнішою пам’яткою нашого дослідження.

Ключові слова: етимологія, господарська лексика, запозичення, архаїзми, історизми, загальноживані слова.

Христич И.А. ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЕ УКАЗАНИЯ К СКОТОВОДЧЕСКОЙ ЛЕКСИКЕ, УПОТРЕБЛЯЕМОЙ ЗАПОРІЖСКИМИ КАЗАКАМИ (ПО «АРХИВУ КОША НОВОЙ ЗАПОРІЖСКОЙ СЕЧИ») / Запорожский государственный университет, Украина.

Статья посвящена изучению этимологии слов, которые относятся к скотоводческой лексике, употребляемой запорожскими казаками. Фактический материал подобран по «Архиву Коша Новой Запорожской Сечи» - самому достоверному памятнику нашего исследования.

Ключевые слова: этимология, скотоводческая лексика, заимствования, архаизмы, историзмы, общеупотребительные слова.

Christich I.A. ETYMOLOGICAL REMARKS IN USAGE OF CATTLE BREEDING LEXIC AMONG ZAPOROZHYYE COSSACKS (ACCORDING TO THE BOOK “THE COSH ARCHIVE OF NEW ZAPOROZHYYE SICH”) / Zaporizhzhya state university, Ukraine

The article is dedicated to the etymological study of words, which were used in the cattle breeding lexic among Zaporozhye cossacks. The facts introduced in the book “The Cosh Archive of New Zaporozhye Sich” are the most trustworthy material of our research.

Key words: etymology, cattle breeding lexic, neologisms, archaisms, historisms, words of common usage.

Запорізька Січ - осередок державності українського народу. Звідси бере початок становлення адміністративно-політичний устрій, соціально-економічні стосунки, культурні зв’язки нашого народу. Звісно, що життя козаків на Запорізькій Січі не зводилося лише до воєнних виправ, бурхливих рад та спільних трапез. На українських землях, як зазначав О.Рігельман, під захистом козаків створювалися відносно сприятливі умови для розвитку економіки, зокрема хліборобства, скотарства, торгівлі та всіляких промислів [1,24].

Цікавою для дослідження є етимологія скотарської лексики запорізького козацького вжитку. Деякі лексеми цієї тематичної групи, пройшовши через століття, використовуються в сучасній українській мові на правах загальноживаних, а деякі – стали рідковживаними або належать до історизмів та архаїзмів.

Цікавими за походженням є лексеми на позначення місць для утримання, догляду та розведення худоби з метою отримання продуктів тваринництва: *кіш, завод, зимівник, пригон, стан, хутір, кошара, вівчарник*. Наприклад: *774 году на Молочной могилѣ, карасевского жителя Сулеймана в овчарском кошу на моячком местѣ, где козацкой зимовникъ имеецца, і один того зимовника козакъ довольно знаетъ говорит по-татарски, пришедь, козаки четверо коней пред вечеромъ украли і отвели до своего зимовника* [2,229]; *Мсяца шувала в урочище Каджадарь-Куминдѣ именуемого Саликъ Обалкя Велиша на станъ семь козаковъ, напавъ, узали в него грабежемъ шесть лошадей и гнав ихъ // до Бѣ-Гечута – не догнали, и тѣ казаки, переправяся, ушли* [2,434]; *На урочищѣ Ресали-Кучумъ к крымского жителя арменина Алмеса ізъ скотского коша запорожцы, пришед із зимовников, лежащих на Тамгалы, украли рогатого скота пятнатцать* [2,237]; *1743 году, восени, на Дубовой долинѣ, от Карасевской вершины, села Дубать Узукъ Садула с овчарника противъ Дубинской долины, с острова, где рыбалки живут, запорожской козакъ Василей укравъ два вола* [2,227].

Кіш. Етимологічно – це давнє запозичення з тюркських мов: чаг. *koş* “сукупність юрт, табір”; кирг. *koş* “повстанний намет, юрта”; башк. *koş* “курінь”, тур. *koş* “стадо”. балкар. *koş* “стійло, стійбище”, як і монг. *goş* “дорожний намет”, можливо, пов’язані з дтюрк. *goş* “пара”, *goş* “з’єднувати, сполучати” [3, II, 452]. В українській загальнонародній мові XIX ст. лексема “кіш” вживалася зі значеннями: “велика корзина для зберігання борошна або зерна”; “корзина пересувна”; “садок для риби у вигляді поставленої у воду плетеної корзини у формі циліндра”; “дерев’яний короб в млину над жорновами, куди висипали зерно”; “табір, стоянка”; “Запорізька Січ” [4, II, 247]. У сучасній українській мові ця лексема зберегла свою багатозначність і фіксується “Словником сучасної української мови” (далі СУМ) з ремарками “застаріле” і “рідковживане” [5, IV, 171].

Завод. Етимологічно лексема “завод” походить від старослов’янського слова “вести”, “водити” [3, II, 200]. Б.Грінченко у своєму словнику не дає пояснення цієї лексеми. У сучасній українській мові лексема “завод” розширила своє значення: “промислове, здебільшого велике підприємство”; “спеціалізоване господарство, де розводять, розмножують породистих сільськогосподарських тварин, мальків, риб, вирощують певні сорти рослин на насіння” [5, III, 54].

Зимівник. Лексема “зимівник” (приміщення, зимове житло запорожців поза Січчю) – це похідне суфіксальне утворення [3, II, 261]. У СУМ мови ця лексема зафіксована з ремаркою *історизм*. На сучасному етапі розвитку української мови ця лексема розширила своє значення і набула нового: “утеплене приміщення для зимування бджіл” [5, 566].

Пригон. В “Етимологічному словнику української мови” (далі ЕСУМ) не подається роз’яснення походження цього слова. Також, лексема “пригон” не зафіксована ні в словнику Б.Грінченка, ні в “Словнику сучасної української мови”.

Стан. Лексема “стан” походить від церковнослов’янського *станъ*, болг. *стан (ът)* “стан” (табір) [6, III, 745]. У словнику Б.Грінченка її подано як багатозначну: “стан, положення”; “стан, звання”; “стан, зріст”; “верхня частина жіночої рубахи”; “зшита половина плахти”; “стан, табір”; “помешкання станового”; “конношня” [4, IV, 196]. У СУМ лексема “стан” не зафіксовано.

Хутір. За етимологією лексема “хутір”, можливо, походить від д.-в.-н. *huntari* “частина округу”, др.-шв. *hundari* [6, IV, 286]. В українській загальнонародній мові XIX ст. хутір – окрема садиба за селищем, висілки [4, IV, 420]. У сучасній українській мові зберегло своє значення [див. 5, XI, 176].

Кошара. Це запозичення з молдавської і румунської мов молд. *кашар(э)* “хлів, загорожа для худоби”, рум. *cosâr, cosârâ* є зворотним запозиченням з болгарської або сербохорватської мов [3, III, 67]. У словнику Б.Грінченка подано лексему “кошара” із значенням “сарай, загорожа для овець” [4, II, 296]. У сучасній українській мові лексема “кошара” дещо розширила своє значення: “загорода або хлів для овець, кіз; вівчарня”; “*рідк.* хлів для великої рогатої худоби”; “*дорев.* дерев’яний фабричний будинок; житловий будинок для робітників біля фабрики, на промислі” [5, IV, 315].

Вівчарник. Етимологічно “вівчарник” – похідне утворення від лексеми “вівчарня” < “вівця”. У сучасній українській мові слово “вівчарня” вживається як у первинному значенні, так набуло і нового: “хлів або повітка для овець” [див. 5, I, 551].

При дослідженні Архіву Коша Нової Запорозької Січі також зафіксовано вживання поданих вище лексем у прикметникових словосполученнях з прикметниками, які склалися історично: *зимівник вівчарський, кіш скотарський, кіш вівчарський, стан овечий, завод вівчарський, хутір вівчарський, пригон вівчарський, пригон скотарський, пригон кінський*. Наприклад: *Мсця сефера у Боранъ Газия в урочище Кара-Кую на овечей станъ восемь человекъ казаковъ напали и ограбили три лошади и со всех пастуховъ сайдаки, ружья, плати, запасы и прочие, пограбя, уехали* [Архів 2000, 435]; *На урочищѣ Ресали-Кугумі у крымского жителя арменина Алмеса ізъ скотского коша запорожцы, пришед із зимовников, лежащих на Тамгаль, украли рогатого скота пятнатцать* [Архів 2000: 327]; *1743 году из хутора Чилеч Мусы Эфендия запорожской казакъ Петръ украл в зимнее время с овчарского коша два вола и отвел до Джереловского куреня, и хозяинъ у того куреня требовал воловъ, только не отдано* [Архів 2000: 223-224]; *Въ 160-мъ году в урочище Токманъ-Дамагинде Хаджи Сулеймана на овчарскія заводи, вдень напавъ, того жъ урочища стоящаго куреня казаки трехъ добрыхъ лошадей отнявъ, в свой курень отвели, о чемъ челобитчики имеются* [Архів 2000: 328]; *В том же году у карасуйского жителя Абдуль-Гюлюна при овчарскихъ пригонахъ Кави – Суюнь – Домагинде запорожские казаки, напавъ незапно [!], отогнали лошадей 5 и пастуховъ всехъ ограбили* [Архів 2000: 261]; *Въ 161-мъ году бакчесарайского жителя, Али называемого человека, Иргадского куреня казаки – одинъ Семень // называемый, с товариществомъ, напавъ на овчарския хуторы, сто пятьдесятъ овецъ пограбили* [Архів 2000: 323].

Не менш цікавими за походженням є лексеми, що належать до тематичної групи слів на позначення назв осіб, які займалися господарюванням, зокрема скотарством. У Архіві зафіксовані лексеми: *зимівник, табунщик, погонщик, чабан, пастух, конюх, вівчар*. Наприклад: *И не сишутся ль оные лошади равно і табунщикъ Величко, онъ ротмистръ Турченокской темъ репортомъ требует во все места учинить публикацию* [7, 228]; *З оних же воловъ, Герасим, отъдалъ мнѣ одного вола; да двоих – другому чабановѣ отдал же* [7, 417]; *І того коша пастухи вследъ за оними гнали, точно догнать не могли; а реченные казаки, переплыва техъ лошадей черезъ Днепръ, переправдили до зимовника* [2, 228]; *И какъ оного требоваль возвратно, тогда сказали те конюхи, будто тот конь пропаль – не отдають, о чемъ челобитчики имѣются* [2, 343].

Табунщик. Етимологічно лексема “табунщик” (той хто знаходиться коло табуна) – це суфіксальне утворення від іменника “табун”. У словнику Б.Грінченка зафіксована лексема “табунник” зі значенням

“табунщик”, пояснення не дається [4, IV, 242]. Слово дожило до наших днів і в сучасній українській мові є загальноновживаним, вживається в значенні “той, хто наглядає за табуном на випасі” [5, X, 11].

Погонщик. Лексема “погонщик” – це префіксально-суфіксальне утворення від дієслова “ганяти”. У словнику Б.Грінченка зафіксована лексема “погонич” із значенням “погонщик; робітник, який поганяє волів при оранні або у чумаків” [4, IV, 234]. У сучасній українській мові лексема “погонщик” набула більш узагальненого значення: “той, хто поганяє, супроводжує запряжених або нав’ючених тварин (коней, волів і т. ін.)”; “той, хто супроводжує худобу, коней, коли їх переганяють куди-небудь” [5, VI, 719].

Чабан. лексема “чабан” – запозичення з тур., крим.-тат. *sōban* “пастух”. Першоджерелом цього походження є перс. *šubān* “пастух” [6, IV, 308]. У словнику Б.Грінченка подано два значення цього слова: “пастух овець”; “назва вола”. У сучасній українській мові друге вказане значення не збереглося [див. 5, XI, 259].

Пастух. В українській загальнонародній мові XIX ст. лексема “пастух” вживалася у своєму прямому значенні “пасти стадо, отару та ін.” [4, III, 101]. У сучасну українську мову ця лексема прийшла без змін у значенні [див. 5, VI, 91].

Вівчар. Етимологічно лексема “вівчар” походить від іменника “вівці”. За словником Б.Грінченка ця лексема має значення “пастух овець” [4, I, 203]. У сучасній українській мові ця лексема набула більш узагальненого значення: “той хто доглядає овець” і “той хто займається вівчарством” [5, I, 550].

Третю тематичну групу скотарської лексики складають слова, які майже повністю зберегли своє первинне значення і в сучасній українській мові є загальноновживаними. Це лексеми на позначення худоби та її сукупності: *стадо, отара; худоба, скотина (рогата скотина); вівця, ягня, віл, корова, бик, теля, жереб’я, лоша, лошадь, кобила, кінь, мерин, верблюд*. Наприклад: *744 году на Конской Воде у бакцисарайского жителя Гасана до у карасевского Юрия с кошары, із ымеющагося на той Конской Водѣ зимовника козаки, перед вечеромъ приехавъ, пять человекъ отогнали три коня і два вола... [2, 229]; ...того жъ места казаки – восемь члвкъ, напав, отняли четыре бика и четыре вола.// [2, 336]; Въ 161-мъ году въ урочищѣ Бей-Гечу Черних Водѣ і Конских Вод куреней казаки перекопского жителя Орасъ Акая в пригонах рогатой скатини одного быка, отнявъ, увелы [2, 337]; ...въ пригонах овчарских запорожския козаки, напавъ, шесть лошадей и одного верблюда, да сумнадцать лошадей отогнали [2, 341]; ...напавъ на овчарскія ево пригоны, розбывъ отняли одну кабылу, одного мерина, двести левков денегъ. одни сапаги, одно седло, пят больших ремней, пять топоровъ, четыре буравля [2, 330].*

Стадо. Лексема “стадо” походить від давньоруського і старослов’янського “стадо” [6, III, 743]. У мові XIX ст. лексема стадо вживалася зі значенням “стадо коней” [4, IV, 195]. У сучасній українській мові ця лексема зберегла і розширила своє значення: “група тварин (переважно одного виду, віку і т. ін.). об’єднаних із певною господарською метою (для утримування, нагулу, відгодівлі тощо); “взагалі велика група яких-небудь тварин, птахів, риб і т. ін., які тримаються разом”; “загальне поголів’я сільськогосподарських тварин того самого виду”; “перехідна форма суспільної організації, типова для раннього періоду первіснообщинного ладу”; з ремаркою *перен., зневажл.* “велика неорганізована несвідома група людей” [5, IX, 636].

Отара. Це запозичення з тюркських мов: *utar* “скотний двір”, *orar* “пасовище, стадо” [6, III, 169]. У словнику Б. Грінченка лексема “отара” зафіксована зі значенням “велике стадо овець” [4, III, 75]. У сучасній українській мові зберегла своє первинне значення і набула нового: *перен., зневажл.* “безладний гурт людей, натовп, юрба” [5, V, 802].

Худоба. Лексема “худоба” походить від польск. *chudoba* “скудний скарб” – алегорична, описова назва майна, у тому числі і скота, від “худой”, щоб ввести в оману нечисту силу [6, IV, 282]. У мові XIX ст. лексема “худоба” вживалася у трьох значеннях: “майно”; “домашня скотина”; “як бране слово: скотина” [4, IV, 419]. У сучасній українській мові це слово є загальноновживаним і зберегло всі свої значення [див. 5, XI, 167].

Скотина. Лексема “скотина” походить від старослов’янського, давньоруського *скоть* “скот, майно”, яке було запозичене з германських мов, на це вказує спорідненість з германськими словами [6, III, 655]. У мові XIX ст. вживалася лексема “скот” зі значенням “скот, рогатий скот” [4, IV, 141]. У сучасну українську мову це слово прийшло зі своїм первинним значенням [див. 5, IX, 307].

Вівця. Етимологічно лексема “вівця” – це старослов’янська *овьца*, псл. *овьса* < *ovikā*, результат розширення і-основи зменшувальним суфіксом –ikā [3, I, 389]. В українській загальнонародній мові XIX ст. лексема “вівця” вживалася у двох значеннях: “овца”; “у мн. різновид дитячої гри” [4, I, 203]. У сучасній українській мові друге вказане значення цієї лексеми не збереглося, з’явилося нове значення “*перен.* про помірну, лякливую людину” [3, I, 551].

Корова. Лексема “корова” – ст.-сл. *krava*, псл. *korva* “корова” (первісно “рогата тварина”), можливо, як похідне від псл. *korvъ* “віл” [3, III, 34].

Бик. Етимологічно лексема “бик” (велика рогата тварина) – ст.-сл. *быкъ*, псл. *byкъ* – похідне від звуконаслідувального кореня *būk-/bъk-*, який зберігається також у дієслові *bykati* “глухо ревти” [3, I, 182]. У сучасній українській мові лексема “бик” зберегла своє значення і набула нових: “заст. великий казан”; “у мн. бики - масивні проміжні бетоновані або кам’яні опори, на яких тримається міст” [5, I, 165].

Теля. Походить від ст.-сл. *тєльцѣ* [6, IV, 38]. У сучасній українській мові ця лексема набула нового значення “перен., розм., знев. про молоду, недосвідчену або неспритну людину” [5, X, 65].

Жеребець. Лексема “жеребець” (маля кобили; лоша) - похідне від ст.-сл. *жєрѣбьць*, псл. *žerb-*, *gerb-*; споріднене з дінд. *garbhah* “материна утроба; зародок” [3, II, 193]. У сучасній українській мові воно вживається з первинним значення [див. 5, II, 520].

Лоша. Етимологічно лексема “лоша” (маля коня) – вважається давнім запозиченням з тюркським мов (чув. *laša* “кінь”, споріднене з тур. крим.-тат. *alaša* “кінь або інша тварина для верхової їзди”), кумик. *alaša* “низький”, балкар. *alaša* “малого росту, малий кінь”; виводиться також з іранських мов (пор. ос. ласаг (*lašag*) “робоча худоба, ласин (*lašun*) “возити, перевозити” [3, III, 296]. У сучасній українській мові ця лексема вживається у тому ж самому значенні [див. 5, IV, 550].

Лошадь. За етимологією лексема “лошадь” (кінь) – давнє запозичення з тюркських мов (чув. *laša* “кінь”, споріднене з тур. крим.-тат. *alaša* “кінь або інша тварина для верхової їзди”), кумик. *alaša* “низький”, балкар. *alaša* “малого росту, малий кінь”; виводиться також з іранських мов (пор. ос. ласаг (*lašag*) “робоча худоба, ласин (*lašun*) “возити, перевозити” [3, III, 296]. Це слово в сучасній українській мові зберегло своє первинне значення.

Кобила. Лексема “кобила” походить від ст.-сл. *кобыла*, псл. *kobyła* “кобила; знаряддя або предмети, схожі на коня”, лат. *caballus* “кінь, особливо робочий; шпака”, *cabō* “мерин”. Взаємні зв’язки цих слів залишаються невиявленими; можливо, це мандрівний термін малоазійського або фракійського походження [3, II, 476]. У словнику Б.Грінченка лексема “кобила” подана у шести значеннях: “кобила”; “лавка на високих ніжках, яка використовується при мазанні стін і стелі”; “лавка або підмостки. на яких карали кнутами злодіїв”; “у горщечників: ком глини”; “назва гральної карти у грі в цигана”. У сучасній українській мові ця лексема втратила значення “гральної карти”, але набула нових значень: “перен., вульг. про високу на зріст оглядну жінку” [5, IV, 201].

Кінь. Походження слова “кінь” не зовсім ясне; очевидно, воно становить етимологічну єдність з псл. *котопъ* “кінь”, укр. *комонь* і псл. *kobyła*, укр. *кобила*, але взаємний фонетичний стосунок цієї групи слів поки що задовільно не з’ясований [3, II, 448]. В українській загальнонародній мові XIX ст. лексема “кінь” вживалася у трьох значеннях: “кінь (тварина)”; “дитяча гра”; “частина ткацького верстату” [4, II, 245]. У сучасній українській мові ця лексема втратила друге значення, а натомість набула нових значень: “шахова фігура з зображенням голови коня”, “обита шкірою колода на чотирьох ніжках для гімнастичних вправ” [5, IV, 168].

Мерин. Лексема “мерин” (кастрований жеребець) – очевидно, запозичення з монгольських мов: монг. *mörin* (*morin*) “кінь”, калм. *mörn*; менш обґрунтоване зіставлення з дангл. *mīere* “кобила”, дзн. *meriha*, *merha* [3, II, 442]. Перевіривши значення за словником Б.Грінченка і зіставивши зі значенням у сучасній українській мові, можна сказати, що ця лексема не втратила свого первинного значення.

Верблюд. За походження лексема “верблюд” – запозичення з готської мови, зближене за народною етимологією з *veľ* “великий” і *blQdъ* “блуд”, *blQditi* “блудити”; гот. *ulbandus* “верблюд” через грецьке посередництво прийшло зі східних мов [3, I, 351].

Цікавими за етимологією є слова на позначення продуктів тваринницької діяльності: *овчина*, *баранка* (*овчина*), *брюхавиця*, *кучкарина*, *сап’ян*, *тулум*, *шкіра* (*волов’яча і овеча*), *жир*, *масло*, *сало*. Наприклад: *Экстрактъ, учиненной из реэстра по жалобамъ татарскымъ, сочиненного хана кримского депутатамы, с коимъ посысан [!] былъ въ Киевъ ихъ толмачъ Ураз-Акай... Кожъ воловихъ 1 Кожъ овечихъ 140 Смушковъ егнячьихъ 80 [2, 346]; ...взяли у нихъ пятерыхъ лошадей, смушки, авчины, себла, шабли, денги, ножницы татарския, что овецъ стригут, а сколько всего числом, сказать не знает [7, 88]; Якие чабани, поехавши на Молочную к отарамъ, вишеписанныхъ Белого, Шулгу порезали, а имущества ихъ отобрали: коней трое, готовихъ денегъ четири рублѣ, ручницу одну, риби головъ двадцятъ семь, жиру окъ пятндесять [2, 528]; ... въ скотскихъ пригонахъ того жъ урочища стоящаго куреня козаки тридцать кучкаринъ отняли, о чемъ челобытчики імѣются [2, 343]; Итого взято: Волось 4 Переметние сумки 1 // Запасу мешковъ 8 Шкваръ брюхавиць 8 Масло коровяго брюхавиць 2... [2, 442].*

Овчина. Етимологічно лексема “овчина” – від праслов’янського *ovьka*, цслав. *ovьчина* [6, III, 116]. В українській загальнонародній мові XIX ст. ця лексема вживалася у двох значеннях: “овчина, шкура вівці”; “овечья шуба” [4, III, 34]. У сучасній українській мові ця лексема вживається з тими самими значеннями [див. 5, V, 612].

Тулум. В архіві Коша Нової Запорозької Січі було зафіксовано лексему “тулум” зі значенням “шкіра”, “мішок, зроблений з шкіри”. В українській загальнонародній мові XIX ст. вживалося три словоформи *тулук, тулуч, тулун* зі схожим значенням – “шкіряний мішок, бурдюк з козячої шкіри”. Етимологічно лексема “тулум” – запозичення з тюрк., ср. тур. *tulum* “бурдюк” [6, IV, 118]. У сучасній українській мові ця лексема є рідковживаною [див. 5, X, 315].

Жир. Зафіксована в “Архіві...” лексема “жир” (сало) – загальноприйнятої етимології не має [3, I, 198]. У словнику Б.Грінченка подано лексему “жир” у чотирьох значеннях: “жир”; “корм, здобич (у диких тварин)”; “горішки з дерева бук”; “масть карти” [4, I, 484]. У сучасній українській мові вживається лише два значення: “жир – масляниста, нерозчинна у воді речовина, що входить до складу організму людини, тварини й рослини”; “розм. масть гральної карти” [5, II, 530].

Масло. Етимологічно лексема “масло” (харчовий молочний продукт, мінеральна жирова речовина, мастило) – р. болг. *масло*, бр. *масла*, др. *масло*, п.вл.нл. *maslo*, ч.слн. *maslo*, слц. *maslo*, схв. *ма́сло*, стсл. *масло*; - псл. *maslo* < *maslo* – утворене за допомогою суфікса *-slo* від основи дієслова *mazati* [3, III, 408].

Сало. Лексема “сало” походить від давньоруського *сало* – пов’язано з “*сідати*”, тобто “те, що сідає на м’ясо” [6, III, 550]. Це лексема не тільки не втратила свого первинного значення, а набула ще додатково нових значень. Так, у СУМ подано сім значень цього слова [див. 5, IX, 19-20].

У словнику застарілих та рідковживаних слів, що поданий у кінці другого тому “Архіву Коша Нової Запорозької Січі”, розтлумачено значення деяких слів цієї лексичної групи. Так, **брюхавиця** – висушені шлунок і кишки тварини, які використовувалися, зокрема для зберігання жиру [2, 635]; **кучкаринна** – міх для перевезення молока і сиру, виготовлений з висушеного баранячого шлунку [2, 639]; **тулум** – 1) шкіра, 2) мішок, зроблений з шкіри [2, 642]. Треба зазначити, що в етимологічному словнику української мови ці слова не подаються, також вони не зафіксовані ні в словнику Б.Грінченка, ні в “Словнику сучасної української мови”.

За походженням дуже цікавими є слова на позначення масті коней, яких розводили або тримали козаки у своїх господарствах: *буланий, чалий, вороний, гнідий, чаптарь (чаптан, чантан), кашка, саврасий*. Наприклад: *Да конь едень черно-чалой, ростомь середній, на якому коню клеимо таково ж, какъ и на вишписаних* [2, 413]; *Огировъ два – едень чалий, другой буланий, грива и хвост бѣлий, ростомь велики, на которих клеино ж таково, какъ и на вишписанных кобылах* [2, 413]; *Въ 160-мъ году из Калыджака – Башиньданъ Эвъвеля Хусейнинъ называемаго члвка одного жеребца серого да Уирина имянуемаго члвка одного жеребца шерстю чаптарь, одну бѣлошерстную кобылу, одну гнедую кобылу, одну вороную кобылу и одну кобылу шерстю, кашка называемую – всехъ шесть лошадей, четыре члвка запорожския козаки, укравъ и чрезъ Япакъ – Суватъ – Дамагинде называемаго урочища перегнавъ...* [2, 343]; ... два казака днемъ увели двухъ лошадей – одну саврасую, другую серую... [2, 330].

Вороний. Етимологічно лексема “вороний” (кольору воронячого крила, чорний з металевим полиском) – цсл. *враньи* – псл. *vornъ (jъ)* – утворене від *vornъ* “ворон” за подібністю до його кольору [3, I, 428]. У сучасній українській мові належить до прошарку загальноновживаної мови [див. 5, I, 740].

Гнідий. Лексема “гнідий” (гнідий кінь) – псл. [gnědъ] – етимологія не зовсім ясна; очевидно, утворене за зразком псл. *blědъ* “блідий” від дієслова *gnětiti* “запалювати (укр. гнітити (хліб) “підрум’янювати вогнем”); первісне значення в такому разі – “який має колір чогось обпаленого, засмаглого” [3, I, 537]. У словнику Б.Грінченка значення цієї лексеми не пояснюється. У сучасній українській мові ця лексема є загальноновживаною і вживається у прямому значенні – масть коня [5, I, 94].

Чалий. Лексема “чалий” (сірий, з сірватим відтінком) – це запозичення з тур., тел., уйг. *çal* “сірий, сідий, чалий” (масть коней) [6, IV, 313]. До нас ця лексема дійшла у своєму прямому значенні і в сучасній українській мові є загальноновживаною.

Буланий. Етимологічно лексема “буланий” (світло-рудий) – запозичена, можливо, через російське посередництво з тюркських мов [3, I, 289]. У сучасній українській мові ця лексема є загальноновживаною.

Саврасий. В ЕСУМ лексема “саврасий, соврасий” зі значенням “світло-гнідий з жовтуватим” – недостовірне утворення з тюрк. *sarsaγ* “весь жовтий” від *saγ* “жовтий”. Менш задовільною є етимологія від франц. *saug* “світло-коричневий”, яке пояснюється від франк. *saug* “сухий”, або у порівнянні з лит. *saulė* “сонце” [6, III, 542]. У словнику Б.Грінченка і СУМ лексема не зафіксована.

У словнику застарілих та рідковживаних слів, що подається у другому томі Архіву Коша Нової Запорозької Січі, розтлумачено значення масті **чаптар (чаптан, чантан)** – татарська назва іреневої кінської масті; рудої з білуватими гривною та хвостом; чаптан-кашка – така сама масть коня, але з

зірочкою на лобі [2, 643]. В етимологічному словнику української мови роз'яснення походження цих лексем не подається. Також ці лексеми не зафіксовані у Словнику сучасної української мови.

Отже, проаналізувавши за походженням слова, які належать до скотарської лексики запорозького козацького вжитку, доходимо висновку, що значна кількість лексем цієї тематичної групи за походженням є питома українськими (слов'янськими), разом із тим відзначаємо багато запозичень зі східних мов: тюркської, татарської, турецької та інших.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рігельман О. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалом. – К.: Либідь, 1994. – 768 с.
2. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734-1775. – К., 2000. – Т.2. – 752 с.
3. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К.: Наукова думка. – Т.1 – 1982, Т.2 – 1985, Т.3 – 1989.
4. Словарь украинского языка. Собранный редакцией журнала «Киевская Старина»: Репринтне видання / Ред., с добавлением собственного материала Б.Д.Гринченка: У 4 т. – К.: Лексикон, 1996.
5. Словник сучасної української мови : В 11 т. – К.: Наукова думка., 1970-1980.
6. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. – М.: Прогресс. – Т.1 – 1986, Т.2 – 1986, Т.3 – 1987, Т.4 – 1987.
7. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734-1775. – К., 1998. –Т.1. – 697 с.

УДК 223.4:808.3:802.0

НАЙУЖИВАНІШІ ПОВЧАННЯ З КНИГИ МУДРОСТІ ІСУСА, СЫНА СИРАХА, УКРАЇНСЬКОЮ ТА АНГЛІЙСЬКОЮ МОВАМИ

Цимбалюк Ю. В., к. філол. н., доцент

Запорізький гуманітарний університет “ЗДМУ”

У статті вперше в українському мовознавстві подаються українською та англійською мовами найуживаніші повчання з Книги Мудрості Ісуса, сина Сираха, що вміщена у Старому Завіті і належить до неканонічних поетичних книг. Ця книга не втрачає свого пізнавального і виховного значення й сьогодні, хоча була написана приблизно в 180 році до народження Христа. Книга Мудрості Ісуса, сина Сираха, навчає нас, як треба жити за Божими законами, дає прості, але найнеобхідніші життєві поради з проблем, що хвилюють людство.

Ключові слова: повчання з Книги Мудрості Ісуса, Божі закони, фразеологізми, життєві поради.

Цымбалюк Ю.В. НАИБОЛЕЕ УПОТРЕБЛЯЕМЫЕ ПОУЧЕНИЯ ИЗ КНИГИ МУДРОСТИ ИИСУСА, СЫНА СИРАХА, НА УКРАИНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ / Гуманитарный университет «ЗИГМУ», Украина

В статье впервые в украинском языкознании даются на украинском и английском языках наиболее употребляемые поучения из Книги Мудрости Иисуса, сына Сираха, которая входит в состав Ветхого Завета и относится к неканоническим поэтическим книгам. Названная книга не теряет своего познавательного и воспитательного значения даже сегодня, хотя была написана приблизительно в 180 году до рождения Христова. Книга Мудрости Иисуса, сына Сираха, учит нас, как нужно жить по Божьим законам, дает простые, но наиболее необходимые жизненные советы по проблемам, волнующим человечество.

Ключевые слова: поучения из Книги Мудрости Иисуса, Божьи законы, фразеологизмы, жизненные советы.

Tsymbalyuk Yu. V. FREQUENTLY USED INSTRUCTIONS FROM THE BOOK OF WISDOM BY JESUS, SON OF SIRACH, IN UKRAINIAN AND ENGLISH / University of the Humanities “Zaporizhya Institute of State and Municipal Government”, Ukraine.

The article deals with frequently used instructions from the Book of Wisdom by Jesus, son of Sirach, which are for the first time in the Ukrainian linguistics given in Ukrainian alongside with their English equivalents. The book is part of the Old Testament and belongs to poetic texts which are not canonical. Though written about 180 B.C., the Book of Wisdom by Jesus, son of Sirach, hasn't lost its cognitive power and educational value. It instructs us how we should live according to God's laws and offers simple, but invaluable, advice on vital problems facing humanity.

Key words: instructions from the Book of Wisdom by Jesus, God's laws, phraseologisms, advice on vital.

Книга Мудрості Ісуса, сина Сираха, вміщена у Старому Завіті і належить до неканонічних поетичних книг. З усіх книг, мабуть, ця книга містить у собі чи не найкращі повчання, які вказують на те, як треба жити за Божими законами, хоча Господь Бог надихнув цього праведного мужа, ізраїльтянина, написати її приблизно в 180 році до народження Христа, щоб підняти освіту та мораль свого народу. Коли читаєш Книгу Мудрості, то здається, що вона написана не в сиву минувшину, а тепер, і призначена для нас, бо порушує вічні проблеми: зло і гріх – це смерть неминуча, добро і любов – це життя вічне.

“Усе писання Богом, - як каже св. Павло, - надхнене, і корисне до навчання, до докору, до направи, до виховання в праведності, щоб Божа людина була досконала, до всякого доброго діла готова” (2 Тим., 3:16-17).

Ось найуживаніші, на нашу думку, повчання з цієї вічної Книги, згруповані тематично за опорними (стрижневими) словами й подані в алфавітному порядку (хронологію біблійних книг збережено).

багатий

Бідного славлять за його знання, а багатого славлять за його багатство (10:30)*; The poor man is honored for his wisdom as the rich man is honored for his wealth... (10:29).

Захитається багатий – його друзі підтримають; убогого, коли впаде, - відштовхнуть і друзі (13:21); When a rich man stumbles he is supported by a friend; when a poor man trips he is pushed down by a friend (13:20).

Спотикнеться багатий – усі біжать на допомогу; скаже дурницю – знаходять виправдання; а спотикнеться бідний, то йому ще й докоряють, коли ж розумно висловиться – ні у віщо оцінюють (13:22); Many are the supporters for a rich man when he speaks; though what he says is odious, it wins approval. When a poor man speaks they make sport of him; he speaks wisely and no attention is paid him (13:21).

Заговорить багатий – усі замовкають, і мову його аж під хмари підносять; а бідний промовить – спитають: “Хто це?” – і коли спотикнеться, то його й з ніг зіб’ють (13:23); A rich man speaks and all are silent, his wisdom they extol to the clouds. A poor man speaks and they say: “Who is that?” If he slips they cast him down (13:22).

Згадай у час достатків про голоднечу; про злидні та вбожество – коли ти багатий (18:25); Remember the time of hunger in the time of plenty, poverty and want in the day of wealth.

Щасливий той багатий, який без плями, який за золотом не побивається (31:8); Happy the rich man found without fault, who turns not aside after gain!

багатство

Не звійрайсь на багатства, несправедливо набуті: не допоможуть тобі в день нещастя (5:8); Rely not upon deceitful wealth, for it will be no help on the day of wrath (5:10).

Не втішайся життям розкішним... (18:32); Have no joy in the pleasures of a moment...

Багато людей грішать із-за користи: розбагатіти прагнучи, стають немилосердними (27:1); For the sake of profit many sin, and the struggle for wealth blinds the eyes.

З-за багатства безсоння виснажує тіло, а журба про нього сон відганяє (31:1); Keeping watch over riches wastes the flesh, and the care of wealth drives away rest.

Золотолюбіві нема виправдання, хто гониться за зиском, на манівці зіб’ється (31:5); The lover of gold will not be free from sin, for he who pursues wealth is led astray by it.

Багато людей пропало з-за золота, і падіння їхнє було неминуче (31:6); Many have been ensnared by gold, though destruction lay before their eyes...

Багатства неправедних, наче річка, шезнуть, мов сильний грому удар, що гуркотить під час зливи (40:13); Wealth out of wickedness is like a wadi in spate: like a mighty stream with lightning and thunder... бажання

бажання

При бажанні... станеш освіченим, а бувши слухняним, будеш і розумним (6:32); ...if you wish, you can be taught; if you apply yourself, you will be shrewd.

байдужий

Горе серцю байдужому, бо, не мавши віри, буде воно беззахисне (2:13); Woe to the faint of heart who trust not, who therefore will have no shelter!

* Перша цифра у дужках означає главу Біблії, друга – вірш. В обох перекладах нумерація глав і віршів переважно збігається, а якщо є розбіжності, то при цитатах англійською мовою вона подається в дужках додатково.

балакун

Двоязичного побоюються в місті, балакуна ненавидять за базікання його (9:18); Feared in the city is the man of railing speech, and he who talks rashly is hated.

батьки

Хто звеличує матір свою, той немов скарби збирає (3:4); ...he stores up riches who reveres his mother.

Хто шанує батька, той матиме втіху в дітях, і в день своєї молитви буде вислуханий (3:5); He who honors his father is gladdened by children, and when he prays he is heard.

...допомагай твоєму батькові в старощах і не засмучуй його за його життя (3:12); ...take care of your father when he is old; grieve him not as long as he lives.

Усім твоїм серцем прославляй свого батька і не забувай про болі матері твоєї. Пам'ятай, що вони привели тебе на світ: чим заплатиш за те, що для тебе вони вчинили? (7:27-28); With your whole heart honor your father; your mother's birthpangs forget not. Remember, of these parents you were born; what can you give them for all they gave you?

бджілка

Бджілка між крилатими - маленька, а виріб її – найсолодший (11:3); Least is the bee among winged things, but she reaps the choicest of all harvests.

безділля

...з безділля навчаються багато лихого (33:28); ...idleness is an apt teacher of mischief.

беззаконний

Громада беззаконних – то купа клоччя, їхній кінець у полум'ї вогню (21:9); A band of criminals is like a bundle of tow; they will end in a flaming fire.

благочесний

Та завжди бувай із мужем благочесним, про якого знаєш, що пильнує він заповіді й що душа його подібна до душі твоєї, і що він, коли впадеш, тобі співчуватиме (37:12); Instead, associate with a religious man, who you are sure keeps the commandments; Who is like-minded with yourself and will feel for you if you fall.

блудниця

Не зустрічайся з блудницею, бо потрапиш у її сіті (9:3); Be not intimate with a strange woman, lest you fall into her snares.

Не віддавай свою душу блудницям, бо спадщину свою втрадиш (9:6); Give not yourself to harlots, lest you surrender your inheritance.

брехати

Не брешти ніякою брехнею: нічого доброго з того не вийде (7:13); Delight not in telling lie after lie, for it never results in good.

Брехня для людини – це ганебна пляма, вона – раз-у-раз на устах невігласів (20:24); A lie is a foul blot in a man, yet it is constantly on the lips of the unruly (20:23).

Звичка до брехні – нечестя для чоловіка і ганьба при ньому довготривала (20:26); A liar's way leads to dishonor, his shame remains ever with him (20:25).

Що від нечистого може вийти чисте, а від брехливого – що правдиве? (34:4); Can the unclean produce the clean? can the liar ever speak the truth?

веселитись

Давай і бери – й веселися душею: бо не в аду ж насолоди шукати! (14:16); Give, take, and treat yourself well, for in the nether world there are no joys to seek.

Радощі серця – то життя людини, а чоловіка веселощі – довголіття (30:22); Gladness of heart is the very life of man, cheerfulness prolongs his days.

Розважай себе, втішай своє серце, геть проганяй від себе печаль: багатьох бо сум уже погубив – немає ніякого з нього пожитку (30:23); Distract yourself, renew your courage, drive resentment far away from you; For worry has brought death to many, nor is there aught to be gained from resentment.

вино

Вино й жіноцтво пантеличать і розумних; хто до повій пристане – пристане до безстыдства (19:2); Wine and women make the mind giddy, and the companion of harlots becomes reckless.

Не будь при вині хоробрий – вино багатьох погубило (31:25); Let not wine-drinking be the proof of your strength, for wine has been the ruin of many.

Вино для людей – життєвий напій, коли то його помірковано п'ють. Що за життя, коли вина бракує? Його ж бо створено на радість людям (31:27); Wine is very life to man if taken in moderation. Does he really live who lacks the wine which was created for his joy?

Радості серця, втіха душі – вино, пите вчасно й у міру потреби (31:28); Joy of heart, good cheer and merriment are wine drunk freely at the proper time.

Гіркота для душі – вино, пите занадто, та ще й із пристрасстю і з суперечкою (31:29); Headache, bitterness and disgrace is wine drunk amid anger and strife.

Пияцтво безумному – погибель: більше гніву, зменшення сили, завдання ран (31:30); More and more wine is a snare for the fool; it lessens his strength and multiplies his wounds.

виховувати

Є в тебе діти? Виховуй їх і вже змалку роби гнучким їхній карк (7:23); If you have sons, chastise them; bend their necks from childhood.

Розумна дочка придбає собі чоловіка, а сороміцька – журба для батька (22:4); A thoughtful daughter becomes a treasure to her husband, a shameless one is her father's grief.

Хто любить свого сина – тримає для нього різку, щоб мати з нього врешті-решт утіху (30:1); He who loves his son chastises him often, that he may be his joy when he grows up.

Хто сина виховує добре – матиме з нього користь, а й серед знайомих пишатись ним буде (30:2); He who disciplines his son will benefit from him, and boast of him among his intimates.

Такий батько, померши, наче й не вмре: по собі бо лишив подібного до себе (30:4); At the father's death, he will seem not dead, since he leaves after him one like himself...

Проти своїх ворогів лишив він відплатника, а й для друзів – того, хто добродійства оплатить (30:6); The avenger he leaves against his foes, and the one to repay his friends with kindness.

Необ'їжджений кінь стає норовистим, а син свавільний стає зухвалим (30:8); A colt untamed turns out stubborn; a son left to himself grows up unruly.

Випестиш сина, - а він тебе розчарує, гратимешся з ним, - а він тебе засмутить (30:9); Pamper your child and he will be a terror for you, indulge him and he will bring you grief.

За юности його не давай йому волі й очей не заплющуй, як поводитись по-дурному (30:11); Give him not his own way in his youth, and close not your eyes to his follies.

Ще замолоду роби його шию гнучкою, товчи йому боки, поки він ще молодий, бо, ставши впертим, він буде неслухняний (30:12); Bend him to the yoke when he is young, thrash his sides while he is still small, Lest he become stubborn, disobey you, and leave you disconsolate.

Вихованій людині вистачає мало... (31:19); Does not a little suffice for a well-bred man?

Ліпше бо, коли в тебе діти попросять, ніж сам би ти в руки дітей своїх заглядав (33:22); Far better that your children plead with you than that you should look to their generosity.

Пильно наглядай за неслухняною дочкою, щоб не зробила тебе ворогів посміховиськом, поговором у місті, в народі пліток предметом, - щоб перед численними тебе не осоромила! (42:11); Keep a close watch on your daughter, lest she make you the sport of your enemies, A byword in the city, a reproach among the people, an object of derision in public gatherings.

ворог

Ніколи не звірайся своєму ворогові, бо мов мідь позеленіла – така й злоба його (12:10); Never trust your enemy, for his wickedness is like corrosion in bronze.

Устами своїми ворог солодкий, а в серці задумує тебе в яму звалити. Очима своїми ворог просльозиться, а знайде нагоду, то й не насититься кров'ю (12:16); With his lips an enemy speaks sweetly, but in his heart he schemes to plunge you into the abyss. Though your enemy has tears in his eyes, if given a chance, he will never have enough of your blood.

гніватись

Не гнівайся на ближнього ні за яку кривду – нічого не роби спересердя (10:6); No matter the wrong, do no violence to your neighbor, and do not walk the path of arrogance.

Ліпше зганити, аніж нагніватись (20:2); It is much better to admonish than to lose one's temper...

Гнів та пересердя – речі мерзенні: уділом вони чоловікові грішному (27:30); Wrath and anger are hateful things, yet the sinner hugs them tight.

Хто мститься, той від Господа помсти зазнає і за свої гріхи здасть докладний рахунок (28:1); The vengeful will suffer the LORD's vengeance, for he remembers their sins in detail.

Ближньому твоєму кривду прости, тож, попросивши, й сам прощення гріхів одержиш (28:2); Forgive your neighbor's injustice; then when you pray, your own sins will be forgiven.

Пам'ятай про кончину, перестань ворогувати... (28:6); Remember your last days, set enmity aside...

Заздрість і гнів позбавляють віку, а журба завчасно старість приводить (30:24); Envy and anger shorten one's life, worry brings on premature old age.

гординя

Багатох бо збила з дороги власна гординя, і наміри лукаві привели їхній ум до занепаду (3:24); Their own opinion has misled many, and false reasoning unbalanced their judgment (3:23).

Господь

Усією душею Господа шануй і священників його поважай (7:29); With all your soul, fear God, revere his priests.

Влада над землею в руці Господній... У руці Господній успіх людини... (10:4-5); Sovereignty over the earth is in the hand of God... Sovereignty over every man is in the hand of God, who raises up on it the man of the hour...

Добро і зло, життя і смерть, убогство й багатство – від Господа (11:14); Good and evil, life and death, poverty and riches, are from the LORD.

Господь сотворив із землі людину, а й знову її до неї повертає (17:1); The LORD from the earth created man... and makes him return to earth again (17:1-2).

Він число днів і пору людям призначив, і надав їм владу над тим, що на землі (17:2); He endows man with a strength of his own, and with power over all things else on earth (17:3).

Він дав їм розсудливість, язик та очі, вуха та серце – щоб розважати (17:6); He forms men's tongues and eyes and ears, and imparts to them an understanding heart (17:5).

Хто докір ненавидить, той слідує за грішником, хто ж боїться Господа, той навернеться серцем (21:6); He who hates correction walks the sinner's path, but he who fears the LORD repents in his heart.

У трьох речах милуюсь і в них красуюсь я перед Господом та перед людьми: згодою між братами, приязню між сусідами й жінкою та чоловіком, які дружньо живуть (25:1); With three things I am delighted, for they are pleasing to the LORD and to men: Harmony among brethren, friendship among neighbors, and the mutual love of husband and wife.

Не з'являйся перед Господом з порожніми руками, бо все те – заради виконання заповіді (35:4); Appear not before the LORD empty-handed, for all that you offer is in fulfillment of the precepts.

Воздавай Всевишньому згідно з його даром – щедро за твоїми власними статками. Господь бо тобі відплатить, поверне тобі всемеро (35:9-10); Give to the Most High as he has given to you, generously, according to your means. For the LORD is one who always repays, and he will give back to you sevenfold.

Понад усі ж бо речі – до Всевишнього молися, щоб дорогу твою спрямував до правди (37:15); Most important of all, pray to God to set your feet in the path of truth.

Господь із землі ліки виводить, і розумний муж не нехтує ними (38:4); God makes the earth yield healing herbs which the prudent man should not neglect...

Сонце, що світить – на все споглядає, і твір Господній повен його слави (42:16); As the rising sun is clear to all, so the glory of the LORD fills all his works...

Ніяка думка його не минає, ніяке слово від нього не сховається (42:20); No understanding does he lack; no single thing escapes him.

Страхітливий Господь, превеликий, і влада його – предивна! (43:29); Awful indeed is the LORD's majesty, and wonderful is his power (43:30).

Хваливши Господа, возносіть його мірою змоги – бо він ще вам понад силу; його звеличувавши, сили розгорніть, однак не втомлюйтесь, - бо до краю не дійдете! (43:30); Lift up your voices to glorify the LORD, though he is still beyond your power to praise; Extol him with renewed strength, and weary not, though you cannot reach the end... (43:31-32).

гостинець

Гостинець дурня не дасть тобі користі, бо очі в нього жадібні за те взяти всемеро (20:14); A gift from a rogue will do you no good, for in his eyes his one gift is equal to seven (20:13).

Гостинці й дарунки засліплюють очі мудрих і, як гнuzдечка в роті, відводять набік докори (20:29); Favors and gifts blind the eyes; like a muzzle over the mouth they silence reproof (20:28).

грішити

Згрішив ти – не соромся визнати: проти течії річки не силуйся (4:26); Be not ashamed to acknowledge your guilt, .. and struggle not against the rushing stream.

Хто легковірний, той і легкодушний; хто грішить – той сам собі шкодить (19:4); He who lightly trusts in them has no sense, and he who strays after them sins against his own life.

Утікай від гріха, немов від гадюки, бо як підійдеш – то він тебе вкусить; його ж бо зуби – левині зуби, які заважають душі людські (21:2); Flee from sin as from a serpent that will bite you if you go near it; Its teeth are lion's teeth, destroying the souls of men.

грішник

Дурнота й темнота створені для грішників, і хто зарозумілий у злі, з тим зло й залишиться (11:16); Error and darkness were formed with sinners from their birth, and evil grows old with evildoers.

Одна лиш іскорка велику ватру підпалює; грішник робить засідку, щоб кров пролити (11:32); ...with a spark he sets many coals afire. The evil man lies in wait for blood... (11:31-32).

Грішників дорога викладена камінням, а на її кінці – прірва пекельна (21:10); The path of sinners is smooth stones that end in the depths of the nether world.

Грішна людина дратує друзів і зводить наклепи на миролюбних (28:9); ...[a quarrelsome man] commits the sin of disrupting friendship and sows discord among those at peace.

Грішна людина докору уникає і, щоб чинити свою волю, вимівки шукає (32:17); The sinner turns aside reproof and distorts the law to suit his purpose.

гроші

Хто будує дім свій на гроші чужії, той каміння на зиму неначе збирає (21:8); He who builds his house with another's money is collecting stones for his funeral mound.

двері

Під дверима наслухувати – людська невихованість: такого безчестя не стерпить розумний (21:24); It is rude for one to listen at a door; a cultured man would be overwhelmed by the disgrace of it.

добро

Чинивши добро, знай, кому чиниш, то й матимеш подяку за твої добродійства (12:1); If you do good, know for whom you are doing it, and your kindness will have its effect.

досвід

Вінець старих – великий їхній досвід, і похвальне в них – острах Господній (25:6); The crown of old men is wide experience; their glory, the fear of the LORD.

...хто ж бував у подорожах, той набув досвід (34:10); ...with travel a man adds to his resourcefulness.

друг

Бажавши мати приятеля, спершу його випробуй – не квапся зв'язатись на нього (6:7); When you gain a friend, first test him, and be not too ready to trust him.

Від ворогів своїх відступись, а й друзів твоїх бережись! (6:13); Keep away from your enemies; be on your guard with your friends.

Вірний приятель – міцна захорона: хто знайшов його, той знайшов скарб (6:14); A faithful friend is a sturdy shelter; he who finds one finds a treasure.

Вірному другові немає ціни, і немає ваги, щоб вартість його зважити (6:15); A faithful friend is beyond price, no sum can balance his worth.

Приятель вірний – то лік життя, і його знайдуть ті, що Господа страхаються (6:16); A faithful friend is a life-saving remedy, such as he who fears God finds...

Не обмінюй друга за гроші, ані рідного брата за золото офірське (7:18); Barter not a friend for money, nor a dear brother for the gold of Ophir.

Не полишай старого друга, бо новий йому не дорівняє. Новий друг – нове вино: питимеш його радо, лиш коли постаріється (9:10); Discard not an old friend, for the new one cannot equal him.

Друга годі спізнати у щасті, зате ворог не укриється – при нещасті (12:8); In our prosperity we cannot know our friends; in adversity an enemy will not remain concealed.

Коли щастить комусь, то вороги його сумують, зате ж як не щастить, то й друг відступається (12:9); When a man is successful even his enemy is friendly; in adversity even his friend disappears.

Хто смоли доторкнеться, той забрудниться, - хто гордому товариш, той до нього уподібниться (13:1); He who touches pitch blackens his hand; he who associates with an impious man learns his ways.

Усе живе любить собі подібне, і кожна людина – ближнього свого. Кожне тіло до свого роду приєднується, і чоловік пристає до собі подібного (13:15-16); Every being is drawn to its own kind; with his own kind every man associates.

...як випустив єси з рук своїх птаха, так і друга ти втратив - не впіймати більше! (27:19); Like a bird released from the hand, you have let your friend go and cannot recapture him...

Хіба не болить воно болем смертельним, як з друга чи товариша ворог робиться? (37:2); Is it not a sorrow unto death when your bosom companion becomes your enemy?

думка

Слушного часу не приховуй своєї думки (4:23); Refrain not from speaking at the proper time...

З думки пізнається мудрість, а освіта – з мови язика (4:24); For it is through speech that wisdom becomes known, and knowledge through the tongue's rejoinder.

Стій твердо при своїй думці, і хай одне буде твоє слово (5:10); Be consistent in your thoughts; steadfast be your words (5:12).

Серце, оперте на розумну думку, - наче тинк піщаний на вигладженій стіні (22:17); A resolve that is backed by prudent understanding is like the polished surface of a smooth wall.

Не роби нічого, не зваживши думкою, то й не будеш каятись у вчинках своїх (32:19); Do nothing without counsel, and then you need have no regrets.

дурний

Не покладайся на дурного, не відсторонюйся від вельможного (4:27); Do not abase yourself before an impious man, nor refuse to do so before rulers.

З дурного уст приповідки не приймають, - він бо її не каже своєчасно! (20:20); A proverb when spoken by a fool is unwelcome, for he does not utter it at the proper time (20:19).

Нічого не навчиться, хто здібностей не має, але є і здібності, що побільшують смуток (21:12); He can never be taught who is not shrewd, but one form of shrewdness is thoroughly bitter.

Нутро дурного – мов посуд розбитий: жадного знання воно не втримає (21:14); A fool's mind is like a broken jar – no knowledge at all can it hold.

Мова дурного - мов тягар у дорозі; на устах же розумного – ласкаве слово (21:16); A fool's chatter is like a load on a journey, but there is charm to be found upon the lips of the wise.

Дурний, коли сміється – підносить голос, розумний же ледве тихенько всміхнеться (21:20); A fool raises his voice in laughter, but a prudent man at the most smiles gently.

Дурного нога в хату швидко вступає, досвідчена ж людина – соромиться інших (21:22); The fool steps boldly into a house, while the well-bred man remains outside...

Серце дурних у них на роті, мудрих же уста – в їхньому серці (21:26); Fool's thoughts are in their mouths, wise men's words are in their hearts.

Учити дурного – черепки докупи зліплювати або ж будити глибоко заснулого (22:9); Teaching a fool is like gluing a broken pot, or like disturbing a man in the depths of sleep... (22:7).

Жалоба по мертвому – семеро днів, за дурнем же й нечестивим – всі дні їхнього віку (22:12); Seven days of mourning for the dead, but for the wicked fool a whole lifetime (22:11).

Пісок бо, сіль і брилу заліза легше нести, ніж людину безглузду (22:15); Sand and salt and an iron mass are easier to bear than a stupid man.

Серце дурного, мов те колесо в возі, й мов вісь, що обертається – його міркування (33:5); Like the wheel of a cart is the mind of a fool; his thoughts revolve in circles.

ЖИТТЯ

Чим пишатися порохові й попелові, якщо нутро його вже за життя розкладається? (10:9); Why are dust and ashes proud? even during life man's body decays...

Крапля води морської чи зеренце піску – ось так мало років під час цього віку (18:10); Like a drop of sea water, like a grain of sand, so are these few years among the days of eternity (18:8).

Три роди людей душі моїй осоружні, і життя їхнє вельми для мене бридке: бідний – пихатий, багатий – брехун і старий – перелюбець, що з глузду з'їхав (25:2); Three kinds of men I hate; their manner of life I loathe indeed: A proud pauper, a rich dissembler, and an old man lecherous in his dotage.

Головне для життя – вода, хліб і одяг та й хата, щоб було чим прикрити наготу (29:21); Life's prime needs are water, bread, and clothing, a house, too, for decent privacy.

Ліпше життя злиденне під дахом з драниць, аніж пишні страви у домі чужому (29:22); Better a poor man's fare under the shadow of one's own roof than sumptuous banquets among strangers.

ЖІНКА

Щасливий, хто живе з розумною жінкою, хто язиком своїм не послизнувся... (25:8); Happy is he who dwells with a sensible wife, and he who... sins not with his tongue...

Усяка рана, але не рана серця! Усяка злоба, але не злоба жінки! (25:13); Worst of all wounds is that of the heart, worst of all evils is that of a woman (25:12).

Від жінки гріх почався – з-за неї й усі вмираємо (25:24); In woman was sin's beginning, and because of her we all die (25:23).

Не давай воді витікати, а жінці лихий – робити по-своєму (25:25); Allow water no outlet, and be not indulgent to an erring wife (25:24).

Щасливий чоловік, що добру жінку має, - число його днів подвійне (26:1); Happy the husband of a good wife, twice-lengthened are his days...

Чеснотлива жінка чоловіка звеселює, він проживе літа свої в мирі (26:2); A worthy wife brings joy to her husband, peaceful and full is his life.

Добра жінка – це добра частка, вона дається тим, що Господа страхаються (26:3); A good wife is a generous gift bestowed upon him who fears the LORD...

Лиха жінка – ярмо воляче, що погано прив'язане; хто її має, той наче скорпіона тримає (26:7); A bad wife is a chafing yoke; he who marries her seizes a scorpion.

Жінка п'яниця – гідна гніву великого; безчестя своє годі їй приховати (26:8); A drunken wife arouses great anger, for she does not hide her shame.

Мовчазна жінка – дарунок Господній; вихованій добре – ціни немає (26:14); A gift from the LORD is her governed speech, and her firm virtue is of surpassing worth.

Золоті стовпи на срібній підставі – гарні ноги на п'ятах міцних (26:18); Golden columns on silver bases are her shapely limbs and steady feet.

Жінка галаслива, язиката - сурма воєнна, що зве до бою, тож кожен чоловік у такій халепі – наче б жив у неспокоях битви (26:27); "...a loud-mouthed, scolding wife is a trumpet signaling for battle: Any human being who answers that challenge will spend his life amid the turbulence of war" (26:18 – примітка).

Синові й жінці, братові й другові, доки живеш – не давай над собою орудувати; а й майна свого не давай іншому, щоб не довелось тобі, розкавшись, просити його назад (33:20); Let neither son nor wife, neither brother nor friend, have power over you as long as you live... Give not to another your wealth, lest then you have to plead with him...

Де нема огорожі, там майно грабують; де жінки немає – чоловік стогне, блукаючи (36:25); A vineyard with no hedge will be overrun; a man with no wife becomes a homeless wanderer.

...від одяжі міль виходить, а від жінки – злоба жіноча (42:13); For just as moths come from garments, so harm to women comes from women...

Краще чоловік лукавий, ніж споглядно добра жінка... (42:14); Better a man's harshness than a woman's indulgence...

ЗАВІТ

Стій при завіті твердо, перебувай у ньому і виконуй його аж до постаріння (11:20); ...hold fast to your duty, busy yourself with it, grow old while doing your task.

задоволений

Чи в тебе мало, чи багато – будь задоволений...(29:23); Be it little or much, be content with what you have...

закид

Людина, що звикла робити закиди, вік свій увесь від того не виправиться (23:15); A man who has the habit of abusive language will never mature in character as long as he lives.

здоров'я

Бідний, а здоровий і сильний це краще, ніж багатий, а з ранами на своєму тілі (30:14); Better a poor man strong and robust, than a rich man with wasted frame.

Здоров'я й сила ліпші від усякого золота, а сильне тіло – від надмірного багатства (30:15); More precious than gold is health and well-being, contentment of spirit than coral.

Немає багатства над тілесне здоров'я, і немає щастя над сердечну радість (30:16); No treasure greater than a healthy body; no happiness, than a joyful heart!

земля

Хто землю обробляє, той урожай свій збільшить...(20:28); He who works his land has abundant crops... (20:27).

зло

Уникне зла, хто не терпить балакунства (19:6); Never repeat gossip, and you will not be reviled.

зневажати

Не зневажай людину, якій гірко на душі, - бо той, хто понижує, той і підносить (7:11); Laugh not at an embittered man; be mindful of him who exalts and humbles.

Не зневажай людини в старості її: ми бо теж постаріємось (8:6); Insult no man when he is old, for some of us, too, will grow old.

ім'я

Про ім'я своє дбай, воно тобі лишиться над тисячі великих скарбів золотих (41:12); Have a care for your name, for it will stand by you better than precious treasures in the thousands...

Мало днів триває життя щасливе, та добре ім'я перебуває навіки (41:13); The boon of life is for limited days, but a good name, for days without number.

клятва

Уст не призвичаюй твоїх до клятви, не звикай бо клястись ім'ям Святого (23:9); Let not your mouth form the habit of swearing, or becoming too familiar with the Holy Name.

Хто на клятви щедрий, сповниться беззаконням, і ніколи бич його дому не покине...(23:11); A man who often swears heaps up obligations; the scourge will never be far from his house.

користь

Один будує, другий руйнує: яка їм з того користь – невже тільки труд? (34:23); If one man builds up and another tears down, what do they gain but trouble?

красуня

Відвертай від красуні очі й на вроду чужу не споглядай, бо жіноча краса багатьох спантеличила, і кохання від неї вогнем займається (9:8); Avert your eyes from a comely woman; gaze not upon the beauty of another's wife – Through woman's beauty many perish, for lust for it burns like fire.

Із заміжньою разом не сідай, і з нею при вині не бенкетуй, бо душа твоя до неї прихилиться, і пристрасть на погибель штовхне тебе (9:9); With a married woman dine not, recline not at table to drink by her side, Lest your heart be drawn to her and you go down in blood to the grave.

лихо

Не кой лиха, то й не підпадеш під владу лиха (7:1); Do not evil, and evil will not overtake you...

...не сій у борознах несправедливості, щоб усерепо з них не пожав (7:3); Sow not in the furrows of injustice, lest you harvest it sevenfold.

Кожне діло, в якому гнилизна, - щезне, і той, хто його чинить, з ним ізникне (14:19); All man's works will perish in decay, and his handiwork will follow after him.

Хто підкидає камінь – собі ж на голову кидає... (27:25); ...a stone falls back on him who throws it up...

Хто яму копає – у неї впаде; хто сіль розставляє – впіймається в неї (27:26); As he who digs a pit falls into it, and he who lays a snare is caught in it...

Хто чинить погане – воно впаде на нього, так що й сам не знає, звідкіль воно нагринуло (27:27); Whoever does harm will be involved in it, without knowing how it came upon him.

лиходій

Лиходія бережись, який зло намислює, щоб, бува, не вчинив назавжди тобі сорому (11:33); Avoid a wicked man, for he breeds only evil, lest you incur a lasting stain.

лінивий

Лінивий схожий на купу гною: хто б лиш його торкнувся – обтрусить руку (22:2); The sluggard is like a lump of dung; whoever touches him wipes his hands.

милосердя

Не відштовхуй жебрака у біді, і від бідака не відвертай обличчя свого (4:4); A beggar in distress do not reject; avert not your face from the poor.

Від старця не відводь очей, і не давай нікому приводу тебе проклинати (4:5); From the needy turn not your eyes, give no man reason to curse you...

Не розтулуй руку, щоб брати, не стулуй, коли треба давати (4:31); Let not your hand be open to receive and clenched when it is time to give.

Дар милосердя подай усякому живому, а й мертвому не відмов твоєї ласки (7:33); Be generous to all the living, and withhold not your kindness from the dead.

Хто чинить милосердя, той ближньому позичає... (29:1); He does a kindness who lends to his neighbor...

Пожертвуй грішми твоїми ради брата й друга: хай під каменем не іржавіють, хай не пропадають (29:10); Spend your money for your brother and friend, and hide it not under a stone to perish...

Благодаєне милосердя - за часів скрути: наче хмари дошові за пори посушливої (35:24); Welcome is his mercy in time of distress as rain clouds in time of drought.

молитва

Смиренного молитва крізь хмари пробивається... (35:17); The prayer of the lowly pierces the clouds...

мудрість

Всяка премудрість - від Господа... (1:1); All wisdom comes from the LORD...

Початок мудрости – боятися Господа... (1:14); The beginning of wisdom is fear of the LORD... (1:12).

Прагнеш мудрости? Дотримуй заповіді, і Господь тобі її щедро надасть (1:26); If you desire wisdom, keep the commandments, and the LORD will bestow her upon you... (1:23).

Мудрість смиренного підносить його голову і садовить його серед вельмож (11:1); The poor man's wisdom lifts his head high and sets him among princes.

Мудра людина в усьому обережна, і за днини гріха – стережеться завинити (18:27); A wise man is circumspect in all things; when sin is rife he keeps himself from wrongdoing.

Мудрий словами пошану до себе збуджує, розумний чоловік – вельможам довподоби (20:27); A wise man advances himself by his words, a prudent man pleases the great (20:26).

Схована мудрість і скарб незримий – яка з одного і другого користь? (20:30); Hidden wisdom and unseen treasure – of what value is either? (20:29).

Ліпше чоловік, що глупоту свою ховає, аніж чоловік, що ховає свою мудрість (20:31); Better the man who hides his folly than the one who hides his wisdom (20:30).

Мудрого знання помножиться, як повінь, і рада його – як джерело життєве (21:13); A wise man's knowledge wells up in a flood, and his counsel, like a living spring.

Яка ж бо гарна для старих – мудрість, і для поважаних – розважність і порада! (25:5); How becoming to the aged is wisdom, understanding and prudence to the venerable!

Мудрий здобуває довір'я в своїм народі, тож імення його повіки житиме (37:26); One wise for his people wins a heritage of glory, and his name endures forever (37:25).

навчати

Не один вправний – навчає багатьох, а для себе самого – геть непорядний (37:19); A man may be wise and benefit many, yet be of no use to himself.

наклепник

Плямить самого себе наклепник, тож і сусіди його зненавидять (21:28); A slanderer besmirches himself, and is hated by his neighbors.

небезпека

Затверділе серце порине наприкінці в нещастя; хто любить небезпеку – в ній і загине (3:26); A stubborn man will fare badly in the end, and he who loves danger will perish in it (3:25).

недобрий

Хто недобрий сам до себе – до кого ж добрим він буде? Такий і з власних дібр не зазнає радощів (14:5); To whom will he be generous who is stingy with himself and does not enjoy what is his own?

нехтувати

...хто нехтує малим, той поволі занепаде (19:1); ...he who wastes the little he has will be stripped bare.

нещастя

Будь серцем праведний і постійний, а в нещасті – не бентежся (2:2); Be sincere of heart and steadfast, undisturbed in time of adversity.

Все прийми, що тебе лиш спіткає, і, пониженим будвши, всі зміни стерпи (2:2); Accept whatever befalls you, in crushing misfortune be patient... (2:4).

...золоту проба – вогонь, а бездоганному – горно пониження (2:5); For in fire gold is tested, and worthy men in the crucible of humiliation.

На нещастя гордого немає ліків, бо закорінилось у ньому зело лукавства (3:28); For the affliction of the proud man there is no cure; he is the offshoot of an evil plant (3:27).

обіт

Хай ніщо не стримує тебе виконати обіт своєчасно, і не чекай аж до смерти, щоб бути оправданим (18:22); Let nothing prevent the prompt payment of your vows; wait not to fulfill them when you are dying.

Заки обітуєшся, приготуй себе, і не будь людина, що спокушує Господа (18:23); Before making a vow have the means to fulfill it; be not one who tries the LORD.

одяг

Вже й з вигляду можна спізнати чоловіка, і з обличчя видно хто розумний (19:29); One can tell a man by his appearance; a wise man is known as such when first met (19:25).

Одяг у мужа, на зубах усміх і хода чоловіка – оповідають, хто він (19:30); A man's attire, his hearty laughter and his gait, proclaim him for what he is (19:26).

око

...несите око – це річ погана (31:13); ...gluttony is evil.

освіта

Набувайте освіту й великим коштом: в ній собі придбаєте золота чимало (51:28); Acquire but a little instruction; you will win silver and gold through her.

пам'ятати

У всіх ділах твоїх пам'ятай про твою кончину – повіки не згрішиш (7:36); In whatever you do, remember your last days, and you will never sin.

повчання

...повчання приймай уже замолоду, то й знаходитимеш мудрість аж до сивини (6:18); ...from your youth embrace discipline; thus will you find wisdom with graying hair.

Будь серед збору старших, а хто мудрий – того тримайся (6:34); Frequent the company of the elders; whoever is wise, stay close to him.

З уст повчання слухайте, діти! Хто їх берегтиме, той не пропаде (23:7); Give heed, my children, to the instruction that I pronounce, for he who keeps it will not be enslaved.

позичати

Не позичай сильнішому за тебе; а позичив – звикни до втрати (8:12); Lend not to one more powerful than yourself; and whatever you lend, count it as lost.

Перед тим, як узяти, такий в руки цілує, про багатство ближнього смирененько балакає, - треба віддавати, то він зволікатиме, віддасть образливим словом чи на лихі часи нарікатиме (29:5); When he borrows, he

kisses the lender's hand and speaks with respect of his creditor's wealth; But when payment is due he disappoints him and says he is helpless to meet the claim.

порада

Тримайся поради серця свого: для тебе над нього нема нічого вірнішого (37:13); Then, too, heed your own heart's counsel; for what have you that you can depend on more?

правда

Не супереч правді, і соромся твого неучтва (4:25); Never gainsay the truth... but of your ignorance rather be ashamed (4:25-26).

Птахи живуть із собі подібними – правда повертається до тих, що чинять правду (27:9); Birds nest with their own kind, and fidelity comes to those who live by it.

пристрасть

Не ходи слідом за своїми пристрастями і від похотей своїх стримуйся (18:30); Go not after your lusts, but keep your desires in check.

радитися

Не радься з дурним: він не вміє приховати слова (8:17); Take no counsel with a fool, for he can keep nothing to himself.

Вчащай до ближніх, скільки можеш; радься з мудрими повсякчасно (9:14); As best you can, take your neighbors' measure, and associate with the wise.

Не радься того, хто з недовір'ям дивиться на тебе: від заздрісників твоїх крий свої наміри (37:10); Seek no advice from one who regards you with hostility; from those who envy you, keep your intentions hidden.

Не радься жінки про її суперницю, ані боягуза – про воєнну справу, ані крамаря - про справи обміну, ані покупця – про справи продажу, ані заздрісного – про діло вдячності, ані жорстокого - про добродійство, ані ледачого – про будь-яку працю, ані наймита поденного – про закінчення роботи, ані раба лінивого – про труди важкі: у жадній їхній пораді на них не покладайся (37:11); Speak not to a woman about her rival, nor to a coward about war, to a merchant about business, to a buyer about value, to a miser about generosity, to a cruel man about mercy, to a lazy man about work, to a seasonal laborer about the harvest, to an idle slave about a great task: pay no attention to any advice they give.

розважливий

Розумій твого ближнього, як себе самого, і в кожній справі будь розважливий (31:15); Recognize that your neighbor feels as you do, and keep in mind your own dislikes...

розмова

Піч випробовує гончарське начиння – людину випробовує її розмова (27:5); As the test of what the potter molds is in the furnace, so in his conversation is the test of a man.

Де треба слухати, не розливайся в розмові – не вдавай мудрого, як не пора на теє (32:4); When wine is present, do not pour out discourse, and flaunt not your wisdom at the wrong time.

Висловлюйся коротко: багато – кількома словами (32:8); Be brief, but say much in those few words...

Бувши з визначними, до них не рівняйся; не многослов, коли говорить інший (32:9); When among your elders be not forward, and with officials be not too insistent.

розумний

Узрієш розумного – вже зрання спіши до нього, а нога твоя хай його пороги оббиває (6:36); If you see a man of prudence, seek him out; let your feet wear away his doorstep!

Мов золота прикраса – розумного наука, вона – немов обручка на правиці (21:21); Like a chain of gold is learning to a wise man, like a bracelet on his right arm.

З нерозумними бувши, зважай на час, а бувши з розумними – будь якнайдовше (27:12); Limit the time you spend among fools, but frequent the company of thoughtful men.

сваритися

Не сварися з язикатим, не підкидай до вогню його дров (8:3); Dispute not with a man of railing speech, heap no wood upon his fire.

Від сварки утримайся, то й гріхів уникнеш: гнівлива людина сварню розпалює (28:8); Avoid strife and your sins will be fewer, for a quarrelsome man kindles disputes...

серце

Не відкривай кожному серця, щоб твоє щастя не пограбували (8:19); Open your heart to no man, and banish not your happiness.

Серце людини її обличчя змінює – на добре або ж на лихе (13:25); The heart of a man changes his countenance, either for good or for evil (13:24).

Хто вколе в око – з нього сльози виточить; хто ж у серце вколе – почуття його виявить (22:19); One who jabs the eye brings tears: he who pierces the heart bares its feelings.

скнара

Скнарному серцеві не личить багатство, ані зависливій людині – маєтки (14:3); Wealth ill becomes the mean man; and to the miser, of what use is gold?

Око скупого не сите тим, що має, - скнарність висушує геть його душу (14:9); In the miser's opinion his share is too small; he refuses his neighbor and brings ruin on himself (14:8-9).

скромність

...прослав себе скромністю... (10:28); ...with humility have self-esteem... (10:27).

слово

Ось так, як роса поменшує спеку, так і слово добре – ще краще, ніж дарунок (18:16); Like dew that abates a burning wind, so does a word improve a gift (18:15).

Хто розумний словом, той виявляє вченість: такі бо сіють дощем приповідки влучні (18:29); Those trained in her words must show their wisdom, dispensing sound proverbs like lifegiving waters.

З плоду дерева праця над ним виявляється, думка ж людського серця – із слова (27:6); The fruit of a tree shows the care it has had; so too does a man's speech disclose the bent of his mind.

Мужа не хвали, поки він ще не висловився, бо щойно словом людина випробовується (27:7); Praise no man before he speaks, for it is then that men are tested.

Кожному ділу початок - слово: кожній дії передує – порада (37:16); A word is the source of every deed; a thought, of every act.

смерть

Вмираючи, людина дістає спадщину: гадів, звірів, черву (10:11); When a man dies, he inherits corruption; worms and gnats and maggots

Аж до кончини не зви нікого щасливим: щойно при смерті мужа пізнають (11:28); Call no man happy before his death, for by how he ends, a man is known.

Кожне тіло старіється, як і одежа, бо від віку присуджено: смертю помреш (14:17); All flesh grows old, like a garment; the age-old law is: All must die.

Ось перед людьми – життя і смерть: що забажає, те йому й дасться (15:17); Before man are life and death, whichever he chooses shall be given him.

Краще смерть, ніж гірке життя, і вічний спочинок, ніж постійне чав'ядіння (30:17); Preferable is death to a bitter life, unending sleep to constant illness.

смуток

Не завдавай душі своїй жалю, не муч себе думами сумними... (30:21); Do not give in to sadness, torment not yourself with brooding...

...смуток провадить до смерти, і серця журба потугу відбирає (38:18); ...For grief can bring on an extremity and heartache destroy one's health (38:19).

Смуткові серцем своїм не віддавайся, відкинь його геть – про кінець пам'ятай свій (38:20); Turn not your thoughts to him again; cease to recall him; think rather of the end.

сновиддя

Хто вірить сновиддям – скидається на того, що за тінь хапається і за вітром женеться (34:2); Like a man who catches at shadows or chases the wind, is the one who believes in dreams.

Ворожба, чарування, сновиддя – речі порожні... (34:5); Divination, omens and dreams all are unreal...

старанний

... У всіх твоїх справах будь старанний, і ніяка недуга тебе не спіткає (31:22); ...In whatever you do, be moderate, and no sickness will befall you.

стежка

Не вийся у кожному вітрі і не ступай усякою стежкою... (5:9); Winnow not in every wind, and start not off in every direction (5:11).

стид

Є стид, що до гріха призводить, а є стид – слава та милість (4:21); There is a sense of shame laden with guilt, and a shame that merits honor and respect.

страх

Страх Господній звеселює серце й радощі дає, втіху та довголіття (1:12); Fear of the LORD warms the heart, giving gladness and joy and length of days (1:10).

судитися

Не судися з багатієм: переважить тебе ціною; багатьох бо золото погубило, а й царські серця зігнуло (8:2); Quarrel not with a rich man, lest he pay out the price of your downfall; For gold has dazzled many, and perverts the character of princes.

З суддею не позивайся: його судитимуть так, як він схоче (8:14); Contend not at law with a judge, for he will settle it according to his whim.

Не піднімай вантажу, що тобі понад сили, - не в'яжися з багатшим і сильнішим за тебе. Яке бо горщиківі з казаном товариство? Цей ударив – а той і розбився! (13:2); Bear no burden too heavy for you; go with no one greater or wealthier than yourself. How can the earthen pot go with the metal cauldron? When they knock together, the pot will be smashed...

сумління

Щасливий, кого не винуватить власне сумління, і той, хто своєї надії не втратив (14:2); Happy the man whose conscience does not reproach him, who has not lost hope.

тайна

Хто тайни розголошує – втрачає довір'я, і друга собі він більш не знайде (27:16); He who betrays a secret cannot be trusted, he will never find an intimate friend.

...на рану є перев'язка, і на лайку – примирення, та немає надії для того, хто зраджує тайну (27:21); A wound can be bound up, and an insult forgiven, but he who betrays secrets does hopeless damage.

товариство

Яке товариство ягнят з вовком? Ось так само й у грішника з побожним (13:17); Is a wolf ever allied with a lamb? So it is with the sinner and the just (13:16).

уста

Уста солодкі помножують прихильників, і язик добромовний побільшує ввічливість (6:5); A kind mouth multiplies friends, and gracious lips prompt friendly greetings.

хата

Не вводи абиякого до хати своєї – численні бо бувають хитрощі підступного (11:29); Bring not every man into your house, for many are the snares of the crafty one...

Чужого введеш у хату, а він заколот сподіє та й відчужить тебе від рідних твоїх (11:34); Lodge a stranger with you, and he will subvert your course, and make a stranger of you to your own household.

хворий

Не вагайся відвідати хворого – люблений будеш за те (7:35); Neglect not to visit the sick – for these things you will be loved.

шукати

Не шукай того, що важке тобі занадто; не досліджуй того, що понад сили твої (3:21); What is too sublime for you, seek not, into things beyond your strength search not (3:20).

язик

Не будь супроти людей облудним, зважай на уста свої (1:29); Play not the hypocrite before men; over your lips keep watch (1:26).

Язиком не будь зарозумілий, а ділами – лінивий та недбайливий (4:29); Be not surly in your speech, nor lazy and slack in your deeds.

І слава, і неслава – в розмові; язик людини – її погибель (5:13); Honor and dishonor through talking! A man's tongue can be his downfall (5:15).

Ліпше послизнутись на підлозі, аніж язиком... (20:18); A fall to the ground is less sudden than a slip of the tongue... (20:17).

Удар батоном залишає смугу – удар язиком ламає кістки (28:17); A blow from a whip raises a welt, but a blow from the tongue smashes bones...

Від гострого меча полягло багато, але не стільки, скільки впало від язика (28:18); Many have fallen by the edge of the sword, but not as many as by the tongue.

Вагу та міру для слів своїх вироби, ворота й засуви зладнай для своїх уст (28:25); As you hedge round your vineyard with thorns, set barred doors over your mouth... (28:24).

Зрідка бувають випадки, коли Біблія українською мовою містить у собі ті чи інші висловлювання, а в Біблії англійською мовою вони відсутні:

Той, хто світом керує рухом руки своєї і все підкорює волі своїй, він – володар усього в могутності власній... (18:3).

Діти ж зневажливі, зле виховані й пихаті – безчестять шляхетність власної родини (22:8).

Розпусну жінку вважають за собаку, скромній же притаманно Господа страхатись (26:25) і т. п.

Отже, якби ми дотримувались цих мудрих повчань, написаних понад двадцять століть тому, то нині жилося би нам набагато краще.

ЛІТЕРАТУРА

1. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами. - Видання Українського Біблійного Товариства, 1992.
2. Saint Joseph Edition of The New American Bible. Translated from the Original Languages with Critical Use of All the Ancient Sources. – New York: Catholic Book Publishing Co., 1992.

УДК 802.0 – 313.1:82.035

ОТ БЕЗЫМЯННОСТИ К ИМЯОБЛАДАНИЮ: СИМВОЛИКА ИМЕНИ В ОРИГИНАЛЕ И ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

Шама И. Н., к. филол.н., доцент

Запорожский государственный университет

На материале рассказа Г.К.Честертон рассматривается символическая наполненность имён собственных и доказывается, что символика имени влияет как на сюжетопостроение, так и на индивидуально-авторский отбор имён для исходного текста. Раскрывается механизм влияния именной заданности на отбор лексических средств оригинала, и анализируются трудности, которые могут возникнуть при переводе.

Ключевые слова: перевод, символика, антропонимы, детектив

Шама І.М. ВІД БЕЗІМЕННОСТІ ДО ІМ'ЯВОЛОДІННЯ: СИМВОЛІКА ІМЕНІ В ОРИГІНАЛІ ТА ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ / *Запорізький державний університет, Україна*

На матеріалі оповідання Г.К.Честертон розглядається символика власних імен і доводиться, що символика імені впливає як на сюжетобудування, так і на індивідуально-авторський відбір імен для вихідного тексту. Розкривається механізм впливу іменної заданості на відбір лексичних засобів оригіналу та аналізуються труднощі, які можуть виникнути при перекладі.

Ключові слова: переклад, символика, антропоніми, детектив

Shama I.N. FROM NAMELESSNESS TO NAME POSSESSION: SYMBOLISM OF THE NAME IN THE SOURCE AND TARGET LITERARY TEXTS / *Zaporizhzhya state university, Ukraine*

The paper investigates the symbolism of anthroponyms and states that it affects both the plot building and author's individual selection of names for the Source Text.

Basing on G.K.Chesterton's detective story "The Doom of the Darnaways", the paper reveals the mechanism of the semantic influence the name has on the choice of lexical means in the ST and examines the difficulties which may be encountered while translating.

Key words: translation, symbolism, anthroponyms, detective story

Nomen est omen

It was a private name, intensely individual...
He and each member of his family owned it
wholly, sanely, secretly.

J.Galsworthy

Когда речь заходит о переводе имён собственных, первой реакцией собеседника-скептика-максималиста, скорее всего, будет: «О чём здесь можно ещё говорить? Всё давно сказано!». Собеседник-дипломат, возможно, спросит: «Но разве здесь есть какие-нибудь неизученные области?». А собеседник-оптимист-практик не просто поддержит разговор, но и приведёт массу примеров из своего опыта, когда существующие рекомендации оказывались, по сути, бесполезны при воспроизведении на языке перевода конкретного имени.

Кто же из них троих прав? Исследователь, наблюдающий за этим спором и понимающий, что процесс познания бесконечен, сразу увидит, что такая дискуссия в принципе не может иметь победителя. Да, действительно, проблема воспроизведения имён собственных волнует переводоведов уже не один десяток лет, и, кажется, сегодня не осталось ничего в данном вопросе, что не было бы в той или иной степени изучено в теории или решено на практике. В самом деле, «переводческая ономастика» затрагивала и буквенные и звуковые соответствия в языках оригинала и перевода, и методику работы с называющими, обозначающими и говорящими именами, и особенности воспроизведения в переводном тексте (ПТ) окказиональных и аллюзивных имён. При этом подчёркивалось, что выбор способа перевода зависит не только от типа самого имени, но и от жанра исходного текста (ИТ). Работы, посвящённые именам собственным в переводе, появляются и сейчас. При этом проблема каждый раз рассматривается по-новому, предлагаются иные подходы к снятию трудностей при перенесении имени в другой язык.

Одним из вопросов, ответ на который пытается найти современное переводоведение применительно к именам, является вопрос об их символике. Точнее о том, насколько реально воссоздание такой символики в переводе, когда меняется не только языковая, но и культурная система.

Язык символов вырабатывался на протяжении многих веков. На этом языке человечество записывало все свои основные ценности. Этот язык и сегодня не ушёл в никуда. Напротив, символика пронизывает все сферы бытия, в частности, она неизбежно присутствует в художественном тексте и структурирует его. При этом все символы оригинала представляют собой вполне оформленную систему, построенную на символических кодах в рамках бинарных оппозиций, свойственных культуре и выделенных этнографами, фольклористами и теоретиками-культурологами. Символический код объединяет слова-символы, относящиеся к определённому денотативному участку, и может быть акциональным, эмотивным, темпоральным, пространственным, цветовым, световым и т.д. Среди всего этого перечня не последнее место занимает код именной (антропонимический и топонимический).

Личные имена образуют особый уровень любого языка. Этот уровень, по образному выражению Ю.Лотмана и Б.Успенского, «инкорпорирован в толщу естественного языка», являя «некоторый другой, иначе устроенный язык» [1,302]. Данное замечание в высшей степени справедливо, когда речь идёт об именах собственных, включённых в канву художественного текста, и, в частности, о символике этих имён.

Будучи одним из центральных и сложнейших феноменов человеческой культуры, имя привлекало к себе внимание исследователей в разных сферах человеческого знания. Онтологичность имени акцентировалась всегда. Если же говорить об имени как о символе, то важно помнить следующее: в мифопоэтическом сознании имя и денотат этого имени отождествлялись. Отсюда – два следствия. Первое: знать имя, – значит, знать сущность. И второе (напрямую связанное с магическими ритуалами): знать имя, – значит, получать власть, возможность повелевать его (имени) носителем.

Но отсюда же следовало и другое. Получая имя от ономатета, в роли которого в разные эпохи выступали старейшины рода, жрецы, священники, человек получал своего рода «программу», которой он, как предполагалось, должен был следовать всю жизнь.

Менялись эпохи, менялись формы мышления, но вопрос о том, как связано имя с судьбой человека не терял своей значимости. Попытки решить эту проблему привели к спору конфуцианцев и даосистов об «исправлении имён» в Китае, породили теории фюсей и тэсей о природе имён в Древней Греции, дали рождение исихазму в Византии и славянском православии, послужили толчком к появлению фундаментальных исследований А.Ф.Лосева и о.П.Флоренского по философии имени. Наконец, данной проблематике посвящены работы известных учёных в области семиотики, фольклора, этнографии, лингвистики, культурологии. Это лишний раз подчёркивает неисчерпаемые возможности познания сути «имьянаречения» и того комплекса связей, в которые вступает имя (а через него – человек) в культуре.

Для нас особый интерес представляет символика имени, включённого в ткань художественного текста. По сути дела, в таком тексте в миниатюре проявляется вся сложность и глубина внутриязыковых и внутрикультурных контекстов, в которых актуализируется значение имени.

Можно предположить, что, если символика в художественном тексте прогностична, то символы-имена прогностичны в исключительной степени. Автор никогда не даёт имена персонажам случайно. Эта мысль о.П.Флоренского [2] не только справедлива, но и подтверждается на практике. Поэтому имя сразу же задаёт своему литературному носителю определённую «программу» действий, поступков. Следуя этой программе или же отклоняясь от неё, персонаж «чертит» свою сюжетную линию, порождая конфликт, продвигая вперёд развитие сюжета. Все остальные символические коды помогают как раз увидеть, что именно актуализируется в ИТ: заданная программа или её антипод.

Очевидно, как раз здесь ярче всего проступают особенности индивидуально-авторского уровня национально-культурного контекста, и именно через понимание механизма взаимодействия именного кода с остальными символическими кодами ИТ можно уяснить, как и почему происходит отбор символов в ИТ, их иерархизация и актуализация отдельных значений.

Попытаемся применить изложенную выше гипотезу на практике и рассмотреть символику имён в конкретном оригинальном художественном тексте. При этом нам необходимо будет выяснить: а) существует ли связь между именем персонажа и сюжетом ИТ; б) как соотносится символика имени с остальными символическими кодами и вариантами (т.е. с текстовой реализацией более общего символа и его значения). Материалом для анализа станут имена из рассказа Г.К.Честертон «*The Doom of the Darnaways*» в оригинале и в русском переводе Н.Санникова.

Жанр рассказа – детектив. Выбор именно детектива в качестве источника практического материала не случаен и продиктован, по меньшей мере, двумя причинами. С одной стороны – интересом к символике художественного текста вообще и к тому, как она функционирует в текстах *разных* жанров и, соответственно, воспроизводится в переводах. А с другой стороны стремлением ответить ещё на один вопрос: насколько существенна символическая интерпретация именно для детектива и его перевода. При этом следует иметь в виду точку зрения проф.В.Н.Комиссарова, считающего, что перевод детектива относится к информативному (специальному) типу. Вместе с тем оговаривается условность выделения видов перевода в рамках предложенной им жанрово-стилистической классификации [3,97]. Однако, если при переводе детектива следовать логике работы с информативным текстом, то придётся признать, что имена собственные можно транскрибировать, не нарушая тем самым внутренний «остов», символический «фундамент», на котором держится ИТ.

Итак, имена в детективе. Точнее – их символика.

В рассказе Честертон всего 7 персонажей: владелица замка, её кузен, дворецкий, два художника, врач и священник. При этом только первые два безымянны в начале. О них и пойдёт речь. Начнём с родового имени – *the Darnaways*. Это имя изначально несёт в себе некую двойственность. Первая его часть (*Darn*) происходит от древнеанглийского *Dierne*, т.е. «скрытый, тайный» [4,72,533]. Имя, следовательно, может быть истолковано и как «давняя тайна», и как «глубоко спрятанная тайна», и как «тайна, которая стала явной, а потому более не опасной». По Флоренскому, «имя предопределяет личность и намечает идеальные границы её жизни» [2,511]. И, значит, носители такого имени, как *Darnaway*, могут пойти либо путём подчинения зловещей тайне (к чему, кстати, их подталкивает преступник), а могут, наоборот, пролить на тайну свет и, избавившись от неё, вернуться к жизни (что и происходит в финале). Подобная двойственность (т.е. возможность выбора) подкрепляется пространственным кодом (граница своего и чужого миров проходит посередине дома, в самом доме постоянно отмечается снятие или усиление внутренних и внешних границ – окон, дверей, стен и т.п.; подробно об этом см. [5]), световым кодом и некоторыми другими. Иными словами, родовое имя (а оно вынесено в заглавие) уже определяет возможное направление в развитии сюжета, а сам сюжет даёт первое подтверждение прогностичности символов-антропонимов и их важности для интерпретации оригинала.

Родовое имя в ИТ носят два персонажа: дочь последнего лорда и её кузен. Оба они поначалу безымянны (в том смысле, что они не названы по именам, у них нет *личных* имён). Безымянность в мировой культурной символике (и, как результат, в ИТ) значима исключительно. С одной стороны, она сознательно используется в виде табу, чтобы защитить носителя имени от вредоносного влияния (известно, что, согласно мифопоэтической традиции, влияя на имя, можно было нанести вред его обладателю [6,261сл.]). С другой стороны, безымянность может также восприниматься, как сигнал о принадлежности анонима к чужому пространству, причём пространство это в равной степени может быть как негативным (и тогда безымянность – это признак сокрытия своей истинной сущности, в определённом смысле переименование, но в виде отказа от имени), так и позитивным (и в этом случае речь может идти о святости, сакрализации анонима).

У Честертон сюжет развивается от безымянности к имяобретению. Создаётся ситуация своего рода «фольклорной загадки»: получат ли герой и героиня имена, будет зависеть от того, какой путь (из двух, предначертанных родовым именем) они выберут.

Для леди Дарнуэй такой точкой выбора, переломным моментом становится смерть кузена. До этого её портрет и её поступки, в полном соответствии с символикой фамильного имени, состояли из единства «своих» и «чужих» черт. Этот контраст всё время подчеркивается, создавая ощущение «балансирования», когда чаша весов в одинаковой степени может склониться и в сторону «своего», и в сторону «чужого» мира. Наследница замка находится на символической границе: пространственной, портретной, эмоциональной, кинетической и др.

Так, например, фамильное имя вполне логично проецируется на личное пространство героини (о том, какво пространство ИТ в целом, см.[5]). Это пространство обладает признаками и нормы, и антинормы. Скажем, дом изолирован от мира, отделён от него рвом, но и соединён мостом именно со «своим» миром, с землёй, в противоположность морю и песку, находящимся с другой стороны. Стены верхнего этажа полуразрушены, но, вместе с тем, практически цел нижний этаж. Часть окон разбита или заколочена, но есть и не тронутые разрушением. Половина дома необитаема, но внизу по-прежнему ещё есть жизнь. Налицо, как видим, все тот же потенциально возможный выбор.

Из всех комнат хозяйка замка выбирает ту, которая непосредственно находится на пересечении сразу нескольких символических границ (своего/чужого, верх/низа, жизни/смерти) и в которой поэтому почти осязаемым становится «балансирование» героини между полюсами упомянутых дихотомий. Комната, в которой большую часть времени проводит леди Дарнуэй, расположена внизу здания, ниже уровня земли. Поэтому *“the first steps into the house were actually steps downwards”* [7,183] (ср.: в символике горизонтали низ всегда потенциально более опасен, тревожен и таинственен, а его обитатели, как правило, «чужие» для бытового, земного пространства).

Аномальна и граница, отделяющая комнату от внешнего мира, - единственное окно. Если в норме окно должно освещать комнату, пропуская солнечный свет, то это окно пропускает не свет, а лишь его слабый отблеск (*“a pale gleam”* [7,183]), который кажется Пейну, пришедшему из «своего» мира, более странным и пугающим, чем искусственный свет от свечи. Но это не последнее отклонение от нормы применительно к границе-окну. Символическая функция окна – защитная. Это прозрачная граница, которая в норме не должна искажать происходящее по другую её сторону. В ИТ же окно вообще не позволяет видеть мир вне замкнутого пространства комнаты леди: оно настолько низкое, что *“it did not look out directly on any space of sky”* [7,183]. Через окно видна только вода рва, окружающего замок, вода-зеркало. Героине доступно лишь *“reflection of sky”*, в котором отражается внешний мир. Недаром хозяйка дома ассоциируется у Пейна с хозяйкой замка Шалотт из баллады Теннисона. Подобно ей, леди Дарнуэй видит лишь зеркальный отпечаток мира, притом, как замечает рассказчик, *“not only ... in the mirror, but even saw the world upside-down”* [7,184]. И точно так же, как над Lady of Shalott, над Lady of Darnaway тяготеет проклятие. Однако, если в древней легенде оно необратимо и неотвратимо, то в истории, рассказываемой Честертоном, тяжесть проклятия может быть снята. Об этом с самого начала свидетельствует символика родового имени.

Это неустойчивое положение в характерологическом контексте, помимо пространственного, подтверждается ещё и портретным символическим кодом. Внешность леди вся построена на контрастах символических оппозиций, одна из которых – дихотомия свет/тьма - наряду с символикой своего/чужого, доминирует в ИТ. В портрете героини упомянутая дихотомия проявляется главным образом в противопоставлении окружающего пространства, одежды, волос (*“the darkness of her dress and hair and background”* [7,185]) и лица главной героини (*“a pallor” of her face* [7,85]; *a face “pale against an unfathomable blackness”*[7,203]).

Бледности уже самой по себе достаточно, чтобы понять принадлежность её обладательницы к миру неживому, чужому, миру тьмы (ср.: именно по этому признаку часто узнают нежить, нелюдей и т.п.). Здесь же «чужест» признака усиливается сопутствующими атрибутами символических кодов, в частности, пространственного и светового (о чём уже упоминалось выше) и, особенно, цветового кодов. В последнем превалирует чёрный цвет зла и хаоса, мрака и смерти [8,557,558; 9,531-533] (именно эта часть амбивалентной символики чёрного выступает в ИТ на первый план). Чёрный в ИТ – это цвет дома, цвет его комнат, цвет мебели, но это и цвет одежды обитателей дома. Причём «чернота» передаётся в том числе и через символические варианты, например, *“sombre colour”*, *“dreary weeds”* [7,180] (о пейзаже), *“dark skeleton”* [ibid.] (о доме), *“dark pictures”* [7,183], *“gloomy rooms”* [7,190] (об интерьере внутри дома), *“dark shadows”* [7,184] (об обитателях дома) и т.д. Переводчик, кстати, совершенно оправданно конкретизирует некоторые символические варианты в своём ПТ. Так, олов дома он называет «чёрным» [10,256], арка входа *«чернела, словно вход в пещеру»* [10,258] (в ИТ: *“dark, like a cave”* [7,183]) и др.

Ещё одним сопутствующим атрибутом, усиливающим в начале рассказа принадлежность главной героини именно к «чужому» пространству, оказывается «умирание» всего, что её окружает (оппозиция «жизнь/смерть»). «Смерть» прямо или косвенно (через символические варианты) присутствует в характерологическом контексте. За домом – “*a dead garden*” [7,205]; внутри дома – “*dead elegance*” [7,183]; сама героиня “*would be wedded to death*” [7,205]; а часы, символ неумолимости, неотвратимости судьбы [9,521], помимо того, что черны (“*great black ebony clock*”), ещё и “*looked like a titanic coffin*” [7,199]. Более того, именно у этих часов собираются все обитатели и гости дома в момент убийства (момент, как было сказано выше, решающий для главной героини в выборе пути к жизни или смерти). Преобладание «смерти» чувствуется и в самом воздухе поместья. “*A blight*”, - говорит о нём автор устами д-ра Барнета [7,181], имея в виду нарушение порядка (читай: нормы), распад, разрушение (читай: символическую смерть) [11,97]. Заметим, что в ПТ сильный и ёмкий символический вариант «умирания» значительно ослаблен и сглажен: воздух «заражён» [10,257], что вовсе не значит «смертелен». Зато вполне уместным выглядит в ПТ смысловое развитие в случае с “*dead elegance*”. «*Истлевшая роскошь*» [10,258] достаточно точно передаёт сопутствующий символический атрибут.

О том, что главная героиня, равно как и немногие обитатели замка, до убийства тяготеет к «чужому», «мертвому» миру, свидетельствует зоологический код. Все они (и хозяйка, и дворецкий, и даже священник) сравниваются с “*bats and owls*” [7,181], традиционно считающимися представителями «мира мёртвых».

И, наконец, о «чужой» доминанте в портрете главной героини от завязки до кульминации ИТ говорят звуковой и акциональный коды. Девушка молчит на протяжении почти всей повести до тех пор, пока в завязке не называется её имя (ср.: молчание – признак «мертвого», потустороннего существа). Она не вступает в диалоги, ни к кому не обращается. Нет в ИТ и её внутренней речи. В комнате, где она принимает гостей, царит такая тишина, что пришедшие “*were all startled to realize that it (the room – И.Ш.) was not empty*” [7,184]. Страх, кстати, вполне понятный, если вспомнить, что он – естественная человеческая реакция на встречу с опасным иномирием. Гости в ИТ боятся не комнаты и не тишины в ней, а того, что там присутствуют те, для кого тишина – норма. К сожалению очень яркий и безошибочный показатель символической ситуации в завязке остался не воспроизведен в ПТ: «*в первую минуту она (комната – И.Ш.) показалась им совершенно пустой*» [10,259]. Реакция вошедших вообще не упоминается, а антонимичность перевода снимает указатель неестественности, аномальности самой ситуации.

Леди Дарнуэй не просто хранит молчание почти до конца рассказа. Она ещё и неподвижна (ср.: обездвиженность как символическую смерть в фольклоре). К тому же, хозяйка дома, будучи пассивна, бездеятельна сама, ещё и совершенно не принимает участия ни в каких действиях, совершаемых другими героями. Она не присутствует даже на «совете», где решается её судьба (“*the lady was not included*” [7,194]). Появившись бледной тенью в завязке, она «исчезает» до того самого момента, когда будет названо её имя. А пока её как бы нет (ср.: невидимость «чужого» для «своего» и наоборот [12,165-168; 13,203-206]).

Как видим, символы сразу нескольких символических кодов свидетельствуют о том, что в начале рассказа героиня определённо находится на пути в «чужой» мир. Преобладающей оказывается «чужая» направляющая её фамильного имени.

Но нельзя не заметить и другого (и это тоже проистекает из амбивалентности имени рода). При доминировании «чужих» признаков в характерологическом контексте там, где речь идёт о главной героине, самые яркие и показательные черты её внешности связаны с противопоставлением разносторонних атрибутов символических кодов. Девушке одновременно присущи и “*a pallor that was almost awful*” (о бледности, как о признаке потусторонности, и страхе, ею вызываемом, см. выше), и “*a beauty that was almost awfully alive*” [7,185]. ИТ не просто ещё раз напоминает о возможном двойном толковании фамильного имени и, как результат, о двух возможных направлениях в развитии сюжета, но и позволяет предположить уже на ранних этапах формирования сюжета, что, несмотря на обилие «чужих» символических признаков, перспектива возвратиться назад, к «своему» миру, к «жизни» всё ещё не утрачена. Это явствует из того, каким образом создаётся символический оксюморон (а именно он присутствует в упомянутом выше примере) в ИТ. Для описания признаков «смерти» и «жизни» повторяется одна и та же синтаксическая конструкция (“*N that was almost Adj*”). Кроме того, ключевой эмотивный атрибут, употреблённый для оценки психологического состояния человека при встрече с антинормой, с символической «смертью» (“*awful*”), становится сопровождающим атрибутом там, где речь идёт о «жизни» (“*awfully alive*”). Ещё один оксюморон подобного рода: “*the lady ... was certainly beautiful enough to attract him, but she evidently also frightened him*” [7,190].

Таким образом, заранее «программируется» ситуация возвращения к жизни из смерти и через смерть (из антимира через убийство). Для переводчика такие элементы текста представляются интересными и сложными как в лингвостилистическом плане, так и в плане воспроизведения символического значения ситуации. Преэминентность атрибутов подлежит здесь обязательному воссозданию в ПТ, и автор

перевода делает это вполне адекватно (лицо девушки «поражало ужасной бледностью и до ужаса живою красотой» [10,260]), за исключением одного нюанса. В ИТ символика акцентирует противопоставление «*awful – awfully alive*» как вариант оппозиции «жизнь/смерть». Отсюда явствует, что этот акцент должен быть сохранён и в ПТ. Но в русском повествовании обычно «смысловый центр высказывания тяготеет к концу предложения» [14,27], и, значит, ПТ смещает акцент на «бледность/красоту», а символически значимую дихотомию «жизнь/смерть» отчасти нивелирует.

Итак, подытожим информацию, которую интерпретатору и переводчику даёт анализ символики имени и сопутствующих ей символов в экспозиции, завязке и развитии сюжета ИТ в характерологическом контексте.

1. Фамильное имя героини предполагает возможность двух путей осуществления «именной программы»: уход в «чужой» мир либо возвращение в «свой» мир.
2. На начальном этапе в характерологическом контексте применительно к леди Дарнуэй объединены признаки нормы и антинормы с преобладанием последней, а сама героиня, как свидетельствуют символы и символические варианты сопутствующих кодов, находится на пути в антимир, поскольку:
  - а) пространство, её окружающее, - это пространство «чужое», «зеркальное», «перевернутое»;
  - б) цветовой и световой коды – в основном показатели символической «смерти» героини (чёрный цвет, темнота, «умиране» цвета и т.п.);
  - в) для акционального кода характерна неподвижность, для звукового – молчание;
  - г) героиня остаётся «невидимой» на всём протяжении развития сюжета, появляясь лишь в завязке;
  - д) у героини нет личного имени.

Здесь нужно отметить, что все упомянутые выше символические характеристики, равно как и последующие в них перемены, напрямую связаны с тремя другими персонажами ИТ: двумя художниками и кузеном, претендующими на руку главной героини. Причём связаны и сюжетно, и композиционно. Вспомним, когда «появляется» и «исчезает» в рассказе наследница замка. В начале есть только один человек, мечтающий, женившись на леди Дарнуэй, стать владельцем поместья. Это Мартин Вуд, преступник, олицетворение зла. И пока это так, леди в мизансценах присутствует, но среди её сюжетных и характерологических черт преобладают «чужие», те, которые указывают на путь в антимир.

С появлением двух других претендентов (Гарри Пейна и наследника из Австралии) ситуация перестаёт быть столь однозначной. Художник (Пейн) – представитель «своего» мира. Его цель – вернуть хозяйку Дарнуэя к свету и добру. Кузен же нарушает установившийся ход событий не только тем, что обручён с леди, но и тем, что с его появлением пошатнулось право хозяйки на владение замком: после замужества это право должно перейти к супругу. С точки зрения символики создается типичная ситуация «чужого» в «своём», когда противоборствующие стороны (добро и зло) должны довести конфликт до логического конца, до победы одного из начал. Неудивительно, что стоит этому конфликту оформиться полностью, как леди Дарнуэй «исчезает» из сюжета. Вновь же она появляется только после убийства, когда из трёх претендентов на её руку снова остается один, но теперь уже Гарри Пейн.

Соответственно, меняются и доминирующие полюса символических дихотомий, характеризующих героиню. Самая первая и самая значимая перемена состоит в том, что наконец-то названо личное имя – *Adelaide*, знаменуя два поворотных момента в сюжете. Первое: она становится единственной и полновластной хозяйкой дома. И второе: мир «добра» одерживает безусловную победу в конфликте «добра» и «зла». Само появление имени тому доказательство, ведь «*назвать* сущность – значит знать, что она такое» [15,221]. Наличие имени не просто возвращает героиню к миру нормы. Поскольку имя – это «некая матрица личности, уже предполагающая определённую взаимосвязь с окружающим миром» [16], то появившееся имя чертит его обладательнице путь в новом для неё мире – мире «добра».

Этимон имени *Adelaide* – древневерхненемецкое *Adalheidis*, состоящее из двух частей: *adal* и *heit* (что соответствует древнеанглийскому *hād* [17,291]). Значения частей имени складываются во вполне ясную «программу» дальнейшей жизни (ср.: «по имени и житие» [2,637]):

1. (*adal*=благородный) + (*hād*=сословие) = буквально «из благородного сословия» [17,291]. Героиня, благодаря имени, во-первых, включена в земную (т.е. «свою») сословную иерархию, а, во-вторых, в этой иерархии она занимает место наверху (ср.: в начале рассказа доминировали «чужие» признаки нижнего иномирия).
2. *Hād* – это не только «сословие», но и «семья», «племя» [14,542]. Героиня через имя, следовательно, получает покровительство рода, что, с точки зрения символики, важно чрезвычайно (см., напр., [18]), а сама становится олицетворением, земным воплощением всего

рода Дарнузев (ср.: она остаётся единственной прямой наследницей имени и фактически главой рода).

3. Древнеанглийское *hād* имеет ещё и значение «человек» [4, 542]. Имя, таким образом, закрепляет возврат героини к земному бытию, к «своему» миру.

Этот «возврат», помимо имени, подтверждается и другими символическими кодами. Заметим сразу, что изменения доминирующих полюсов дихотомий здесь происходят сразу же после «имянаречения». Девушка обретает речь (она вступает в диалог), зрение (она смотрит на собеседника и видит его), движение (она поднимается и идёт вслед за Пейном к свету) [7,204]. Все эти признаки – наглядное свидетельство перемены: аномалия исчезла, превратившись в свою противоположность. Аделаида теперь соответствует миру нормы.

Отдельно отметим изменения в световом коде, сопровождающие «возрождение» хозяйки замка. В начале повествования основной атрибут этого кода – “*dying light*” [7,180], что полностью отвечает общей характеристике пространства и портрета героини, а также логично вписывается в атрибуты других символических кодов, указывающих на символическую «смерть» (см. выше). Но даже «умирающий свет» (атрибут, кстати, заменен в ПТ на «*темное, вечернее небо*» [10,256]) не падает на тогда ещё безымянную героиню. Напротив, она сидит вдалеке от единственного источника света – окна, окутанная тьмой (вспомним: её лицо “*stood out from the darkness of her dress and hair and background ... with a pallor*” [7,185]).

Контраст создаётся светом и цветом. Подобное распределение атрибутов светового и цветового кодов (бледный, т.е. белый = лицо vs тьма, т.е. чёрный = все остальные части тела и пространство вокруг) даёт немало для символической интерпретации ИТ. Известно, что «одна из закономерностей развития религиозно-мифологического мировоззрения состоит в его постепенной антропоморфизации» [19,78]. Следствием этого стало уподобление макрокосма (т.е. Вселенной, Космоса) микрокосму (т.е. человеческому телу). Если попробовать прочитать язык световых символов в портрете героини, то можно предположить, что эти символы рассказывают древнюю легенду о первотворении, только создаётся, рождается здесь не Вселенная, а её земной аналог – человек. Подобно тому, как из тьмы хаоса появляется свет, а затем сама Вселенная, из тьмы замка появляется, «рождается» для «своего» мира героиня. После обретения имени, Аделаида становится доступной для земного света. Свет выхватывает её из тьмы (аналогию последней с первородным Хаосом подтверждает и атрибут “*unfathomable*” [7,203]). В ПТ такую аналогию провести гораздо труднее. Переводчик сужает значение атрибута, выбирая лексико-семантический вариант «*непроницаемая тьма*» [10,274], тогда как настоящий Хаос именно “*unfathomable*”, т.е. не только «непроницаемый», но и «бездонный, необъятный, таинственный» [11,1154].

Свет заключает Аделаиду в ореол (“*haloed with the low light*” [7,204]), создавая вокруг неё тем самым защитную оболочку, границу, через которую не может проникнуть темнота. Если раньше, в отсутствии света, девушка без имени вызывала страх, то теперь свет выводит её из подчинения антимиру и делает похожей на святую [ibid.]. Наконец, невозможность мира зла властвовать более над Аделаидой полностью утверждается впервые появившейся на её лице улыбкой: “*she suddenly smiled*” [7,206] (ср.: смех в магических ритуалах противодействовал смерти [20,10]).

Таким образом, для первой из двух носителей родового имени *Darnaway* предначертанным через имя становится путь преодоления тайны, путь от тьмы к свету, от смерти к жизни, от чужого к своему. В результате у героини появляется ещё одно, теперь уже личное, её собственное имя, которое дополняет имя родовое и определяет судьбу Аделаиды в том мире, в который она входит.

Не так обстоит дело со вторым персонажем, владельцем того же фамильного имени и тоже безымянным индивидуально в начале. В этом случае проблема выбора пути в свой или чужой мир отягощается ещё и проблемой устойчивости к влиянию последнего. Поясним сказанное. Дело в том, что кузен *Darnaway* приходит в родовое пространство семьи из пространства чужого. Но при этом, как ни парадоксально, он чужой как для Пейна (что, в принципе, вполне объяснимо: художник, как мы помним, – типичный представитель нормы, «своего»), так и для обитателей замка и пространства внутри замка («чужого» пространства). Причина – место, из которого он прибыл. Австралия символически воспринимается не просто как чужой мир, но и ещё как мир со стороны, обратной центральной границе Земли (экватору), т.е. как антимиру. В литературе подобная зеркальная структура символического пространства обыгрывалась не раз. Вспомним, например, падение и полёт Алисы сквозь кроличью нору, когда она ждёт встречи с жителями Австралии и Новой Зеландии. Люди там, по её мнению, ходят вниз головами.

У Честертонна кузен из Австралии оказывается дважды отмечен «чужестью», и именно поэтому он более уязвим для антинормы пространства внутри замка. Он склонен поддаться антинорме, поскольку он сам – «чужой». Портретная символика утверждает это предельно ясно, начиная с появления кузена в родовом замке. Заметим сразу, что за появлением наблюдают Пейн и Вуд, которые представляют, соответственно,

своё и чужое, добро и зло. Но и для одного, и для другого приход австралийца в замок выглядит аномально: они видят не самого пришедшего, а его перевёрнутое отражение в воде рва.

Ров в ИТ несёт двойную символическую нагрузку: границы между своим и чужим пространством по горизонтали и зеркала, очерчивающего границу между верхом и низом по вертикали и являющегося «источником или передатчиком сообщений» [21,562], т.е. информации о происходящем за стенами дома. Появление нового Дарнуэя – это, по сути, приход из «азеркалья». Зеркало же (в т.ч. и водное) в мировой культуре, помимо прочего, выполняло функции «вестника» и «окна в иной мир» [21,562,564]. Наблюдатели видят, таким образом, «чужого». Зеркало подсказывает им это наверняка, т.к. зеркало «отражает не видимость, а сущность» предмета [21,563] (ср. святочное гадание с зеркалами). Кроме того, впервые представший перед художниками именно в зеркале, кузен Аделаиды прочно связывается с прошлым и будущим поместья (ср. «волшебное зеркало» в фольклоре; ср. также «ложное» сходство героя с портретом предка и кардинальные перемены, последовавшие за смертью Дарнуэя).

Пророческая функция ситуации первой встречи кузена Дарнуэя с обитателями дома, которую определяет символика зеркала, подкрепляется и сопутствующим ей предметным кодом. Рядом с ногами человека в воде-зеркале отражаются “*three thinner legs*” [7,189]. С точки зрения символики интересны ассоциации, возникающие у Пейна, когда он видит “*something ... that he did not understand*”. Непонимание – явный указатель на чужеродность увиденного. Поскольку Пейн принадлежит к своему, земному пространству, среднему ярусу символической вертикали, естественно, что чужими для него будут ярусы верхний и нижний. Отсюда и представление о стоящем рядом с незнакомцем предмете, как о “*monstrous three-legged spider or bird*” [ibid.]. “*Spider*” – существо нижнего мира, “*bird*” принадлежит миру верхнему. Однако оба они отмечены аномалией избытка: “*tree-legged*” (важно, что избыток связан с количеством именно ног – см. ниже) и “*monstrous*”. Оба атрибута свидетельствуют о «чужеродном» топосе и поэтому об исходящей опасности.

Переводчик в случае с первой аномалией (“*tree-legged*”) прибегает к кальке и полностью воссоздаёт символику признака в ПТ («*треногое*»). Во втором случае передать смысл ситуации оказалось сложнее. Напомним: прилагательное “*monstrous*” относится и к “*spider*” (обитателю нижней части мироздания) и к “*bird*”, обитающей на верху мировой вертикали. В английском тексте объединение двух этих существ одним атрибутом выглядит не просто грамматически верным, но и символически оправданным. “*Monstrous*” в английский язык пришло через старофранцузский из латыни и означало в одинаковой степени и “*marvellous*”, и “*prodigious*” [22,99]. Прилагательное не было однозначно ни позитивным, ни негативным. Именно эта ядерная амбивалентность позволила ему быть символическим атрибутом сразу двух существ в анималистическом коде, являясь указателем «чужого» символического пространства. В ИТ, таким образом, нет точного маркера негативности предстоящего контакта, и не определено, представитель какого яруса мировой вертикали будет в этом контакте участвовать. Такая «размытость» ситуации вполне соответствует двойственности имени кузена (*Darnaway*), которому ещё предстоит сделать свой выбор (см. выше).

В ПТ сохранены обе составляющие символической ситуации. Выбирая между «*чудовищем*» и «*чудищем*» (аналоги английского “*monster*”), переводчик останавливает свой выбор на последнем. Русское «*чудище*» [10,263] точно так же амбивалентно: в волшебной сказке, например, оно бывает и дарителем, и антагонистом, и точно так же может обитать под землёй, в лесу и даже летать в небе (ср. параллель между чудищем и змеем [12,299сл.]). Ср. также ниже о вновьприбывшем Дарнуэе говорится: “*he seemed to march towards crime with the monstrous innocence of Oedipus*” [7,190]. Атрибут в ИТ повторен, но в ПТ на сей раз из двух вариантов выбран однозначно негативный: «*чудовищное неведение*» [10,264].

Не менее интересна с точки зрения символики и вторая ассоциация, возникающая у Пейна при появлении незнакомца у входа в дом Дарнуэев. Ассоциация, прямо связанная с архаичной предсказательной функцией зеркала. Тренога, отражённая в воде рва, представилась наблюдателю-художнику “*like that of the heathen oracles*” [7,189], “*the semblance of the tripod of a tragic pythoness*” [7,190]. Смысловое развитие (“*oracles*” → “*жертвенник*”) ситуацию кардинально не меняет, оставляя в ПТ связь зеркального отражения с предсказанием дальнейшей судьбы дома и его обитателей. Переводчик, однако, немного забегает вперёд, вводя в свой текст предмет, прогнозирующий (и даже требующий) принесения некоей жертвы, тогда как в ИТ ситуация в завязке не столь конкретна.

Вместе с тем, такая замена символов в ПТ вполне допустима, если вспомнить, что во всех символических кодах, характеризующих кузена Дарнуэя, отмечается доминирование «чужих», негативных полюсов. Например, целый ряд признаков антинормы можно увидеть в портретном коде. Вот лишь несколько, наиболее очевидных аномалий.

Голова человека, подобно сердцу, считалась вместилищем жизненной силы [6,247,248; 23,56,57] (ср. «живые» головы в фольклоре, а также распространённое у архаических народов представление о том, что лишая убитого врага головы, они тем самым препятствовали его «оживлению», а, унося голову с собою, беря её «в плен», они забирали силу и ум врага себе). Судьба героя Честертона, исходя из сказанного,

предрешена уже с самого начала: у его отражения в воде-зеркале головы нет (“*the head being invisible*” [7,188]). Символически это значит, что молодой Дарнуэй изначально устремлён больше в антимир, к смерти, а не к жизни (напомним, что его родовое имя предполагает обе возможности). Для сравнения: в портрете героини, прошедшей путь от безымянности к имяобладанию, видимой на протяжении всего повествования остаётся как раз голова.

О чужой антинорме в портрете кузена говорит и то, что первыми Пейн и Вуд видят ноги прибывшего, затем слышат его шаги и только потом появляется он сам. Такая последовательность «проявления» портрета с точки зрения символики лишней раз убеждает в «чужести» обладателя данных символических атрибутов. Ноги направлены к земле и связаны с растительным миром. Это «сообщает им хтонический характер» [24,125], и, значит, персонаж, в символическом портретном коде которого доминирует данный атрибут (а в ИТ так и происходит), тяготеет именно к чужому, злему, вредоносному пространству. Усиливает эту направленность и хромота, к тому же – на левую ногу (ср. символически чужого определяют в том числе по принципу «избытка/недостатка»; ср. также негативную символику левого).

В ПТ в основном адекватно воспроизводятся указанные особенности портрета прибывшего Дарнуэя. Непереданными остаются некоторые нюансы. Во-первых, в ИТ акцент на «нижнем ярусе» микрокосма создаётся в том числе и многократным повтором существительного “*legs*” (“*the feet and legs of a figure*”; “*the two legs*”; “*the legs of the human figure*” и т.д. [7,189] – всё в пределах одного эпизода). Для символики портрета такой повтор значим уже потому, что подчёркивает избыток признака (см. выше) и, следовательно, должен быть максимально полно воссоздан в ПТ. Переводчик, однако, снимает некоторые повторы, например: “*three thinner legs*” → «три длинные линии»; “*legs of a ... camera*” → «штатив фотоаппарата» [7,189; 10,263]. Вместе с тем, ситуация в ПТ остаётся неискажённой, благодаря компенсации повтора: в тексте перевода дважды используется соответствие «треножник» для “*tripod*”.

Акцент на нижнем ярусе микрокосма предопределён и начальным вектором движения кузена в самом доме: войдя вовнутрь, т.е. переступив символическую границу, Дарнуэй “ [was] clattering down the entrance steps” [7,190]”.

Вспомним, что Пейн, теперь уже в доме, а не через окно наблюдающий за прибытием гостя, находится в “*central salon*”. Кузен, таким образом, с самого начала оказывается в наиболее сакральном сегменте пространства, а значит, все поступки, жесты, движения и т.п. здесь приобретают повышенную, в том числе и прогностическую, значимость: центр, находящийся внизу, будет неизбежно притягивать «нового» Дарнуэя, создавая центростремительность сюжета.

В ПТ указанную направленность увидеть намного сложнее, т.к. из двух символических маркеров ситуации оставлен лишь один: «*незнакомец ... спускался по лестнице*» [10,264]. «Центральная» же комната (“*central*”) превратилась в «*большую гостиную*» (указание на непосредственную близость центра дома исчезает полностью).

Таким образом, в отличие от портрета Аделаиды, главным признаком которого является принцип «качелей», единства противоположностей и балансирования между ними, в портретной символике её кузена явно прослеживается доминирование чужого пространства, иномирия. Учитывая прогностичную функцию символов, в ИТ подобная доминанта позволяет предположить, что двойственность программы родового имени в этом случае будет снята в пользу антимира. Собственно, как раз поэтому вновь прибывший кузен так и не обретает личного имени. Вначале имени нет, поскольку наследник должен сделать выбор: куда ему идти – к свету, к жизни или во тьму, к смерти (выбор, подобный тому, что делает наследница). Потом имени нет, так как выбор сделан. Предпочтение отдано чужому мёртвому пространству. Символика всех кодов безошибочно чертит тот самый «путь вниз», за пределы «своего», жизнеспособного мира.

Так, терпит крах попытка кузена стать в новом для него пространстве «своим». Едва попав в дом, Дарнуэй постоянно чувствует свою «чуждость»: обитатели замка фактически противостоят пришельцу, заставляя последнего буквально «осеять» аномалию. И если вначале кузен оценивает живущих в доме по отдельности (леди его пугает, дворецкий сам пугается нового члена семьи, Пейн – единственный «живой» среди всех и т.д.), то затем всех присутствующих он начинает воспринимать “*collectively as a crowd*” [7,193].

Дарнуэй ощущает теперь уже противостояние не индивидуумов, но противодействие **всего** пространства дома. Отдельные лица сливаются в единое целое, порождая страх. Причём страх этот возникает из-за незнания причин происходящего (ср. в фольклоре «незнакомое» всегда опасно изначально). В данной ситуации единственно возможный путь для Дарнуэя – понять (читай: узнать), в чём дело. Именно поэтому он и обращается ко всем сразу (“*on the whole company*”) “*for help and for information*” [7,194]. Получи он информацию, т.е. знание, и исчезнет страх, а, значит, пространство дома примет его. Символическая ситуация кульминационна. Она очень важна для ИТ, потому что определяет,

какую из двух возможностей, данных именем, выберет кузен: будет это путь к свету и жизни, или во тьму, к смерти.

Отсюда в переводе необходимо сохранить и «собираемость» адресатов («все обитатели замка как единое целое»), и просьбу об «информации». В ПТ первый из ключевых символических атрибутов значительно ослаблен. Дарнуэй просит совета «*сразу у всех*» [10,267], что совсем не обязательно свидетельствует о «множестве» в «едином» (в ИТ – “*collectively*”). Что же касается второго атрибута (“*information*”), то он пропущен вообще («*обратиться за помощью*» [10,267]). В результате теряется весь символический смысл ситуации: просьба о знании и признании, которого Дарнуэй так и не получает.

Путь вниз теперь закреплён окончательно. Меняется и световой код. Свет в ИТ напрямую связан с пространственной принадлежностью персонажей. Достаточно вспомнить, как меняется световой код в портрете Аделаиды. Но если у наследницы изменения сопровождаются усилением света, то наследник постепенно погружается во мрак. В начале “*shades of that prison house*” лишают кузена его оптимизма и уверенности в том, что он понимает происходящее (“*there was little of his ... assurance left*” [7,192]). Первая победа тьмы над светом, которую нельзя недооценивать: теряя уверенность, Дарнуэй теряет сопротивляемость злу. В ПТ этого нет. Здесь Дарнуэй лишился своей «*жизнерадостности*» [10,266]. Вместе с тем, замена в целом не искажает символики ИТ кардинально: перестав радоваться жизни, кузен воздвигает границу между «своим» (живым) и «чужим» (мёртвым) пространством, оставаясь на второй половине.

По мере развития сюжета сгущается мрак. И теперь уже “*the shadows of that place ... had ... changed him*” [7,194]. В ПТ «*тени*» в первом и во втором случае «снимают» световую разницу, ослабляют динамическую взаимосвязь всех символических кодов.

Кстати, значимость света для возвращения героя к жизни и предотвращения беды чувствует и один из героев рассказа – отец Браун. Он вообще занимает особое место среди всех персонажей (ср.: священник, посредник). Что же касается света, то если для обитателей замка отсутствие света – норма, то отец Браун явно этой норме противостоит. Он сам заявляет, что он “*uncommonly keen on daylight*” [7,197], отделяя себя от “деперсонализованного” общества живущих в доме. В ПТ («*у меня пристрастие к дневному свету*» [269]) пропуск “*uncommonly*” не позволяет провести сюжетно и символически значимую черту между священником и остальными героями. В дальнейшем этот пропуск не позволит также понять, почему именно отец Браун разгадывает загадку преступления.

Будучи поборником света (причём в случае с отцом Брауном можно говорить о свете во многих его смыслах), священник пытается спасти наследника, вернув его из тьмы к солнцу. Но тщетно. Для кузена оборудуют фотостудию из двух комнат. Одна из них полна света, другая – темная, для проявки пластинок. Но именно здесь Дарнуэй проводит большую часть времени, предпочитая полумрак и искусственный свет свету дневному.

И, наконец, последним шагом к катастрофе становится решение наследника сфотографировать портрет предка, навлекшего на род Дарнуэев проклятие. Для этого портрет выносится на свет, поднимается вверх (до того он находился внизу в тёмной библиотеке). Кузен провоцирует ситуацию «чужого в своём», выходов из которой всего два: «своё», оказавшись сильнее, побеждает «чужое», возвращая его тьме, и наоборот. Дарнуэй сознательно сталкивает “*the daylight of photography face to face with the dark masterpiece of painting*” [7,198], надеясь на победу света. В ПТ символическая оппозиция «свет/тьма» не передана. “*Daylight*” в нём становится профанной «*презвой реальностью*» [10,271].

Дарнуэй у Честертоня делает всё, чтобы вызвать «взрыв» символического пространства. Он постоянно нарушает равновесие оппозиций, в том числе оппозиции «свет/тьма», заставляя полюса противодействовать. Именно поэтому он направляет на портрет свет (“*he had set it up in the wide white daylight on a sort of easel*” [7,198]), вызывая тем самым «ответ» чужого мира. Переводчик пропускает “*the wide white daylight*”, сокращая фразу до «*установил его на мольберте*» [10,270]. С учётом предыдущей трансформации ПТ значительно упрощает символический сюжет.

Поединок света и тьмы, «своего» и «чужого», жизни и смерти в эпизоде с фотографированием портрета достигает своего пика. Победа зла, однако, предreshена, во-первых, изначальной восприимчивостью наследника к влиянию «чужого» пространства, во-вторых, изменениями, которые произошли с ним за время пребывания в родовом замке. Дарнуэй так и не обретает своего собственного имени. Он уходит в «чужой» мир, где безымянность – норма, реализуя одну из предоставленных его родовым именем возможностей. Развязка (смерть) логична. Композиционно сюжет замыкается в кольцо. В начале символика прогнозирует жертву, в конце жертва принесена: Дарнуэй погибает.

И снова портретный код смещается на нижний ярус микрокосма. Тело убитого – бесформенная груда, и лишь три ноги штатива и ноги погибшего чётко выделяются на полу. Они образуют крест, напоминая, что жертва принесена ради оставшихся в живых. Но свидетелям кажется, что перед ними “*huge and*

horrible spider”, схвативший человека [7,200]. Кольцо композиции замыкается и здесь. Но если в начале, при первом появлении Дарнуэя, ситуация выбора была ещё не разрешена и поэтому треногу можно было принять и за птицу, и за паука (см. выше), то в конце всё предельно ясно: сравнение с обитателем нижнего мира ставит точку в поисках пути вторым из безымянных героев.

Дарнуэй не только не обретает личного имени, но и теряет в итоге имя родовое, становясь для остальных *“the Australian”* – «австралийцем» [7,210; 10,281].

Как видим, анализ символики антропонимов позволяет по иному взглянуть на художественный текст, демонстрируя глубинную связь между «именной» заданностью и сюжетом, между символикой имён и другими символическими кодами оригинала, раскрывая «тайные» механизмы создания сюжета. Однако возникает вопрос, который не может не задать себе переводчик: а что же происходит с символикой имени в процессе перевода и сохраняется ли возможность подобного толкования в ПТ? Вопрос, действительно, не праздный. Ведь имена героев детектива, равно как и любые имена-позтонимы, не являющиеся говорящими (в последних переводится, по крайней мере, значимая основа), как правило, транскрибируются, и, значит, их символическое толкование для читателя ПТ остаётся не просто «затуманенным», но скрытым «густым облаком» той самой транскрипции. Значит, тупик? Ничего сделать нельзя? Думается, всё же, что ситуация не столь пессимистична. Принимая за основу тезис о возможности перевода в принципе (тезис о переводимости), выход может быть найден. Возможно, он в т.н. «комбинированной реноминации» (термин, употреблённый Р.П.Зоривчак касательно перевода реалий): имя транскрибируется, как и должно, но в ПТ даются комментарии либо в сносках, либо в приложениях, либо в предисловиях и послесловиях. Комментарии, связанные с символикой имён (равно как и с символикой ИТ в целом), безусловно, сделают чтение ещё более захватывающим, а перевод ещё немного приблизится к «идеалу адекватности».

ЛИТЕРАТУРА

1. Лотман Ю.М., Успенский Б.А. Миф – имя – культура // Успенский Б.А. Избранные труды: В 2-х т. – М., 1994. – Т.1. – С.298-319.
2. Флоренский П.А. Имена // Флоренский П.А. Имена: Сочинения. – М., 1998. – С.449-662.
3. Комиссаров В.Н. Теория перевода. – М., 1990.
4. Рыбакин А.И. Словарь английских фамилий. – М., 1986.
5. Шама И.Н. Через символы культуры к пониманию образов художественного текста // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КДЛУ [ЛІНГВАПАКС-VIII]. Філологія, педагогіка і психологія в антропоцентричних парадигмах. – Серія “Філологія. Педагогіка. Психологія. – Випуск 3 А. – К., 2000. – С.364-370.
6. Фрэзер Дж.Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии. – М., 1998.
7. Chesterton G.K. The Doom of the Darnaways // Chesterton G.K. Selected Stories. – М., 1971. – P.179-211.
8. Керлот Х.Э. Словарь символов. – М., 1994.
9. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / Сост. В. Андреева и др. – М., 1999.
10. Честертон Г.К. Злой рок семьи Дарнуэй // Честертон Г.К. Рассказы. – М., 1980.
11. Longman Dictionary of Contemporary English. – М., 1992.
12. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки // Пропп В.Я. Труды. – Т.2. – М., 1998. – С.112-436.
13. Байбурин А.К. Ритуал в традиционной культуре. – СПб, 1993.
14. Комиссаров В.Н., Рецкер Я.И., Тархов В. И. Пособие по переводу с английского языка на русский: В 2-х ч. – М., 1965. – Часть 2.
15. Лосев А.Ф. Миф – развёрнутое магическое имя // Лосев А.Ф. Миф – Число – Сущность. – М., 1994. – С.217-233.
16. Зима Д. и Н. Тайна вашего имени. - <http://www.mtu-net.ru/zima/Taina/Name.htm>
17. Рыбакин А.И. Словарь английских личных имён. – М., 1973.
18. Шама И.Н. Характерологический контекст и развязка художественного текста: символическая взаимосвязь // Вісник Запорізького державного університету. – Філологічні науки. – №1. – Запоріжжя, 1999. – С.166-169.

19. Евсюков В.В. Мифы о вселенной. – Новосибирск, 1988.
20. Байбурин А.К. Ритуал: своё и чужое// Фольклор и этнография. Проблемы реконструкции фактов традиционной культуры. – Л.,1990. – С.3-17.
21. Левин Ю.И. Зеркало как потенциальный семиотический объект // Левин Ю.И. Избранные труды. Поэтика. Семиотика. – М.,1998. – С.559-577.
22. Hoad T.F. The Concise Oxford Dictionary of English Etymology. – OUP, 1996.
23. Купер Дж. Энциклопедия символов. – М.,1995.
24. Чеснов Я.В. Шаг Майтрейи: некоторые аспекты изучения кинесики //Этнографическое изучение знаковых культур. – Л.,1989. – С.122-138.

УДК 808.2-31:800.1

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ФОРМЫ ВЫРАЖЕНИЯ КАТЕГОРИИ ТЕМПОРАЛЬНОСТИ

Шапочка Н.В., аспирант

Запорожский государственный университет

В статье автор рассматривает проблему классификации темпоральной лексики. Наряду с типовым значением выделяются дифференциальные семы, которые детализируют значения слов с темпоральной семантикой.

Ключевые слова: сема, дифференциальная сема, полисемия, лексико-семантический.

Шапочка Н.В. ЛЕКСИЧНІ ФОРМИ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ / Запорізький державний університет, Україна.

У статті автор розглядає проблему класифікації темпоральної лексики. Разом з типовим значенням виділяються диференційні семі, які деталізують значення слів із темпоральною семантикою.

Ключові слова: сема, диференційна сема, полісемія, лексико-семантичний.

Shapochka N.V. THE LEXICAL FORMS OF TEMPORAL CATEGORY EXPRESSION / Zaporizhzhya state university, Ukraine.

In this article the author considers the problem of classification of temporal vocabulary. Side by side with the type significance are distinguished the differential semes, wich work out in detail the significance of words with the temporal significance.

Key words: seme, differential seme, polysemy, lexical – semantic.

Категория темпоральности является универсальной. Язык выработал достаточно широкий набор средств и способов для обозначения временных свойств мира на всех языковых уровнях. Лексические формы выражения образуют самую многочисленную группу и вызывают большой интерес как номинации времени на лексическом уровне.

Материалом для анализа явился круг слов, отражающих временные свойства мира. Критерием отбора лексем можно считать наличие в их значении сем «время», «эпоха», «время года», «время суток». Основным источником выборки стал «Толковый словарь русского языка» С.И. Ожегова и Н.Ю.Шведовой.[1]

Общетиповая сема «время» позволила выделить из множества лексем единицы с темпоральным значением, поддающиеся, в свою очередь, дальнейшей группировке в лексико-семантические подгруппы.

Лексические формы темпоральности наряду с общим типовым значением имеют дифференциальные семы в своей семантической структуре. Дифференциальные семы позволяют детализировать значение указанной лексико-семантической группы. Так, например, исследуемая группа лексем членится на следующие подгруппы:

1.Лексемы, заключающие в себе сему «эпоха». К этой подгруппе были отнесены, например, лексемы «век», «столетие», «дореволюционный», «гетманство» и т.д., а также лексемы с пометкой «устар.» или «в старину». Последние обозначают реалии определенного периода истории, таким образом, характеризуя определенную эпоху: *капот- (устар.)женская домашняя одежда свободного покроя, род халата; афронт- (устар.) неудача, посрамление; возок- в старину: крытая зимняя повозка, а также*

сани со спинкой; империял- в царской России с 1755 г. золотая монета достоинством 10 руб., а после 1897- в 15 руб.; маркитант – в 18-19вв. торговец съестными припасами, напитками и разными мелкими товарами при армии в походе и т.п.

2. Лексемы, заключающие в себе сему « время года», например: *зима - самое холодное время года, следующее за осенью и предшествующее весне; осень- время года, следующее за летом и предшествующее зиме; весенний, летний; названия месяцев: январь, март и др.; сезон- одно из времен года, характеризующееся какими-н. климатическими признаками; межсезонье –промежуток между двумя сезонами и т.д.*

3. Лексемы, заключающие в себе сему «время суток», например: *утро- часть суток, сменяющая ночь и переходящая в день, начало дня; ночью - в ночное время; вечерний; сутки- промежуток времени от одной полуночи до другой; круглосуточный- длящийся круглые сутки и т.д.*

Следует отметить, что указанная лексико-семантическая группа с темпоральным значением в результате полисемии имеет «семантические ниточки, тянущиеся от слов временной семантики к другим лексико-семантическим полям, поскольку каждый „невременной“ лексико-семантический вариант включает многозначное слово в отдельный лексико- семантический класс»[2, 110] Например, лексема «вечер» обозначает не только часть суток, но и развлекательное мероприятие; лексема «будни»- кроме временного значения имеет еще значение «безрадостная, беспросветная жизнь».

Еще одним важным моментом, который обеспечивает связь темпоральной лексики с остальными лексико-семантическими классами, является словообразовательный фактор. Например, у прилагательных есть ряд приставок, имеющих временное значение. К ним можно отнести приставки *до-, после-, пред- и др.* «Приставка *до-* указывает на предшествующее время по отношению к известному событию, периоду времени»[2,112], например: *дооктябрьский, довоенный, дошкольный, дофеодальный.* Приставка *после-* является антонимичной к приставке *до-* и указывает, соответственно, на последующее после известного события, периода время, например: *послереволюционный, послевоенный, послезавтрашний* и т.д. Приставка *пред-* является синонимичной к приставке *до-*, но отличается тем, что указывает на время, непосредственно предшествующее какому-либо событию, например: *предвоенный, предреволюционный.*

Наряду с эксплицитно выраженным значением времени были зафиксированы и такие лексические формы темпоральности, которые имеют имплицитную сему «время». Например, рассмотрим ряд лексем: *девочка, мальчик, девушка, юноша, мужчина, женщина, старик, старуха.* Они употребляются, прежде всего, для обозначения человека в разные периоды его жизни, и поэтому включить их в лексико-семантическую группу с эксплицитным обозначением времени нельзя. Но если представить их сигнификативные значения в виде цепочки сем, можно увидеть, что временная сема здесь все же имеет место, хотя и не является опорной: **мальчик:** человек- мужской пол- очень молодой; **девочка:** человек- женский пол- очень молодая; **девушка:** человек- женский пол- молодая, старшие девочки; **юноша:** человек- мужской пол- молодой, старшие мальчика; **женщина:** человек- женский пол- старшие девушки; **мужчина:** человек- мужск. пол – старшие юноши; **старуха:** человек-женск. пол- старая; **старик:** человек- мужск.пол- старьей. Как видно из примеров, временная сема является тем компонентом, который связывает лексико- семантическую группу темпоральной лексики с классом антропоцентрических лексем.

Таким образом, лексико- семантическая группа с инвариантом «время» является довольно многочисленной, поэтому она поддается дальнейшей дифференциации, что позволяет различить семантические оттенки, связанные с общим типовым значением.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ожегов С.И. и Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М.: «АЗЪ», 1996. – 907 с.
2. Морковкин В.В. Опыт идеографического описания лексики. – М.:Изд. Моск. университета, 1977. – 168 с.

УДК .....

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” ЗА ФАХОМ “ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”

Іваненко В.А., д. філол. н., професор

Запорізький державний університет

1. МАКЕТ СТОРІНКИ

Для оригінал-макета використовується формат А4 з такими полями:

Верхнє та нижнє поля – 2 см, ліве поле – 2 см, праве поле – 3 см.

Шрифт набору – Times New Roman.

У разі необхідності для шрифтових виділень у таблицях і рисунках дозволяється застосовувати шрифт Courier New (наприклад, для ілюстрації текстів програм для ЕОМ). Для стилістичного виділення фрагментів тексту слід вживати начертання *курсив*, **напівжирний**, *напівжирний курсив* зі збереженням гарнітури, розміру шрифту та інтервалу абзаца.

Гарнітури, розміри шрифтів та начертання:

- a) для заголовку статті: Times New Roman, – 14 пт, напівжирний, усі великі.
- b) для підзаголовків: Times New Roman, – 12 пт, напівжирний, усі великі.
- c) для основного тексту, УДК, авторів, виносок, посилань, підписів до рисунків та надписів над таблицями: Times New Roman, – 10 пт.,
- d) для анотацій, ключових слів -9 пт.

Інтервал між абзацами – 6 пт, міжрядковий інтервал – одинарний.

2. ТИПОГРАФСЬКІ ПОГОДЖЕННЯ ТА СТИЛІ

УДК набирається в першому рядкові сторінки і вирівнюється за лівим краєм. Заголовок статті набирається у наступному за УДК рядкові і вирівнюється посередині. Потім указують: прізвища, ініціали авторів, їх посади, учені ступені, звання, нижче - *місце роботи (курсивом)*. Далі розташовуються анотації українською, російською, англійською мовами і ключові слова (також трьома мовами). Анотації повинні також містити: прізвища, ініціали авторів, назву статті, місце їх роботи або навчання.

Початок абзаца основного тексту виділяється збільшеним інтервалом між абзацами і не виділяється відступом або пустим рядком.

Усі ілюстрації мають бути оригінальними рисунками або фотографіями. Фотографії скануються у 256 градациях сірого. Усі ілюстрації розташовуються у відповідних місцях тексту статті (по можливості угорі сторінки) і повинні бути послідовно пронумеровані: Рис. 1, Рис. 2, ... (слід вживати арабську нумерацію).

Ілюстрації, так само як і підписи до них, вирівнюються на середину рядка (за виключенням невеликих рисунків – не більш 7 см, які можуть розташовуватися по декілька в ряд).

Усі таблиці розташовуються у відповідних місцях тексту (по можливості угорі сторінки) і повинні бути послідовно пронумеровані: Таблиця 1, Таблиця 2, ... (слід використовувати арабську нумерацію). Надписи розташовуються над таблицями.

Кожен рисунок та надписи до нього включаються до тексту публікації у вигляді одного графічного об'єкта з необхідним обтіканням і, при потребі, прив'язаним до тексту. Створення графічного об'єкта може здійснюватися будь-яким графічним редактором у форматі ВМР файлів.

Виконання рисунків засобами Microsoft Word здійснюється через використання команд панелі "Рисование". Підписи здійснюються командою "Надпись". Усі графічні компоненти рисунка і надписи об'єднуються командою "Группировать" (меню "Действия" на панелі "Рисование") і повинні мати необхідне обтікання.

Посилання на літературні джерела подаються у квадратних дужках і послідовно нумеруються (слід використовувати арабську нумерацію) у порядку появи виноски в тексті статті. Перелік літературних джерел розташовується в порядку їх нумерації, в останньому розділі статті з підзаголовком **ЛІТЕРАТУРА**.

3. СТИЛІСТИЧНІ ПОГОДЖЕННЯ

- Не допускається закінчення сторінки одним або декількома пустими рядками, за винятком випадків, спричинених необхідністю дотримання попереднього пункту (висячі підзаголовки і початок абзаца) та кінця статті.
- Не допускається починати сторінку незакінченим рядком (переноси в останньому рядкові заборонені).
- Не дозволяється підкреслювання в заголовках, підписах і надписах.
- Слід дотримуватися правила про мінімальні зміни в шрифтовому та стильовому оформленні сторінки для того, щоб максимально уникнути різноманітності макета і зберегти єдиний стиль журналу.
- Не допускається часте використання виносок (виноска повинна розглядатися як виняток і вживатися тільки у випадку дійсної необхідності).
- Ілюстрації мають бути підготовані та масштабовані таким чином, щоб розміри букв тексту на ілюстраціях не перевищували розмір букв основного тексту статті більш ніж на 50%.
- Сторінки тексту статті слід пронумерувати.
- На етикетці дискети треба обов'язково вказувати прізвище, ініціали автора, імена файлів.
- На дискеті повинно бути **два файли**:
  - ✓ **перший** - із текстом статті та анотацій з ключовими словами,
  - ✓ **другий** - з відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові; посада; вчений ступінь; учене звання; місце роботи або навчання; адреса електронної пошти; дом. адреса; номери контактних телефонів).

4. ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ СТАТТІ АВТОРУ НЕОБХІДНО ПОДАТИ ДО РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОГО ВІДДІЛУ:

1. Роздрукований текст статті з анотацією та ключовими словами.
2. Відомості про авторів.
3. Витяг з протоколу засідання вченої ради факультету.
4. Зовнішню рецензію.
5. Дискету з текстом статті, анотації, ключовими словами та відомостями про авторів.
6. Лист-клопотання (для співробітників сторонніх організацій) на ім'я ректора ЗДУ з проханням опублікувати статтю.

Адреса редакції : Україна, 69063, м. Запоріжжя, МСП-41, вул. Жуковського, 66

Довідки за телефонами: (0612) 64-26-05 – відповідальний редактор

69-98-26 – редакційно-видавничий відділ

(IV корпус, кімн. 323)

Адреса електронної пошти: sveta@zsu.zp.ua

ДЛЯ НОТАТОК

Збірник наукових статей.

Вісник Запорізького державного університету

Філологічні науки

№2, 2002

Технічний редактор - Толлок О.В.

Підписано до друку 10.08.2002. Формат 60 x 90/8.

Папір Data Copy. Гарнітура "Таймс".

Умовн.-друк. арк. 19,5. Обл.-вид. арк. 25,6.

Замовлення № 359. Наклад 100 прим.

Верстка, дизайн-проробка, оригінал-макет і друк виконані
у лабораторії видавничих технологій та комп'ютерної графіки
Запорізького державного університету

69063, м. Запоріжжя, 63,
вул. Жуковського, 66, к.21,
тел. 64-55-54

